Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

Inversions of Alivardi.

I st inversion - Battle of Hamipur

II Second - Revenue of four Mahals.

III third 1752 - Battle of Mohmood Bouti death of Kamra Mal - Marwari submission

IV Fourth - Mughalani - Afgan Saca of Delhi appointment of Abdul Samad Khan as Faujdar of Sarkar of during

IV invasion Adena flee to Herat

Hissar

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

Principal
Khalsa College,
Amritsar.

---

1. S. Gurdial Singh
Custodian
Fort Gobindgarh
Gobindgarh.

2. S. Harnam Singh Varan
Asstt. Custodian
Punjab Secretariat
(Administrative)
Gobindgarh.

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਬਾਬਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ

—ਲੇਖਕ—

ਸ: ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਹਿਸਟੋਰੀਅਨ

—ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ—

'ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਪੁਸਤਕਾਲਾ' ਪਟਿਆਲਾ,

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸਾਰੇ ਹੱਕ ਰਾਖਵੇਂ ਹਨ,

ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ੧੦੦੦

ਗਿਆਨੀ ਗੁਰਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਮਾਲਕ 'ਪ੍ਰਕਾਸ਼-ਪੁਸਤਕਾਲਾ' ਅਤੇ
ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਪ੍ਰੈਸ ਪਟਿਆਲਾ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਪ੍ਰੈਸ (ਧਰਮ
ਪੁਰਾ ਰੋਡ) ਪਟਿਆਲਾ ਤੋਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਕੀਤੀ ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਉੱਤਰਾ

ਭੂਮਕਾ ੯

ਪੁਸਤਕਾਂ ਦੀ ਫਰਿਸਤ... ... ... ੧੩

ਪਹਿਲੇ ਹਾਲ ੩੨

ਤਾਕਤ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ੮੫

ਛੱਟੀਆਂ ਨਾਲ ਟਾਕਰੇ ੧੦੦

ਅਲੀ ਮੁਹੰਮਦ ਖਾਂ ਦਾ ਸਰਹੰਦ ਆਉਣਾ ੧੧੪

ਵਿਗੜਿਆਂ ਨੂੰ ਸੋਧਨਾ ੧੩੦

ਅਲਾਕੇ ਦਾ ਵਾਧਾ ੧੪੨

ਰਾਜਗੀ ਦਾ ਅਰੰਭ — ੧੫੪

ਰਾਜਗੀ ਦੀ ਪਕਿਆਈ ੧੭੭

ਪਟਿਆਲਾ ਰਾਜਧਾਨੀ ਦੀ ਨੀਂਹ ੧੮੩

ਰਾਜਗੀ ਦੀ ਪਰਾਪਤੀ ੨੧੯

ਮਹਾਰਾਜ ਦੀ ਉਲਾਦ ੨੩੩

ਅੰਤਕਾ ਨੰਃ ੧ ੪੪੪

ਅੰਤਕਾ ਨੰਃ ੨ ੨੫੫

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org



ਬਾਬਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ

Digitized by Panjab Digital ~~Library~~ | www.panjabdigilib.org

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

੧ ੳ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ॥

—o—

ਭੂਮਿਕਾ

ਮਹਾਰਾਜਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਜਿਤਨੇ ਹਾਲ ਲਿਖੇ ਗਏ ਹਨ, ਐਸੇ ਅਧੂਰੇ ਤੇ ਸੰਖੇਪ ਹਨ ਕਿ ਪੜ੍ਹਨ ਵਾਲੇ ਦੇ ਦਿਲ ਉਤੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਬਜ਼ੁਰਗੀ ਦਾ ਕੁਝ ਵੀ ਅਸਰ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ। ਗੱਲ ਅਸਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਜਦ ਤੀਕ ਲਿਖਣ ਵਾਲਾ ਆਪ ਹੀ ਮਹਾਰਾਜਾ ਜੀ ਦੀ ਬਜ਼ੁਰਗੀ ਨੂੰ ਮੈਹਸੂਸ ਨਾ ਕਰੇ, ਤਦ ਤੀਕ ਉਹ ਆਪਣੀ ਲਿਖਤ ਦਵਾਰਾ ਦੂਜਿਆਂ ਉਤੇ ਕੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਮਹਾਰਾਜਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਹਾਲਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਵਾਸਤੇ ਕੇਵਲ ਏਨਾਂ ਹੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਨਹੀਂ, ਕਿ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੀਆਂ ਦੋ ਚਾਰ ਮੋਟੀਆਂ ਮੋਟੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚੋਂ ਪੜ੍ਹ ਲਿਆ ਜਾਵੇ, ਬਲਕਿ ਜ਼ਰੂਰੀ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ, ਕਿ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਹਾਲਾਂ ਨੂੰ ਮੈਹਸੂਸ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਜੀ ਦੇ ਉੱਤਰ ਵਲ ਧਾਰੀਵਾਲ, ਰਾਏਕੇ ਤੇ ਈਸੇ ਖਾਂ ਮੰਜ ਵਰਗੇ ਸਨ, ਦੱਖਣ ਵਲ ਸਾਂਘੇਰੇ ਤੇ ਭੁੱਟੀ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਪੂਰਬ ਵਲ ਸਰੁੰਦ ਦੇ ਸਰਕਾਰੀ ਹਾਕਮ ਸਨ, ਅਤੇ ਪਛਮ ਵਲ ਮਾਰਸੋਰ ਬੈਰਾੜ । ਜਦ ਤੀਕ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਗਵਾਂਢੀਆਂ ਦੇ ਹਾਲਾਂ ਦੀ ਪੂਰੀ ਪੂਰੀ ਵਾਕਬੀ ਨਾ ਹੋ ਜਾਵੇ, ਕਿਸੇ ਆਦਮੀ ਦਾ ਮਹਾਰਾਜਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ ਨੂੰ ਲਿਖਣ ਦਾ ਜਤਨ ਕਰਨਾ, ਮਾਨੋ, ਇਤਿਹਾਸ ਨਾਲ ਮਖੌਲ ਕਰਨਾ ਹੈ ।

ਮਹਾਰਾਜਾ ਜੀ ਦੇ ਚੁਗਿਰਦੇ ਕਈ ਤਾਕਤਾਂ ਕੰਮ ਕਰਦੀਆਂ ਸਨ । ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਹਾਕਮ ਆਪਣੀ ਅੱਡ ਹਕੂਮਤ ਜਗਾਉਂਦੇ ਸਨ; ਹਰ ਸਾਲ ਗਿਲਜੇ ਆਕੇ ਆਪਣੀ ਅੱਡ ਹਕੂਮਤ ਮਨਵਾ ਜਾਂਦੇ ਸਨ; ਠੰਢ ਉਤਰਦਿਆਂ ਹੀ "ਖਾਲਸਾ ਦਲ" ਏਧਰ ਆਕੇ ਆਪਣੀ ਅੱਡ ਉਗਰਾਹੀ ਕੱਰ ਜਾਂਦਾ ਸੀ; ਭੱਟੀ ਸਨ, ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਧਾੜੇ ਮਾਰਨ ਦਾ ਹੀ ਕੰਮ ਸੀ; ਸਾਬੋਕੇ ਸਨ, ਕਿ ਓਹ ਰਾਏਕਿਆਂ ਤੀਕ ਦੇ ਪਸੂ ਘੇਰ ਲਿਜਾਂਦੇ ਸਨ । ਉਤਰਵੀਂ ਐਸਾ ਘਮਸਾਨ ਮੱਚ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਏਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਕੌੜੀ ਵੇਲ ਵਾਂਙ ਵਧ ਰਹੇ ਸਨ ।

੧. ਮਹਾਰਾਜਾ ਜੀ ਦਾ ਭਾਈ—ਕਿਆਂ ਤੇ "ਖਾਲਸਾ ਦਲ" ਨਾਲ ਬੜਾ ਗੂੜ੍ਹਾ ਸੰਬੰਧ ਸੀ । ਇਕ ਧਿਰ ਦਾ ਕੰਮ ਬਾਕੀ ਦੋਹਾਂ ਧਿਰਾਂ ਦੇ ਕੰਮਾਂ ਉਤੇ ਆਪਣਾ ਅਸਰ ਪਾਉਂਦਾ ਸੀ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਮਾਰਾਂ ਸਾਂਝੀਆ ਸਨ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਸ਼ਾਨੇ ਸਾਂਝੇ ਸਨ । ਇਸੇ ਲਈ ਇਹ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ, ਕਿ ਇਕ ਧਿਰ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਏ ਹਾਲਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਲਈ ਤਿੰਨਾਂ ਹੀ ਧਿਰਾਂ ਦੇ ਹਾਲਾਂ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਂਚਿਆ ਜਾਵੇ। ਇਸ ਤ੍ਰਿਗੜੇ (Trio) ਵਿਚੋਂ ਆਪ ਇਕ ਧਿਰ ਨੂੰ ਕਢ ਦੇਵੋ, ਬਾਕੀ ਦੋਹਾਂ ਧਿਰਾਂ ਦੇ ਅਸਲ ਅਸਲ ਹਾਲ ਆਪ ਸਮਝ ਹੀ ਨਾ ਸਕੋਗੇ।

ਮਹਾਰਾਜਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਹਾਲ ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਹੀ ਹੁਣ ਤੀਕ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਲਿਖੇ ਜਾ ਸਕੇ, ਕਿ ਲਿਖਣ ਵਾਲਿਆਂ ਕੇਵਲ ਮਹਾਰਾਜਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਹਾਲਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਲਿਆ ਹੈ, ਅਤੇ ਆਪ ਦੇ ਨਾਲ ਜੋ ਹੋਰ ਤਾਕਤਾਂ ਕੰਮ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਸਨ, ਓਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਸਪਰ ਅਸਰਾਂ ਦਾ ਕੁਝ ਖਿਆਲ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਪਿਆਜ਼ ਦੀਆਂ ਜੇਕਰ ਛਿੱਲਾਂ ਲਾਹੀ ਜਾਈਏ, ਤਾਂ ਪਿਆਜ਼ ਦਾ ਵਜੂਦ ਹੀ ਜਾਂਦਾ ਰੈਂਹਦਾ ਹੈ, ਸਭ ਤਾਕਤਾਂ ਦਾ ਇਕ ਦੂਜੀ ਉਤੇ ਇਤਨਾ ਅਸਰ ਪੈਂਦਾ ਸੀ, ਕਿ ਇਕ ਨੂੰ ਦੂਜੀ ਨਾਲੋਂ ਅਡ ਕੀਤਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ।

ਮਹਾਰਾਜਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਹਾਲ ਲਿਖਣ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਕਿਸੇ ਨੇ ਓਸ ਸਮੇਂ ਦੀ ਸਿਖ ਬਿਰਤਾ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਦਾ ਜਤਨ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਜੀ ਨੇ ਸਿਖ ਖਿਆਲਾਂ ਵਿਚ ਪਰਵਰਸ਼ ਪਾਈ ਸੀ, ਆਪ ਦੇ ਵਿਹਾਰਕ ਤੇ ਰਾਜਨੀਤਕ ਸੰਬੰਧ ਸਿਖਾਂ ਨਾਲ ਸਨ, ਆਪ ਦੇ ਚੁਗਿਰਦੇ ਅਤ ਅਤ ਸ਼ਕਲਾਂ ਵਿਚ ਸਿਖ ਬਿਰਤਾ ਆਪਣਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਾ ਰਹੀ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਕਦ ਸੰਭਵ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਕਿ ਸਿਖ ਬਿਰਤਾ ਵਲੋਂ ਅੱਖਾਂ ਮੀਟ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਕੇ ਕੋਈ ਲੇਖਕ ਮਹਾਰਾਜਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਠੀਕ ਠੀਕ ਹਾਲ ਲਿਖ ਸਕੇ।

ਸਿਖ ਭਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਸਿਖਾਂ ਦੇ ਕੰਮ ਨੂੰ ਕੋਈ ਕੀਕੂੰ ਸਮਝ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਸਿੰਘ ਉਠਦੇ ਸਨ, 'ਦਲ' ਬੰਨਦੇ ਸਨ, ਅਤੇ ਸਰੰਦ ਦੀ ਚੂਨੇ ਗੱਚ ਫਸੀਲ ਨਾਲ ਆ ਟੱਕਰ ਲਾਉਂਦੇ ਸਨ। ਉਨਾਂ ਨੂੰ ਸਰੰਦ ਦੀ ਦੌਲਤ ਦਾ ਲਾਲਚ ਨਹੀਂ ਸੀ—ਦੌਲਤ ਹੋਰਨਾਂ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਪਈ ਸੀ—ਉਨਾਂ ਨੂੰ ਸਰੰਦ ਉਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨ ਦਾ ਲਾਲਚ ਨਹੀਂ ਸੀ—ਸਰੰਦ ਨੂੰ ਸਰ ਕਰਕੇ ਵੀ ਕਿਸੇ ਸਰਦਾਰ ਨੇ ਉਸ ਉਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਸੀ—ਉਨ੍ਹਾਂ ਅੰਦਰ ਅੱਗ ਬਲ ਉਠਦੀ ਸੀ, ਸਰੰਦ ਨੂੰ ਵੇਖ ਸੁਲਗ ਕੇ ਉਨਾਂ ਅੰਦਰ ਮਵਾਤੇ ਬਲ ਉਠਦੇ ਸਨ, ਭਾਂਬੜ ਬਲ ਉਠਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਸੇਕ ਨੂੰ ਸਿਖਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹੋਰ ਕੌਣ ਮੈਹਸੂਸ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ; ਇਹੋ ਕਾਰਨ ਹੈ, ਕਿ ਸਿਖਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਜਿਸ ਜਿਸ ਨੇ ਸਿਖਾਂ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਲਿਖਿਆ ਹੈ, ਉਸਨੇ ਅਸਲ ਰਸ ਨੂੰ ਤਾਂ ਗਵਾ ਦਿਤਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਫੋਕ ਫੋਕ ਪਾਠਕਾਂ ਲਈ ਰਖ ਲਿਆ ਹੈ।

੨. ਮਹਾਰਾਜਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਸਾਧਾਰਨ ਹਾਲਤ ਤੋਂ ਉੱਠ ਕੇ ਰਾਜ ਪਦਵੀ ਤੀਕ ਉੱਨਤੀ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਆਪ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਪੌੜੀਆਂ ਥਾਣੀ ਚੜ੍ਹੇ ਸਨ, ਜੋੜੀਆਂ ਸਰਦਾਰੀ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਰਾਜ-ਗੱਦੀ ਤੀਕ ਆ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਆਪ ਦਾ ਜੀਵਨ ਲਿਖਣ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਦੋਹਾਂ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਪਾਸਿਆਂ ਦਾ ਧਿਆਨ ਰਖ ਕੇ ਤੁਰਨਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ । ਕਿਸੇ ਇਕ ਪਾਸੇ ਵਲ ਝੁਕਿਆਂ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਨਾਲ ਅਨਯਾਇ ਹੋ ਜਾਣ ਦਾ ਡਰ ਹੈ।

ਗਰਿਫ਼ਨ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਜੀ ਦੀ ਸਰਦਾਰੀ ਹਾਲਤ ਰਖ ਕੇ ਆਪਣੇ ਹਾਲ ਲਿਖੇ ਹਨ, ਅਤੇ "ਤਜ਼ਕਰਾ" ਦੇ ਲੇਖਕ ਨੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਜੀ ਦੀ ਰਾਜਗੀ ਦੀ ਹਾਲਤ ਨੂੰ ਅੱਖਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਰਖ ਕੇ। ਦੋਹਾਂ ਨੇ ਹੀ ਇਕ ਅੰਗ ਨੂੰ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਹੈ; ਇਸ ਲਈ ਦੋਹਾਂ ਦੇ ਹਾਲ ਅਧੂਰੇ ਹਨ।

੨. ਤੀਜੀ ਵਡੀ ਔਕੜ ਇਤਿਹਾਸਕ ਹਾਲਾਂ ਦੀ ਥੁੜ ਹੈ । ਮਹਾਰਾਜਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਸਿਲਸਿਲੇ ਵਾਰ ਹਾਲ ਕਿਤੋਂ ਵੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੇ; ਅਤੇ ਜੋ ਮਿਲਦੇ ਹਨ, ਓਹ ਮੂਲੋਂ ਹੀ ਅਧੂਰੇ ਹਨ । ਇਥੇ ਫੁੱਲ ਚੁਣ ਕੇ ਗੁਲਦਸਤਾ ਬਣਾ ਲਿਆਉਣ ਦਾ ਕੰਮ ਨਹੀਂ; ਇਥੋਂ ਜ਼ਮੀਨ ਵਿਚੋਂ ਖਾਣ ਲਭੋ, ਧਾਤ ਕਢੋ, ਉਸ ਨੂੰ ਢਾਲ ਕੇ ਖਾਲਸ ਕਰੋ, ਅਤੇ ਫੇਰ ਗੈਹਣਾ ਬਣਾ ਕੇ ਓਸ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਕਾਰੀਗਰੀ ਵਖਾਓ, ਵਾਲਾ ਕੰਮ ਹੈ।

ਅਡ ਅਡ ਇਤਿਹਾਸਾਂ ਤੋਂ ਜੋ ਕੁਝ ਮਿਲ ਸਕਦਾ ਸੀ, ਉਸ ਦੀ ਪਹਿਲਾਂ ਸਿਲੇ-ਚੋਂਣ ਕੀਤੀ ਗਈ, ਅਤੇ ਨਿੱਕੀ ਨਿੱਕੀ ਗਲ ਵਾਸਤੇ ਕਈ ਕਈ ਦਰਜਨ ਤਵਾਰੀਖਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖਣਾ ਪਿਆ-ਕੇਵਲ ਪਾਣੀਪਤ ਦੀ ਲੜਾਈ ਵਿਚ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਮਹਾਰਾਜਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਨਾਮ ਵੇਖਣ ਲਈ ਲਗ ਪਗ ਵੀਹ ਪ੍ਰਮਾਣੀਕ ਤਵਾਰੀਖਾਂ ਵੇਖਣੀਆਂ ਪਈਆਂ ਹੋਣਗੀਆਂ । ਜਿਸ ਜਿਸ ਜਗਹਿ ਨਾਲ ਮਹਾਰਾਜਾ ਜੀ ਦਾ ਥੋੜਾ ਬਹੁਤਾ ਸੰਬੰਧ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਉਸ ਉਸ ਥਾਂ ਆਪ ਜਾ ਕੇ ਲੋਕਾਂ ਪਾਸੋਂ ਹਾਲ ਪੁਛੇ ਗਏ; ਜਿਥੇ ਜਿਥੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਜੀ ਨੇ ਲੜਾਈਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਭ ਰਣਭੂਮੀਆਂ ਨੂੰ ਅਖੀਂ ਜਾ ਕੇ ਡਿਠਾ; ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਘਰਾਣਿਆਂ ਤੇ ਖਾਨਦਾਨਾਂ ਦਾ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਸ਼ਕਲ ਵਿਚ ਮਹਾਰਾਜਾ ਜੀ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸੋਂ ਪੁਛ ਪੁਛਾ ਕੇ ਹਾਲ ਜਾਮ੍ਹੁਂ ਕੀਤੇ ਗਏ । ਇਸਤਰ੍ਹਾਂ ਸਾਰਾ ਮਸਾਲਾ ਕੱਠਾ ਕਰ ਕੇ ਇਸ ਨੂੰ ਸੋਧਿਆ ਤੇ ਸਮਕਾਲੀ ਤਵਾਰੀਖਾਂ ਨਾਲ ਟਕਰਾਇਆ ਗਿਆ । ਜਦ ਸਭ ਤਰਾਂ ਤਸੱਲੀ ਹੋ ਗਈ, ਤਾਂ ਓਸਨੂੰ ਇਸ ਜੀਵਨ ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਵਿਚ ਲਿਆਂਦਾ ਗਿਆ ।

ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਅਕਾਰ ਤੋਂ ਇਸ ਦੇ ਲੇਖਕ ਦੀ ਮੇਹਨਤ ਦਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਾਉਣਾ ਲੇਖਕ ਨਾਲ ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਅਨਜਾਇ ਕਰਨਾ ਹੈ । ਜਿਥੇ ਇਤਹਿਾਸਕ ਮਸਾਲੇ ਦੀ ਬਹੁਲਤਾ ਹੋਵੇ, ਸਿਲਸਿਲੇ ਵਾਰ ਮਸਾਲਾ ਮਿਲ ਸਕਦਾ ਹੋਵੇ, ਅਤੇ ਲੋੜ ਕੇਵਲ ਓਸ ਨੂੰ ਢਾਂਚਾ ਦੇਣ, ਤੇ ਚੰਗੀ ਸ਼ਕਲ ਬਣਾ ਦੇਣ ਦੀ ਹੋਵੇ, ਓਥੇ ਤਾਂ ਆਕਾਰ ਤੇ ਮੇਹਨਤ ਦਾ ਕੁਝ ਤਨਾਸਬ ਭਾਵੇਂ ਹੋ ਸਕੇ, ਪਰ ਜਿੱਥੇ ਮੁੱਢ ਸਿਰੇ ਤੋਂ ਹੀ ਸਭ ਕੁਝ ਟੋਲ ਖੋਜ ਕੇ ਕਰਨਾ ਪਵੇ, ਉਥੇ ਆਕਾਰ ਤੇ ਮੇਹਨਤ ਦਾ ਕੋਈ ਤਨਾਸਬ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਮੈਨੂੰ ਜਿਤਨਾ ਮਸਾਲਾ ਮਿਲ ਸਕਿਆ, ਉੱਸੇ ਨੂੰ ਮੈਂ ਯਥਾਯੋਗ ਵਰਤਣ ਦਾ ਜਤਨ ਕੀਤਾ ਹੈ । ਇਹ ਮਸਾਲਾ ਅਨੇਕਾਂ ਸ਼ਕਲਾਂ ਵਿਚ ਭੁੱਲਾਂ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਪਿਆ ਸੀ, ਅਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤਵਾਰੀਖਾਂ ਨਾਲ ਇਸਨੂੰ ਟਕਰਾ ਕੇ ਵੇਖਣਾ ਸੀ, ਉਨਾਂ ਤਵਾਰੀਖਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਅਨੇਕਾਂ ਭੁਲਾਂ ਸਨ; ਇਸ ਲਈ ਸੁਧਾਈ ਦਾ ਕੰਮ ਬੜਾ ਔਖਾ ਸੀ । ਪਰ ਇਸ ਔਕੜ ਨੂੰ ਸ੍ਰ: ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ "ਪੰਥ ਪਰਕਾਸ਼" ਤੇ ਮੇਰੇ ਆਪਣੇ ਕ੍ਰਿਤ "ਹਾਲਾਤ ਮੁਕਦਮਾ ਨਾਲੀ" ਨੇ ਸਾਫ ਕਰ ਦਿਤਾ, ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਹਾਲ ਇਕ ਲੜੀ ਵਿਚ ਪਰੋਤੇ ਜਾਣ ਦੇ ਲੈਕ ਹੋ ਗਏ ।

ਮੈਂ ਪਹਿਲੇ ਲੇਖਕਾਂ ਦੀਆਂ ਜੋ ਭੁੱਲਾਂ ਸਮਝਦਾ ਹਾਂ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੰਖੇਪ ਨਾਲ ਅੰਤਕਾ ਵਿਚ ਲਿਖ ਦਿਤਾ ਹੈ । ਛੋਟੀਆਂ ਛੋਟੀਆਂ ਕਈ ਹੋਰ ਭੀ ਗੱਲਾਂ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਬਾਬਤ ਪਹਿਲੇ ਲੇਖਕਾਂ ਨਾਲ ਮੇਰੀ ਸੰਮਤੀ ਨਹੀਂ ਰਲਦੀ, ਪਰ ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਦਾ ਅੰਤਕਾ ਵਿਚ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਨਾ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉਤੇ ਬੈਹਸ ਕਰਨੀ ਵਿਅਰਥ ਸਮਝੀ ਹੈ । ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਵਲੋਂ ਹਰ ਇਕ ਗੱਲ ਦੀ ਪੂਰੀ ਪੂਰੀ ਖੋਜ ਪੜਤਾਲ ਕਰ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਮੰਨਿਆਂ ਹੈ ਅਤੇ ਜਦ ਤੀਕ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੇਰੀ ਤਸੱਲੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਗਈ, ਮੈਂ ਉਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਛਡਿਆ, ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਮੈਂ ਅੱਖਾਂ ਮੀਟ ਕੇ ਪਹਿਲੀਆਂ ਤਵਾਰੀਖਾਂ ਦੀ ਨਕਲ ਕਰਨ ਦਾ ਜਤਨ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਕਈ ਲੇਖਕ ਬੜੀਆਂ ਹਾਸੇ ਵਾਲੀਆਂ ਭੁੱਲਾਂ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਹਨ । ਇਕ ਲੜਾਈ ਸੰਮਤ ੧੮੧੧ ਬਿ: ਵਿਚ ਹੁੰਦੀ

1754

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਹੈ, ਦੂਜੀ ਲੜਾਈ ਸੰਮ੍ਹਤ ੧੮੧੫ ਬਿ: ਵਿਚ, ਅਤੇ ਤੀਜੀ ਲੜਾਈ ਸੰਮਤ ੧੮੨੫ ਬਿ: ਵਿਚ; ਪਰ ਚੰਗੇ ਚੰਗੇ ਲੇਖਕਾਂ ਨੇ ਬਿਨਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਹੀ ਲੜਾਈਆਂ ਨੂੰ ਇਕੋ ਵਾਰ ਕੁਝ ਦਿਨਾਂ ਦੀ ਵਿੱਥ ਉਤੇ ਦੇ ਦਿਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਸਮਾ ਹੈ, ਕਿ ਇਸ "ਜੀਵਨ ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ" ਵਿਚ ਉਨਾਂ ਭੁਲਾਂ ਦੀ ਸੋਧ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ।

ਇਤਨਾ ਕੁਝ ਕਰਕੇ ਵੀ ਮੈਂ ਏਹ ਕੈਹਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ, ਕਿ ਇਸ 'ਜੀਵਨ' ਵਿਚ ਕੋਈ ਭੁਲ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗੀ। ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਕਿ ਕੁਝ ਭੁੱਲਾਂ ਰੈਹ ਗਈਆਂ ਹੋਣ, ਪਰ ਇਤਨਾ ਮੈਂ ਕੈਹ ਸਕਦਾ ਹਾਂ, ਕਿ ਭੁੱਲਾਂ ਦੇ ਦੂਰ ਕਰਨ, ਅਤੇ ਹਾਲਾਂ ਨੂੰ ਸੋਧਣ ਲਈ ਕਿਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਮੇਹਨਤ, ਖਰਚ, ਤੇ ਸਮੇਂ ਦਾ ਸਰਫਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਅਜੇ ਵੀ ਜੇ ਕਰ ਕੋਈ ਭੁੱਲ ਰੈਹ ਗਈ ਹੋਵੇ, ਤਾਂ ਗੁਰ ਵਾਕ ਅਨੁਸਾਰ:—

'ਭੁਲਣ ਅੰਦਰ ਸਭ ਕੋ'

ਮੈਂ ਖਿਮਾ ਦਾ ਭਾਗੀ ਹਾਂ ॥

ਪਟਿਆਲਾ
੧੬ ਮਾਘ ਸੰਮਤ ੧੯੭੫ ਬਿ:

—o—

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

(੧੭)

ਵਹਿਰਸਤ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਦੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਗਈ

੧. ਜੰਗਨਾਮਾ (ਫ਼ਾਰਸੀ) ਕਾਜ਼ੀ ਨੂਰ ਮਹੰਮਦ ਕ੍ਰਿਤ (ਸੰਮਤ ੧੮੨੨ ਬਿ:)

ਇਹ ਇਕ ਅਦੁਤੀ ਕਤਾਬ ਹੈ, ਜੋ ਇਤਿਹਾਸਕ ਨਿਗਾਹ ਨਾਲ ਬੜੇ ਕਦਰ ਦੇ ਯੋਗ ਹੈ । ਸੰਮਤ ੧੮੨੧ ਬਿ: ਵਿਚ ਜਦ ਐਹਮਦ ਸ਼ਾਹ ਅਬਦਾਲੀ ਸਿੰਘਾਂ ਪਾਸੋਂ ਬਦਲਾ ਲੈਣ ਆਇਆ, ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਨਸੀਰ ਖਾਂ, ਖਾਨ ਕਲਾਤ, ਨੂੰ ਵੀ ਸੱਦ ਲਿਆ ਸੀ। ਨਸੀਰ ਖਾਂ ਕਾਜ਼ੀ ਨੂਰ ਮੁਹੰਮਦ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਲੈ ਆਇਆ, ਕਿ ਓਹ ਸਭ ਗੱਲਾਂ ਆਪਣੀ ਅਖੀਂ ਵੇਖ ਜਾਵੇ, ਤੇ ਮੇਰੀਆਂ ਬਹਾਦਰੀਆਂ ਨੂੰ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਲਿਖੇ । ਸੋ ਐਹਮਦ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਇਸ ਹਮਲੇ ਦਾ ਹਾਲ ਕਾਜ਼ੀ ਨੂਰ ਮਹੰਮਦ ਨੇ ਬੜਾ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ॥

ਐਹਮਦ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਸਰ੍ਹੰਦ ਆ ਕੇ ਜਦ ਮਹਾਰਾਜ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਰਾਜਗੀ ਦਾ ਖ਼ਤਾਬ ਦਿਤਾ ਸੀ, ਤਾਂ ਓਸ ਸਮੇਂ ਕਾਜ਼ੀ ਨੂਰ ਮਹੰਮਦ ਸਰ੍ਹੰਦ ਹੀ ਸੀ । ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ "ਜੰਗਨਾਮੇ" ਵਿਚ ਮਹਾਰਾਜਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸੰਬੰਧੀ ਪੂਰਾ ਇਕ ਧਿਆਇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ, ਅਤੇ ਇਹ ਲਿਖਤ ਚੂੰਕਿ ਅੱਖੀਂ ਡਿੱਠੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਦਾ ਇਕ ਸ਼ਿਹਰ:—

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਮੁਜ਼ੱਖ ਨਮੂਦਸ਼ ਬ ਜੂਦੋ ਕਰਮ ।
ਬ ਬਖ਼ਸ਼ੀਸ਼ ਅਜ਼ ਲੁਤਫ਼ ਤਬਲੋ ਅਲਮ ।

ਇਤਿਹਾਸਕ ਨਿਗਾਹ ਵਿਚ ਇਕ ਸ਼ਾਹੀ ਫ਼ੁਰਮਾਣ ਦੀ ਹੈਸੀਅਤ ਰਖਦਾ ਹੈ ।

ਸਰਕਾਰ ਪਟਿਆਲਾ ਦੀਆਂ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਵਿਚ ਕੋਈ ਐਸੀ ਲਿਖਤ ਨਹੀਂ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਇਹ ਸਿਧ ਹੋ ਸਕੇ, ਕਿ ਮਹਾਰਾਜਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਰਾਜਗੀ ਦਾ ਖਤਾਬ ਮਿਲਿਆ ਸੀ, ਨਾ ਹੀ ਕਿਸੇ ਪੁਰਾਣੀ ਸਮਕਾਲੀ ਤਵਾਰੀਖ ਪਟਿਆਲਾ'' ਵਿਚ ਮਹਾਰਾਜਾ ਜੀ ਨੂੰ ਰਾਜਗੀ ਦਾ ਖਤਾਬ ਦਿਤਾ ਜਾਣਾ ਐਸੇ ਅਖਰਾਂ ਵਿਚ ਮੰਨਿਆ ਹੈ ਜਿਸ ਤੋਂ ਖਤਾਬ ਦਾ ਨਾ ਦਿਤਾ ਜਾਣਾ ਹੀ ਸਿੱਧਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ* ।

ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਜੰਗਨਾਮੇ ਦੇ ਇਕ ਸ਼ੇਅਰ ਨੇ ਹੀ ਕਰ ਦਿਤਾ ਹੈ, ਜੋ ਮੈਂ ਉਪਰ ਲਿਖ ਆਇਆ ਹਾਂ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਮੈਂ ਇਸ ਇਕ ਸ਼ੇਅਰ ਨੂੰ ਹੀ ਇਕ ਸ਼ਾਹੀ ਫ਼ੁਰਮਾਨ ਦੀ ਤੁਲਤਾ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਇਸ 'ਜੰਗਨਾਮੇ' ਦੀਆਂ ਇਸ ਵੇਲੇ ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਕੇਵਲ ਪੰਜ ਛੇ ਕਾਪੀਆਂ ਹੀ ਹੋਣਗੀਆਂ। ਇਕ ਕਾਪੀ ਮੇਰੇ ਪਾਸ ਵੀ ਹੈ, ਜੋ ਮੈਂ ਸੰਮਤ ੧੯੬੩ ਬਿ: ਵਿਚ ਸ੍ਵਰਗਵਾਸੀ ਸਰਦਾਰ ਸਾਧੂ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਰਾਹੀਂ ਸਰਕਾਰੀ ਆਰਿਆ ਲੈ ਕੇ ਕੋਇਟੇ ਤੋਂ ਨਕਲ ਕਰ ਲਿਆਇਆ ਸਾਂ। ਇਹ ''ਜੰਗਨਾਮਾ'' ਸੰਮਤ ੧੮੨੨ ਬਿ: ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ ਸੀ ।

---

*ਵੇਖੋ ਅੰਤਕਾ ਨੰ: ੧ (ਖ)।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

੨. "ਖ਼ਜ਼ਾਨਾ-ਏ-ਅਮਰਾ-(ਫ਼ਾਰਸੀ)।

ਮੀਰ ਗੁਲਾਮ ਅਲੀ ਕ੍ਰਿਤ (ਸੰਮਤ ੧੮੧੯ ਬਿ:) ਇਸ ਦਾ ਕਰਤਾ ਪਾਣੀਪਤ ਦੀ ਲੜਾਈ ਦੇ ਹਾਲ ਆਪਣੇ ਇਕ ਸ਼ਗਿਰਦ ਦੀ ਜ਼ਬਾਨੀ ਲਿਖਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਹਾਜ਼ਰ ਸੀ । ਇਹ ਪਹਿਲੀ ਲਿਖਤ ਹੈ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ, ਕਿ ਮਹਾਰਾਜਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਪਾਣੀਪਤ ਦੀ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਮਰਹੱਟਿਆਂ ਨੂੰ ਰਸਦ ਨਾਲ ਸਹਾਇਤਾ ਦਿਤੀ ਸੀ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਗੁੱਸੇ ਹੋ ਕੇ ਅਹਮਦ ਸ਼ਾਹ ਅਬਦਾਲੀ ਨੇ ਬਰਨਾਲਾ ਲੁਟ ਲਿਆ ਸੀ, (ਸਵਿਸਥਾਰ ਹਾਲ ਲਈ ਵੇਖੋ ਅੰਤਕਾ ਨੰਃ ੩)

ਖਾਲਸਾ ਕੌਮ ਦੀਆਂ ਵਡੀਆਂ ਲੜਾਈਆਂ ਵਿਚੋਂ "ਵਡਾ ਘਲੂਘਾਰਾ" ਵੀ ਇਕ ਹੈ । ਇਸ ਦਾ ਸਾਲ ਸੰਮਤ ਤੇ "ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼" ਵਿਚ ਦਿੱਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਪਰ ਮਹੀਨਾ ਤੇ ਤਰੀਕ ਦਾ ਕੁਝ ਪਤਾ ਨਹੀਂ । ਇਸ ਲੜਾਈ ਦੀ ਤਰੀਕ ਵੀ ਕੇਵਲ "ਖ਼ਜ਼ਾਨਾ-ਏ-ਅਮਰਾ" ਵਿਚ ਦਿਤੀ ਹੈ। ਇਹ ਕਿਤਾਬ ਛਪੀ ਹੋਈ ਹੈ।

੩. "ਕਾਗਜ਼ਾਤ ਰਾਏ ਭਗਵੰਤ ਰਾਏ" (ਫ਼ਾਰਸੀ)-

ਰਾਏ ਭਗਵੰਤ ਰਾਏ ਪਾਸ ਹੋਰ ਪੁਰਾਣੇ ਕਾਗਜ਼ਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਨੌਂ ਚਿਠੀਆਂ ਐਸੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਮਹਾਰਾਜਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਲ ਹੈ ਅਤੇ ਜੋ ਸੰਮਤ ੧੮੧੪-੧੫-੧੬ ਤੇ-੧੭ ਦੀਆਂ ਲਿਖੀਆਂ ਹੋਈਆਂ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਜਾਪਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਮਰਹਟਿਆਂ ਦੇ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਇਧਰ ਆਉਣ, ਮਲੇਰ ਕੋਟਲੇ ਉਤੇ ਕਾਜ਼ਮ ਅਲੀ ਖਾਂ ਦੇ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰਨ, ਜਮਾਲਪੁਰ, ਧਾਰਸੂਲ ਉਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨ, ਰੁਲੀਆ ਖਾਂ ਬਲੋਚ ਹਾਕਮ ਹਾਂਸੀ ਦਾ ਮੁਹੰਮਦ ਅਮੀਨ ਖਾਂ ਭੱਟੀ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਉਤੇ ਆਉਣ, ਸਮਾਣੇ ਉਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨ, ਭਾਈ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਲ ਕਰਿਹਾਲੀ, ਮਰਦਾਂਹੇੜੀ ਆਦਿ ਪੰਦਰਾਂ ਵੀਹਾਂ ਪਿੰਡਾਂ ਦੀ ਵੰਡ ਕਰਨ, ਆਦਿ ਮਾਮਲਿਆਂ ਸੰਬੰਧੀ ਇਕ ਇਕ ਚਿਠੀ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਚਿਠੀਆਂ ਤੋਂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੀ ਹਾਲਤ ਉਤੇ ਬੜਾ ਸੋਹਣਾ ਚਾਨਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ।

ਭਾਵੇਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਚਿਠੀਆਂ ਦੇ ਉਤਾਰੇ, ਯਾ ਕਿਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਨੋਟ ਕਰਨ ਦੀ ਰਾਏ ਜੀ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਆਗਿਆ ਨਹੀਂ ਦਿਤੀ ਸੀ ਅਤੇ ਚਿਠੀਆਂ ਵੀ ਕੇਵਲ ਇਕ ਵਾਰ ਹੀ ਪੜ੍ਹਨ ਦਿਤੀਆਂ ਸਨ, ਪਰ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਯਾਦਦਾਸ਼ਤ ਤੋਂ ਹੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਚਿਠੀਆਂ ਦਾ ਪੂਰਾ ਪੂਰਾ ਸਾਰ ਘਰ ਆ ਕੇ ਲਿਖ ਲਿਆ ਸੀ। ਮਰਹੱਟਿਆਂ ਨਾਲ ਤੇ ਭਾਈ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਲ ਮਹਾਰਾਜਾ ਜੀ ਦਾ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਸੀ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਚਿਠੀਆਂ ਤੋਂ ਉਹ ਸੰਬੰਧ ਬੜੀ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸਮਾਣੇ ਦੇ ਸਰ ਕਰਨ ਦਾ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਤਵਾਰੀਖ ਵਿਚੋਂ ਹਾਲ ਨਹੀਂ ਮਿਲਿਆ; ਇਹ ਹਾਲ ਤੇ ਹੋਰ ਕਈ ਨਵੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕੇਵਲ ਇਨ੍ਹਾਂ ਚਿਠੀਆਂ ਤੋਂ ਹੀ ਮਿਲ ਸਕੀਆਂ ਹਨ ॥

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

੪. "ਗੁਲਿਸਤਾਨ-ਏ-ਰੈਹਮਤ" (ਫ਼ਾਰਸੀ)

ਮੁਸਤਿਜਾਬ ਖਾਂ ਕ੍ਰਿਤ ॥

ਇਹ ਪਹਿਲੀ ਤਵਾਰੀਖ ਹੈ, ਜੋ ਅਲੀ ਮਹੰਮਦ ਖਾਂ ਦੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਹਾਲ ਦਸਦੀ ਹੈ, ਜਦ ਅਲੀ ਮਹੰਮਦ ਖਾਂ ਸਰੰਦ ਦਾ ਹਾਕਮ ਸੀ । ਇਸ ਵਿਚ ਕਈ ਗੱਲਾਂ ਐਸੀਆਂ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਲਿਖੇ ਗਏ ਕਿਸੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ । ਵੇਖੋ ਅੰਤਕਾ ਨੰਃ ੨ ॥

੫. "ਤਵਾਰੀਖ ਸਿਖਾਂ" (ਫ਼ਾਰਸੀ)

ਖੁਸ਼ਵਕਤ ਰਾਇ ਕ੍ਰਿਤ ॥

ਪਹਿਲਾਂ ਪਹਿਲ ਜਦ ਲੁਦਿਹਾਣੇ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਛਾਉਣੀ ਪਈ ਸੀ, ਤਾਂ ਕਰਨੈਲ ਅਖਤਰ ਲੋਨੀ ਨੇ ਖੁਸ਼ਵਕਤ ਰਾਇ ਨੂੰ ਸਭ ਸਿਖ ਸਰਦਾਰਾਂ ਦੇ ਹਾਲ ਲਿਖਣ ਲਈ ਕਹਿਆ ਸੀ; ਸੋ ਉਸ ਨੇ ਸੰਮਤ ੧੮੬੬ ਬਿਃ ਵਿਚ ਇਹ ਹਾਲ ਪੂਰੇ ਕਰ ਦਿਤੇ ਸਨ । ਇਹ ਤਵਾਰੀਖ ਵੀ ਕਿਤੇ ਕਿਤੇ ਹੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ, ਛਪੀ ਹੋਈ ਨਹੀਂ । ਦਾਸ ਪਾਸ ਇਸ ਦੀ ਇਕ ਕਾਪੀ ਹੈ ॥

੬. "ਤਵਾਰੀਖ ਪੰਜਾਬ" (ਫ਼ਾਰਸੀ)

ਬੂਟੇ ਸ਼ਾਹ ਕ੍ਰਿਤ ।

ਕਰਨੈਲ ਅਖਤਰ ਲੋਨੀ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਮਰੇ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਰਿਸ਼ਤੇ-ਦਾਰ ਬੂਟੇਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਸਿਖਾਂ ਦੀ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸਵਿਸਥਾਰ ਤਵਾਰੀਖ ਲਿਖਣ ਲਈ ਕਹਿਆ, ਤੇ ਸਰਕਾਰੀ ਤੌਰ ਪਰ ਸਭ ਸਿਖ ਸਰਦਾਰਾਂ ਤੇ ਰਾਜਿਆਂ ਪਾਸੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹਾਲ ਮੰਗਵਾਏ । ਪੁਰਾਣੇ ਹਾਲਾਂ ਦੀ ਇਹ ਪ੍ਰਮਾਣੀਕ ਤਵਾਰੀਖ ਹੈ; ਤੇ ਅਜ ਤੀਕ ਨਹੀਂ ਛਪੀ । ਦਾਸ ਪਾਸ ਇਸ ਦੀ ਇਕ ਕਾਪੀ ਹੈ ।

੭. "ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼" (ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ)—

ਸਰਦਾਰ ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਕ੍ਰਿਤ ॥

ਜਦ ਮਰੇ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਬੁੱਢੇ ਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਸਿਖਾਂ ਦੀ ਤਵਾਰੀਖ ਲਿਖਣ ਲਈ ਕਹਿਆ, ਤਾਂ ਸ੍ਰ: ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਮਰੇ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਕਹਿਆ, ਕਿ ਸਿਖਾਂ ਦੀ ਤਵਾਰੀਖ ਸਿਖਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹੋਰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਲਿਖ ਸਕਦਾ, ਸਿਖ ਖਿਆਲਾਂ ਨੂੰ ਕੇਵਲ ਸਿਖ ਹੀ ਸਮਝ ਸਕਦੇ ਹਨ । ਤਾਂ ਮਰੇ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਕਹਿਆ, ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਵੀ ਪੁਰਾਣੇ ਹਾਲ ਲਿਖ ਦੇਵੋ । ਸੋ ਸਰਦਾਰ ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਬੁਢੇਸ਼ਾਹ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਉਤੇ "ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼" ਲਿਖਿਆ, ਅਤੇ ਐਸਾ ਸੋਹਣਾ ਲਿਖਿਆ, ਕਿ ਪੜ੍ਹਨ ਵਾਲੇ ਜਾਣਦੇ ਹਨ, ਜੋ ਅਜ ਤੀਕ ਐਸੀ ਸੋਹਣੀ ਪੁਸਤਕ ਕਿਸੇ ਪਾਸੋਂ ਨਹੀਂ ਲਿਖੀ ਗਈ । ਮੈਂ ਮੰਨਦਾ ਹਾਂ, ਕਿ ਜੇਕਰ ਇਹ 'ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼' ਮੇਰੇ ਪਾਸ ਨਾ ਹੁੰਦਾ, ਤਾਂ ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਭੁੱਲਾਂ ਤੋਂ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਬਚ ਸਕਦਾ ਸੀ, ਜੋ ਮੈਥੋਂ ਪਹਿਲੇ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਨੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਹਾਲਾਂ ਸੰਬੰਧੀ ਕੀਤੀਆਂ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਬਨ । ਇਹ ਪੁਸਤਕ ਛਪੀ ਹੋਈ ਹੈ, ਪਰ ਪੁੱਜ ਕੇ ਅਸ਼ੁੱਧ ਹੈ!

੮. 'ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਨਾਮਾ" (ਫਾਰਸੀ)

ਗ਼ੁਲਾਮ ਅਲੀ ਕ੍ਰਿਤ ।

ਇਹ ਗ਼ੁਲਾਮ ਅਲੀ, ਭਿਖਾਰੀ ਖਾਂ ਦਾ ਪੁਤ੍ਰ ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਹਾਲਾਂ ਤੋਂ ਚੰਗਾ ਜਾਣੂ ਸੀ । ਅਦੀਨਾ ਬੇਗ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਹਾਲਾਂ ਵਿਚ ਇਸ ਨੇ ਕਈ ਗੱਲਾਂ ਐਸੀਆਂ ਦਸੀਆਂ ਹਨ, ਜੋ ਹੋਰਸ ਕਿਸੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀਆਂ । ਬੰਗਾਲ ਏਸ਼ੀਆਟਿਕ ਸੁਸਾਇਟੀ ਨੇ ਪਿਛੇ ਜਹੇ ਹੀ ਇਸ ਦਾ ਥੋੜਾ ਜਿਹਾ ਹਿਸਾ ਛਪਵਾਇਆ ਹੈ ।

੯. "ਐਹਵਾਲ ਖਾਨਦਾਨ ਸਰਕਾਰ ਪਟਿਆਲਾ"

(ਫਾਰਸੀ) ਦੀਵਾਨ ਗੋਪਾਲ ਸਿੰਘ ਕ੍ਰਿਤ ।

ਇਹ ਹਾਲ ਕੰਵਰ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਦੀਵਾਨ ਗੋਪਾਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸੰਮਤ ੧੮੭੭ ਬਿਃ ਵਿਚ ਲਿਖੇ ਸਨ। ਇਹ ਕੇਵਲ ਇਕ-ਰੁਖੀ ਤਸਵੀਰ ਹੈ; ਇਸ ਲਈ ਹਰ ਇਕ ਗਲ ਨੂੰ ਬੜਾ ਸੋਚ ਸਮਝ ਕੇ ਮੰਨਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਤਦ ਵੀ ਇਸ ਵਿਚ ਕਈ ਗੱਲਾਂ ਨਵੀਆਂ ਹਨ।

੧੦. "ਤਵਾਰੀਖ ਖਾਨਦਾਨ ਰਾਜਾਹਾਏ ਫੂਲਕਿਆਂ"

(ਫਾਰਸੀ)

ਇਹ ਤਵਾਰੀਖ ਮਹਾਰਾਜਾ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਮੇਂ ਇਸੇ ਐਹਲਕਾਰ ਦੀ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਹੈ, ਜਿਸਦਾ ਨਾਮ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਕਿਤੇ ਨਹੀਂ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ । ਅਜ ਕਲ ਇਸ ਨੂੰ ਪੁਰਾਤਨ ਤਵਾਰੀਖ ਪਟਿਆਲਾ ਕਹਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ । ਮਹਾਰਾਜਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸੰਬੰਧੀ ਇਸ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਹੀ ਥੋੜਾ ਹਾਲ ਹੈ, ਅਤੇ ਜੋ ਕੁਝ ਵੀ ਹੈ, ਉਸ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਭੁੱਲਾਂ ਹਨ । ਮਹਾਰਾਜਾ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਮਹਾਰਾਜ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਅਖੀਰ ਸਮੇਂ ਤੀਕ ਸਿਲਸਿਲੇ ਵਾਰ ਹਾਲ ਹਨ, ਜੋ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸੋਹਣੇ ਹਨ । ਐਸਾ ਮਲੂਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਕਿ ਇਹ ਤਵਾਰੀਖ ਸੰਮਤ ੧੯੮੦ ਬਿ: ਵਿਚ ਲਿਖੀ ਗਈ ਹੋਵੇਗੀ ।

੧੧. "ਤਜ਼ਕਰਾ ਖਾਨਦਾਨ ਮਹਾ:ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ" (ਫਾਰਸੀ)

• ਇਹ "ਤਜ਼ਕਰਾ" ਵੀ ਕਿਸੇ ਐਹਲਕਾਰ ਦਾ ਹੀ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਜਾਪਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਉਸਦਾ ਨਾਮ ਕਿਤੇ ਨਹੀਂ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ । ਇਸ ਵਿਚ ਮਹਾਰਾਜਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਸਵਿਸਥਾਰ ਹਾਲ ਲਿਖਿਆ ਹੈ, ਪਰ ਸਿਰੇ ਤੀਕ ਨਹੀਂ ਪੁਚਾਇਆ, ਅੱਧ-ਵਿਚਾਲੇ ਹੀ ਛਡ ਦਿਤਾ ਹੈ । ਭੁੱਲਾਂ ਇਸ ਵਿਚ ਵੀ ਹਨ, ਪਰ ਨੰ: ੧੦ ਨਾਲੋਂ ਬਹੁਤ ਥੋੜ੍ਹੀਆਂ । ਇਹ "ਤਜ਼ਕਾਰਾ" ਸੰਮਤ ੧੯੮੪ ਬਿ: ਦੇ ਲਗ-ਪਗ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ ਜਾਪਦਾ ਹੈ ।

੧੨. "ਐਹਵਾਲ ਖਾਨਦਾਨ ਭਦੌੜੀਆਂ" (ਫਾਰਸੀ) ।

੧੩. "ਐਹਵਾਲ ਖਾਨਦਾਨ ਫੂਲ" (ਫਾਰਸੀ) ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

੧੪. "ਐਹਵਾਲ ਖਾਨਦਾਨ ਪਟਿਆਲਾ"(ਫਾਰਸੀ)

੧੫."ਐਹਵਾਲ ਕੰਵਰ ਹਿੰਮਤ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ" (ਫਾਰਸੀ)।

੧੬. "ਯਾਦ ਦਾਸ਼ਤ ਸਰਦਾਰ ਰਾਜੂ ਸਿੰਘ (ਫਾਰਸੀ)।

੧੭. "ਯਾਦਦਾਸ਼ਤ ਮਾਨਾ ਸਿੰਘ ਗਰੇਵਾਲ, ਹਿੰਮਤ ਸਿੰਘ ਗਰੇਵਾਲ, ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਹਡਿਆਏ ਵਾਲਾ: ਤੇ ਮਾਈ ਭਾਗਨ ਸੁਪਤਨੀ ਮਨਸੂਰਾ ਸਿੰਘ ਚਾਹਲ, ਜੋ ਮਾਈ ਰੇਸ਼ਾਂ ਪਾਸ ਰੈਂਹਦੀ ਸੀ"।

ਇਹ ਛੀਏ ਹੀ ਸੈਂਚੀਆਂ ਦੋ ਦੋ ਚਾਰ ਚਾਰ ਸਫ਼ੇ ਦੀਆਂ ਸੈਂਚੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਪੁਰਾਣੇ ਹਾਲ ਬ੍ਰਿਧ ਬ੍ਰਿਧ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਪਾਸੋਂ ਪੁਛ ਕੇ ਲਿਖੇ ਗਏ ਹਨ। ਇਹ ਸੈਂਚੀਆਂ ਅਤਯੰਤ ਹੀ ਲਾਭਦਾਇਕ ਹਨ, ਪਰ ਏਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਵਧੀਕ ਹਾਲ ਕੰਵਰ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਹੀ ਹੈ। ਇਹ ਸੈਂਚੀਆਂ ਸੰਮਤ ੧੮੮੩ ਬਿ: ਵਿਚ ਲਿਖੀਆ ਗਈਆਂ ਸਨ।

ਨੰ: ੯ ਤੋਂ ਲੈਕੇ ਨੰ: ੧੭ ਤੀਕ ਸਰਕਾਰ ਪਟਿਆਲੇ ਦੇ ਮੁਨਸ਼ੀਖਾਨੇ ਵਿਚ ਇਹ ਸੈਂਚੀਆਂ ਹਨ। ਨੰ: ੯, ੧੦, ਤੇ ੧੧ ਦੀਆਂ ਕਾਪੀਆਂ, ਵਸ਼ੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਨੰ: ੧੦ ਦੀਆਂ ਕਾਪੀਆਂ, ਪੁਰਾਣੇ ਸਰਦਾਰ ਘਰਾਣਿਆਂ ਵਿਚ ਵੀ ਵੇਖੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

੧੮. "ਰਪੋਟ ਮੁਕਦਮਾਂ ਨਾਲੀ" (ਫਾਰਸੀ)

ਬਰਾਊਨ ਸਾਹਿਬ ਕ੍ਰਿਤ।

ਇਹ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਰਪੋਟ ਦਾ ਤਰਜਮਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਬਾਂਗਰ ਤੇ ਭਟਯਾਣੇ ਦੇ ਸੋਹਣੇ ਹਾਲ ਹਨ। ਇਹ ਰਪੋਰਟ ਸੰਮਤ ੧੮੬੬ ਬਿਃ ਵਿਚ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ।

੧੯. "ਰਪੋਟ ਮੁਕਦਮਾ ਨਾਲੀ" (ਫਾਰਸੀ)

ਰਾਸ ਬੇਲ ਕ੍ਰਿਤ।

ਇਹ ਵੀ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਰਪੋਟ ਦਾ ਹੀ ਤਰਜਮਾ ਹੈ, ਪਰ ਇਸ ਵਿਚ ਇਕ-ਦੁਖੀ ਤਸਵੀਰ ਹੈ। ਪੜ੍ਹਨ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਬੜਾ ਸੰਭਲ ਕੇ ਕਿਸੇ ਗਲ ਨੂੰ ਮੰਨਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਭੁਲੇਖਾ ਪੈ ਜਾਣ ਦਾ ਡਰ ਹੈ। ਇਹ ਰਪੋਟ ਸੰਮਤ ੧੮੬੩ ਬਿ: ਵਿਚ ਤਿਆਰ ਹੋਈ ਸੀ।

ਨੰ: ੧੮ ਤੇ ੧੯ ਸਰਕਾਰ ਪਟਿਆਲਾ ਦੇ ਮੁਨਸ਼ੀ ਖਾਨੇ ਵਿਚ ਹਨ।

੨੦. "ਸਾਖੀਆਂ ਭਾਈ ਮੂਲ ਚੰਦ (ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ)-

ਭਾਈ ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ ਕ੍ਰਿਤ।

ਇਹ ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ ਸੁਨਾਮ ਦਾ ਥਾਣੇਦਾਰ ਸੀ, ਤੇ ਭਾਈ ਮੂਲ ਚੰਦ ਜੀ ਦਾ ਸ਼ਰਧਾਲੂ। ਉਸਨੇ ਸੰਮਤ ੧੮੬੫ ਬਿਃ ਵਿਚ ਇਹ ਸਾਖੀਆ ਲਿਖੀਆਂ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਖੀਆਂ ਤੋਂ ਓਸ ਸਮੇਂ ਦਾ ਬਹੁਤ ਸੋਹਣਾ ਹਾਲ ਮਲੂਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਤੇ ਚੂੰਕਿ ਫੂਲਕਿਆਂ ਦਾ ਭਾਈ ਮੂਲ ਚੰਦ ਜੀ ਨਾਲ ਗੂੜ੍ਹਾ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਪ੍ਰਬੰਧ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਖੀਆਂ ਤੋਂ ਚੰਗਾ ਮਸਾਲਾ ਮਿਲ ਸਕਦਾ ਹੈ ।

੨੧. "ਤਵਾਰੀਖ਼ ਸਿਧੂ ਬਰਾੜਾਂ" (ਉਰਦੂ)

ਸਰਦਾਰ ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕ੍ਰਿਤ ॥

ਇਹ ਤਵਾਰੀਖ ਬੜੀ ਮੇਹਨਤ ਨਾਲ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ । ਇਸ ਵਿਚ ਸਾਲ, ਸੰਮਤ, ਉਲਾਦ ਤੇ ਵਿਆਹ ਸ਼ਾਦੀਆ ਦਾ ਹੀ ਜ਼ਿਕਰ ਹੈ, ਹੋਰ ਹਾਲ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਦਿਤਾ ਹੋਇਆ । ਇਸ ਦੀ ਇਕ ਕਾਪੀ ਦਾਸ ਪਾਸ ਹੈ ।

੨੨. "ਤਵਾਰੀਖ ਪਟਿਆਲਾ" (ਉਰਦੂ)

ਖਲੀਫਾ ਸਜਦ ਮੁਹੰਮਦ ਹਸਨ ਸਾਹਿਬ ਕ੍ਰਿਤ ॥

ਇਸ ਤਵਾਰੀਖ ਵਿਚ ਮਹਾਰਾਜਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਹਾਲ ਨੰ: ੯, ੧੦, ਤੇ ੧੧ ਤੋਂ ਹੀ ਲਏ ਗਏ ਹਨ, ਕੇਵਲ ਅਖੀਰ ਵਿਚ ਕੁਝਕੁ ਨਵੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਹਨ, ਜੋ ਹੋਰਸ ਕਿਸੇ ਤਵਾਰੀਖ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹਨ । ਇਸ ਤਵਾਰੀਖ ਵਿਚ ਓਹ ਸਭ ਭੁੱਲਾਂ ਹਨ, ਜੋ ਨੰ: ੯,੧੦ ਤੇ ੧੧ ਵਿਚ ਹਨ । ਕੁਝਕੁ ਭੁੱਲਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਅੰਤਕਾ ਨੰ: ੧ ਵਿਚ ਕਰ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ॥

੨੩. "ਜਨਮ ਸਾਖੀ ਭਾਈ ਬੁੱਢਾ ਜੀ (ਪੰਜਾਬੀ)

ਭਾਈ ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ ਕ੍ਰਿਤ ॥

ਭਾਈ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਦੇ ਖਾਨਦਾਨ ਵਿਚ ਬੀਬੀ ਫੱਤੋ ਜੀ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਤੇ ਬੀਬੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਜੀ ਵਿਆਹੇ ਹੋਏ ਹਨ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਸੰਬੰਧੀ ਹਾਲ ਕੇਵਲ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਤੋਂ ਹੀ ਮਿਲ ਸਕਦੇ ਹਨ ॥

੨੪. "ਹਾਲਾਤ ਮੁਕਦਮਾ ਨਾਲੀ" (ਉਰਦੂ)

ਦਾਸ ਕ੍ਰਿਤ

ਬਾਂਗਰ ਤੇ ਭਟਯਾਣੇ ਵਲ ਦੇ ਹਾਲ ਇਸ ਵਿਚ ਬੜੇ ਵਿਸਥਾਰ ਨਾਲ ਦਿਤੇ ਗਏ ਹਨ । ਇਸ ਦੇ ਆਸਰੇ ਹੀ ਮੈਂ ਭੱਟੀਆਂ ਦੀਆਂ ਲੜਾਈਆਂ ਸੰਬੰਧੀ ਹਾਲਾਂ ਨੂੰ ਦਰੁਸਤ ਕਰ ਸਕਿਆ ਹਾਂ ; ਜੋ ਨੰਃ ੯, ੧੦, ੧੧ ਤੇ ੨੨ ਵਿਚ ਅਸ਼ੁਧ ਦਿਤੇ ਹੋਏ ਸਨ ॥

—o—

ਉਤੇ ਲਿਖੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕੇਵਲ ਨੰਃ ੨, ੭, ੮, ੨੨ ਤੇ ੨੩ ਹੀ ਛਪੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ, ਬਾਕੀ ਸਭ ਲਿਖਤ ਦੀਆਂ ਹਨ, ਅਸਲ ਵਿਚ ਇਹੋ ਹੀ ੨੪ ਪੁਸਤਕਾਂ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਮਹਾਰਾਜਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸੰਬੰਧੀ ਕੁਝ ਹਾਲ ਮਿਲ ਸਕਦੇ ਹਨ । ਪਰ ਸੱਚ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ, ਕਿ ਹਰ ਇਕ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚੋਂ ਐਤਨਾ ਥੋੜ੍ਹਾ ਥੋੜ੍ਹਾ ਹਾਲ ਮਿਲਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਐਸਾ ਉਲਟਾ ਪੁਲਟਾ ਹਾਲ ਮਿਲਦਾ ਹੈ, ਕਿ ਅਣਜਾਣ ਆਦਮੀ ਬੜੇ ਭੁਲੇਖੇ ਖਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ॥

ਉਤੇ ਲਿਖੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਤਵਾਰੀਖਾਂ ਤੋਂ ਵੀ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਸ਼ਕਲ ਵਿਚ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਗਈ ਹੈ:—

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

੨੫. "ਰਾਜਗਾਨ ਪੰਜਾਬ" (ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ)—
ਗਰਿਫਨ ਸਾਹਿਬ ਕ੍ਰਿਤ ॥

੨੬. "ਬੰਦਾ ਬਹਾਦਰ" (ਪੰਜਾਬੀ)—ਦਾਸ ਕ੍ਰਿਤ ॥

੨੭. "ਹਾਲਾਤ ਅਫਗਾਨ-ਏ-ਕੋਟਲਾ" (ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ)—
ਅਨੈਤ ਅਲੀ ਕ੍ਰਿਤ ॥

੨੮. "ਆਈਨਾ—ਬੈਰਾੜ ਬੰਸ" (ਉਰਦੂ)—
ਵਲੀ ਅੱਲਾ ਕ੍ਰਿਤ ॥

੨੯. "ਤਵਾਰੀਖ ਝੱਜਰ" (ਉਰਦੂ)—
ਗੁਲਾਮ ਨਬੀ ਕ੍ਰਿਤ ॥

੩੦. "ਤਵਾਰੀਖ ਬੰਗਲਾ ਫਾਜ਼ਲਕਾ" (ਉਰਦੂ)—
ਮੁੰਹਮਦ ਅਲੀਮ—ਉੱਲਾ ਕ੍ਰਿਤ ॥

੩੧. "ਤਵਾਰੀਖ ਪਰਗਣਾ ਮੁਕਤਸਰ" (ਉਰਦੂ)—

੩੨. "ਤਵਾਰੀਖ ਹਿਸਾਰ" ਉਰਦੂ) ਕ੍ਰਿਤ ॥

੩੩. "ਮੁਆਸਰੁਲ ਉਮਰਾਅ"(ਫਾਰਸੀ)—
ਨਵਾਬ ਸ਼ਾਹ ਨਵਾਜ਼ ਕ੍ਰਿਤ॥

੩੪. "ਮੁਨਤਖਿਬ—ਉੱਲ—ਓਲੁਮ"(ਫਾਰਸੀ)—
ਕੁਦਰਤ—ਉੱਲਾ ਕ੍ਰਿਤ ॥

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

੩੫. "ਸਫ਼ਰਨਾਮਾ ਬਨਗੜ੍ਹ"(ਫ਼ਾਰਸੀ)—
ਅਨੰਦ ਰਾਮ ਮੁਖਲਿਸ ਕ੍ਰਿਤ

੩੬. "ਫ਼ਰਹਿ ਬਖਸ਼"(ਫ਼ਾਰਸੀ)—ਸ਼ਿਵਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਕ੍ਰਿਤ

੩੭. "ਸੈਰੁਲ ਮੁਤਾਖਰੀਨ"(ਫ਼ਾਰਸੀ)—
ਗੁਲਾਮ ਹੁਸੈਨ ਖਾਂ ਕ੍ਰਿਤ

੩੮. "ਹਦੀਨਾ—ਤੁਲ—ਅਕਾਲੀਮ"(ਫ਼ਾਰਸੀ)=

੩੯. "ਬਿਆਨੇ ਵਾਕਈ"(ਫ਼ਾਰਸੀ)—
ਅਬਦੁਲ ਕਰੀਮ ਕ੍ਰਿਤ

੪੦. "ਮਿਨਹਾਜ—ਉਲ—ਫਤੂਹ" (ਫ਼ਾਰਸੀ)—

੪੧. "ਤਵਾਰੀਖ ਇਬਰਾਹੀਮ ਖਾਂ"(ਫ਼ਾਰਸੀ)—
ਨਵਾਬ ਇਬਰਾਹੀਮ ਖਾਂ ਕ੍ਰਿਤ

੪੨. "ਤਵਾਰੀਖ —ਏ—ਮੁਜ਼ੱਫਰੀ" (ਫ਼ਾਰਸੀ)—

੪੩. "ਏਸ਼ੀਆਟਿਕ ਰੀਸਰਚਿਜ਼" ਜਿਲਦ ੩, (ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ)

੪੪. "ਮਰਹੱਟਿਆਂ ਦਾ ਇਤਹਾਸ" (ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ)—
ਗਰੈਂਡ ਡਫ ਕ੍ਰਿਤ ॥

੪੫. "ਇਤਿਹਾਸ ਹਿੰਦ" (ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ)—
ਡੋਊ ਸਾਹਿਬ ਕ੍ਰਿਤ ॥

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

੪੬. "ਤਵਾਰੀਖ ਐਹਮਦੀ" (ਫਾਰਸੀ)—
ਮੁਨਸ਼ੀ ਅਬਦੁਲ ਕਰੀਮ ਕ੍ਰਿਤ ॥

੪੭. "ਸਰੁਵੇ—ਆਜ਼ਾਦ" (ਫਾਰਸੀ)—
ਮੀਏ ਗੁਲਾਮ ਅਲੀ ਕ੍ਰਿਤ ॥

੪੮. "ਆਸ਼ਾਰਲ ਸਨਾਦੀਦ" (ਉਰਦੂ)—
ਮਹੰਮਦ ਨਜਾਮੁਲ ਗਨੀ ਕ੍ਰਿਤ ॥

੪੯. "ਤਵਾਰੀਖ ਖਾਲਸਾ" (ਉਰਦੂ)—
ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕ੍ਰਿਤ ॥

੫੦. "ਤਵਾਰੀਖੇ ਪੰਜਾਬ" (ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ)—
ਸਯਦ ਮਹੰਮਦ ਲਤੀਫ ਕ੍ਰਿਤ ॥

੫੧. "ਤਵਾਰੀਖੇ ਰਾਜਪੂਤਾਂ—ਨੇ—ਪੰਜਾਬ" (ਉਰਦੂ)—
ਕਾਹਨ ਚੰਦ ਕ੍ਰਿਤ ॥

੫੨. "ਐਹਵਾਲ ਮਹੁਾਜਕਿਆ" (ਫਾਰਸੀ)—

੫੩. ਕੈਫੀਅਤ ਰਵਾਜ ਸਰਦਾਰਾਂ—ਨੇ—ਮਾਲਵਾ"
(ਫਾਰਸੀ) ॥

੫੪. "ਗੋਸ਼ਾ—ਏ—ਪੰਜਾਬ" (ਉਰਦੂ)—
ਪੰਡਤ ਰਾਧਾ ਕਿਸ਼ਨ ਕ੍ਰਿਤ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

(੩੨)

ਪਹਿਲੇ ਹਾਲ

੧.

ਮਹਾਰਾਜਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਿਧੂ ਗੋਤ ਦੇ ਹੀਰੇ ਸਨ। ਅਤੇ ਆਪ ਦੀ ਬੰਸਾਵਲੀ ਸਿਧੀ ਸ੍ਰੀ ਕਿਸ਼ਨ ਜੀ ਜਾਦਵ ਵੰਸ਼ ਨਾਲ ਜਾ ਰਲਦੀ ਹੈ। ਸਮੇਂ ਨੇ ਇਸ ਬੰਸ ਨੂੰ ਪਿਛਲੇ ਪੰਜ ਹਜਾਰ ਸਾਲ ਵਿਚ ਅਨੇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਉਚਾਈਆਂ ਨੀਚਾਈਆਂ ਵਖਾਈਆਂ, ਅਤੇ ਦਵਾਰਕਾ ਤੋਂ ਚਲਾਕੇ ਗਜਨੀ, ਸਿਆਲ ਕੋਟ ਤੇ ਜੈਸਲਮੇਰ ਆਦਿ ਕਈ ਰਾਜਧਾਨੀਆਂ ਦੇ ਮਾਲਕ ਬਣਾਇਆ ਜਿਸ ਸਮੇਂ ਗਜਨੀ ਦੇ ਤਖਤ ਉਤੇ ਮੈਹਮੂਦ ਅਤੇ ਲਹੌਰ ਦੇ ਤਖਤ ਉਤੇ ਜੈਪਾਲ ਸੀ, ਓਸ ਸਮੇਂ ਸਤਲੁਜੋਂ ਦਖਣ ਵਲ ਜਾਦਵ--ਕੁਲ ਬਿਜੇ ਰਾਏ ਭੱਟੀ ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦਾ ਰਾਜ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ *॥

ਜੈਪਾਲ ਨੇ ਮੈਹਮੂਦ ਦੀ ਈਨ ਮੰਨ ਲਈ ਸੀ, ਪਰ ਬਿਜੇ ਰਾਇ ਮੈਹਮੂਦ ਦਾ ਵੈਰੀ ਸੀ; ਇਸ ਲਈ ਮੈਮੂਦ ਨੇ

---

*ਪਛਮੀ ਇਤਹਾਸਕਾਰਾਂ ਦਾ ਮਤ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਬਿਜੇ ਰਾਏ ਭੇਰੇ ਗਿਰਦੇ ਦੇ ਅਲਾਕੇ ਦਾ ਹਾਕਮ ਸੀ, ਪਰ ਮੈਂ ਟਾਡ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਇਤਹਾਸ "ਰਾਜਿਸਤਾਨ" ਅਨੁਸਾਰ ਇਸ ਨੂੰ ਭੱਟੀਆਂ ਦਾ ਵਡੇਰਾ ਬਿਜੇ-ਰਾਇ ਹੀ ਮੰਨਿਆ ਹੈ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸੰਮਤ ੧੦੬੧ ਬਿ: ਵਿਚ ਬਿਜੇ ਰਾਇ ਵਲ ਮੂੰਹ ਕੀਤਾ, ਤੇ ਕਈ ਮਹੀਨੇ ਲੜਾਈ ਕਰਕੇ ਭੱਟੀਆਂ ਦਾ ਜੋਰ ਤੋੜ ਦਿਤਾ* । ਬਿਜੇ ਰਾਇ ਦਾ ਛੋਟਾ ਭਾਈ ਭਾਉ ਅੱਲਣ ਤਾਂ ਪਿਤਾ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਹੀ ਪੰਜਾਬ ਵਲ ਆਕੇ ਵੱਸ ਪਿਆ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਬਿਜੇ ਰਾਇ ਦਾ ਪੁਤ੍ਰ ਦੇਵ ਰਾਜ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੀ ਥਾਂ ਦੇਸ ਦਾ ਮਾਲਕ ਹੋਇਆ† ॥

ਦੇਵਰਾਜ ਦੇ ਪੋਤੇ ਦਾ ਪੋਤਾ, ਰਾਓ ਜੈਸਲ ਹੋਇਆ, ਜਿਸ ਨੇ ਜੈਸਲਮੇਰ ਦੀ ਮੋੜ੍ਹੀ ਗਡੀ । ਜੈਸਲ ਦੇ ਚਾਰ ਪੁਤ੍ਰ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਹੇਮ ਨੇ ਜੈਸਲ ਮੇਰ ਦੀ ਜੂਹ ਛਡਕੇ ਬਠਿੰਡੇ ਵਲ ਮੂੰਹ ਕੀਤਾ । ਇਸ ਦਾ ਇਕਲੌਤਾ ਪੁਤ੍ਰ ਜੂੰਧਰ ਹੋਇਆ, ਜਿਸ ਦੇ ਫਿਰ ੨੧ ਪੁਤ੍ਰ ਹੋਏ । ਜੂੰਧਰ ਤੋਂ ਅਨੇਕਾਂ ਗੋਤਾਂ ਤੁਰੀਆਂ, ਇਸ ਦੀ ਔਲਾਦ ਸਤਲੁਜ ਦੇ ਦੋਹੀ ਪਾਸੀਂ ਖਿਲਰ ਗਈ, ਦੂਰ ਦੂਰ ਤੀਕ ਰੋਕਾਂ ਰੋਕ ਲਈਆਂ, ਅਤੇ ਇਸ ਸਮੇਂ, ਕੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ, ਤੇ ਕੀ ਪ੍ਰਤਾਪ ਵਿਚ, ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਕੋਈ ਗੋਤ ਜੂੰਧਰ ਦੀ ਔਲਾਦ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰ ਸਕਦਾ । ਭਟਯਾਣੇ ਦੇ ਭੱਟੀ, ਬੇਟ ਦੇ ਰਾਜਪੂਤ ਜੰਗਲ ਦੇ ਸਿਧੂ ਤੇ ਸਾਰੀ ਬਡਰੱਕੀ, ਰਿਆੜਕੀ ਦੇ ਰੰਧਾਵੇ, ਅਤੇ ਮਾਝੇ ਵਲ ਦੇ ਛੀਨੇ ਆਦਿ ਹੋਰ ਅਨੇਕ ਗੋਤ ਆਪਦੀ ਬੰਸਾਵਲੀ ਨੂੰ ਜੂੰਧਰ ਨਾਲ ਜਾ ਰਲਾਉਂਦੇ ਹਨ ॥

---

*ਤਵਾਰੀਖ ਯਮਨੀ; ਕਮਾਲ-ਉਲ-ਤਵਾਰੀਖ ॥

†ਤਵਾਰੀਖ ਰਾਜਪੂਤਾਂ-ਏ-ਪੰਜਾਬ ॥

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਜੂੰਧਰ ਦੇ ੨੧ ਪੁਤ੍ਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਬਟੇ ਰਾਇ ਬੜਾ ਪ੍ਰਤਾਪੀ ਹੋਇਆ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਇਸ ਨੂੰ "ਵੀਹਾਂ ਦਾ ਸਰਦਾਰ" ਆਖਣ ਲਗ ਗਏ। ਇਸ ਦਾ ਪੁਤ੍ਰ ਮੰਗਲ ਰਾਇ ਪਿਤਾ ਤੋਂ ਵੀ ਵਧ ਗਿਆ, ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਚੰਗੀ ਹੈਸੀਅਤ ਬਣਾ ਲਈ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਗਜਨੀ ਦੇ ਪਹਾੜਾਂ ਵਲੋਂ ਫਿਰ ਇਕ ਤੂਫਾਨ ਉਠਿਆ, ਅਤੇ ਮੁਲਤਾਨ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਦਿੱਲੀ ਤੀਕ ਦਾ ਸਾਰਾ ਅਲਾਕਾ ਝੰਬਿਆ ਗਿਆ। ਅਰਥਾਤ ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਪਰੇ ਤੀਕ ਗੌਰੀਆਂ ਦਾ ਤੈਹਤ ਹੋਗਿਆ। ਜੂੰਧਰ ਦੀ ਔਲਾਦ ਪਾਸੋਂ ਹਕੂਮਤ ਉੱਕੀ ਹੀ ਜਾਂਦੀ ਰਹੀ। ਮੰਗਲ ਰਾਓ ਤੇ ਓਸਦਾ ਪੁਤਰ ਅਨੰਦ ਰਾਓ ਤਲਵਾਰਾਂ ਮਾਰਦੇ ਗੁਜਰ ਗਏ, ਅਤੇ ਖੀਵਾ ਬਠਿੰਡੇ ਦੇ ਅਲਾਕੇ ਨੂੰ ਛਡ ਕੇ ਨੈਂ ਵਲ ਚਲਿਆ ਗਿਆ ॥

ਖੀਵਾ ਅਨੰਦ ਰਾਓ ਦਾ ਪੁਤ੍ਰ ਸੀ। ਇਹ ਹੁਣ ਬੇਘਿਰ ਹੋ ਚੁਕਾ ਸੀ। ਇਸ ਨੇ ਜੱਟਾਂ ਦਾ ਨਾਤਾ ਲਿਆ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਇਸ ਦੇ ਘਰ ਸਿਧੂ ਹੋਇਆ। ਫਿਰ ਸਿਧੂ ਤੇ ਇਸ ਦੀ ਔਲਾਦ ਨੂੰ ਵੀ ਜੱਟਾਂ ਦੇ ਹੀ ਨਾਤੇ ਮਿਲੇ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਇਹ ਜੱਟ ਅਖਵਾਉਣ ਲਗ ਪਏ, ਅਤੇ ਰਾਜਪੂਤਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵਖਰੇ ਹੋ ਗਏ ॥

ਬਹੁਤੇ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਖਿਆਲ ਹੈ, ਕਿ ਜੱਟਾਂ ਦਾ ਨਾਤਾ ਲੈਣ ਕਰਕੇ ਹੀ ਖੀਵੇ ਦੀ ਉਲਾਦ ਰਾਜਪੂਤ ਨਾ ਰਹੀ, ਅਤੇ ਇਸ ਕਰਕੇ ਸਿਧੂ ਯਾ ਉਸ ਦੀ ਉਲਾਦ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਰਾਜਪੂਤ ਨੇ ਨਾਤਾ ਨਾ ਦਿਤਾ, ਪਰ ਇਹ ਭੁਲ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਖੀਵੇ ਦੀ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਹਾਲਤ ਚੰਗੀ ਹੁੰਦੀ, ਤਾਂ ਸਿਧ੍ਹ ਲਈ ਰਾਜਪੁਤੀ ਨਾਤਿਆਂ ਦਾ ਕੋਈ ਤੋਟਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਰਾਣਿ ਜੁੰਧਰ ਦੇ ਪੁਤਰ ਅਚਲ ਦੀ ਮਾਤਾ ਵੀ ਤਾਂ ਜੱਟਾਂ ਦੀ ਹੀ ਲੜਕੀ ਸੀ; ਪਰ ਅਚਲ ਦੀ ਔਲਾਦ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਪਾਸੇ ਭਟਨਾਣੇ ਦੇ ਭੁੱਟੀ ਤਾਂ ਖਰੇ ਰਾਜ ਪੁਤ ਗਿਣੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਅਚਲ ਦੇ ਪੋਤ੍ਰੇ ਛੀਨੇ ਦੀ ਔਲਾਦ ਵਿਚੋਂ ਮਾਝੇ ਦੇ ਛੀਨੇ ਜੱਟ ਹਨ, ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਦੇ ਵਿਚਾਲੇ ਛੀਨੇ ਦੀ ਹੀ ਔਲਾਦ ਵਿਚੋਂ ਮਣੀ ਰਾਜਪੁਤ ਹਨ, ਜੋ ਜੱਟਾਂ ਦਾ ਨਾਤਾ ਲੈ ਲੈਂਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਇਸ ਪਰ ਵੀ ਰਾਜਪੁਤ ਹੀ ਹਨ *।

ਰਿਸ਼ਤੇ ਨਾਤਿਆਂ ਦੇ ਹੋਣ ਨਾ-ਹੋਣ ਤੋਂ ਕਿਸੇ ਗੋਤ ਦੀ ਉਚਾਈ ਨੀਚਾਈ ਦਾ ਅਨੁਮਾਨ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਰਣਵਾਸ ਵਿਚ ਕਟੋਚਖ਼ਾਹੀ ਖਾਨ ਦਾਨ ਦੀਆਂ ਦੋ ਲੜਕੀਆਂ ਸਨ, ਪਰ ਆਪ ਤੋਂ ਥੋੜੀਆਂ ਹੀ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕੋਈ ਸਰਦਾ ਪੁਜਦਾ ਜੱਟ ਆਪ ਦੇ ਵਡਿਆਂ ਨੂੰ ਹੱਸ ਕੇ ਨਾਤਾ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਜਦ ਸਿੰਘ ਪੁਰੀਏ ਕਈ ਲਖ ਰੁਪੈ ਦੇ ਅਲਾਕੇਦਾਰ ਹੋ ਗਏ, ਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਤੇ ਨੂੰ ਪਨ੍ਹੂ ਚੋਧਰੀਆਂ ਨੇ ਕੇਵਲ ਇਸ ਕਰਕੇ ਪਰਵਾਨ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਕਿ ਇਹ ਕੱਲ ਦੇ ਬਣੇ ਸਰਦਾਰ ਖਾਨਦਾਨੀ ਹੈਸੀਅਤ ਵਿਚ ਸਾਡੀ ਬਰਾਬਰੀ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ, ਇਸ ਗੱਲੋਂ ਗੁਸਾ ਖਾ ਕੇ ਸਿੰਘ ਪੁਰੀਆਂ ਨੇ

---

*ਤਵਾਰੀਖ ਹਿਸਾਰ ॥

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਪੱਨੂੰ ਚੌਧਰੀਆਂ ਦੀ ਪੱਟੀ ਵਾਲੀ ਹਵੇਲੀ ਦੀ ਇੱਟ ਇੱਟ ਕਰ ਦਿਤੀ, ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਇੱਟਾਂ ਨਾਲ ਪੱਟੀ ਦੇ ਬਾਹਰ ਆਪਣਾ ਕਿਲ੍ਹਾ ਉਸਾਰ ਕੇ ਆਪਣੇ ਬਲ ਦਾ ਪਤਾ ਦੇ ਦਿਤਾ।

ਹੁਣ ਤੀਕ ਇਹ ਹਾਲ ਹੈ, ਕਿ ਮਾਲਵੇ ਦਾ ਕੋਈ ਅਣਖ ਵਾਲਾ ਜੱਟ ਥਲੀ ਦੇ ਜੱਟਾਂ ਦਾ ਨਾਤਾ ਨਹੀਂ ਲੈਂਦਾ, ਕਿ ਇਸ ਵਿਚ ਓਹ ਆਪਣੀ ਕੁਲ ਨੂੰ ਲੀਕ ਲਾਉਣੀ ਸਮਝਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਸਿਧ ਅਖੌਤ ਹੈ—

"ਕਾਲ ਬਰਾੜੋਂ ਉਪਜੇ, ਬੁਰਾ ਬਾਹਮਣ ਤੋਂ ਹੋਏ"

ਬਰਾੜ ਕਾਲ ਦੀ ਖਾਣ ਪ੍ਰਸਿਧ ਹੈ, ਸੋ ਦੇਸ ਦੀ ਗਰੀਬੀ ਨੇ ਵਸਨੀਕਾਂ ਦੀ ਖਾਨਦਾਨੀ ਹੈਸੀਅਤ ਨੂੰ ਵੀ ਨੀਵਾਂ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਕਾਲੇ ਨੇ ਜਦ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਸਤਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੀ ਦੀ ਰਾਹੀਂ ਇਹ ਜਤਨ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਕਿ ਭੁਲਰ ਜੱਟ ਸਾਡਾ ਸਾਕ ਲੈ ਕੇ ਸਾਨੂੰ ਆਪਣਾ ਰਿਸ਼ਤੇ ਦਾਰ ਬਣਾ ਲੈਣ, ਤਾਂ ਲਾਲੇ ਭੁਲਰ ਨੇ ਕੇਵਲ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗਰੀਬੀ ਦੇ ਕਾਰਨ ਹੀ ਸਾਕ ਲੈਣੋ ਨਾਂਹ ਕੀਤੀ ਸੀ; ਪਰ ਥੋੜੀਆਂ ਹੀ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਮਗਰੋਂ ਜਦ ਇਸ ਘਰਾਣੇ ਦੇ ਦਿਨ ਚਮਕੇ, ਤਾਂ ਜਮ੍ਹੂੰ ਤੋਂ ਲੈਕੇ ਸਖੀ ਸਰਵਰ ਤੀਕ ਦੇ ਕਈ ਕਰੋੜ ਰੁਪੈ ਦੇ ਅਲਾਕੇ ਦੇ ਮਾਲਕ, ਕਈ ਰਾਜਿਆਂ ਪਾਸੋਂ ਟਕੇ ਲੈਣ ਵਾਲੇ, ਅਤੇ ਮਾਝੇ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵਡੇ ਰਈਸ ਘਰਾਣੇ ਦਾ ਨਾਤਾ ਟਿੱਕਾ ਸੁਧ ਸਿੰਘ ਜੀ ਲਈ ਆਇਆ ਸੀ*, ਹਾਲਾਂ ਕਿ ਪੁਰਾਣੇ ਵੇਲਿਆਂ ਦੀ ਅਮੀਰੀ

---

*ਰਾਣੀ ਰਤਨ ਕੌਰ ਤੋਂ ਭਾਵ ਹੈ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਗਰੀਬੀ ਦਾ ਖਿਆਲ ਕਰਕੇ ਹੁਣ ਤੀਕ ਮਾਝੇ ਦੇ ਜੱਟ ਹਿਠਾੜ— ਸਤਲੁਜ ਦੇ ਜੱਟਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਨਾਤਾ ਨਹੀਂ ਦੇਂਦੇ।

ਜੇਕਰ ਰਾਓ ਖੀਵਾ ਦੇ ਪੁਤਰ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਰਾਜਪੂਤ ਨੇ ਨਾਤਾ ਦੇਣਾ ਪਸੰਦ ਨਾ ਕੀਤਾ, ਤਾਂ ਇਸ ਦਾ ਇਹ ਭਾਵ ਨਹੀਂ, ਕਿ ਜੱਟਾਂ ਦਾ ਦੋਹਿਤਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਸਿੱਧੂ ਖਾਨਦਾਨੀ ਹੈਸੀਅਤ ਵਿਚ ਨੀਵਾਂ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ, ਸਗੋਂ ਅਸਲ ਗਲ ਇਹ ਹੈ, ਕਿ ਸਮੇਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਚਾਲ ਅਨੁਸਾਰ ਇਹਨੂੰ ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਲਈ ਚੱਕਰ ਵਿਚ ਲੈ ਆਂਦਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਮੁਸੀਬਤ ਦੇ ਦਿਨ ਕੱਟਣ ਲਈ ਰਾਜਪੂਤਾਂ ਤੋਂ ਇਹ ਇਹ ਐਤਨੀ ਦੂਰ ਚਲੇ ਗਏ ਸਨ, ਕਿ ਆਪੋ ਵਿਚ ਰਿਸ਼ਤੇ ਨਾਤਿਆਂ ਦਾ ਕਾਇਮ ਰਹਿ ਸਕਣਾ ਕੋਈ ਸੌਖੀ ਗਲ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਭਲਾ ਜੇਕਰ ਨਾਤੇ ਮਿਲਣ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਕਿਸੇ ਘਰਾਣੇ ਦੀ ਉਚਾਈ ਨੀਚਾਈ ਦਾ ਖਿਆਲ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ, ਤਾਂ ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਕੇਹੜੇ ਉੱਚ ਘਰਾਣੇ ਵਿਚੋਂ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਅਕਬਰ ਦੀ ਔਲਾਦ ਨੇ ਆਪਣੀ ਲੜਕੀ ਦਾ ਡੋਲਾ ਦਿਤਾ ਸੀ । ਸਚ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ, ਕਿ ਨਾਦਰ ਦੀ ਖਾਨਦਾਨੀ ਉਸ ਦੀ ਸ਼ਮਸ਼ੇਰ ਸੀ, ਅਤੇ ਸਿਧੂ ਦੀ ਸ਼ਮਸ਼ੇਰ ਟੁਟ ਚੁਕੀ ਸੀ* ॥

---

*ਮੁਗਲਾਂ ਵਿਚ ਰਵਾਜ ਸੀ, ਕਿ ਵਿਆਹ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸੱਤਾਂ ਪੁਸ਼ਤਾਂ ਤੀਕ ਦੀ ਬੰਸਾਵਲੀ ਸੁਣ ਲੈਂਦੇ ਸਨ । ਜਦ ਨਾਦਰ ਪਾਸੋਂ

(ਬਾਕੀ ਦੇਖੋ ਅਗਲੇ ਸਫੇ ਤੇ)

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

੨.

ਸਿਧੂ ਨਾਂਹੇ ਦੀ ਸਰਾਇ ਵਿਚ ਜਾ ਵਸਿਆ,* ਜੋ ਉਨ੍ਹੀਂ ਦਿਨੀਂ ਚੰਗਾ ਤਕੜਾ ਪਿੰਡ ਸੀ । ਏਥੇ ਹੀ ਕਈ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਤੀਕ ਉਸਦੀ ਔਲਾਦ ਵਸਦੀ ਰਹੀ । ਉਨ੍ਹੀਂ ਦਿਨੀਂ ਹਰ ਸਾਲ ਕਈ ਕਈ ਲੱਖ ਮੁਰਾਲਾਂ ਦਾ ਕਟਕ ਪੰਜਾਬ ਉਤੇ ਚੜ੍ਹ ਆਉਂਦਾ, ਅਤੇ ਇਹ ਮਾੜੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਸਾਰੇ ਦੇਸ ਦੀ ਸੁਵਾਹ ਉਜਾੜੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਲੱਖਾਂ ਲੜਕੇ ਲੜਕੀਆਂ ਨੂੰ ਫੜ ਕੇ ਲੈ ਜਾਂਦੇ । ਮੁਲਤਾਨੋਂ ਦਿਲੀ ਦਾ ਰਾਹ ਅਬੋਹਰ ਤੇ ਬਠਿੰਡੇ ਵਲ ਦੀ ਸੀ, ਅਤੇ ਸਿਧੂ ਦੀ ਔਲਾਦ ਇਸੇ ਰਾਹ ਉਤੇ ਵਸਦੀ ਸੀ । ਇਧਰ ਰੋਜ਼ ਕਟਕ ਚੜ੍ਹਦੇ, ਤੇ ਧਾੜੇ ਪੈਂਦੇ;• ਜੀਉਣ ਦਾ ਕੋਈ ਹੱਜ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਲੋਕੀਂ ਕੇਵਲ ਜੂਨਾਂ ਹੀ ਪੂਰੀਆਂ ਕਰਦੇ ਸਨ† ॥

(ਪਿਛਲੇ ਸਫ਼ੇ ਦੀ ਬਾਕੀ)

ਉਸ ਦੀ ਬੰਸਾਵਲੀ ਪੁਛੀ ਗਈ, ਤਾਂ ਉਸਨੇ ਕਹਿਆ—ਨਾਦਰ ਬਿਨ ਸ਼ਮਸ਼ੇਰ, ਬਿਨ ਸ਼ਮਸ਼ੇਰ, ਬਿਨ ਸ਼ਮਸ਼ੇਰ ਆਦਿ—ਅਰਥਾਤ ਨਾਦਰ ਪੁਤ੍ਰ ਸ਼ਮਸ਼ੇਰ ਦਾ, ਪੁਤ੍ਰ ਸ਼ਮਸ਼ੇਰ ਦਾ, ਪੁਤ੍ਰ ਸ਼ਮਸ਼ੇਰ ਦਾ—ਜਿਸਦਾ ਭਾਵ ਇਹ ਸੀ, ਕਿ ਮੈਂ ਤਲਵਾਰ ਦੇ ਜ਼ੋਰ ਡੋਲਾ ਲੈ ਰਿਹਾ ਹਾਂ, ਕਿਸੇ ਖਾਨਦਾਨੀ ਹੈਸੀਅਤ ਦੇ ਆਸਰੇ ਨਹੀਂ; ਮੇਰਾ ਖਾਨਦਾਨ ਮੇਰੀ ਤਲਵਾਰ ਹੈ ॥

*ਤਵਾਰੀਖ ਮੁਕਤਸਰ ॥

†ਤਵਾਰੀਖ ਨਾਸਰੀ; ਤਵਾਰੀਖ ਫੀਰੋਜ਼ ਸ਼ਾਹੀ ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸੰਮਤ ੧੪੪੮ ਬਿ: ਵਿਚ ਇਸੇ ਰਾਹ ਅਮੀਰ-ਤੈਮੂਰ ਆਇਆ। ਇਸ ਨੇ ਭਟਨੇਰ ਵਿਚ ਭੱਟੀਆਂ ਨੂੰ ਘੇਰ ਕੇ ਇਕ ਸਿਰਿਓਂ ਗਰੇਵਾਛ ਕਰ ਦਿਤਾ; ਸਾਰਾ ਦੇਸ ਉਜਾੜ ਦਿਤਾ, । ਸਰਸੇ ਤੋਂ ਸਮਾਣੇ ਤੀਕ ਜੱਟਾਂ ਦਾ ਮੁਸ਼ਕ ਨਾਂ ਛਡਿਆ । ਏਧਰ ਅਗੇ ਹੀ ਟਾਵੀਂ ਵਸੋਂ ਸੀ, ਪਰ ਇਸ ਸਾਲ ਓਹ ਵੀ ਨਾ ਰਹੀ, ਅਤੇ ਭੱਟੀਆਂ ਦੀ ਐਸੀ ਬਾਬ ਹੋਈ, ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਈ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਤੀਕ ਸੁਰਤ ਨਾ ਆਈ* ।

ਇਸ ਸਮੇਂ ਸਿਧੂ ਦੀ ਉਲਾਦ ਵਿਚੋਂ "ਬਰਾੜ" ਦੜਕਿਆਂ; ਅਤੇ ਭੱਟੀਆਂ ਨਾਲ ਟਾਕਰੇ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਈ ਵਾਰ ਹਰਾਇਆ । ਸਭ ਸਿਧੂ 'ਬਰਾੜ' ਦੇ ਮਗਰ ਸਨ, ਇਹ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਕਠੇ ਕਰਕੇ ਕੱਖਾਂ ਵਾਲੀ† ਜਾ ਵਸਿਆ ਅਤੇ ਗਿਰਦ ਨਵਾਹੀ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਰੋਹਬ ਬਿਠਾ ਦਿਤਾ‡ ।

ਬਰਾੜ ਦੇ ਦੋ ਪੁਤ੍ਰ ਸਨ--ਦੁਲ ਤੇ ਪੌੜ । ਵਡੇ ਭੁਰਾ ਦੁਲ ਨੇ ਆਪਣੇ ਛੋਟੇ ਭੁਰਾ ਪੌੜ ਨੂੰ ਕਢ ਦਿਤਾ, ਅਤੇ ਪੌੜ ਤੇ ਇਸ ਦੀ ਉਲਾਦ ਕਈ ਸਾਲ ਗਰੀਬੀ ਦੀ ਦਸ਼ਾ ਵਿਚ

---

*ਅਲਵੁਜ਼ਾ ਤੇ ਤੈਮੂਰੀ; ਜ਼ਫਰ ਨਾਮਾ-ਏ-ਤੈਮੂਰ ।
†ਬਠਿੰਡੇ ਤੋਂ ਤੀਹ-ਕੁ ਮੀਲ ਦਖਣ ਪੱਛਮ ਵਲ ।
‡ਤਵਾਰੀਖ ਫਾਜ਼ਲਕਾ ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਐਧਰ ਔਧਰ ਭਟਕਦੀ ਫਿਰੀ* । ਜਦ ਮਹਾਰਾਜ ਦਾ ਸਮਾਂ ਆਇਆ, ਤਾਂ ਇਹ ਭੋਡੀ ਪੁਰ ਜਲਾਲਾਂ ਵਿਚ ਵਸਦੇ ਸਨ, ਮਹਾਰਾਜਾ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਇਸ ਦੇ ਪੋਤ੍ਰੇ ਪੱਖੇ ਤੀਕ ਇਹ ਏਥੇ ਹੀ ਰਹੇ । ਪੱਖੇ ਦੇ ਦੋ ਪੁਤ੍ਰ--ਮੋਹਨ ਤੇ ਹੁੰਬਲ--ਸਨ, ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਭਾਈ ਭੋਡੀਪੁਰੋਂ ਉਠ ਕੇ ਬੀਦੋਵਾਲੀਨੇੜੇ ਜਾ ਵਸੇ, ਜਿਥੇ ਦੁਲ ਦੀ ਉਲਾਦ ਕੱਖਾਂਵਾਲੀ ਤੋਂ ਉਠਕੇ ਇਕ ਵਾਰ ਵਸ ਚੁਕੀ ਸੀ, ਤੇ ਫੇਰ ਇਥੋਂ ਵੀ ਉੱਜੜ ਚੇ ਅਬਲੂ ਜਾ ਵਸੀ ।

ਉਸ ਸਮੇਂ ਇਹ ਚਕਰਾਂ ਵਾਂਙ ਰੈਂਹਦੇ ਸਨ§ । ਜਿਥੇ ਸੁਖ ਵੇਖਦੇ, ਉਥੇ ਬੈਠ ਜਾਂਦੇ, ਅਤੇ ਜਿਥੋਂ ਦੇ ਲੋਕੀਂ ਰਤਾ ਤੰਗ ਕਰਦੇ, ਓਥੋਂ ਉਠ ਜਾਂਦੇ । ਬੀਦੋਵਾਲੀ ਦੇ ਭੁੱਟੀਆਂ ਨਾਲ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਦਾ ਅਣ ਬਣ ਹੀ ਰੈਂਹਦੀ । ਇਕ ਵਾਰ ਆਪੋ ਵਿਚ ਲੜਾਈ ਹੋ ਪਈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਭੁੱਟੀਆਂ ਦਾ ਇਕ ਆਦਮੀ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ । ਇਸ ਖੂਨਾਮੀ ਬਦਲੇ ਮੋਹਨ ਦੋ ਸਾਲ ਭਟਨੇਰ ਦੇ ਕਿਲੇ ਵਿਚ ਕੈਦ ਰਿਹਾ । ਜਦ ਕੈਦੋਂ ਛੁਟ ਕੇ ਆਇਆ, ਤਾਂ ਫੇਰ ਓਹੋ ਹਾਲ ਸੀ, ਅੰਤ ਭੁੱਟੀਆਂ ਤੇ ਮੋਹਨਕਿਆਂ ਵਿਚ ਫੇਰ ਲੜਾਈ ਹੋਈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਮੋਹਨ ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਵਡਾ ਪੁਤਰ ਰੂਪ ਚੰਦ ਮਾਰੇ ਗਏ, ਅਤੇ ਬਾਕੀਆਂ ਨੂੰ ਲਚਾਰ ਹੋਕੇ ਬੀਦੋਵਾਲੀ ਨੂੰ ਛਡਣਾ ਪਿਆ।।

---

*ਤਵਾਰੀਖ ਸਿਧੂ ਬਰਾੜਾਂ ।

†ਬਠਿੰਡੇ ਤੋਂ ਵੀਹਕੁ ਮੀਲ ਪਛਮ ਵਲ ।।

§ਤਵਾਰੀਖ ਸਿਧੂ ਬਰਾੜਾਂ ।।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਮੋਹਨ ਦੀਆਂ ਦੋ ਸ਼ਾਦੀਆਂ ਸਨ । ਪਹਿਲੀ ਤੋਂ ਰੂਪ ਚੰਦ, ਕਰਮ ਚੰਦ, ਬਿਆ ਚੰਦ (ਕਾਲਾ) ਤੇ ਕੁਲ ਚੰਦ ਸਨ, ਅਤੇ ਦੂਸਰੀ ਸ਼ਾਦੀ ਤੋਂ ਸੋਮਾਂ ਤੇ ਸਰਦੂਲ । ਕੁਲਚੰਦ ਠੀਕ ਜਵਾਨੀ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਬਿਮਾਰ ਹੋ ਕੇ ਬੀਦੋਵਾਲੀ ਗੁਜਰ ਗਿਆ ਸੀ। ਮੋਹਨ ਇਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਕੈਦ ਹੋਇਆ, ਅਤੇ ਛੁਟਨੇਰੋਂ ਆ ਕੇ ਜਦ ਇਹ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਰੂਪਚੰਦ ਸਣੇ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ, ਤਾਂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਹੁੰਬਲ ਤਾਂ ਡਰਦਾ ਮਾਰਿਆ ਘੁੰਮਣ ਨੂੰ ਚਲਿਆ ਗਿਆ, ਤੇ ਓਥੇ ਹੀ ਵਸ ਪਿਆ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਹੁਣ ਉਸ ਦੀ ਉਲਾਦ ਵਡੇ ਛੋਟੇ ਘੁੰਮਣ, ਵਡੇ ਛੋਟੇ ਲੱਤੀਵਾਲ, ਤੇ ਅਧੇ ਜਖੇਪਲ ਵਿਚ ਵਸਦੀ ਹੈ; ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਦੇ ਜੋ ਬੀਦੋਵਾਲੀਓਂ ਨਿਕਲੇ, ਓਹ ਇਹ ਸਨ:—ਰੂਪਚੰਦ ਦੇ ਦੋਵੇਂ ਪੁਤਰ—ਮੰਦਲੀ ਤੇ ਫੂਲ,—ਕੁਲਚੰਦ ਦਾ ਪੁਤਰ ਸਾਓਲ, ਸੋਮਾਂ, ਸਰਦੂਲ, ਕਰਮ ਚੰਦ ਤੇ ਕਾਲਾ, ਅਤੇ ਏਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਬਹੁ ਬੇਟੀਆਂ ਤੇ ਬੱਚੇ ।

ਜੰਗਲ ਦੇ ਅਲਾਕੇ ਵਿਚ ਇਹ ਇਕ ਖੂਹ ਉਤੇ ਆ ਬੈਠੇ, ਜਿਥੇ ਸਿੱਧ ਕਲੰਦਰ ਦੀ ਮਾੜੀ ਸੀ । ਇਹ ਸਿੱਧ ਕਲੰਦਰ ਭੁੱਲਰ ਗੋਤ ਦੇ ਜੱਟਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਵਡ-ਵਡੇਰਾ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੀ ਭੁੱਲਰ ਹੁਣ ਤੀਕ ਮਾਨਤਾ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਅਤੇ ਪੁਰਾਣੇ ਵੇਲਿਆਂ ਤੋਂ ਵਰ੍ਹੇ-ਦੇ-ਵਰ੍ਹੇ ਇਸ ਮਾੜੀ ਉਤੇ ਮੇਲਾ ਲਗਦਾ ਹੈ । ਇਹ ਮਾੜੀ ਰਾਮਪੁਰਾ-ਫੂਲ ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਤੋਂ ਛੇਵ ਦੇ ਮੀਲ ਉੱਤਰ-ਪੱਛਮ ਵਲ ਹੈ ।

ਜੇਂਹਦੇ ਹਨ, ਕਿ ਇਕ ਵਾਰ ਇਕ ਵਣਜਾਰਾ ਇਸ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਮਾੜੀ ਪਾਸ ਆ ਕੇ ਉਤਰਿਆ, ਤੇ ਲੋਕਾਂ ਪਾਸੋਂ ਓਸ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ, ਕਿ ਇਸ ਮਾੜੀ ਦੀ ਮੁਖਣਾ ਮੁੱਖਣ ਨਾਲ ਮਨ ਦੀ ਮੁਰਾਦ ਪੂਰੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਓਸ ਨੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਧਾਰੀ, ਕਿ ਜੇ ਮੇਰੇ ਘਰ ਪੁਤਰ ਹੋਵੇ, ਤਾਂ ਮੈਂ ਇਸ ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਪੱਕਾ ਖੂਹ ਲਵਾ ਦੇਵਾਂ, ਤੇ ਮਾੜੀ ਬੀ ਪੱਕੀ ਬਣਵਾ ਦੇਵਾਂ। ਕੁਦਰਤ ਕਰਤਾਰ ਨਾਲ ਉਸ ਦੇ ਘਰ ਲੜਕਾ ਹੋਇਆ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਉਸ ਨੇ ਇਕ ਪੱਕਾ ਖੂਹ ਲਵਾ ਦਿੱਤਾ, ਤੇ ਮਾੜੀ ਵੀ ਪੱਕੀ ਬਣਵਾ ਦਿਤੀ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਇਸ ਨੂੰ ਲੱਖੀ ਵਣਜਾਰੇ ਦਾ ਖੂਹ ਆਖਦੇ ਹਨ। ਏਸੇ ਖੂਹ ਉਤੇ ਮੋਹਨ ਦੀ ਉਲਾਦ ਨੇ ਆਣ ਡੇਰਾ ਲਾਇਆ।

ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਅਜ ਤੀਕ ਇਹ ਹਾਲ ਹੈ, ਕਿ ਖੂਹਾਂ ਵਿਚ ਸੌ ਸੌ ਡੇਢ ਡੇਢ ਸੌ ਹਥ ਉਤੇ ਪਾਣੀ ਹੈ। ਪਿਛਲੇ ਸਮਿਆਂ ਵਿਚ ਇਸ ਸਾਰੇ ਅਲਾਕੇ ਵਿਚ ਕਿਤੇ ਕਿਤੇ ਹੀ ਕੋਈ ਪੱਕਾ ਖੂਹ ਸੀ, ਅਤੇ ਕੱਚੀਆਂ ਕੁਹਾਰਾਂ ਵੀ ਕੋਈ ਬਹੁਤੀਆਂ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਢਾਬਾਂ ਵੀ ਗਿਣਤੀ ਦੀਆਂ ਹੀ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਬਰਸਾਤ ਦਾ ਪਾਣੀ ਜਮਾਂ ਹੋ ਜਾਇਆ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਲੋਕੀ ਦਸ ਦਸ ਪੰਦਰਾਂ ਪੰਦਰਾਂ ਕੋਹਾਂ ਤੋਂ ਪਾਣੀ ਲੈਣ ਆਉਂਦੇ, ਅਤੇ ਇਕ ਦਿਨ ਦੇ ਲਿਆਂਦੇ ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਕਈ ਕਈ ਦਿਨ ਲੰਘਾਉਂਦੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਾਣੀ ਵਾਲੇ ਪਿੰਡ ਦੀ ਸਦਾ ਮੁਥਾਜੀ ਰਖਣੀ ਪੈਂਦੀ, ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਅਨੇਕਾਂ ਈਨਾਂ ਮੰਨਣੀਆਂ ਪੈਂਦੀਆਂ। ਜਿਸ ਪਿੰਡੋਂ ਪਾਣੀ ਮਿਲਦਾ, ਉਸ ਪਿੰਡ ਦੇ ਵਸਨੀਕਾਂ ਦੀ ਆਂਢ ਗੁਆਂਢ ਵਿਚ ਖ਼ਾਸ ਇਜ਼ਤ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਹੁੰਦੀ, ਅਤੇ ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪਨੂੰ ਪਾਣੀ-ਹੀਨ ਪਿੰਡਾਂ ਨਾਲੋਂ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਉਚੇਰਾ ਤੇ ਵਡੇਰਾ ਸਮਝਦੇ।

ਇਸ ਲੱਖੀ ਵਣਜਾਰੇ ਦੇ ਖੂਹ ਦੇ ਪਾਸ ਹੀ ਲੱਲੇ ਕੁੱਲਰ ਦਾ ਪਿੰਡ ਸੀ। ਇਹ ਇਸ ਲਤੇ ਦੇ ਕੁੱਲਰਾਂ ਦਾ ਚੌਧਰੀ ਸੀ, ਅਤੇ ਇਸ ਸਮੇਂ ਇਸ ਦਾ ਬੜਾਂ ਜ਼ੋਰ ਸੀ। ਜਦ ਸੋਹਨ-ਕੇ ਇਸ ਖੂਹ ਉਤੇ ਆ ਕੇ ਬੈਠੇ, ਤਾਂ ਕੁੱਲਰਾਂ ਨੇ ਕਈ ਦੀਨਾਂ ਮਨਾ ਕੇ ਪਾਣੀ ਦੇਣਾ ਮੰਨਿਆ। ਪਾਣੀ ਦੀ ਅਤਯੰਤ ਤੰਗੀ ਸੀ, ਅਤੇ ਪਾਣੀ ਬਾਝੋਂ ਕਿਤੇ ਡੇਠਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਬੀਦੋਵਾਲੀ ਦੀ ਮੁਸੀਬਤ ਵੀ ਅਜੇ ਅਖਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਸੀ, ਅਤੇ ਇਹ ਵੀ ਪਤਾ ਸੀ, ਕਿ ਅਸਾਂ ਜਿਸ ਬਗਾਨੀ ਜੂਹ ਜਾ ਕੇ ਬੈਠਣਾ ਹੈ, ਅਗਲਿਆਂ ਦੀ ਦੀਨ ਮੰਨ ਕੇ ਹੀ ਬੈਠਣਾ ਹੈ; ਇਸ ਲਈ ਸੋਹਨਕਿਆਂ ਨੇ ਕੁੱਲਰਾਂ ਦੀਆਂ ਦੀਨਾਂ ਮੰਨ ਲਈਆਂ।

ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲੰਘ ਗਿਆ, ਪਰ ਇਹ ਗਲ ਕਦ-ਕੁ ਤੀਕ ਨਿਭਣੀ ਸੀ। ਇਕ ਦਿਨ ਇਕ ਬਹੂ ਨੇ ਖੂਹ ਉਤੇ ਘੜਾ ਭੰਨ ਦਿੱਤਾ, ਅਤੇ ਨੰਗੇ ਮੂੰਹ ਮਰਦਾਂ ਵਿਚ ਦੀ ਲੰਘ ਆਈ। ਜਦ ਦੂਜੀਆਂ ਤ੍ਰੀਮਤਾਂ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਵਰਜਿਆ, ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਕਹਿਆ, ਕਿ ਜੇ ਕੋਈ ਮਰਦ ਹੋਵੇ, ਤਾਂ ਪ੍ਰੇਰ ਕਹਾਂ, ਇਹ ਤਾਂ ਤ੍ਰੀਮਤਾਂ ਹਨ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਮਰਦਾਂ ਵਾਲੀ ਅਣਖ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਜਦ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਖਬਰ ਕਾਲੇ ਨੂੰ ਹੋਈ; ਤਾਂ ਓਹ ਬੜਾ ਉਦਾਸ ਹੋਇਆ, ਕਿਉਂ ਜੁ ਕਰੜੀਆਂ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਦੀਨਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਭੁੱਲਰ ਹੋਰ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੀ ਠੱਗ ਕੀਤਾ ਕਰਦੇ ਸਨ ।

ਉਨੀਂ ਹੀ ਦਿਨੀਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਜੀ ਗੁਰੂ-ਸਰ ਆਏ, ਅਤੇ ਸਿਖ ਸੇਵਕਾਂ ਨੂੰ ਨਿਹਾਲ ਕਰਨ ਲਗੇ । ਕਾਲਾ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਪਾਸ ਜਾਂਦਾ, ਅਤੇ ਅਧੀਨਗੀ ਨਾਲ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਕਰਦਾ, ਕਿ ਸਾਨੂੰ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਸਦੇ ਕਰੋ; ਭੁੱਲਰ ਕਿਵੇਂ ਸਾਡਾ ਨਾਤਾ ਲੈ ਲੈਣ, ਅਤੇ ਸਾਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸਾਕ ਥਾਪ ਕੇ ਪੰਜ ਹਲ ਦੀ ਜ਼ਮੀਨ ਦੇ ਦੇਣ । ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਧੀਰਜ ਦਿੱਤੀ, ਕਿ ਹੁਣ ਜਦ ਲਾਲਾ ਕੌੜਾ ਸਾਡੇ ਪਾਸ ਆਵੇਗਾ, ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਉਸ ਨੂੰ ਇਹ ਗਲ ਸਮਝਾਵਾਂਗੇ ।

ਕੁਝ ਦਿਨਾਂ ਮਗਰੋਂ ਜਦ ਲੱਲਾ ਕੌੜਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਇਆ, ਤਾਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਬਚਨ ਕੀਤਾ, ਕਿ ਲੱਲੇ ! ਤੇਰੇ ਪਾਸ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀ ਜ਼ਮੀਨ ਹੈ, ਤੂੰ ਕਾਲੇ ਦੇ ਭਾਈ ਚਾਰੇ ਨੂੰ ਪੰਜ ਹਲਾਂ ਦੀ ਜ਼ਮੀਨ ਦੇ ਦੇਹ, ਤੇ ਓਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸੋਂ ਭਾਉਲੀ ਲੈ ਦਾ ਰਹੁ । ਲੱਲੇ ਨੇ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ, ਕਿ ਹੇ ਸਤਿਗੁਰੂ, ਮੈਂ ਸਭ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਆਪ ਦਾ ਦਾਸ ਹਾਂ, ਪਰ ਜ਼ਮੀਨ ਤਾਂ ਮੈਂ ਐਨੀ ਵੀ ਨਹੀਂ ਦੇਣੀ, ਜਿੰਨੀ ਕਿ ਦਾਤਰੀ ਦੇ ਨੱਕੇ ਉੱਤੇ ਆ ਸਕੇ । ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਫਿਰ ਬਚਨ ਕੀਤਾ, ਕਿ ਹਛਾ, ਓਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨਾਤਾ ਲੈ ਕੇ ਹੀ ਓਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵਸਣ ਦੇਹੋ, ਤਾਂ ਉਸ ਹੰਕਾਰੀ ਭੁੱਲਰ ਨੇ ਉੱਤਰ ਦਿੱਤਾ, ਕਿ ਅਸਾਂ ਯਲੀ ਵਾਲਿਆਂ ਦਾ ਨਾਤਾ ਲੈ ਕੇ ਆਪਣੀ ਕੁਲ ਨੂੰ ਕਲੰਕ ਲਵਾਉਣਾ ਹੈ ? ਇਸ ਪਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਕਰੋਧਵਾਨ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਹੌਕੇ ਬੋਲੋ, ਕਿ ਅਜ ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨਾਤਾ ਨਹੀਂ ਕਬੂਲਦੇ, ਪਰ ਇਕ ਦਿਨ ਆਵੇਗਾ, ਜਦ ਤੁਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਪਿੱਛੇ ਲੜਕੀਆਂ ਲਈ ਫਿਰੋਗੇ, ਅਤੇ ਓਹ ਪਸੰਦ ਨਹੀਂ ਕਰਨਗੇ ।

ਇਤਨੀ ਗਲਬਾਤ ਹੋਣ ਪਰ ਲੱਾਲਾ ਕੌੜਾ ਉਠ ਖੜਾ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਦਾ ਰਾਹ ਲਿਆ । ਓਸ ਨੂੰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੇ ਡੇਰੇ ਦੇ ਪਾਸ ਹੀ ਕਾਲਾ ਮਿਲ ਪਿਆ, ਜੋ ਲਾਲੇ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਪਿੱਛੇ ਹੀ ਆਇਆ ਸੀ, ਅਤੇ ਇਸੇ ਉਡੀਕ ਵਿਚ ਸੀ' ਕਿ ਕਦ ਲੱਾਲਾ ਜਾਵੇ, ਤੇ ਮੈਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਪਾਸੋਂ ਪੁਛਾਂ, ਕਿ ਕੀ ਫੈਸਲਾ ਹੋਇਆ ਹੈ । ਕਾਲੇ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਲੱਾਲਾ ਗੁਸੇ ਨਾਲ ਭਰ ਗਿਆ, ਅਤੇ ਕੜਕ ਕੇ ਬੋਲਿਆ, ਕਿ ਕਾਲਿਆ ! ਤੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਪਾਸ ਆ ਆ ਕੇ ਮੇਰੀਆਂ ਖੋਟੀਆਂ ਕਰਦਾ ਹੈਂ; ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਮੇਰੇ ਉਤੇ ਗੁਸੇ ਕਰਵਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਮੈਂ ਜੇ ਅਜ ਹੀ ਤੱਤੀਆਂ ਤੌੜੀਆਂ ਤੁਸਾਡੇ ਸਿਰਾਂ ਉਤੇ ਚੁਕਵਾ ਕੇ ਪਿੰਡੋਂ ਨਾਂ ਕਢਿਆ, ਤਾਂ ਮੇਰਾ ਨਾਮ ਵੀ ਲੱਾਲਾ ਨਾ ਸੱਦਣਾ ।

ਇਹ ਕੁਝ ਸੁਣ ਕੇ ਕਾਲਾ ਡਰ ਗਿਆ, ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਪਾਸ ਜਾ ਕੇ ਨੀਰੋ ਨੀਰ ਰੋਣ ਲਗਾ । ਦੁਖੜੇ ਸਨ ਕਿ ਮੁਕਣ ਦਾ ਨਾਮ ਨਹੀਂ ਲੈਂਦੇ ਸਨ, ਅਤੇ ਨਿੱਤ ਨਵੇਂ ਸੁਰਜ ਕੋਈ ਨਾ ਕੋਈ ਬਿਪਤਾ ਸਿਰ ਉਤੇ ਖੜੀ ਰੈਂਹਦੀ ਸੀ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਸਤਾਇਆਂ ਭੋਡੀਪੁਰ ਛਡਿਆ ਸੀ, ਤੇ ਬੀਦੋਵਾਲੀ ਦਿਨ ਕੱਟਣ ਲੱਗੇ ਸਨ, ਪਰ ਸਮੇਂ ਨੇ ਓਥੇ ਵੀ ਵੱਸਣ ਨਾ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਦਿੱਤੇ; ਬੀਦੋਵਾਲੀ ਛਡੀ, ਤੇ ਭੁੱਲਰਾਂ ਪਾਸ ਆਏ, ਕਿ ਏਥੇ ਹੀ ਦੁਖ ਸੁਖ ਦੇ ਦਿਨ ਨਿਕਲ ਜਾਣਗੇ, ਪਰ ਸਮੇਂ ਨੇ ਇਹ ਗੱਲ ਵੀ ਨਿਭਣ ਨਾ ਦਿਤੀ, ਅਜ ਭੁੱਲਰ ਇਥੋਂ ਵੀ ਕਢਣ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਹਨ। ਹੁਣ ਕਾਲੇ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਅੱਗੇ ਸਭ ਦੁਨੀਆਂ ਕਾਲੀ ਹੋ ਗਈ ਸੀ, ਉਸ ਨੂੰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਸੁਝਦਾ ਸੀ, ਕਿ ਹੁਣ ਅਸੀਂ ਕਿਧਰ ਨੂੰ ਜਾਵਾਂਗੇ।

ਕਾਲੇ ਦੀ ਇਹ ਦਸ਼ਾ ਵੇਖ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਦਿਆਲੂ ਮਨ ਪੰਘਰ ਪਿਆ, ਅਰ ਆਪਨੇ ਕਾਲੇ ਨੂੰ ਹੌਸਲਾ ਦਿਤਾ, ਅਤੇ ਕਹਿਆ, ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਰਤਾ ਫਿਕਰ ਨਾ ਕਰੋ, ਗੁਰੂ ਤੁਸਾਡੇ ਅੰਗ ਸੰਗ ਹੈ, ਲੱਲਾ ਭਾਵੇਂ ਆਦਮੀ ਹੈ, ਉਸ ਨਾਲ ਕੋਈ ਵਾਹ ਨਹੀਂ; ਤੁਸੀਂ ਅਜ ਹੀ ਉਸ ਦਾ ਪਿੰਡ ਛਡ ਦੇਵੋ, ਅਤੇ ਜਿਥੇ ਸੂਰਜ ਡੁਬ ਜਾਵੇ, ਓਥੇ ਹੀ ਡੇਰੇ ਲਾ ਦੇਵੋ, ਗੁਰੂ ਭਲੀ ਕਰੇਗਾ।

ਕਾਲੇ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਬਚਨਾਂ ਉਤੇ ਨਿਸਚਾ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਆਉਂਦਿਆਂ ਹੀ ਸਾਰੇ ਪਰਵਾਰ ਨੂੰ ਆਖ ਦਿਤਾ, ਕਿ ਤੁਰਨ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਕਰੋ। ਦਿਨ ਢਲ ਚੁਕਾ ਸੀ, ਤੌੜੀਆਂ ਰਿਝ ਰਹੀਆਂ ਸਨ; ਲੱਲਾ ਭੁਲਰਾਂ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਆਇਆ, ਅਤੇ ਇਸ ਡੇਰੇ ਨੂੰ ਉਠਾਉਣ ਲੱਗਾ। ਚਕਰਾਂਦਾ ਸਮਾਨ ਸੀ; ਸਭ ਕੁਝ ਸਾਂਭ ਕੇ ਤੁਰ ਪਏ। ਦੋ ਕੁ ਕੋਹ ਹੀ ਗਏ ਹੋਣਗੇ, ਕਿ ਸੂਰਜ ਅਸਤ ਗਿਆ, ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਢਾਬ ਉਤੇ ਡੇਰਾ ਲਾ ਦਿੱਤਾ।

ਇਹ ਢਾਬ ਭੁਲਰਾਂ ਦੀ ਹੱਦੋਂ ਪਾਰ ਭੁਖੜੀ ਪਿੰਡ ਦੀ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਮੇਰ ਵਿਚ ਸੀ, ਅਤੇ ਭੂਖੜੀ ਪਿੰਡ ਦਾ ਪਰਾਣਾ ਨਾਮੇ ਜੋਦ (ਸਿਪੂ) ਭੂਖੜੀ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਭੁਲਰਾਂ ਦੀ ਹੱਦ ਤੀਕ ਸੋਲਾਂ ਸਤਾਰਾਂ ਮੀਲ ਦਾ ਵੈਰਾਨ ਅਲਾਕਾ ਆਪਣੇ ਜੋਰ ਨਾਲ ਸਾਂਭੀ ਬੈਠਾ ਸੀ। ਇਸ ਨੇ ਜਦ ਵੇਖਿਆ, ਕਿ ਇਹ ਡੇਰਾ ਤਾਂ ਉਠਦਾ ਹੀ ਨਹੀਂ; ਉਸ ਨੇ ਜੋਰ ਨਾਲ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਠਾਉਣਾ ਚਾਹਿਆ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਬਾਂਹ ਫੜੇ ਦੀ ਲਾਜ ਪਾਲੀ, ਤੇ ਕਾਲੇ ਦੀ ਸਭ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਸਹਾਇਤਾ ਕੀਤੀ। ਪਰਾਣਾ ਪ੍ਰਸਿਧ ਜੋਧਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਗਿਰਦ ਨਵਾਹੀ ਦਾ ਕੋਈ ਸੂਰਮਾਂ ਉਸ ਦੀ ਸਾਂਗ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨ ਦਾ ਹੀਆ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਨਾਲ ਕਾਲੇ ਨੇ ਜੋਦ ਪਰਾਣੇ ਨੂੰ ਮਾਰ ਲਿਆ, ਤੇ ਹੋਰ ਜੋਦ ਵੀ ਚੁਣ ਚੁਣ ਕੇ ਮਾਰੇ,*ਅਤੇ ਢੋਲ ਵਜਾ ਕੇ ਪਿੰਡ ਦੀ ਮੋੜ੍ਹੀ ਗਡ ਦਿਤੀ।

ਪਰਾਣਾ ਆਪਣੇ ਜੋਰ ਨਾਲ ਦੂਰ ਦੂਰ ਤੀਕ ਆਪਣੀ ਮੇਰ ਕਰੀ ਬੈਠਾ ਸੀ; ਉਸ ਸਾਰੀ ਮੇਰ ਉਤੇ ਹੁਣ ਮੋਹਨਕਿਆਂ ਦੀ ਮੇਰ ਹੋ ਗਈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਆਪਣੇ ਵਡੇਰੇ ਦੇ ਨਾਮ ਉਤੇ ਪਿੰਡ ਦਾ ਨਾਮ ਮਰ੍ਹਾਜ ਰਖਿਆ, ਅਤੇ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਪਰਾਣੇ ਦੀ ਜੂਹ ਵਿਚ ਹੀ ਬਾਈ ਪਿੰਡ ਵਸਾ ਲਏ, ਜੋ ਹੁਣ ਮਰ੍ਹਾਜ

---

*ਪਰਾਣੇ ਦੀ ਉਲਾਦ ਇਸ ਵੇਲੇ ਪਿੰਡ "ਪੱਤੋਕੇ" ਤਹਿਸੀਲ ਮੋਗਾ ਵਿਚ ਵਸਦੀ ਹੈ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਕਾ ਬਾਹੀਆ ਅਖਵਾਉਦੇ ਹਨ* ।

ਇਸ ਸਮੇਂ ਇਸ ਜੱਥੇ ਦਾ ਮੋਹਰੀ ਕਾਲਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਦੇ ਦੋ ਭਾਈ ਕੁਲ ਚੰਦ ਤੇ ਰੂਪ ਚੰਦ ਬੀਦੋ ਵਾਲੀ ਗੁਜਰ ਚੁੱਕੇ ਸਨ, ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਤਿੰਨ ਭਾਈ ਇਸਦੇ ਨਾਲ ਸਨ। ਕੁਲਚੰਦ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਉਸ ਦੀ ਘਰਵਾਲੀ ਪਰ ਕਾਲੇ ਨੇ ਚਾਦਰ ਪਾ ਲਈ ਸੀ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਕਾਲੇ ਦਾ ਭੀਮਾ ਪੁਤਰ ਭੱਲਾ ਹੋਇਆ । ਰੂਪ ਚੰਦ ਦੇ ਦੋਵੇਂ ਪੁਤਰਾਂ ਦੇ ਪਾਲਨ ਪੋਸਨ ਦਾ ਭਾਰ ਵੀ ਕਾਲੇ ਦੇ ਹੀ ਸਿਰ ਸੀ, ਸੋ ਸੰਦਲੀ ਫੂਲ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਾਤਾ ਕਾਲੇ ਦੇ ਘਰ ਹੀ ਰੈਂਹਦੇ ਰਹੇ ।

ਇਕ ਦਿਨ ਕਾਲਾ ਆਪਣੇ ਦੋਹਾਂ ਭਤੀਜਿਆਂ ਨੂੰ ਜੋ ਅਜੇ ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਦੇ ਹੀ ਸਨ, ਸਿਖਾ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਹਜੂਰ ਲੈ ਗਿਆ । ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਭੋਲੀਆਂ ਭਾਲੀਆਂ ਸ਼ਕਲਾਂ ਵੇਖ ਕੇ ਬਚਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਕਾਲਿਆ ਇਹ ਬੱਚੇ ਕੀ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ ? ਕਾਲੇ ਨੇ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ, ਜੀ ਸੱਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ, ਇਹ ਖਾਣ ਨੂੰ ਮੰਗਦੇ ਹਨ । ਤਾਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ

---

*ਅਜ ਕਲ ੨੫ ਪਿੰਡ ਹਨ:-ਪੂਹਲਾ, ਪੂਹਲੀ, ਲੈਹਰਾ, ਢਿਲਵਾਂ, ਮਾੜੀ ਮਾਨਾਂਵਾਲੀ ਕੁਲਚੰਦ ਦੀ ਉਲਾਦ ਪਾਸ । ਨਥਾਣਾ, ਗੰਗਾ ਤੇ ਬੁਰਜ, ਕਾਲੇ ਦੀ ਉਲਾਦ ਪਾਸ । ਪੰਜੇਕਲਯਾਣਾਂ, ਬੱਜੋਆਣਾ ਤੇ ਕਾਣੀ ਭੈਣੀ, ਸੰਦਲੀ ਦੀ ਉਲਾਦ ਪਾਸ । ਚਾਰੇ ਲੈਹਰੇ, ਗਿਦੜ, ਨਾਥ ਪੁਰਾ, ਛੰਨਾ, ਤੇ ਬਾਠ, ਕਰਮਚੰਦ ਦੀ ਉਲਾਦ ਪਾਸ । ਸੇਮਾਂ ਪਿੰਡ ਸੇਮੇਂ ਦੀ ਉਲਾਦ ਪਾਸ ਮਰੂਾਜ ਪਿੰਡ ਸਭ ਦਾ ਸਾਂਝਾ ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਬਚਨ ਕੀਤਾ—ਕਾਲਿਆ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਲੰਗਰੋਂ ਹਜਾਰਾਂ ਆਦਮੀ ਰੱਜਣਗੇ, ਇਹ ਰਾਜੇ ਹੋਣਗੇ, ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘੋੜੇ ਸ਼ਤਲੁਜ ਤੇ ਜਮਨਾਂ ਕੰਢੇ ਪਾਣੀ ਪੀਣਗੇ।

ਜਦ ਇਸ ਵਰ ਦੀ ਖਬਰ ਕਾਲੇ ਦੀ ਘਰਵਾਲੀ ਨੂੰ ਹੋਈ, ਤਾਂ ਓਹ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਨੂੰ ਬੜੀ ਗੁੱਸੇ ਹੋਈ; ਕਿ ਸ਼ਰੀਕ ਤਾਂ ਰਾਜੇ ਹੋ ਜਾਣਗੇ, ਅਤੇ ਤੇਰੀ ਓਲਾਦ ਓਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਚਾਕਰੀ ਕੀਤਾ ਕਰੂ, ਕੁਝ ਆਪਣੇ ਪੁਤਾਂ ਦੀ ਵੀ ਸਾਰੀ ਰਖ। ਕਾਲੇ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪੁਤਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਓਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਖਾ ਕੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ; ਤਾਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਬਚਨ ਕੀਤਾ, ਕਿ ਇਹ ਰਾਜੇ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਹੋਣਗੇ, ਪਰ ਆਪਣੀ ਮਾਰੀ ਆਪ ਹੀ ਖਾਣਗੇ। ਸੋ ਅਜ ਤੀਕ ਮਰ੍ਹਾਜਕੇ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡਾਂ ਦਾ ਮਾਂਮਲਾ ਸਰਕਾਰੇ ਨਹੀਂ ਭੁਰਦੇ।

—o—

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

੨.

ਫੂਲ ਸਾਧੂ ਸੁਭਾਉ ਤੇ ਸ਼ਾਂਤ ਬ੍ਰਿਤੀ ਵਾਲਾ ਸੀ। ਇਹ ਸਾਧਾਂ ਸੰਤਾਂ ਦੀ ਟਹਿਲ ਸੇਵਾ ਕੀਤਾ ਕਰਦਾ, ਅਤੇ ਜਦ ਕੋਈ ਭੁਖਾ ਤਿਹਾਇਆ ਸੰਤ ਆਉਂਦਾ, ਤਾਂ ਪਿੰਡੋਂ ਰੋਟੀ ਪਾਣੀ ਲਿਆ ਕੇ ਉਸ ਦੀ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਖਾਤਰ ਕਰਦਾ। ਇਸੇ ਕਰ ਕੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਇਸ ਦਾ ਨਾਮ ਲੋਹੀਆ ਰਖਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ।

ਇਕ ਸਮੇਂ ਸੁਮੇਰ ਪੁਰੀ ਨਾਮੇਂ ਬੈਰਾਗੀ ਸੰਤ ਫਿਰਦੇ ਫਰਾਂਉਦੇ ਮਰ੍ਹਾਜਪਿੰਡ ਦੀ ਜੂਹ ਪਾਸ ਘੁਮਾਣਾ ਦੇ ਥੇਹ ਉਤੇ ਆ ਬੈਠੇ। ਫੂਲ ਨੂੰ ਜਦ ਆਪ ਦਾ ਪਤਾ ਲਗਾ, ਤਾਂ ਤਨੋਂ ਮਨੋਂ ਹੋ ਕੇ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਲਗਾ। ਆਪਦਾ ਇਹ ਨੇਮ ਸੀ, ਕਿ ਹਰ ਰੋਜ ਮਰ੍ਹਾਜੋਂ ਦੁਧ ਲੈ ਕੇ ਵਲਟੋਹੀ ਵਿਚ ਪਾਉਂਦੇ, ਅਤੇ ਭੂਰੇ ਦਾ ਭਾਰਾਮੜਾਸਾ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਸਿਰ ਉਤੇ ਮਘਦੇ ਗੋਹਿਆਂ ਦੀ ਭੜੋਲੀ ਰਖ ਲੈਂਦੇ, ਅਤੇ ਭੜੋਲੀ ਵਿਚ ਦੁਧ ਦੀ ਵਲਟੋਹੀ ਰਖ ਕੇ ਪਿੰਡੋਂ ਦੋ ਢਾਈ ਕੋਹ ਸੰਤ ਸੁਮੇਰਪੁਰੀ ਜੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਜਾ ਹਾਜ਼ਰ ਹੁੰਦੇ, ਜਦ ਤੀਕ ਦੁਧ ਕਨ੍ਹੁ ਜਾਂਦਾ ਅਤੇ ਗਰਮਾ ਗਰਮ ਹੀ ਸੰਤਾਂ ਨੂੰ ਛਕਾ ਦਿਤਾ ਜਾਂਦਾ।

ਸਾਰਾ ਸਿਆਲ ਫੂਲ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੇਵਾ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ। ਸੁਮੇਰ ਪੁਰੀ ਜੀ ਨੂੰ ਸਮਾਧੀ ਲਾਉਣ ਦਾ ਅਭਿਆਸ ਸੀ। ਇਕ ਵਾਰ ਆਪ ਸਮਾਧੀ ਵਿਚ ਸਨ, ਕਿ ਸੰਝ ਸਮੇਂ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਮੀਂਹ ਪੈਣ ਲਗ ਪਿਆ। ਫੂਲ ਸੰਤਾਂ ਦੇ ਸਿਰ ਉਤੇ ਆਪਣਾ ਕੂਰਾ ਤਾਣ ਕੇ ਖੜੋ ਗਿਆ, ਅਤੇ ਸਾਰੀ ਰਾਤ ਸੰਤਾਂ ਦੇ ਸਰੀਰ ਉਤੇ ਮੀਂਹ ਦੀ ਇਕ ਬੂੰਦ ਨਾ ਪੈਣ ਦਿਤੀ। ਸਵੇਰ ਵੇਲੇ ਜਦ ਸੰਤਾਂ ਦੀ ਸਮਾਧੀ ਖੁੱਲੀ, ਤਾਂ ਆਪ ਫੂਲ ਦੀ ਘਾਲਣਾ ਤੋਂ ਬੜੇ ਖੁਸ਼ ਹੋਏ, ਅਤੇ ਬਚਨ ਕੀਤਾ, ਕਿ ਇਸ ਘੁਮਾਣਾ ਵਾਲੇ ਥੇਹ ਨੂੰ ਅਬਾਦ ਕਰ ਲਵੋ।

ਇਹ ਥੇਹ ਰਾਇ ਬਖਤਿਆਰ ਕਾਂਗੜ ਵਾਲੇ ਦੀ ਮੇਰ ਵਿੱਚ ਸੀ, ਜੋ ਉਸ ਸਮੇਂ ਕਾਂਗੜ ਤਪੇ ਦਾ ਚੌਧਰੀ ਤੇ ਬੜੇ ਜੋਰਾਂ ਉਤੇ ਸੀ। ਮੁਗਲਾਂ ਸਮੇਂ ਕਾਂਗੜ ਦਾ ਤੱਪਾ ਲਹੌਰ ਦੇ ਸੂਬੇ ਨਾਲ ਲਗਦਾ* ਸੀ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਰਾਇ ਬਖਤਿਆਰ ਨੂੰ ਕਈ ਵਾਰ ਲਹੌਰ ਜਾਣਾ ਪੈਂਦਾ ਸੀ। ਮਾਝੇ ਵਿੱਚ ਲਹੌਰ ਦੇ ਰਾਹ ਉਤੇ ਬੈਹਬਲ ਨਾਮੇ ਗਿੱਲ ਇਕ ਚੰਗਾ ਖਾੜਕੂ ਆਦਮੀ ਵਸਦਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਰਾਇ ਬਖਤਿਆਰ ਦੀ ਚੰਗੀ ਵਾਕਫੀ ਹੋ ਗਈ, ਅਤੇ ਜੋ ਹਰ ਸਮੇਂ ਰਾਇ ਬਖਤਿਆਰ ਦੀ ਚੰਗੀ ਸੇਵਾ ਕੀਤਾ ਕਰਦਾ। ਰਾਇ ਬਖਤਿਆਰ ਉਸ ਨੂੰ ਆਖਦਾ, ਕਿ ਜੇਕਰ ਕਦੇ ਮੇਰੇ ਦੇਸ ਵੱਲ ਆਵੋ, ਤਾਂ ਮੈਂ ਵੀ ਆਪ ਦੀ ਚੰਗੀ ਸੇਵਾ

---

* ਮੁਗਲਾਂ ਸਮੇਂ ਅਲਾਕਾ ਹਿਠਾੜ-ਸਤਲੁਜ (Cis-satluj) ਦੀਆਂ ਵੰਡਾਂ ਕੁਝ ਅਜੀਬ ਜਹੀਆਂ ਸਨ, ਕੁਝ ਅਲਾਕਾ ਸੂਬੇ ਮੁਲਤਾਨ ਨਾਲ ਲਗਦਾ ਸੀ, ਕੁਝ ਸੂਬੇ ਲਹੌਰ ਨਾਲ, ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਅਲਾਕਾ ਸੂਬੇ ਦਿੱਲੀ ਦੀਆਂ ਦੋ ਸਰਕਾਰਾਂ-ਸਰਕਾਰ ਸਰੰਦ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਹਿਸਾਰ-ਨਾਲ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵੰਡਾਂ ਦਾ ਸਵਿਸਥਾਰ ਹਾਲ "ਇਤਿਹਾਸ ਮਾਲਵਾ" ਵਿਚ ਹੈ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਕਰਾਂ । ਸੰਜੋਗ ਐਸਾ ਹੋਇਆ, ਕਿ ਕਿਸੇ ਕਾਰਨ ਬੈਹਬਲ ਮਾਝੇ ਤੋਂ ਉਠਾਕੇ ਮਰੂਾਜ ਆ ਗਿਆ, ਅਤੇ ਫੂਲ ਨਾਲ ਇਸ ਦਾ ਚੰਗਾ ਪਿਆਰ ਪੈ ਗਿਆ ।

ਇਕ ਦਿਨ ਫੂਲ ਨੇ ਬੈਹਬਲ ਨੂੰ ਕਹਿਆ, ਕਿ ਸੰਤਾਂ ਦਾ ਬਚਨ ਘੁਮਾਣਾਂ ਵਾਲਾ ਥੇਹ ਅਬਾਦ ਕਰਨ ਦਾ ਹੈ, ਜੇਕਰ ਰਾਇ ਬਖਤਿਆਰ ਮੰਨ ਜਾਵੇ, ਤਾਂ ਇਸ ਥੇਹ ਨੂੰ ਅਬਾਦ ਕਰ ਲਈਏ । ਬੈਹਬਲ ਆਪਣੇ ਪੁਰਾਣੇ ਮਿਤ੍ਰ ਰਾਏ ਬਖਤਿਆਰ ਪਾਸ ਕਾਂਗੜ ਗਿਆ, ਅਤੇ ਇਕ ਢਾਲ ਨਜ਼ਰ ਦੇ ਕੇ ਰਾਇ ਪਾਸੋਂ ਅਜਾਰੇ ਦੇ ਤੌਰ ਥੇਹ ਦਾ ਪਟਾ ਫੂਲ ਦੇ ਨਾਮ ਲੈ ਆਂਦਾ, ਸੋ ਫੂਲ ਨੇ ਆਪਣੇ ਨਾਮ ਉਤੇ ਫੂਲ ਪਿੰਡ ਦੀ ਮੋੜ੍ਹੀ ਗੱਡ ਦਿੱਤੀ, ਅਤੇ ਬੈਹਬਲ ਵੀ ਉਥੇ ਹੀ ਵੱਸ ਪਿਆ । ਕੁਝ ਚਿਰਾਂ ਮਗਰੋਂ ਬੈਹਬਲ ਨੇ ਫੂਲੋਂ ਤਿੰਨ ਕੋਹ ਦਖਣ ਵਲ ਆਪਣਾ ਨਵਾਂ ਪਿੰਡ ਗਿੱਲ ਨਾਮੇ ਵਸਾ ਲਿਆ, ਜਿਥੋਂ ਉਠਾਕੇ ਬੈਹਬਲ ਦੇ ਪੁਤਰ ਕੱਟੂ ਨੇ ਚੌਧਰੀ ਗੁਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਆਗਿਆ ਨਾਲ ਧਨੌਲੇ ਦੀ ਜੂਹ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਨਾਮ ਉਤੇ ਕੱਟੂ ਪਿੰਡ ਵਸਾ ਲਿਆ । ਫੂਲ ਨੇ ਦੋ ਸਾਲ ਤੀਕ ਤਾਂ ਅਜਾਰੇ ਦਾ ਮਾਮਲਾ ਰਾਇ ਬਖਤਿਆਰ ਨੂੰ ਦਿੱਤਾ, ਪਰ ਇਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਹੋਰਨਾਂ ਚੌਧਰੀਆਂ ਵਾਂਙ ਫੂਲ ਪਿੰਡ ਦਾ ਮਾਮਲਾ ਸਰਕਾਰੀ ਹਾਕਮਾਂ ਨੂੰ ਦੇਂਦੇ ਰਹੇ । ਇਸ ਸਮੇਂ ਸਾਰੇ ਮਰੂਾਜਕਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਦੀਪੇ ਦਾ ਜੋਰ ਵੱਧ ਕੇ ਸੀ, ਜੋ ਸਾਉਲ ਦਾ ਦੂਜਾ ਪੁਤ੍ਰ ਸੀ* ।

---

*ਯਾਦਦਾਬਤ ਸਰਦਾਰ ਰਾਜੂ ਸਿੰਘ । ਵੇਖੋ ਅੰਤਕਾ ਨੰ: ੭

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਫੂਲ ਦੀਆਂ ਦੋ ਸ਼ਾਦੀਆਂ ਸਨ । ਪਹਿਲੀ ਸ਼ਾਦੀ ਜੱਸੇ ਢਿਲੋਂ ਦੀ ਲੜਕੀ ਮਾਈ ਬਾਲੀ ਨਾਲ, ਤੇ ਦੂਜੀ ਸ਼ਾਦੀ ਦਾਦੂ ਸਿਧਾਣੇ ਦੀ ਲੜਕੀ ਮਾਈ ਰੱਜੀ ਨਾਲ। ਜੱਸਾ ਢਿੱਲੋਂ ਚਕਰ ਬੰਨ ਕੇ ਇਕ ਵਾਰ ਮਨੁੰਜ ਆ ਬੈਠਾ ਸੀ,ਤੇ ਇਥੇ ਹੀ ਉਸ ਦੀ ਲੜਕੀ ਦਾ ਨਾਤਾ ਫੂਲ ਨਾਲ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਜਦ ਈਸੇ ਖਾਂ ਮੰਜ ਨੇ ਮੌੜ ਪਿੰਡ ਨੂੰ ਅਬਾਦ ਕੀਤਾ, ਤਾਂ ਜੱਸਾ ਢਿਲੋਂ ਆਪਣੀ ਸਾਰੀ ਬਰਾਦਰੀ ਸਣੇ ਮੌੜਾਂ ਪਾਸ ਜਾ ਬੈਠਾ ਅਤੇ ਢਿਲਵਾਂ ਦਾ ਚਕਰ ਜਾ ਬੱਧਾ* ।

ਮਨੁੰਜੋਂ ਦੋ ਕੋਹ ਉਤੱਰ ਵਲ ਸਿਧਾਣਾ ਪਿੰਡ ਵਸਦਾ ਹੈ, ਜਿਥੋਂ ਦੇ ਦਾਦੂ ਸਿਧਾਣੇ ਦੀਆਂ ਤਿੰਨ ਲੜਕੀਆਂ ਸਨ:— ਅਨਾਰੀ, ਰੱਜੀ ਤੇ ਅਮਰਾਉ । ਫੂਲ ਦੇ ਵਡੇ ਭਾਈ ਸੰਦਲੀ ਦੀ ਸ਼ਾਦੀ ਅਨਾਰੀ ਨਾਲ ਹੋਈ ਵੀ ਸੀ। ਇਕ ਦਿਨ ਫੂਲ ਸਰਕਾਰ ਖੇਡਦਾ ਸਿਧਾਣ ਪਿੰਡ ਦੀ ਹੱਦ ਵਿੱਚ ਚਲਿਆ ਗਿਆ। ਅਗੇ ਰੱਜੀ ਮਝੇ ਉਤੇ ਬੈਠੀ ਬਾਜਰੇ ਦੀ ਰਾਖੀ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਸਵਾਰ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਦੂਰੋਂ ਹੀ ਕਹਿਆ, ਕਿ ਖੇਤ ਵਿੱਚ ਨਾ ਵੜੀਂ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਗੁਲੇਲਿਆਂ ਨਾਲ ਬੁਰੀ ਮਾਰ ਕਰਾਂਗੀ । ਫੂਲ ਉਚੇ ਹੀ ਖੜੋ ਗਿਆ, ਅਤੇ ਬਰਛੀ ਉੱਚੀ ਕਰਕੇ ਬੋਲਿਆ, ਕਿ ਭਲਾ, ਇਸ ਨੂੰ ਗੁਲੇਲਾ ਮਾਰ ਕੇ ਵਖਾ ! ਰੱਜੀ ਨੇ ਉਸੇ ਪੇਰੀ ਨੂੰ ਗੁਲੇਲਾ ਮਾਰਿਆ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਫੂਲ ਨੇ ਆਖਿਆ ਸੀ । ਫੂਲ ਬੜਾ ਖੁਸ਼ ਹੋਇਆ, ਅਤੇ ਜਦ ਉਸ ਨੂੰ

---

* ਯਾਦਦਾਸ਼ਤ ਸਰਦਾਰ ਰਾਜੂ ਸਿੰਘ ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਪਤਾ ਲੱਗਾ, ਕਿ ਇਹ ਤਾਂ ਦਾਦੂ ਦੀ ਲੜਕੀ ਰੱਜੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਸਿੰਦਲੀ ਦੇ ਖੋਹੜੇ ਪੈ ਕੇ ਰੱਜੀ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਸ਼ਾਦੀ ਕਰਵਾ ਲਈ ।

ਮਾਈ ਬਾਲੀ ਤੋਂ ਰੁਘੂ, ਤਲੋਕ ਚੰਦ, ਰਾਮ ਚੰਦ ਤੇ ਬੀਬੀ ਛੱਤੋ* ਜੀ ਹੋਏ, ਅਤੇ ਮਾਈ ਰੱਜੀ ਤੋਂ ਤਖਤ ਮਲ, ਝੰਡੂ, ਚਨੂੰ ਤੇ ਗੁਰਦਾਸ । ਜਿਹਾ ਕਿ ਦੁਨੀਆਂ ਦੀ ਰੀਤ ਹੈ, ਫੂਲ ਦਾ ਮਾਈ ਰੱਜੀ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਪਿਆਰ ਸੀ, ਅਤੇ ਘਰ ਵਿੱਚ ਇਸੇ ਦੀ ਉਲਾਦ ਦੀ ਮੁਖਤਾਰੀ ਸੀ, ਮਾਈ ਬਾਲੀ ਦੀ ਉਲਾਦ ਬਹੁਤ ਤੰਗੀ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ । ਜਦ ਕੋਈ ਸਰਕਾਰੀ ਪਿਆਦਾ ਮਾਂਮਲਾ ਉਗਰਾਹੁਣ ਆਉਂਦਾ, ਤਾਂ ਦੀਪਾ ਸਾਉਲਕਾ ਵਾਰੀ ਨਾਲ ਉਸ ਦਾ ਖਰਚ ਖੁਰਾਕ ਇਕ ਵਾਰ ਮਾਈ ਰੱਜੀ ਦੀ ਉਲਾਦ ਪਾਸੋਂ ਦਵਾਉਂਦਾ, ਅਤੇ ਇਕ ਵਾਰ ਮਾਈ ਬਾਲੀ ਦੀ ਉਲਾਦ ਪਾਸੋਂ । ਮਾਈ ਬਾਲੀ ਵਿਚਾਰੀ ਆਪਣੇ ਪਤੀ-ਸਲੂਕ ਦੇ ਕਾਰਨ ਆਪਣੇ ਪੁਤ੍ਰਾਂ ਨੂੰ ਬੜੇ ਔਖ ਨਾਲ ਪਾਲਦੀ ਸੀ, ਉਹ ਸਰਕਾਰੀ ਪਿਆਦਿਆਂ ਦੇ ਖਰਚਾਂ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਿਭਾ ਸਕਦੀ ਸੀ ।

ਅੰਤ ਬਹੁਤ ਲਚਾਰੀ ਵੇਖ ਕੇ ਮਾਈ ਬਾਲੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਅਖਵਾ ਘਲਿਆ, ਕਿ ਇਥੇ ਮੇਰਾ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਔਖਾ ਹੈ, ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪਾਸ ਲੈ ਜਾਵੋ । ਸੋ ਜੱਸਾ ਛਿਲੋਂ ਫੂਲ ਆਇਆ, ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਲੜਕੀ ਤੇ ਦੋਹਤਿਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ

---

*(ਤਵਾਰੀਖ) ਸਿਧ ਬਰਾੜਾਂ ਵਿੱਚ ਬੀਬੀ ਰਾਮੀਂ ਲਿਖਿਆ ਹੈ, ਜੋ ਭੁਲ ਹੈ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਨਾਲ ਢਿਲਵੀਂ ਲੈ ਗਿਆ, ਜਿਥੇ ਇਹ ਢੁਲ ਦੇ ਸਵਰਗਵਾਸ ਹੋਣ ਤੱਕ ਵਸਦੇ ਰਹੇ* ।

ਢੁਲ ਨੇ ਸੁਮੇਰ ਪੁਰੀ ਪਾਸੋਂ ਪ੍ਰਾਣਾਯਾਮ ਦੀ ਵਿਧਿ ਸਿਖੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਇਕ ਵਾਰ ਢੁਲ ਦਾ ਮਾਂਮਲਾ ਟੁੱਟ ਗਿਆ ਜਿਸ ਕਰ ਕੇ ਢੁਲ ਨੂੰ ਸਰੰਦ ਜਾਣਾ ਪਿਆ, ਇਸ ਸਮੇਂ ਢੁਲ ਨਾਲ ਗਿਦੀਆ ਮਰਾਸੀ ਵੀ ਸੀ। ਸਰੰਦ ਦੇ ਹਾਕਮ ਨੇ ਢੁਲ ਨਾਲ ਕਰੜਾਈ ਕੀਤੀ, ਜਿਸ ਕਰ ਕੇ ਢੁਲ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਵਾਸ ਚੜਾ ਲਏ ਪਰ ਸਵਾਸ ਚੜਾਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਸ ਨੇ ਗਿਦੀਏ ਨੂੰ ਤਕੀਦ ਕਰ ਦਿਤੀ ਸੀ, ਕਿ ਮੇਰੀ ਲੋਥ ਨੂੰ ਰੱਜੀ ਪਾਸ ਲੈ ਜਾਵੀਂ, ਓਹ ਸਵਾਸ ਉਤਾਰਨ ਦੀ ਵਿਧੀ ਜਾਣਦੀ ਹੈ।

ਜਦ ਸਰਕਾਰੀ ਆਦਮੀਆਂ ਨੇ ਢੁਲ ਨੂੰ ਮੁਰਦਾ ਵੇਖਿਆ, ਤਾਂ ਉਸ ਦੀ ਲੋਥ ਨੂੰ ਮਰਾਸੀ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਜੋ ਲੋਥ ਨੂੰ ਬਹਿਲੀ ਵਿੱਚ ਪਾ ਕੇ ਢੁਲ ਵੱਲ ਨੂੰ ਤੁਰ ਪਿਆ। ਢੁਲ ਦੇ ਸਵਰਗਵਾਸ ਹੋਣ ਦੀ ਖਬਰ ਜਦ ਢਿਲਵੀਂ ਅਪੜੀ, ਤਾਂ ਸ: ਰਾਮਚੰਦ ਤਲੋਕ ਚੰਦ ਦੋਵੇਂ ਭਰਾ ਸਰੰਦ ਨੂੰ ਤੁਰ ਪਏ, ਕਿ ਪਿਤਾ ਦਾ ਸਸਕਾਰ ਕਰ ਆਈਏ । ਜਦ ਦੁੱਗ ਬਹਾਦਰੇ ਅਪੜੇ, ਤਾਂ ਅਗੋਂ ਗਿਦੀਆ ਮਰਾਸੀ ਵੀ ਲੋਥ ਲਈ ਆਉਂਦਾ ਮਿਲ ਪਿਆ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਉਥੇ ਹੀ ਢੁਲ ਦਾ ਸਸਕਾਰ ਕਰ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ।

ਜਦ ਮਾਈ ਰੱਜੀ ਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਖਬਰ ਹੋਈ, ਤਾਂ

---

*ਯਾਦਦਾਸ਼ਤ ਸ: ਰਾਜੂ ਸਿੰਘ ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਉਸ ਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਇਹ ਭਰਮ ਗਿਆ, ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਜਾਣ ਬੁਝ ਕੇ ਫੂਲ ਦਾ ਸਸਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਕਰ ਕੇ ਹੁਣ ਮੇਰੀ ਵੀ ਖੈਰ ਨਹੀਂ। ਉਸ ਨੇ ਸਮਝਿਆ, ਕਿ ਜੋ ਸਲੂਕ ਮੈਂ ਮਾਈ ਬਾਲੀ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਓਹੋ ਸਲੂਕ ਹੁਣ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਹੋਵੇਗਾ। ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਆਪਣੇ ਪੁਤਾਂ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਆਪਣੀ ਛੋਟੀ ਭੈਣ ਅਮਰਾਉ ਪਾਸ ਚਲੀ ਗਈ, ਜੋ ਸੁਖਾ ਨੰਦ ਬੈਰਾੜ ਦੇ ਘਰੋਂ ਸੀ। ਅਤੇ ਗਿਦੀਆ ਮਰਾਸੀ ਵੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਹੀ ਚਲਿਆ ਗਿਆ।

ਬਰਾੜਾਂ ਦੀ ਹੱਦ ਕੌਲੋਂਵਾਲ ਤੀਕ ਸੀ, ਜੋ ਅਜਕਲ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਵਾਲੇ ਤੇ ਸੋਲ ਬਰਾਹ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਹੈ। ਸੁਖਾ ਨੰਦ ਬੜਾ ਜੋਰਾਵਰ ਬਰਾੜ ਸੀ, ਇਸ ਦੀ ਸ਼ੈਹ ਨਾਲ ਮਾਈ ਭੱਜੀ ਦੇ ਪੁਤਾਂ ਨੇ ਫੂਲ ਦੇ ਪਾਸ ਹੀ ਕੌਲੋਵਾਲ ਦੀ ਜੂਹ ਵਿੱਚ ਇਕ ਖੁਰਜ ਉਸਾਰ ਲਿਆ, ਅਤੇ ਰੋਜ ਮਾਈ ਬਾਲੀ ਦੀ ਔਲਾਦ ਨਾਲ ਲੜਾਈ ਭੜਾਈ ਕਰਨ ਲਗੇ। ਝੰਡੂ ਬੜਾ ਜੋਧਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਉਸ ਨੇ ਚੌਧਰੀ ਤਿਲੋਕ ਚੰਦ ਹੋਰਾਂ ਨੂੰ ਬੜਾ ਤੰਗ ਕਰ ਰਖਿਆ ਸੀ। ਪਰ ਇਕ ਲੜਾਈ ਵਿੱਚ ਉਸ ਨੂੰ ਐਤਨੇ ਚੱਟ ਲਗੇ, ਕਿ ਭਾਵੇਂ ਫੂਲ ਪਿੰਡ ਦੇ ਜਰਾਹ ਨੇ ਮੈ ਜਤਨ ਕੀਤਾ, ਪਰ ਝੰਡੂ ਰਾਜੀ ਨਾ ਹੋ ਸਕਿਆ, ਅਤੇ ਏਸੇ ਹਾਲ ਵਿੱਚ ਗੁਜਰ ਗਿਆ* ।

---

*ਚੌਧਰੀ ਫੂਲ ਦਾ ਜੋ ਹਾਲ ਮੈਂ ਇਥੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ; ਇਹ ਰਾਮ ਪੁਰੀਏ ਸਰਦਾਰ ਤੇ ਫੂਲ ਗਿਰਦੇ ਦੇ ਅਤਬਾਰੀ ਆਦਮੀਆਂ ਜਬਾਨੀ ਲਿਖਿਆ ਹੈ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਇਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਮਾਈ ਰੱਜੀ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਪੇਕੇ ਸਿਧਾਣੇ ਚਲੀ ਗਈ, ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਪੁਤਰ ਆਪਣੀ ਮਾਸੀ ਅਮਰਾਉ ਪਾਸ ਰਹਿੰਦੇ ਰਹੇ। ਹੁਣ ਸੁਖਾ ਨੰਦ ਨੂੰ ਇਹ ਡਰ ਵੀ ਹੋ ਗਿਆ, ਕਿ ਕਿਤੇ ਚੌਧਰੀ ਤਲੋਕਚੰਦ ਹੁਰਾਂ ਨਾਲ ਮੇਰਾ ਵਗਾੜ ਨਾ ਹੋ ਜਾਏ, ਸੋ ਉਸ ਨੇ ਸਿਧਾਣੇ ਤੋਂ ਚਾਰ ਕੋਹ ਉੱਤਰ ਵੱਲ ਗੁੱਮਟੀ* ਪਿੰਡ ਬਨ੍ਹਵਾ ਦਿਤਾ, ਜਿਥੇ ਮਾਈ ਰੱਜੀ ਦੀ ਉਲਾਦ ਹੁਣ ਤੀਕ ਵਸਦੀ ਹੈ।

ਮਾਈ ਰੱਜੀ ਦੇ ਚਾਰ ਪੁਤ੍ਰ ਸਨ:— ਤਖਤ ਮਲ, ਚੰਨੂ, ਝੰਡੂ, ਅਤੇ ਗੁਰਦਾਸ। ਝੰਡੂ ਤੇ ਗੁਰਦਾਸ ਬੇ—ਉਲਾਦੇ ਗੁਜਰ ਗਏ, ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਬੀਲੇ ਦੋਹਾਂ ਵਡੇ ਭਰਾਵਾਂ ਦੇ ਘਰ ਬੈਠ ਗਏ, ਝੰਡੂ ਦਾ ਕਬੀਲਾ ਤਖਤ ਮਲ ਦੇ ਘਰ, ਤੇ ਗੁਰਦਾਸ ਦਾ ਕਬੀਲਾ ਚੰਨੂੰ ਦੇ ਘਤ। ਤਖਤ ਮਲ ਦੇ ਪੰਜ ਪੁਤਰ ਹੋਏ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਤਿੰਨ—ਵੀਰ, ਲਖਵੀਰ ਤੇ ਭੈਮੀਆਂ ਸੇਹਰੇ ਬੰਨ੍ਹ ਕਬੀਲੇ ਵਿੱਚੋਂ ਸਨ, ਅਤੇ ਦੋ— ਦੁੱਲਾਂ ਤੇ ਤੁਖਤਾ--ਕਰੇਵੇ ਦੇ ਕਬੀਲੇ ਵਿੱਚੋਂ। ਚੰਨੂ ਦੇ ਕੇਵਲ ਦੋ ਪੁਤਰ ਸਨ, ਕਲਾਸ ਸੇਹਰੇ

---

*ਇਹ ਜੂਹ ਕਪੂਰੇ ਬਰਾੜ ਦੇ ਅਲਾਕੇ ਵਿੱਚੋਂ ਸੀ, ਜਿਸ ਦੀ ਆਗਿਆ ਨਾਲ ਸੁਖਾ ਨੰਦ ਨੇ ਇਹ ਪਿੰਡ ਬੰਨ੍ਹਵਾਇਆ ਸੀ। ਇਥੇ ਇਕ ਛਾਬ ਤੇ ਰੁੱਖਾਂ ਦਾ ਰੁੰਮ (ਝੁੰਡ) ਸੀ। ਬਰਾੜ ਧਾੜੇ ਮਾਰਕੇ ਇਸ ਰੁੰਮ ਵਿੱਚ ਆ ਆਰਾਮ ਕਰਦੇ, ਅਤੇ ਛਾਬੇਂ ਆਪਣੇ ਘੋੜਿਆਂ ਨੂੰ ਪਾਣੀ ਪਿਆ ਲੈਂਦੇ। ਰੁੱਖਾਂ ਦੇ ਰੁੰਮ ਕਰਕੇ ਹੀ ਇਸ ਦਾ ਨਾਮ ਗੁਮਟੀ ਪ੍ਰਸਿਧ ਹੋ ਗਿਆ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਬੰਨ੍ਹ ਕਬੀਲੇ ਵਿੱਚੋਂ ਸੀ, ਜੋ ਮਹੂਰ ਕਰੇਵੇ ਦੇ ਕਬੀਲੇ ਵਿੱਚੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਉਲਾਦ ਹੁਣ ਲੌਢ-ਘਰੀਏ ਸਰਦਾਰ ਅਖਵਾਉਂਦੀ ਹੈ* ।

—o—

† ਇਹ ਕੁੜ ਮੈਂ ਲੌਢਘਰੀਏ ਸਰਦਾਰਾਂ ਦੀ ਜ਼ਬਾਨੀ ਲਿਖਿਆ ਹੈ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

੪.

ਚੌਧਰੀ ਫੂਲ ਦੇ ਗੁਜਰਨ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਮਾਈ ਬਾਲੀ ਦੀ ਉਲਾਦ ਫੂਲ ਆ ਵਸੀ, ਅਤੇ ਤਿੰਨੇ ਭਾਈ ਅਕਠੇ ਰੈਹਣ ਲਗ ਪਏ। ਰੁੱਘੂ ਸਭ ਨਾਲੋਂ ਵਡਾ* ਸੀ, ਜੋ "ਜੀਉਦਾਂ" ਪਿੰਡ ਦੇ ਮੱਲਾ ਨਾਮੀ ਭੁਲਰ ਜੱਟ ਦੀ ਲੜਕੀ ਮਾਈ ਲੱਖਾਂ ਨਾਲ ਵਿਆਹਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਇਹ ਆਪਣੇ ਭਰਾਵਾਂ ਵਾਂਙ ਜੋਧਾ ਤੇ ਮਾਰ ਖੋਰ ਸੀ। ਇਕ ਵਾਰ ਇਹ ਕਟਕ ਲੈਕੇ ਪੰਜਗਰਾਂਈ ਵਲ ਗਿਆ ਸੀ, ਕਿ ਨੈਹਰੇ ਰੋਤ ਦੇ

---

* ਸਭ ਇਤਿਹਾਸਾਂ ਵਿਚ ਰੁਘੂ ਨੂੰ ਸਭ ਨਾਲੋਂ ਛੋਟਾ ਲਿਖਿਆ ਹੈ, ਪਰ ਇਹ ਭੁਲ ਹੈ। ਰੁਘੂ ਦਾ ਪੋਤਾ, ਸਰਦਾਰ ਜੀਵਨ ਸਿੰਘ, ਮਹਾਰਾਜਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਹਾਣੀ ਸੀ। ਇਹ ਗੱਲ ਤਦੇ ਸੰਭਵ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਜੇਕਰ ਰੁਘੂ ਨੂੰ ਸਭ ਨਾਲੋਂ ਵਡਾ ਮੰਨਿਆ ਜਾਵੇ, ਜਿਹਾ ਕਿ 'ਜੀਓਦਾਂ' ਵਾਲੇ ਮੰਨਦੇ ਹਨ।

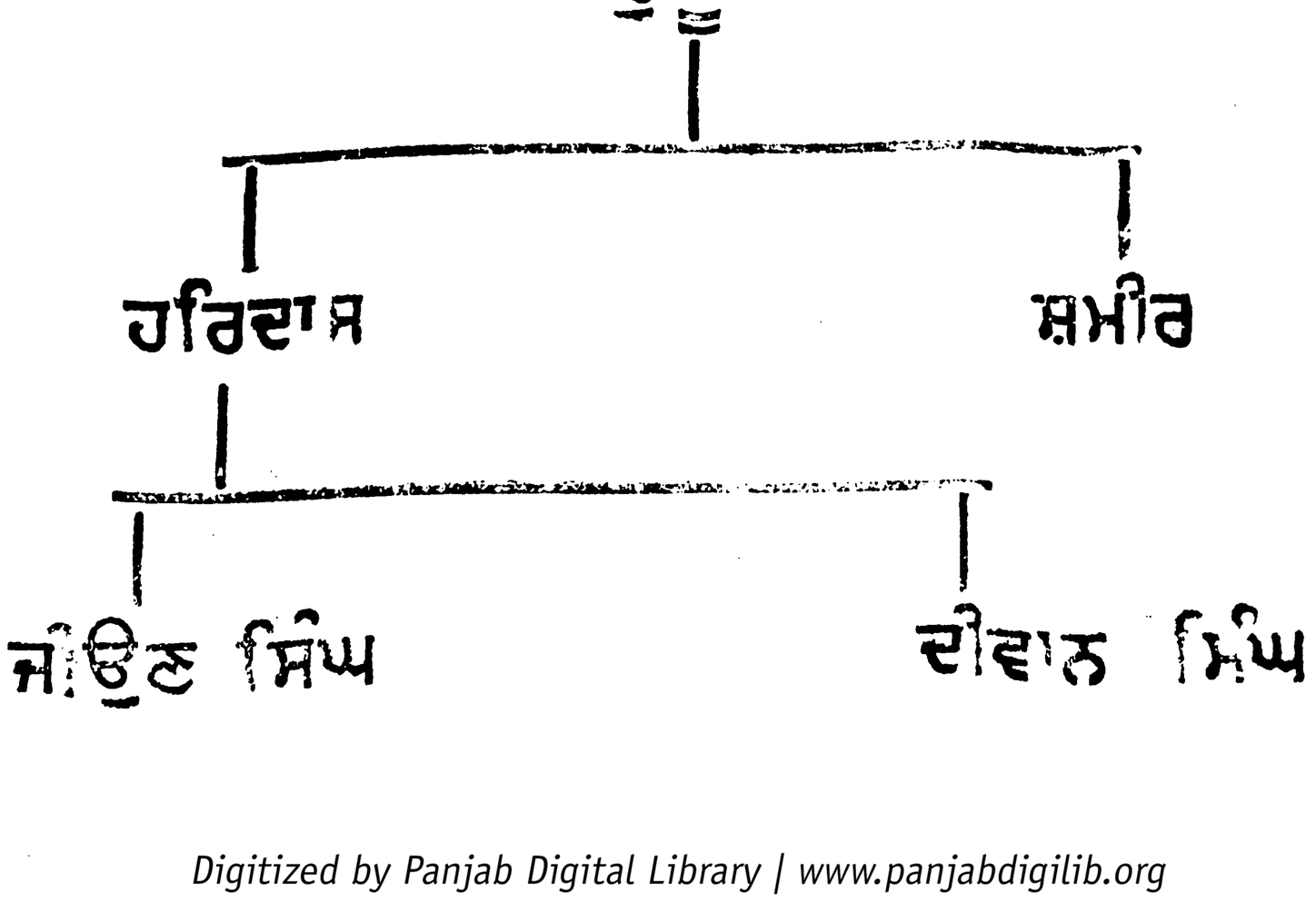

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਜਿਮੀਦਾਰਾਂ ਨਾਲ ਕਰੜਾ ਟਾਕਰਾ ਹੋ ਪਿਆ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਰੁਘੂ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ।

ਇਸ ਵੇਲੇ ਰੁਘੂ ਦੇ ਘਰ ਦੋ ਛੋਟੇ ਛੋਟੇ ਪੁਤ੍ਰ ਸਨ—ਹਰਿ ਦਾਸ ਤੇ ਸ਼ਮੀਰ। ਭੁੱਲਰਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਭਰਮ ਪਿਆ, ਕਿ ਸਾਡੀ ਭੈਂਣ ਉਤੇ ਉਸ ਦਾ ਦੇਉਰ ਚਾਦਰ ਨਾ ਪਾ ਲਵੇ, ਇਸ ਲਈ ਆਪੋ ਵਿਚ ਸਲਾਹ ਕਰਕੇ ਇਹ ਰਾਤ ਸਮੇਂ ਢੁਲ ਅਪੜੇ, ਅਤੇ ਕਮੰਦਾਂ ਸੁੱਟਕੇ ਆਪਣੀ ਭੈਂਣ ਤੇ ਦੋਹਾਂ ਭਾਂਣਜਿਆਂ ਨੂੰ "ਜੀਉਂਦੀ" ਲੈ ਆਏ। ਓਸ ਸਮੇਂ ਤਾਂ ਚੌਧਰੀ ਤਲੋਕਚੰਦ ਰਾਮਚੰਦ ਜੀ ਨੇ ਕੁਝ ਖਿਆਲ ਨਾ ਕੀਤਾ, ਪਰ ਜਦ ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਮਗਰੋਂ ਦੋਵੇਂ ਭਾਈ "<u>ਆਕਲੀਆ</u>" ਪਿੰਡ ਮਾਰਕੇ ਢੁਲ ਨੂੰ ਮੁੜੇ ਆਉਂਦੇ ਸਨ, ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਰਾਹ ਵਿਚ "ਜੀਉਦੀ" ਆ ਡੇਰਾ ਕੀਤਾ, ਅਤੇ ਅਪਣੇ ਭਤੀਜਿਆਂ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਾਈ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਲੈ ਜਾਣਾ ਚਾਹਿਆ। ਭੁੱਲਰਾਂ ਨੇ ਇਹ ਗੱਲ ਨਾ ਮੰਨੀ, ਅਤੇ ਜਦ ਰਾਤ ਹੋਈ, ਤਾਂ ਦੋਹਾਂ ਸਰਦਾਰਾਂ ਦੇ ਕੁਝ ਕੁ ਘੋੜੇ ਚੋਰੀ ਕਰਵਾ ਦਿੱਤੇ। ਇਸ ਗੱਲੋਂ ਗੁੱਸੇ ਹੋਕੇ ਸਵੇਰੇ ਇਹ ਢੁਲ ਨੂੰ ਚਲੇ ਆਏ, ਤੇ ਰੁਘੂ ਦਾ ਪਰਵਾਰ "ਜੀਉਂਦੀ" ਹੀ ਰਿਹਾ।

ਭੁੱਲਰਾਂ ਨੇ ਅਪਣੇ ਦੋਹਿਤਿਆਂ ਨੂੰ ਬਾਰਾਂ ਹਲ ਦੀ ਜ਼ਮੀਨ ਦੇ ਛੱਡੀ ਸੀ, ਪਰ ਜਦ ਸ੍ਰ: ਜੀਵਨ ਸਿੰਘ ਤੇ ਦੀਵਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤਕੜੇ ਹੋਏ, ਤਾਂ ਮਹਾਰਾਜਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਇਹ ਸਾਰੇ ਹੀ ਪਿੰਡ ਦੇ ਮਾਲਕ ਬਣ ਗਏ। ਹੁਣ ਤੀਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਉਲਾਦ 'ਜੀਉਂਦੀ' ਵਸਦੀ ਹੈ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

"ਜੀਉਦਾਂ" ਪਿੰਡ ਦੀ ਜ਼ਮੀਨ ਦੂਰ ਦੂਰ ਤੀਕ ਸੀ, ਤੇ ਇਸ ਦੀ ਹੱਦ ਮੰਡੀ ਪਿੰਡ ਨਾਲ ਜਾ ਰਲਦੀ ਸੀ। ਚੌਧਰੀ ਤਲੋਕ ਚੰਦ ਤੇ ਸ੍ਰ: ਰਾਮ ਚੰਦ ਜੀ ਨੇ ਭੁੱਲਰਾਂ ਦੀ ਜੂਹ ਵਿਚ ਲੈ ਦਾ, ਬਦਜਾਲਾ ਤੇ ਬੱਲੋ, ਤਿੰਨ ਪਿੰਡ ਵਸਾ ਦਿੱਤੇ, ਇਸ ਗੁੱਸੇ ਕਰਕੇ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਾਡਾ ਆਖਾ ਨਹੀਂ ਮੰਨਿਆ ਸੀ।

ਚੌਧਰੀ ਭੂਲ ਦੀ ਲੜਕੀ ਬੀਬੀ ਫੱਤੋ ਜੀ ਦਾ ਵਿਆਹ ਰਾਮ ਦਾਸ ਪਿੰਡ (ਜ਼ਿ: ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ) ਦੇ ਭਾਈ* ਪੰਨਾ ਸਿੰਘ ਜੀ

---

* ਜਨਮ ਸਾਖੀ ਭਾਈ ਬੁਢਾ ਜੀ ਵਿਚ ਲਿਖਆ ਹੈ, ਕਿ ਬੀਬੀ ਫੱਤੋ ਜੀ ਦਾ ਵਿਆਹ ਭਾਈ ਹਰਿ ਦਿਤਾ ਜੀ ਨਾਲ ਸੰਮਤ ੧੭੧੫ ਬਿ: ਨੂੰ ਹੋਇਆ, ਅਤੇ ਆਪ ਦੇ ਘਰ ਇਕ ਲੜਕਾ ਰਾਜ ਮੱਲ ਨਾਮੇ ਹੋਇਆ, ਜਿਸ ਦੀ ਉਲਾਦ ਵਿਚੋਂ ਬੀਲ੍ਹੇ ਵਾਲੇ ਸਰਦਾਰ ਹਨ। ਪਰ ਇਹ ਭੁੱਲ ਹੈ। ਮੈਂ ਜੋ ਕੁਝ ਮੰਨਿਆਂ ਹੈ, ਬੀਲੇ ਵਾਲੇ ਸਰਦਾਰਾਂ ਦੀ ਜ਼ਬਾਨੀ ਮੰਨਿਆ ਹੈ, ਜੋ ਬੀਬੀ ਫੱਤੋ ਜੀ ਦੀ ਉਲਾਦ ਵਿੱਚੋਂ ਹਨ।

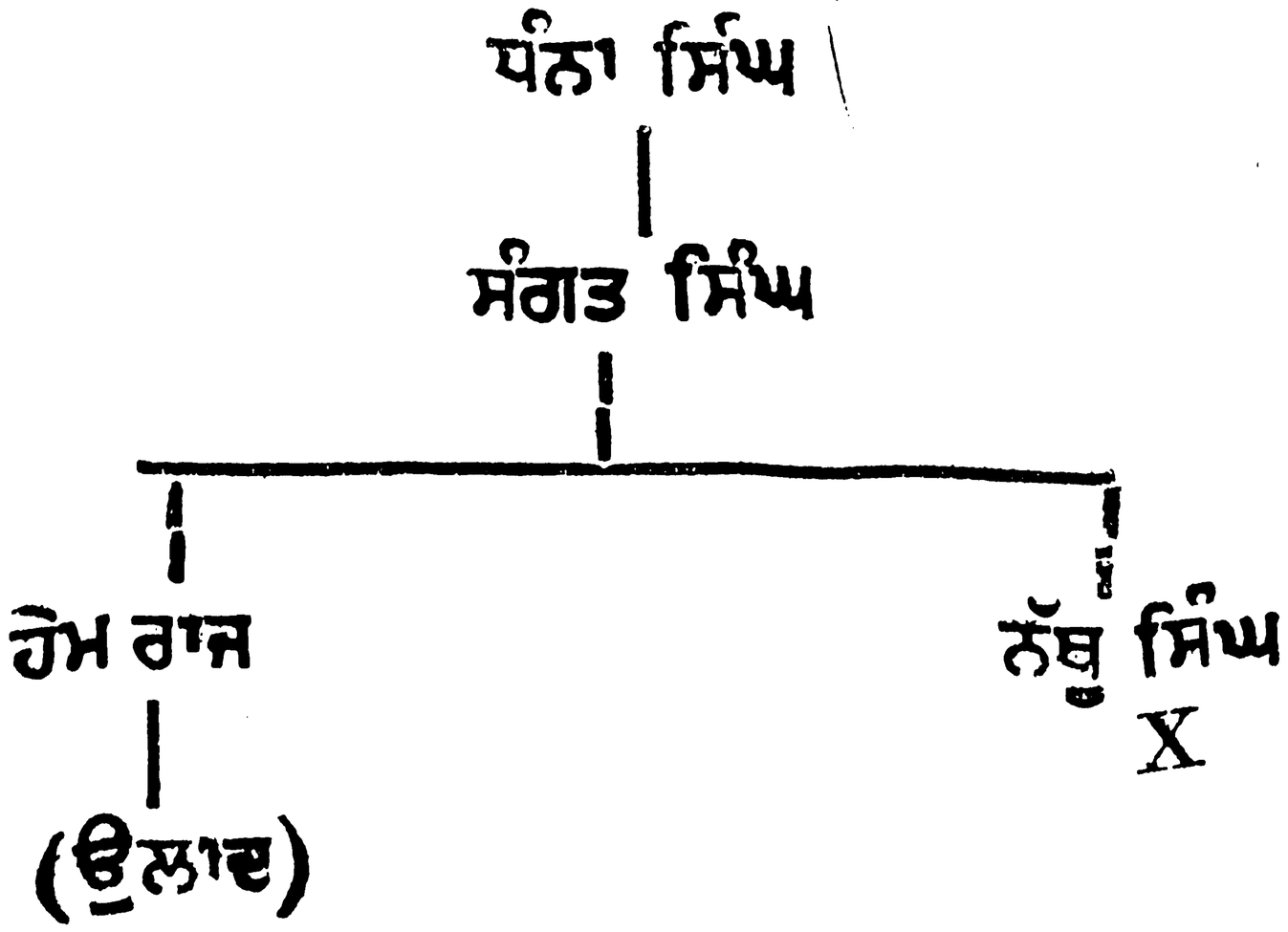

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਨਾਲ ਹੋਇਆ, ਜੋ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਬਾਬਾ ਬੁਢਾ ਜੀ ਦੀ ਉਲਾਦ ਵਿਚੋਂ ਸਨ । ਬੀਬੀ ਜੀ ਦਾ ਇਕੱਲੌਤਾ ਪੁਤਰ ਸੰਗਤ ਸਿੰਘ ਜਦ ਦੋ ਛੋਟੇ ਛੋਟੇ ਮਸੂਮ ਛਡ ਕੇ ਗੁਜ਼ਰ ਗਿਆ, ਤਾਂ ਸ਼ਰੀਕ ਵੈਰ ਵਰੋਧ ਕਰਨ ਲਗ ਪਏ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਬੀਬੀ ਜੀ ਅਪਣੇ ਭਾਈਆਂ ਪਾਸ ਫੂਲ ਆ ਗਏ । ਭਾਈਆਂ ਨੇ ਫੂਲ ਦੀ ਇਕ ਪੱਤੀ ਆਪ ਦੇ ਨਾਮ ਲਾ ਦਿਤੀ, ਤੇ ਭਾਣਜਿਆਂ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕਰਦੇ ਰਹੇ । ਜਦ ਬੀਬੀ ਜੀ ਗੁਜ਼ਰੇ, ਤਾਂ ਚੌਧਰੀ ਤਲੋਕ ਚੰਦ ਜੀ ਨੇ, ਜੋ ਇਸ ਸਮੇਂ ਅਕੱਲੇ ਹੀ ਫੂਲ ਦੇ ਮਾਲਕ ਸਨ, ਆਪਣੇ ਭਾਣਜਿਆਂ ਨੂੰ ਫੂਲ ਦੀ ੫ ਵੀ ਵੱਜੋਂ ਬੋਰਾਰ ਪਿੰਡ ਦੇ ਦਿਤਾ, ਇਥੋਂ ਉਠ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸੰਮਤ ੧੭੬੧ ਬਿ: ਵਿਚ ਭਦੌੜੋਂ ਪੰਜ ਕੋਹ ਉਤੱਰ ਪੂਰਬ ਵੱਲ ਬੀਲ੍ਹਾ ਪਿੰਡ ਬੰਨ ਲਿਆ, ਜਿਥੇ ਹੁਣ ਤੀਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਉਲਾਦ ਵੱਸਦੀ ਹੈ ।

ਚੌਧਰੀ ਤਲੋਕ ਚੰਦ ਤੇ ਰਾਮ ਚੰਦ ਜੀ ਸ੍ਰੀ ਦਸ਼ਮੇਸ ਜੀ ਦੇ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਸਿਖ ਸਨ, ਅਤੇ ਦੋਵੇਂ ਭਾਈ ਕਈ ਵਾਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਲਈ ਅਨੰਦ ਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਗਏ ਸਨ । ਸੰਮਤ ੧੭੫੩ ਬਿ: ਵਿਚ ਜਦ ਸ੍ਰੀ ਦਸਮੇਸ ਜੀ ਨੂੰ ਆਦਮੀਆਂ ਦੀ ਲੋੜ ਪਈ, ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਅਜੇ ਲਿਖਿਆ ਹੁਕਮ ਨਾਮਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਭਰਾਵਾਂ ਵੱਲ ਘਲਿਆ ਸੀ:

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

"੧ਓ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ॥
ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀਉ ਕੀ ਆਗਿਆ ਹੈ
ਭਾਈ ਤਲੋਕਾ ਭਾਈ ਰਾਮਾ ਸੁਰਬਤ ਸੰਗਤ
ਗੁਰੂ ਰਖੈਗਾ ਤੁਧੇ ਜਮੀਅਤ ਲੈਕੇ ਅਸਾਡੇ
ਹਜੂਰ ਆਵਣਾ ਮੇਰੀ ਤੇਰੇ ਉਪਰਿ ਬਹੁਤ
ਖੁਸ਼ੀ ਹੈ ਤੇਰਾ ਘਰੁ ਮੇਰਾ ਹੈ ਤੁਧੇ ਹੁਕਮੁ
ਦੇਖਦਿਆ ਹੀ ਛੇਤੀ ਅਸਾਡੇ ਹਜੂਰ ਆਵਣਾ
ਤੇਰਾ ਘਰੁ ਮੇਰਾ ਅਸੈ ਤੁਧੇ ਸਿਤਾਬੀ ਹੁਕਮੁ
ਦੇਖਦਿਆਂ ਹੀ ਆਵਣਾ ਤੁਸਾਂ ਅਸਵਾਰ ਲੈਕੇ
ਆਵਣਾ ਜੁਰੂਰ ਆਵਣਾ ਤੇਰੇ ਉਤੈ ਅਸਾਡੀ
ਭਾਰੀ ਮਿਹਰਵਾਨਗੀ ਅਸੈ ਤੇ ਆਵਣਾ ਇਕ
ਜੋੜਾ ਭੇਜਾ ਹੈ ਰਖਾਵਣਾ ਭਾਦੋਂ ੨ ਸੰਮਤ ੫੩* ॥"

ਇਸ ਤੋਂ ਨੌਂ ਸਾਲ ਮਗਰੋਂ ਜਦ ਸ੍ਰੀ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਅਨੰਦ ਪੁਰ ਨੂੰ ਛਡ, ਅਤੇ ਚਮਕੌਰ ਦਾ ਜੁੱਧ ਕਰਕੇ ਦੀਨੇ ਪਿੰਡ ਆਏ, ਤਾਂ ਦੋਵੇਂ ਭਰਾ ਕਈ ਵਾਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਹਾਜ਼ਰ ਹੁੰਦੇ ਰਹੇ, ਉਸ ਸਮੇਂ ਸ੍ਰ: ਰਾਮ ਚੰਦ ਜੀ ਦੇ ਛੋਟੇ ਪੁਤਰ ਲਧੇ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪਾਨ ਕੀਤਾ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਆਪ ਦਾ

---

*ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਇਕ ਹੁਕਮਨਾਮਾਂ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਪਟਿਆਲਾ ਪਾਸ ਹੈ, ਅਤੇ ਇਕ ਸਰਕਾਰ ਨਾਭਾ ਪਾਸ। ਇਹ ਪਹਿਲਾਂ ਸਮਾਂ ਹੈ, ਕਿ ਇਸ ਹੁਕਮ ਨਾਮੇ ਦਾ ਅਖਰੋ ਅਖਰ ਉਤਾਰਾ ਇਸੇ ਕਿਤਾਬ ਵਿੱਚ ਛਾਪਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਨਵਾਂ ਨਾਮ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਰਖਿਆ ਗਿਆ। ਅਤੇ ਜਦ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਮੁਕਤਸਰ ਦੇ ਜੁਧ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਤਲਵੰਡੀ ਸਾਬੋ ਜਾ ਬਰਾਜੇ, ਤਾਂ ਦੋਹਾਂ ਭਰਾਵਾਂ ਨੇ ਉਥੇ ਜਾਕੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪਾਨ ਕੀਤਾ, ਅਤੇ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਗਏ।

ਅੰਦਰ ਸੰਮਤ ੧੭੬੭ ਬਿ: ਵਿਚ ਜਦ ਬੰਦਾ ਬਹਾਦਰ ਇਸ ਦੇਸ ਵਿਚ ਆਇਆ, ਤਾਂ ਦੋਹਾਂ ਭਰਾਵਾਂ ਨੇ ਰੁਪੈ ਤੇ ਆਦਮੀਆਂ ਨਾਲ ਉਸ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕੀਤੀ, ਪਰ ਖੁਲਮ-ਖੁਲੇ ਉਸਦੇ ਸੰਗ ਨਾ ਰਲ ਸਕੇ, ਕਿਉਂ ਜੁ ਪਾਸ ਹੀ ਦੀਪ ਖਾਂ ਮੰਜ ਬੈਠਾ ਸੀ, ਜੋ ਉਸ ਸਮੇਂ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸਭ ਹਾਕਮਾਂ, ਨਾਲੋਂ ਜੋਰਾਵਰ ਸੀ। ਬੰਦਾ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਸਮਾਣਾ, ਸੁਨਾਮ ਕੈਂਥਲ ਘੁੜਾਮ, ਸਢੌਰਾ, ਬਨੂੜ ਅਤੇ ਸਰੰਦ ਨੂੰ ਖੇਹ ਨਾਲ ਰਲਾਕੇ ਕਰਨਾਲ ਤੋਂ ਲੈਕੇ ਲਹੌਰ ਤੀਕ ਮੁਗਲਾਂ ਦੀ ਸਫਾ ਉਡਾ ਦਿਤੀ, ਅਤੇ ਫੁਲਕਿਆਂ ਜਹੇ ਉਨਤੀ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਜਥੇ ਦੇ ਸਿਰ ਉਤੇਂ ਸਰਕਾਰੀ ਹਾਕਮਾਂ ਦਾ ਭਾਰ ਲਾਹ ਦਿਤਾ।

ਇਹ ਸਾਲ ਅਜੇ ਮੁਕਾ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਕਿ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜਾਂ ਨੇ ਆਕੇ ਫੇਰ ਆਪਣਾ ਅਮਲ ਕੈਮ ਕਰ ਲਿਆ। ਪਰ ਅਸਲ ਗਲ ਇਹ ਹੈ, ਕਿ ਸੰਮਤ ੧੭੭੧ ਬਿ: ਤੀਕ ਅਮਨ ਕੈਮ ਹੋਇਆ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਸੰਮਤ ੧੭੭੦ ਬਿ: ਵਿਚ ਵੱਡਾ ਭਾਰੀ ਕਾਲ ਪਿਆ ਸੀ, ਅਤੇ ਸੰਮਤ ੧੭੬੭ ਤੋਂ ਲੈਕੇ ਸੰਨ ੧੭੭੦ ਤੀਕ ਐਤਨਾ ਰਾਜ ਰੌਲਾ ਰਿਹਾ, ਕਿ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਸ਼ਾਹੀ ਹਾਕਮਾਂ ਦਾ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਵਟੀਦਾ ਸੀ। ਪਰ ਦੀਪ ਖਾਂ ਮੰਜ ਆਕੀ ਹੋਕੇ ਦੂਰ ਦੂਰ ਤੀਕ ਦਾ ਅਲਾਕਾ ਮੱਲੀ ਬੈਠਾ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸੀ; ਅਤੇ ਕਪੂਰ ਬੈਰਾੜ ਨੂੰ ਜ਼ਾਹਰਾ ਦੇਵਣ ਦੇ ਕਾਰਨ ਸਾਰੇ ਬੈਰਾੜ ਇਸ ਦੇ ਲਹੂ ਦੇ ਤਿਹਾਏ ਬੈਠੇ ਸਨ।

ਚੌਧਰੀ ਤਲੋਕ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸ੍ਰ: ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਸੁਭਾਵ ਵਿਚ ਜ਼ਮੀਨ ਆਸਮਾਨ ਦਾ ਫਰਕ ਸੀ। ਚੌਧਰੀ ਤਲੋਕ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਆਰਾਮ ਨਾਲ ਦਿਨ ਕਟਣ ਵਾਲੇ ਸਨ, ਪਰ ਸ੍ਰ: ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ ਖਾੜਕੂ ਤੇ ਮਾਰ ਖੋਰ ਸਨ। ਇਸ ਲਈ ਅੰਤ ਨੂੰ ਦੋਹਾਂ ਭਰਾਵਾਂ ਵਿਚ ਨਸ਼ਦੀ ਹੋਗਈ;ਅਤੇ ਚੌਧਰੀ ਤਲੋਕ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਇਹ ਕੈਹਕੇ ਕਿ ਤੂੰ ਮੈਨੂੰ ਹਾਕਮਾਂ ਵਿਚ ਬਦਨਾਮ ਕਰ ਦੇਵੇਂਗਾ, ਸ੍ਰ: ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਫੂਲੋਂ ਬਾਹਰ ਕੱਢ ਦਿਤਾ।

ਫੂਲੋਂ ਬੇ ਦਖਲ ਹੋਕੇ ਸਰਦਾਰ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਛਬਾਲੀ ਦੇ ਬੇਹ ਉਤੇ ਜਾ ਬੈਠੇ, ਪਰ ਛੇਤੀ ਹੀ ਏਥੋਂ ਵੀ ਆਪ ਨੂੰ ਉਠਣਾ ਪਿਆ। ਫਿਰ ਆਪ ਭਦੌੜ ਦੇ ਬੇਹ ਉਤੇ ਜਾ ਬੈਠੇ, ਜਿਥੋਂ ਸੋਮੇਂਕਿਆਂ ਨੇ ਆਪ ਨੂੰ ਉਠਾ ਦਿਤਾ। ਅੰਤ ਆਪ ਨੇ ਆਪਣੇ ਨਾਮ ਉਤੇ ਰਾਮਪੁਰਾ ਆਣ ਆਬਾਦ ਕੀਤਾ, ਅਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਫੂਲ ਨਾ ਗਏ। ਇਹ ਗਲ ਸੰਮਤ ੧੭੫੭ ਬਿ: ਦੀ ਹੈ। (1707 A.D.)

ਫੂਲਕੇ ਅਜ਼ਾਰੇਦਾਰ ਸਨ, ਜੋ ਕੁਝ ਕੁ ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਟਕੇ ਸਰਕਾਰੀ ਖਜ਼ਾਨੇ ਵਿਚ ਭਰਦਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਬੰਦਾ ਬਹਾਦਰ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਜਦ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਰਾਜ ਰੌਲਾ ਪੈ ਗਿਆ, ਤਾਂ ਇਸ ਸਮੇਂ ਸੋਮੇਂ ਦਾ ਪੁਤ੍ਰ ਚੈਨਾ ਫੂਲਕਿਆਂ ਵਲੋਂ ਟਕੇ ਉਗਰਾਹੁੰਦਾ, ਤੇ ਸਰਕਾਰੇ ਤਾਰ ਆਇਆ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਇਕ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸਾਲ ਰਾਜ ਰੌਲੇ ਦੇ ਕਾਰਨ ਟਕੇ ਲੈਣ ਵਾਲਾ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਚੈਨਾ ਓਹ ਰਕਮ ਲੈਕੇ ਆਪਣੇ ਸੌਹਰੀਂ ਚੇਨੇਵਾਲ (ਜੋ ਨਾਲੀ ਉਤੇ ਇਕ ਪਿੰਡ ਹੈ) ਜਾ ਵੜਿਆ। ਜਦ ਸਰਦਾਰ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਪਤਾ ਲਗਾ, ਤਾਂ ਆਪ ਮਰੁਜਾਕਿਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਲੈਕੇ ਚੈਨੇਵਾਲ*ਜਾ ਲੜੇ, ਅਤੇ ਚੈਨੇ ਨੂੰ ਮਾਰਕੇ ਸਭ ਰਕਮ ਲੈ ਆਂਦੀ। ਇਸ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਮਰੁਾਜਕਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਕਾਲੇ ਦਾ ਪੁਤ੍ਰ ਫੱਤਾ ਮਾਰਿ ਆ ਗਿਆ ਸੀ।

ਹੁਣ ਚੈਨੇ ਦੀ ਉਲਾਦ ਨੇ ਸੌਂਹ ਖਾ ਲਈ, ਕਿ ਜਦ ਤੀਕ ਅਸੀਂ ਬਦਲਾ ਨਹੀਂ ਲੈ ਲੈਂਦੇ, ਤਦ ਤੀਕ ਸਾਨੂੰ ਵੀ ਖ ਦੀ ਨੀਂਦ ਸੌਣਾ ਹਰਾਮ ਹੈ। ਸਰਦਾਰ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਕੋਟਲਾ ਵਾਲੇ ਪਠਾਣਾ ਨਾਲ ਚੰਗੀ ਮਿਤ੍ਰਾਚਾਰੀ ਸੀ, ਅਤੇ ਆਪ ਕਈ ਵਾਰ ਕੋਟਲੇ ਆਉਂਦੇ ਜਾਂਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਇਕ ਵਾਰ ਆਪ ਕੋਟਲੇ ਬੇ-ਫਿਕਰੀ ਨਾਲ ਪਾਸਾ ਖੇਡ ਰਹੇ ਸਨ, ਕਿ ਵੈਰੀ ਅੱਚਣ ਚੇਤ ਜਾ ਪਏ, ਖਬਰਦਾਰ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਵਾਰ ਕਰਕੇ ਨਸ ਗਏ। ਇਹ ਗਲ ਸੰਮਤ ੧੭੭੧ ਬਿ: ਦੀ ਹੈ; ਇਸ ਸਮੇਂ ਚੌਧਰੀ ਤਲੋਕ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਜੇ ਜੀਉਂਦੇ ਸਨ।

ਇਸ ਵਧੀਕੀ ਦੇ ਕਾਰਨ ਸਮੇਂਕਿਆਂ ਤੇ ਸਰਦੁਲਕਿਆਂ ਨੂੰ ਮਰੁਾਜੋਂ ਕਢ ਦਿਤਾ ਗਿਆ; ਅਤੇ ਮਰੁਾਜ ਦੀ ਵੰਡ ਚੌਹਾਂ ਪੱਤੀਆਂ ਉਤੇ ਕਰ ਲਈ ਗਈ। ਸੋਮਾਂ ਤੇ ਸਰਦੁਲ ਇਕ ਮਾਂ ਦੇ ਪੁਤਰ ਸਨ, ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਚਾਰੇ ਭਾਈ ਇਕ ਮਾਂ ਤੋਂ ਸਨ।

---

* ਇਕ ਥਾਂ ਅਬਲੂ ਮੇਹਮਾ ਲਿਖਿਆ ਹੈ, ਜੋ ਭੁਲ ਹੈ॥

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸੋਮੇਂ ਕੇ ਬੜੇ ਮਾਰ ਖੋਰ ਸਨ। ਜਦ ਇਹ ਮਰੂਾਜੋ ਨਿਕਲੇ, ਤਾਂ ਹੋਮੇਂ ਦੇ ਪੁਤ੍ਰ ਬਿਹਾਰੀ ਨੇ ਭੁਚੌਕੇ ਭਾਈਕਿਆਂ ਦਾ ਮਾਲ ਮਾਰ ਲਿਆ। ਓਥੇ ਓਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਲੜਾਈ ਹੋ ਪਈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਸੋਮੇਕਿਆਂ ਉਤੇ ਔਖੀ ਆ ਬਣੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਭੂਪੇ ਚੂਹੜੇ ਨੂੰ ਦੋ ਰੁਪੈ ਤੇ ਖੋਸ ਦੇਕੇ ਮਰੂਾਜ ਘਲਿਆ, ਕਿ ਉਥੇ ਜਾਕੇ ਪਲੂ ਫੇਰ ਦੇਵੇ, ਤੇ ਬੈਹੜੀ ਕਰੇ। ਇਸ ਗੱਲੋਂ ਭਰਾਵਾਂ ਦਾ ਲਹੂ ਪੱਘਰ ਪਿਆ, ਤੇ ਮਰੂਾਜ ਕੇ ਸਹਾਇਤਾਂ ਨਾਲ ਤਿੰਨਾ ਹਜਾਰ ਘੁਮਾਣਾਂ ਦਾ ਸੋਮਾਂ ਪਿੰਡ ਬਨੂਵਾ ਦਿਤਾ।

ਸਰਦਾਰ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਾਦੀ ਘੁਨਸਾ ਪਿੰਡ ਦੇ ਨਾਨੂ ਭੁੱਲਰ ਦੀ ਲੜਕੀ ਮਾਈ ਸਾਲੀ* ਨਾਲ ਹੋਈ ਸੀ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਆਪ ਦੇ ਘਰ ਛੇ ਪੁਤ੍ਰ ਹੋਏ:- ਦੁੱਨਾ ਸਿੰਘ, ਸੱਭਾ ਸਿੰਘ, ਆਲਾ ਸਿੰਘ, ਬਖਤਾ ਸਿੰਘ, ਬੁਢਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਲਧਾ ਸਿੰਘ, ਲਧਾ ਸਿੰਘ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੇ ਜੀਉਂਦਿਆਂ ਹੀ ਲੜਾਈ ਵਿੱਚ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ ਸੀ†। ਇਕ ਵਾਰ ਇਹ ਢੁਲ ਨੂੰ ਗਿਆ ਸੀ, ਕਿ ਉਥੇ ਪਚਾਧਿਆਂ ਦਾ ਕਟਕ ਆ ਪਿਆ, ਅਤੇ ਉਹ ਸਾਰਾ ਮਾਲ ਵਲ ਕੇ ਲੈ ਨੱਸੇ। ਲਧਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਜਦ ਟਮਕ ਸੁਣੀ, ਤਾਂ ਅਲਾਣੀ ਘੋੜੀ ਉਤੇ ਹੀ ਸਵਾਰ ਹੋਕੇ ਕਟਕ

---

*ਤਵਾਰੀਖ ਸਿਧ ਬਰਾੜਾਂ। ਪਰ ਰਾਮ ਪੁਰੀਏ ਸਰਦਾਰ ਕੈਂਹਦੇ ਹਨ, ਕਿ ਸਰਦਾਰ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਾਦੀ ਘੁਨਸ ਪਿੰਡ ਦੇ ਸ਼ਾਹਿਬੇ ਭੁੱਲਰ ਦੀ ਲੜਕੀ ਮਾਈ ਸਾਹਿਬ ਕੌਰ ਨਾਲ ਹੋਈ ਸੀ।

†ਤਵਾਰੀਖ ਸਿਧੂ ਬਰਾੜਾਂ ਵਿੱਚ ਸੰਮਤ ੧੭੯੯ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਜੋ ਭੁੱਲ ਹੈ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਮਗਰੋ ਭੱਜਾ, ਅਤੇ ਲੜ-ਭਿੜ ਕੇ ਮਾਲ ਛੁਡਾ ਲਿਆ, ਪਰ ਓਸੇ ਵੇਲੇ ਗੋਲੀ ਲਗਣ ਕਰਕੇ ਓਥੇ ਹੀ ਠੰਡਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਸ ਦੀ ਸ਼ਾਦੀ ਰਤੀਏ ਦੇ ਚੌਧਰੀਆਂ ਦੇ ਹੋਈ ਵੀ ਸੀ* ।

ਬੁਢਾ ਸਿੰਘ ਸਰਦਾਰ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੋਂ ਥੋੜਾ ਹੀ ਚਿਰ ਮਗਰੋਂ ਸੰਮਤ ੧੭੭੧ ਬਿ: ਵਿੱਚ ਗੁਜਰ ਗਿਆ ਇਸ ਦੀ ਸ਼ਾਦੀ ਬੰਗੋਹਰ ਪਿੰਡ ਦੇ ਢਿਲਵਾਂ† ਦੀ ਲੜਕੀ ਮਾਈ ਬਖਤੋ ਨਾਲ ਹੋਈ ਸੀ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਅਗੇ ਕੋਈ ਉਲਾਦ ਨਹੀਂ ਹੋਈ ਸੀ, ਕਿ ਬੁਢਾ ਸਿੰਘ ਬਰਾੜਾਂ ਦੀ ਇਕ ਲੜਾਈ ਵਿੱਚ ਗੁਜਰ ਗਿਆ‡। ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਮਗਰੋਂ ਚੌਧਰੀ ਦੁੱਨਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਰਦਾਰਨੀ ਬਖਤੋ ਉਤੇ ਚਾਦਰ ਪਾ ਲਈ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਆਪ ਦੇ ਘਰ ਇਕ ਪੁਤਰ ਸੁਮਾਂ ਸਿੰਘ ਹੋਇਆ, ਜਿਸ ਦੀ ਉਲਾਦ ਰਾਮਪੁਰੀਏ ਸਰਦਾਰ ਹਨ।

ਸਰਦਾਰ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਬਾਕੀ ਚਾਰੇ ਪੁਤਰ ਬੜੇ ਪਰਤਾਪੀ ਹੋਏ । ਦੁੱਨਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਉਲਾਦ ਭਦੌੜੀਏ ਤੇ ਕੋਟ ਦੁੱਨੇ ਵਾਲੇ ਸਰਦਾਰ ਹਨ, ਬਖਤਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਉਲਾਦ ਬੇਰ ਤੇ ਮਲੌਦ ਦੇ ਸਰਦਾਰ ਹਨ, ਸੋਭਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਉਲਾਦ ਨਹੀਂ ਤੁਰੀ

---

*ਹਾਲਤ ਮੁਕਦਮਾਂ ਨਾਲੀ ।

†ਤਵਾਰੀਖ ਸਿਧੂ ਬਰਾੜਾਂ ਵਿੱਚ ਮੋਹਰੀ ਭੁਲਰ ਲਿਖਿਆ ਹੈ, ਜੋ ਭੁਲ ਹੈ।

‡ਭਦੌੜੋਂ ਚਾਰ ਕੋਹ ਪਛਮ ਵਲ ਦੋ ਪਰਾਣੇ ਪਿੱਪਲ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਲੜਾਈ ਵਾਲੇ ਪਿਪਲ ਆਖਦੇ ਹਨ । ਬੁਢਾ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਇਆ ਸੀ—ਤਵਾਰੀਖ ਸਿਧੂ ਬਰਾੜਾਂ ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਪਰ ਇਹ ਸਭ ਭੱਰਾਵਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵਰਿਆਮ ਤੇ ਜੋਧਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਵੇਲੇ ਮਾਰਾਂ ਮਾਰਨ ਤੇ ਮੱਲਾਂ ਮਲਣ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਸਭ ਭਰਾਵਾਂ ਨਾਲੋਂ ਸੋਹਰੇ ਸੀ । ਸਰਦਾਰ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਤੀਜੇ ਪੁਤ੍ਰ ਮਹਾਰਾਜ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹਾਲ ਹੁਣ ਅਗੇ ਲਿਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ।

ਘੁਨਸ ਪਿੰਡ ਛਿਆਂ * ਰਾਜਪੂਤੀਆਂ ਦੇ ਨਾਨਕੇ ਸਨ, ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਮੁੱਢ ਤੋਂ ਹੀ ਮਾਫ ਸੀ । ਅੰਤ ਜਿਮੀਦਾਰ ਆਪੋ ਵਿਚ ਪਾਟ ਪਏ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਸੰਮਤ ੧੯੩੫ ਬਿ: ਵਿਚ ਇਹ ਮਾਫੀ ਜਾਂਦੀ ਰਹੀ ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਛਿਹਾਂ ਹੀ ਰਾਜਪੂਤੀਆਂ ਦਾ ਮੁੱਢ ਰਾਮ ਪੁਰੇ ਤੋਂ ਮੰਨਣਾ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ, ਜਿਥੇ ਸਰਦਾਰ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਚੁੱਲ੍ਹੇ ਤੇ ਚੱਬੱਚੇ ਹਨ । ਜਦ ਸੰਮਤ ੧੮੧੮ ਬਿ: ਵਿਚ ਮਹਾਰਾਜਾਂ ਨਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰਾਮ ਪੁਰੇ ਗਏ ਸਨ, ਤਾਂ ਓਦੋਂ ਇਹ ਚੁਬੱਚੇ ਸਾਫ ਕਰਵਾਏ ਗਏ ਸਨ । ਓਦੋਂ ਹੀ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਰਾਮ ਪੁਰੇ ਦੀ ਬੀਬੀ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਬੀਬੀ ਬਣਾਕੇ ਉਸਦਾ ਨਾਤਾ ਸਰਦਾਰ ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਿਆਲਬੇ ਵਾਲੇ ਲਈ ਲੈ ਗਏ ਸਨ ।

---

*ਪਟਿਆਲਾ, ਬੋਰ, ਮਲੌਦ ਭਦੌੜ, ਕੋਟ ਦੁਨਾ ਰਾਮਪੁਰਾ ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਮਹਾਰਾਜਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ

ਮਹਾਰਾਜਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਰਦਾਰ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਤੀਜੇ ਪੁਤ੍ਰ ਸਨ, ਅਤੇ ਸੰਮਤ ੧੭੪੮ ਬਿ: ਵਿਚ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਸਨ †, ਆਪ ਅਜੇ ਛੋਟੇ ਹੀ ਸਨ, ਕਿ ਆਪ ਦੀ ਸ਼ਾਦੀ ਕਾਲੇਕੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਖਾਨੇ ਦੀ ਪੁੱਤਰੀ ਮਾਈ ਢੱਤੋ ਨਾਲ ਹੋ ਗਈ। ਓਸ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਅਜ ਤੀਕ ਇਹ ਰਵਾਜ ਤੁਰਿਆ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਪਟਿਆਲਾ ਦੀ ਸ਼ਾਦੀ ਸਮੇਂ ਕਾਲੇਕਿਆਂ ਦੇ ਤਿੰਨ ਵਡੇ ਲਾਗੀਆ-- ਬ੍ਰਾਹਮਣ, ਮਰਾਸੀ, ਤੇ ਨਾਈ-- ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬੀਬੀ ਢਤੋ ਦਾ ਅੰਗ ਦਿਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਸੰਮਤ ੧੭੪੯ ਬਿ: ਦਾ ਗਲ ਹੈ, ਕਿ ਮਲੂਕ ਨਾਮੇ ਕਾਲੇਕੇ ਨੇ ਪਿੰਡ ਕਾਲੇਕੇ ਨੂੰ ਅਬਾਦ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਇਸ ਦਾ ਪੁਤ੍ਰ ਖਾਂਨਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਦੇ ਘਰ ਪਿੰਡ ਅਬਾਦ ਹੋਣ ਤੋਂ ਥੋੜਾ ਚਿਰ ਪਿਛੋਂ ਇਕ ਲੜਕੀ ਪੈਦਾ ਹੋਈ। ਉਹ ਸਮੇਂ ਸਨ ਮਾਰਾਂ ਧਾੜਾਂ ਦੇ, ਅਤੇ ਜਿਸ ਪਰਵਾਰ ਦੇ ਜਿਤਨੇ ਵਧੀਕ ਮਨੁਖ ਹੁੰਦੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਉਤਨੀ ਹੀ ਵਧੀਕ ਤਾਕਤ ਹੁੰਦੀ, ਇਸ ਲਈ ਹਰ ਇਕ ਦੀ ਚਾਹ ਏਹੋ ਹੁੰਦੀ, ਕਿ ਮੇਰੇ ਘਰ ਪੁੱਤਰ ਹੀ ਹੋਵੇ।

ਪਹਿਲ ਪਲੋਠੀ ਦੀ ਲੜਕੀ ਹੋ ਪੈਣੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨੀਂ ਦੁਸ਼ਗਨੀ ਦੀ ਨਸ਼ਾਨੀ ਸਮਝੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ, ਸੋ ਪਰਵਾਰ ਨੇ ਸਲਾਹ

---

*ਵੇਖੋ ਅੰਤਕਾ ਨੰ: ੧(ਓ)

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਕਰਕੇ ਨਵੇਂ ਜਹੇ ਮਸੂਮ ਨੂੰ ਭਾਂਡੇ ਵਿਚ ਪਾਇਆ, ਅਤੇ ਬਾਹਰ ਦੱਬ ਆਏ। ਉਨ੍ਹੀ ਦਿਨੀ ਭਾਈ ਭਗਤੂ ਜੀ ਦੀ ਉਲਾਦ ਵਿਚੋਂ ਭਾਈ ਦਿਆਲ ਦਾਸ ਜੀ ਕਾਲੇਕੀ ਆਏ ਹੋਏ ਸਨ, ਜੋ ਪੂਰਨ ਸਿਖ ਤੇ ਬੜੇ ਪਹੁੰਚੇ ਹੋਏ ਮਾਹਾਤਮਾ ਸਨ। ਕਾਲੇਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬੜੀ ਮਾਨਤਾ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬਚਨਾ ਉਤੇ ਬਹੁਤ ਭਰੋਸਾ ਰਖਦੇ ਸਨ। ਬਾਲਕੀ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਦਬਕੇ ਖਾਨੇ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਵਰਜਿਆ, ਪਰ ਆਪ ਨੇ ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਕਹਿ ਦਿਤਾ, ਕਿ ਤੁਸਾਂ ਅਜ ਬਹੁਤ ਮਾੜੀ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਜੋ ਕਰਤਾਰ ਦੀ ਦਾਤ ਦੀ ਪੁੱਜ ਕੇ ਨਰਾਦਰੀ ਕੀਤੀ ਹੈ; ਉਸ ਬੀਬੀ ਨੇ ਰਾਣੀ ਬਣਨਾ ਹੈ, ਉਸ ਦੀ ਉਲਾਦ ਨੇ ਰਾਜ ਕਰਨਾ ਹੈ, ਪਹਿਲਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਲਿਆਓ, ਫਿਰ ਅਸੀਂ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਛਕਾਂਗੇ। ਖਾਨੇ ਨੇ ਜਾਕੇ ਜਾਂ ਉਸ ਭਾਂਡੇ ਨੂੰ ਪੁਟਿਆ, ਤਾਂ ਕੀ ਵੇਖਦਾ ਹੈ, ਕਿ ਬੀਬੀ ਅੰਗੂਠਾ ਚੁੰਘ ਰਹੀ ਹੈ। ਉਹ ਉਸ ਨੂੰ ਮਿਤਾਂ ਪਾਸ ਲੈ ਆਇਆ, ਤੇ ਛੱਤੇ ਉਸ ਦਾ ਨਾਮ ਰਖਿਆ; ਅਤੇ ਕੁਝ ਸਾਲਾਂ ਮਗਰੋਂ ਮਹਾਰਾਜਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਲ ਉਸ ਦੀ ਸ਼ਾਦੀ ਕਰ ਦਿਤੀ। ਮਾਈ ਛੱਤੋ ਤੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਅਖੀਰ ਵੇਲੇ ਤੀਕ ਭਾਈ ਭਗਤੂ ਜੀ ਦੀ ਸੰਤਾਨ ਉਤੇ ਬੜਾ ਭਰੋਸਾ ਰਿਹਾ, ਅਤੇ ਜਦ ਆਪ ਨੂੰ ਕੋਈ ਪੀੜ ਯਾ ਔਕੜ ਪੈਂਦੀ ਰਹੀ, ਆਪ ਭੁੱਚੋਕਿਆਂ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਨੂੰ ਉਸ ਔਕੜ ਦਾ ਦਾਰੂ ਸਮਝਦੇ ਰਹੇ।

ਜਦ ਸਰਦਾਰ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗੁਜ਼ਰੇ, ਤਾਂ ਮਹਾਰਾਜਾ ਆਲਾਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਉਮਰ ਕੇਵਲ ਤੇਈ ਸਾਲ ਦੀ ਸੀ। ਆਪ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਨੇ ਪ੍ਰਣ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ,ਕਿ ਜਦ ਤੀਕ ਪਿਤਾ ਦਾ ਬਦਲਾ ਨਹੀਂ ਲੈ ਲੈਂਦਾ, ਸੁਖ ਦੀ ਨੀਂਦ ਸੌਣਾ ਹਰਾਮ ਹੈ । ਬੜਾ ਭਾਈ ਦੁੱਨਾ ਸਿੰਘ ਤਾਂ ਸ਼ਾਂਤ ਸੁਭਾਵ ਸੀ, ਪਰ ਸੱਤਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਮੇਂ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਸੁਭਾਵ ਰਖਦੇ ਸਨ, ਅਤੇ ਇਸ ਤਾੜ ਵਿਚ ਸਨ, ਕਿ ਕਦ ਕੋਈ ਸਮਾ ਲਭੇ, ਅਤੇ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੇ ਖ਼ੂਨ ਦਾ ਬਦਲਾ ਲਈਏ । ਇਸੇ ਉਡੀਕ ਵਿਚ ਦੋ ਵਰ੍ਹੇ ਲੰਘ ਗਏ । ਸਰਦਾਰ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਖ਼ੂਨ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਬੀਰਾਂ, ਕਮਾਲਾ, ਤੇ ਉਗ੍ਰਸੈਨ ਸਨ । ਇਕ ਦਿਨ ਸੱਤਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲਗਾ, ਕਿ ਇਹ ਤਿੰਨ ਜਣੇ ਆਪਣੇ ਸਾਥੀਆਂ ਸਣੇ ਲੁਟਣੀ ਗਏ ਹਨ । ਸੱਤਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਲ ਸਲਾਹ ਕੀਤੀ, ਅਤੇ ਉਸ ਵੇਲੇ ਸਵਾਰ ਹੋ ਆਪਣੇ ਸਾਥੀਆਂ ਸਣੇ ਵੈਰੀਆਂ ਉਤੇ ਜਾ ਪਏ । ਦੁਵੱਲੀਓਂ ਲੜਾਈ ਹੋਈ, ਅਤੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਮਥੇ ਉਤੇ ਜ਼ਖਮ ਵੀ ਲਗਾ, ਪਰ ਅੰਤ ਨੂੰ ਜਿੱਤ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹੀ ਹੋਈ । ਬੀਰਾ, ਕਮਾਲਾ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੰਜਾਂ ਸਾਥੀ ਮਾਰੇ ਗਏ, ਅਤੇ ਉਗ੍ਰਸੈਨ ਲਸ ਕੇ ਮੈਮੇਂ ਪਿੰਡ ਵੜਿਆ । ਮਹਾਰਾਜਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਮੈਮਾਂ ਪਿੰਡ ਉਜਾੜ ਦਿਤਾ, ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੰਮਤ ੧੭੨੩ ਬਿ: ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦਾ ਬਦਲਾ ਲਿਆ । ਮੈਮੇਂ ਕੇ (ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਸਰਦੂਲ ਕੇ) ਧਾਲੀ ਵਾਲਾਂ ਦੇ ਤੱਪੇ ਵਲ ਚਲੇ ਗਏ, ਅਤੇ ਬਰਾਨਿਆਂ ਦੇ ਆਸਰੇ ਰੋਹੜੇ ਆਪਣੇ ਵਿਚ ਵਟਣ ਲਗੇ ।

ਇਹ ਉਹ ਸਮਾਂ ਹੈ, ਜਦ ਕਿ ਬੰਦਾ ਬਹਾਦਰ ਦਿਲੀ ਵਿਚ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਚੁਕਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਅਬਦੁਲ ਸਮੰਦ ਖਾਂ, ਲਹੌਰ ਦਾ ਸੂਬਾ, ਮਾਝੇ ਗਿਰਦੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਆਹੂ ਲਾਹ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਈਸਾ ਖਾਂ ਮੰਝ ਦੀ ਗੁਡੀ ਚੜ੍ਹੀ ਹੋਈ ਸੀ, ਅਤੇ ਇਸ ਦਾ ਐਤਨਾ ਜੋਰ ਸੀ, ਕਿ ਲਾਹੌਰ ਦਾ ਸੂਬਾ ਵੀ ਇਸ ਪਾਸੇਂ ਖ਼ੌਫ਼ ਖਾਂਦਾ ਸੀ *। ਜਿਸ ਤੱਪੇ ਵਿਚ ਢੁਲਕੇ ਵੱਧ ਢੁਲ ਰਹੇ ਸਨ, ਇਸ ਤੱਪੇ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਤਿਹਾੜੇ ਨਾਲ ਸੀ, ਅਤੇ ਇਹ ਸਾਰਾ ਇਲਾਕਾ ਈਸੇ ਖਾਂ ਮੰਝ ਦੀ ਮੇਰ ਵਿਚ ਸੀ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਕੋਈ ਹਾਕਮ ਈਸੇ ਖਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਦਮ ਨਹੀਂ ਮਾਰ ਸਕਦਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਦਿੱਲੀ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਇਸ ਦੀ ਐਤਨੀ ਪਹੁੰਚ ਸੀ, ਕਿ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਵਲੋਂ ਇਸ ਨੂੰ ਨਵਾਬੀ ਤੇ ਪੰਜ ਹਜ਼ਾਰੀ ਦਾ ਖ਼ਤਾਬ ਮਿਲ ਚੁੱਕਾ ਸੀ।

ਜਦ ਅਬਦੁਲ ਸਮੰਦ ਖਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਵਲੋਂ ਦੁਹਲਾ ਹੋ ਗਿਆ, ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਈਸੇ ਖਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਟਕਾਣੇ ਲਾਉਣਾ ਚਾਹਿਆ। ਸ਼ੇਹਦਾਦ ਖਾਂ ਕਸੂਰੀਆ ਇਕ ਜੋਧਾ ਪਠਾਣ ਸੀ, ਜੋ ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਈਸੇ ਖਾਂ ਦੇ ਉਲਟ ਅਬਦੁਲ ਸਮੰਦ ਖਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰ ਚੁਕਾ ਸੀ। ਸੋ ਅਬਦੁਲ ਸਮੰਦ ਖਾਂ ਨੇ ਸ਼ੇਹਦਾਦ ਖਾਂ ਨੂੰ ਫੌਜ ਦੇ ਕੇ ਤੋਰਿਆ; ਅਤੇ ਕਪੂਰੇ ਬਰਾੜ ਦਾ ਬਦਲਾ ਲੈਣ ਲਈ ਸਾਰੇ ਬਰਾੜ ਵੀ ਸ਼ਾਹੀ ਸੈਨਾ ਦੇ ਨਾਲ ਰਲ ਗਏ। ਆਪੋ ਵਿਚ ਕਰੜੀ

---

*ਤਵਾਰੀਖ ਹਦੀਕਾ ਤੁਲ ਅਕਾਲੀਮ।

†ਮੁਆਸਿਰੁਲ ਉਮਰਾ, ਤੇ ਇਬਰਤ ਨਾਮਾ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਲੜਾਈ ਹੋਈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਈਸੇ ਖਾਂ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ, ਅਤੇ ਈਸੇ ਖਾਂ ਦਾ ਕੋਟ ਲੁੱਟਿਆ ਗਿਆ । ਇਸ ਤਰਾਂ ਲਹੌਰ ਦੇ ਸੂਬੇ ਗਲੋਂ ਤਾਂ ਇਕ ਬਲਾ ਲਥੀ, ਅਤੇ ਫੂਲਕਿਆਂ ਲਈ ਵਧਣ ਫੁਲਨ ਦਾ ਮਦਾਨ ਮੋਕਲਾ ਹੋ ਗਿਆ ਇਹ ਗਲ ਸੰਮਤ ੧੭੨੫ ਬਿਃ ਦੀ ਹੈ * ॥

ਈਸੇ ਖਾਂ ਦਾ ਮਾਰਨਾ ਸੀ, ਕਿ ਫੂਲਕੇ ਕੌੜੀ ਵੇਲ ਵਾਂਙ ਵਧਣ ਲਗ ਪਏ ਅਤੇ ਗਿਰਦ ਨਵਾਹੀ ਵਿਚ ਜੋ ਥੋਹ ਸੀ, ਸਭਸ ਉਤੇ ਮੋਹੜੀਆਂ ਗੱਡ ਕੇ ਆਪਣੀ ਮੇਰ ਜਾ ਕੀਤੀ । ਸੱਭਾ ਸਿੰਘ ਛਬਾਲੀ ਜਾ ਬੈਠਾ, ਅਤੇ ਦੁੱਨਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਦੂਜੇ ਦੋਵੇਂ ਭਾਈ ਭਦੌੜ । ਭਦੌੜ ਰਾਜਾ ਭੁੱਦ੍ ਸੈਨ ਭਦੌੜੀਏ ਦੀ ਖੇੜੀ ਸੀ, ਜਿਸ ਉਤੇ ਸਮਾਂ ਪਾਕੇ ਕਾਂਗੜ ਦੇ ਰਾਏ ਦਾ ਕਬਜਾ ਹੋ ਚੁਕਾ ਸੀ, ਪਰ ਸਾਬੋਕਿਆਂ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਕਢ ਛਡਿਆ ਸੀ। ਸਰਦਾਰ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜਦ ਫੂਲੋਂ ਨਿਕਲੇ ਹਨ, ਤਾਂ ਛਬਾਲੀ ਆ ਡੇਰੇ ਲਾਏ ਸਨ ਅਤੇ ਛਬਾਲੀ ਨੂੰ ਛਡ ਕੇ ਭਦੌੜ ਆ ਗਏ ਸਨ; ਪਰ ਸੋਮੇਂਕਿਆਂ ਨੇ ਆਪ ਨੂੰ ਇਥੋਂ ਕਢ ਦਿਤਾ; ਅਤੇ ਫੇਰ ਸੋਮੇਂ ਕੇ ਵੀ ਇਥੇ ਨਾ ਟਿਕ ਸਕੇ । ਜਦ ਸੰਮਤ ੧੭੨੩ ਬਿਃ ਵਿਚ ਸਰਦਾਰ ਸੋਭਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਛਬਾਲੀ ਮੋਹੜੀ ਜਾ ਗਡੀ, ਤਾਂ

---

*ਮੁਆਸਰੁਲ ਉਮਰਾ, ਇਬਾਰਤ ਨਾਮਾ, ਤਵਾਰੀਖ ਬੈਰਾੜ ਬੈਸ ।

†ਯਾਦ ਦਾਸ਼ਤ ਸਰਦਾਰ ਰਾਜੂ ਸਿੰਘ ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸਰਦਾਰ ਦੁੱਨਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਭਦੌੜ ਦੀ ਮੇਰ ਕਰ ਲਈ; ਪਰ ਪਾਣੀ ਦੀ ਔਖਿਆਈ ਕਰਕੇ ਤੇ ਕੁਝ ਕੁ ਈਸੇ ਖਾਂ ਨਾਲ ਅਜੋੜ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਥੇਹੜੀਆਂ ਨੂੰ ਛੇਤੀ ਹੀ ਛਡ ਦਿਤਾ। ਜਦ ਈਸੇ ਖਾਂ ਮੋਇਆ, ਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਿਸਚਿੰਤ ਹੋ ਕੇ ਹੰਭਲਾ ਮਾਰਿਆ, ਅਤੇ ਸੰਜੋਗ ਦੀ ਗਲ ਹੈ, ਕਿ ਭਦੌੜੋਂ ਇਕ ਪੁਰਾਣਾ ਖੂਹ ਵੀ ਲਭ ਪਿਆ, ਜੋ ਅਜ ਕਲ ਸਰਦਾਰ ਜਗਤ ਸਿੰਘ ਤੇ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਦੇ ਕਿਲੇ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਹੈ *॥ ੧੭੧੪

ਹੰਢਿਆਏ ਨੂੰ ਸੰਮਤ ੧੭੬੯ ਬਿ: ਵਿਚ ਸੇਮੇਂ ਤੇ ਤਾਰੇ ਧਾਲੀਵਾਲ ਜੱਟਾਂ ਨੇ ਧੌਲੇ ਪਿੰਡੋਂ ਉਠ ਕੇ ਅਬਾਦ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਉਹ ਸਮੇਂ ਸਨ ਮਾਰਾਂ ਧਾੜਾਂ ਦੇ; ਇਸ ਲਈ ਏਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਰਦਾਰ ਸੱਭਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸਦ ਲਿਆ, ਅਤੇ ਸਰਦਾਰ ਸੱਭਾ ਸਿੰਘ ਇਥੇ ਕੱਚਾ ਕਿਲਾ ਬਣਾ ਕੇ ਰਹਿਣ ਲਗ ਪਿਆ। ਇਹ ਗਲ ਸੰਮਤ ੧੭੭੫ ਬਿ: ਦੀ ਹੈ। ੧੭੧੮

ਇਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਸਰਦਾਰ ਸੱਭਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਹਡਿਆਏ ਦੇ ਉਦਾਲੇ ਉਦਾਲੇ ਦੇ ਅਲਾਕੇ ਉਤੇ ਮੇਰ ਕਰਕੇ ਖੁੱਡੀ ਆਦਿ ਕਈ ਪਿੰਡ ਵਸਾ ਲਏ†। ਏਸੇ ਤਰਾਂ ਚੌਧਰੀ ਤਲੋਕ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਧਨੌਲੇ ਤੀਕ ਦੀ ਮੇਰ ਕਰ ਲਈ, ਅਤੇ ਮਹਾਰਾਜ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸਰਦਾਰ ਬਖਤਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਬਰਨਾਲੇ

*ਤਵਾਰੀਖ ਸਿਧੂ ਬਰਾੜਾ ।

†ਇਹ ਹਾਲ ਹੰਢਿਆਏ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਜਬਾਨੀ ਹੈ ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਕਦੇ ਰੁਪਏ ਨਹੀਂ ਦਬਣੇ; ਬਲਕਿ ਇਸਤਰੀ ਮਾਤਰ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਧੀ ਭੈਣ ਸਮਝਣਾ, ਅਤੇ ਜੋ ਗੱਫਾ ਕਰਤਾਰ ਬਖਸ਼ੇ, ਉਸ ਨੂੰ ਲੰਗਰ ਵਿਚ ਲਾਉਣਾ; ਕਿਉਂ ਜੁ ਦੇਗ ਚਲੇ, ਤਾਂ ਤੇਗ ਵਿਚ ਬਰਕਤ ਪੈਂਦੀ ਹੈ ॥

ਮਹਾਰਾਜਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਖੀਰ ਉਮਰ ਤੀਕ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਨਸੀਹਤਾਂ ਉਤੇ ਚਲਦੇ ਰਹੇ, ਅਤੇ ਐਤਨੀ ਪ੍ਰਭਤਾ ਪਾਕੇ ਭੀ ਆਪ ਨੇ ਕਦੇ ਪਰਾਈ ਇਸਤਰੀ ਵਲ ਬੁਰੀ ਨਜਰ ਨਾ ਕੀਤੀ । ਇਕ ਸਮੇਂ ਲੌਂਗੋਂਵਾਲ ਆਪ ਕੋਠੇ ਦੀ ਛੱਤ ਉਤੇ ਖੜੇ ਸਨ ਕਿ ਆਪ ਦੀ ਨਜਰ ਗਵਾਢੀ ਤਰਖਾਣ ਦੀ ਜਵਾਨ ਲੜਕੀ ਉਤੇ ਪੈ ਗਈ, ਜੋ ਉਸ ਸਮੇਂ ਕੋਸੀ ਅਸ਼ਨਾਨ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ । ਆਪ ਉਸ ਵੇਲੇ ਕੋਠੇ ਤੋਂ ਉਤਰ ਆਏ, ਅਤੇ ਤਰਖਾਣ ਨੂੰ ਸਾਰੀ ਗਲ ਸੁਣਾ ਕੇ ਕਹਿਆ, ਕਿ ਉਹ ਬੀਬੀ ਸਾਡੀ ਲੜਕੀ ਹੈ, ਉਸ ਦੇ ਵਿਆਹ ਦਾ ਸਾਰਾ ਖਰਚ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਪਾਸੋਂ ਕਰਾਂਗੇ। ਸੋ ਉਸਦਾ ਜਦ ਵਿਆਹ ਹੋਇਆ, ਤਾਂ ਸਾਰਾ ਖਰਚ ਮਹਾਰਾਜਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਾਸੋਂ ਕੀਤਾ ॥

ਲੰਗਰ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਦਾ ਅਤੁੱਟ ਚਲਦਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਲੰਗਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਮਾਈ ਫੱਤੋ ਜੀ ਆਪ ਕਰਦੇ ਸਨ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਾਰਨਾਂ ਕਰਕੇ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਦੀ ਸੋਭਾ ਦੂਰ ਦੂਰ ਤੀਕ ਹੋ ਗਈ, ਅਤੇ ਦੂਰੋਂ ਦੂਰੋਂ ਚੁਣਵੇਂ ਜਵਾਨ ਤੇ ਸੂਰਮੇ, ਅਤੇ ਸੋਹਣੇ ਸੋਹਣੇ ਘੋੜੇ ਆਪ ਪਾਸ ਆਉਣ ਲਗ ਪਏ । ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਘੋੜੀਆਂ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

1705
S2
T648

ਇਸ ਸਮੇਂ ਸੁਨਾਮ ਵਿਚ ਭਾਈ ਮੂਲ ਚੰਦ ਜੀ ਚਿੱਟੀ ਬੋਧੀ ਵਾਲੇ ਬੜੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਮਹਾਤਮਾ ਵਸਦੇ ਸਨ, ਜੋ ਪੂਰਨ ਸਿਖ ਤੇ ਪਹੁੰਚੇ ਹੋਏ ਲੋਕ ਸਨ। ਆਪ ਸੰਮਤ ੧੭੦੫ ਬਿਃ/1648 ਨੂੰ ਬਠਿੰਡੇ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਸਨ; ਅਤੇ ਪਿਤਾ ਦੇ ਗੁਜਰ ਜਾਣ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਭਾਈ ਗੰਗਾ ਰਾਮ ਜੀ ਦੀ ਟਹਿਲ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਸਨ, ਜੋ ਸ੍ਰੀ ਸੱਤਵੀਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਜੀ ਦੇ ਸਿਖ ਸਨ। ਜਦ ਬਠਿੰਡੇ ਭਾਈ ਗੌਰੇ ਪਾਸ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਆਏ ਸਨ, ਤਾਂ ਓਦੋਂ ਭਾਈ ਮੂਲ ਚੰਦ ਜੀ ਸਿੱਖੀ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀ ਉਨਤੀ ਕਰ ਚੁਕੇ ਸਨ! ਸੰਮਤ ੧੭੫੧ ਬਿਃ/1694 ਵਿਚ ਬੜਾ ਭਾਰਾ ਕਾਲ ਪਿਆ, ਅਤੇ ਬਠਿੰਡਾ ਉਜੜ ਗਿਆ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਭਾਈ ਮੂਲ ਚੰਦ ਜੀ ਸੁਨਾਮ ਆ ਰਹੇ, ਸ੍ਰੀਃ ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਆਪ ਦੇ ਬਚਨਾਂ ਉਤੇ ਬੜਾ ਭਰੋਸਾ ਸੀ ਅਤੇ ਇੰਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਪ ਦੀ ਉਲਾਦ ਭਾਈ ਮੂਲ ਚੰਦ ਜੀ ਦੀ ਬੜੀ ਮਾਨਤਾ ਕਰਦੀ ਸੀ॥

ਇਨ੍ਹੀਂ ਹੀ ਦਿਨੀਂ ਭਦੌੜ ਪਿੰਡ ਸੰਤ ਚਰਨ ਦਾਸ ਨਾਮੇਂ ਇਕ ਗੁਰੂ ਕੇ ਸਿਖ ਆ ਟਿਕੇ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਲਈ ਭਾਈ ਮੂਲ ਚੰਦ ਜੀ ਸੁਨਾਮ ਵਾਲੇ ਭਦੌੜ ਆਇਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਇਕ ਦਿਨ ਸਾਰੇ ਭਾਈ ਸੰਤ ਚਰਨ ਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਬੈਠੇ ਸਨ, ਅਤੇ ਭਾਈ ਮੂਲ ਚੰਦ ਜੀ ਵੀ ਉਥੇ ਹੀ ਸਨ, ਕਿ ਸੰਤ ਚਰਨ ਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਬਚਨ ਕੀਤਾ, ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਭਰਾਵਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਨੇ ਰਾਜਾ ਬਣਨਾ ਹੈ। ਇਹ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਕਦੇ ਰੁਪਏ ਨਹੀਂ ਦਬਣੇ; ਬਲਕਿ ਇਸਤਰੀ ਮਾਤਰ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਧੀ ਭੈਣ ਸਮਝਣਾ, ਅਤੇ ਜੋ ਗੱਫਾ ਕਰਤਾਰ ਬਖਸ਼ੇ, ਉਸ ਨੂੰ ਲੰਗਰ ਵਿਚ ਲਾਉਣਾ; ਕਿਉਂ ਜੁ ਦੇਗ ਚਲੇ, ਤਾਂ ਤੇਗ ਵਿਚ ਬਰਕਤ ਪੈਂਦੀ ਹੈ ॥

ਮਹਾਰਾਜਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਖੀਰ ਉਮਰ ਤੀਕ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਨਸੀਹਤਾਂ ਉਤੇ ਚਲਦੇ ਰਹੇ, ਅਤੇ ਐਤਨੀ ਪ੍ਰਭਤਾ ਪਾਕੇ ਭੀ ਆਪ ਨੇ ਕਦੇ ਪਰਾਈ ਇਸਤਰੀ ਵਲ ਬੁਰੀ ਨਜਰ ਨਾ ਕੀਤੀ । ਇਕ ਸਮੇਂ ਲੌਂਗੋਂਵਾਲ ਆਪ ਕੋਠੇ ਦੀ ਛੱਤ ਉਤੇ ਖੜੇ ਸਨ ਕਿ ਆਪ ਦੀ ਨਜਰ ਗਵਾਢੀ ਤਰਖਾਣ ਦੀ ਜਵਾਨ ਲੜਕੀ ਉਤੇ ਪੈ ਗਈ, ਜੋ ਉਸ ਸਮੇਂ ਕੋਸੀ ਅਸ਼ਨਾਨ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ । ਆਪ ਉਸ ਵੇਲੇ ਕੋਠੇ ਤੋਂ ਉਤਰ ਆਏ, ਅਤੇ ਤਰਖਾਣ ਨੂੰ ਸਾਰੀ ਗਲ ਸੁਣਾ ਕੇ ਕਹਿਆ, ਕਿ ਉਹ ਬੀਬੀ ਸਾਡੀ ਲੜਕੀ ਹੈ, ਉਸ ਦੇ ਵਿਆਹ ਦਾ ਸਾਰਾ ਖਰਚ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਪਾਸੋਂ ਕਰਾਂਗੇ। ਸੋ ਉਸਦਾ ਜਦ ਵਿਆਹ ਹੋਇਆ, ਤਾਂ ਸਾਰਾ ਖਰਚ ਮਹਾਰਾਜਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਾਸੋਂ ਕੀਤਾ ॥

ਲੰਗਰ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਦਾ ਅਤੁੱਟ ਚਲਦਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਲੰਗਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਮਾਈ ਢੱਡੇ ਜੀ ਆਪ ਕਰਦੇ ਸਨ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਾਰਨਾਂ ਕਰਕੇ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਦੀ ਸੋਭਾ ਦੂਰ ਦੂਰ ਤੀਕ ਹੋ ਗਈ, ਅਤੇ ਦੂਰੋਂ ਦੂਰੋਂ ਚੁਣਵੇਂ ਜਵਾਨ ਤੇ ਸੂਰਮੇ, ਅਤੇ ਸੋਹਣੇ ਸੋਹਣੇ ਘੋੜੇ ਆਪ ਪਾਸ ਆਉਣ ਲਗ ਪਏ । ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਘੋੜੀਆਂ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਦਾ ਹਿਸਾ ਮੰਗਣ ਲਗਾ। ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਨੇ ਨਾਂਹ ਕੀਤੀ, ਅਤੇ ਸੰਤ ਚਰਨ ਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਬਚਨਾ ਅਨੁਸਾਰ ਭਦੌੜ ਨੂੰ ਛਡ ਦੇਣ ਦੀ ਸਲਾਹ ਕਰ ਲਈ ॥

ਮਹਾਰਾਜ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਬਰਨਾਲੇ ਦੀ ਥੇਹ ਦੀ ਮੇਰ ਤਾਂ ਕੁਝਕੁ ਸਮਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਤੋਂ ਹੀ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਸੀ, ਪਰ ਹੁਣ ਉਥੇ ਜਾ ਵਸਣ ਦੀ ਸਲਾਹ ਕਰ ਲਈ। ਇਸ ਥੇਹ ਦੇ ਪਾਸ ਹੀ ਸੰਘੇੜਾ ਪਿੰਡ ਸੀ, ਜਿਥੋਂ ਦਾ ਬੀਰ ਭਾਨ ਚੌਧਰੀ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਦਾ ਅਨੁਸਾਰੀ ਸੀ, ਅਤੇ ਕੋਟਲੇ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਹਥੋਂ ਤੰਗ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਕਿ ਸਾਡੇ ਗਵਾਂਢ ਕੋਈ ਤਕੜਾ ਸੂਰਮਾ ਆ ਜਾਵੇ, ਜਿਸ ਦੀ ਛਤਰ ਛਾਇਆ ਹੇਠ ਅਸੀਂ ਅਰਾਮ ਨਾਲ ਦਿਨ ਕੱਟ ਸਕੀਏ। ਸੋ ਉਸ ਨੇ ਵੀ ਬਰਨਾਲਾ ਅਬਾਦ ਕਰਨ ਦੀ ਸਲਾਹ ਦਿਤੀ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਮਹਾਰਾਜ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਮੋਹੜੀ ਗੱਡ ਦਿਤੀ, ਅਗੇ ਲਈ ਭਦੌੜ ਨੂੰ ਛਡ ਕੇ ਬਰਨਾਲੇ ਹੀ ਰਹਿਣ ਲਗ ਪਏ। ਇਹ ਗਲ ਸੰਮਤ ੧੭੭੯ ਬਿਃ ਦੀ ਹੈ। ਲਗ ਪਗ ਇਸੇ ਸਮੇਂ ਸ: ਬਖਤਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਦਦੌੜੋਂ ਉਠਕੇ ਸ਼ਹਿਣੇ ਮੋੜ੍ਹੀ ਜਾ ਗਡੀ ॥

ਬਰਨਾਲੇ ਦੇ ਥੇਹ ਉਤੇ ਮਲੇਰੀਆਂ ਦੀ ਮੇਰ ਸੀ, ਸੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਰੋਕ ਪਾਉਣੀ ਚਾਹੀ, ਪਰ ਥੋੜੇ ਚਿਰ ਮਗਰੋਂ ਉਹ ਆਪ ਹੀ ਚੁੱਪ ਹੋ ਗਏ। ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਪਾਸ ਤੱਪੇ ਪਿੰਡ ਦਾ ਲਖਣਾ ਭੋਗਰ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ, ਜੋ ਬੜਾ ਜੋਧਾ ਤੇ ਮਾਰ ਖੋਰ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਪਿੰਡੋਂ ਕਢਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਇਸ ਦੀ ਸਲਾਹ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਨਾਲ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਨੇ ਤੱਪੇ ਪਿੰਡ ਉੱਤੇ ਆਪਣਾ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ, ਅਤੇ ਫਿਰ ਥੋੜੇ ਹੀ ਚਿਰ ਮਗਰੋਂ ਤਪੇ ਪਾਸ ਤਾਜੋ ਪਿੰਡ ਨੂੰ ਵੀ ਮਲ ਲਿਆ ॥

ਇਸ ਸਮੇਂ ਤੀਕ ਇਹ ਚਾਰੇ ਭਾਈ ਤੇ ਚੌਧਰੀ ਕੇ ਸਰਕਾਰੀ ਮਾਂਬਲਾ ਸਰਕਾਰੇ ਤਾਰ ਦਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਵਸਾਤੇ ਹੋਏ, ਤੇ ਮੱਲੇ ਹੋਏ, ਪਿੰਡਾਂ ਦੀ ਆਮਦਨ ਆਪ ਖਾਇਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਚੌਧਰੀ ਤਲੋਕ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਜੇ ਜੀਉਂਦੇ ਸਨ; ਅਤੇ ਆਪ ਦਾ ਵੱਡਾ ਪੁੱਤਰ ਚੌਧਰੀ ਗੁਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਧਨੌਲੇ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਛੋਟੇ ਪੁਤਰ ਸੁਖਚੈਨ ਨੂੰ ਆਪ ਨੇ ਬਾਲਾਂ ਵਾਲੀ ਪਿੰਡ ਅਬਾਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਸਰਦਾਰ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਉਲਾਦ ਵਿਚੋਂ ਸਰਦਾਰ ਦੁੱਨਾ ਸਿੰਘ ਚੌਧਰੀ ਸੀ, ਸੋ ਅਠੱਤੇ ਦੀ ਬਾਕੀ ਦੇ ਕਾਰਨ ਇਸ ਨੂੰ ਸਣੇ ਇਸ ਦੇ ਦੂਜੇ ਪੁਤਰ ਦਾਊ ਸਿੰਘ ਦੇ ਕੈਦ ਕਰ ਦਿਤਾ ਗਿਆ। ਦਾਊ ਸਿੰਘ ਕੈਦ ਵਿਚ ਹੀ ਸੰਮਤ ੧੭੮੦ ਬਿ: ਨੂੰ ਗੁਜਰ ਗਿਆ, ਅਤੇ ਚੌਧਰੀ ਦੁੱਨਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਦੂਜੀ ਸਰਦਾਰਨੀ ਮਾਈ ਬਖਤੋ ਦਾ ਭਾਈ ਭਦੌੜ ਆ ਕੇ ਆਪਣੀ ਭੈਣ ਤੇ ਭਾਣਜੇ ਸੁਮਾਂ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਬੰਗੇਹਰ ਲੈ ਗਿਆ, ਅਤੇ ਜਾਣ ਲਗਾ ਘਰ ਵਿਚ ਹੀ ਹੁੰਝਾ ਛੇਰ ਗਿਆ। ਚੌਧਰੀ ਦੁੱਨਾ ਸਿੰਘ ਕੁਝ ਚਿਰਾਂ ਮਗਰੋਂ ਛੁਟ ਆਇਆ, ਅਤੇ ਸੰਮਤ ੧੭੮੩ ਬਿ: ਵਿਚ ਭਦੌੜ ਗੁਜਰ ਗਿਆ* ।

---

*ਤਵਾਰੀਖ ਸਿਧੂ ਬਰਾੜਾਂ ਤੇ ਰਾਮਪੁਰੀਏ ਸਰਦਾਰ ਦੀ ਜ਼ਬਾਨੀ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸਰਦਾਰ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਉਲਾਦ ਦੀ ਪ੍ਰਭਿਤਾ ਜਦ ਦਿਨੋਂ ਦਿਨ ਵਧਣ ਲਗੀ, ਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਚੌਹਾਂ ਭਰਾਵਾਂ ਨੇ ਸਲਾਹ ਕਰਕੇ ਚੌਧਰੀ ਤਲੋਕ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਾਸੋਂ ਸਾਂਝੇ ਪਿੰਡਾਂ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਲੈਣਾ ਚਾਹਿਆ। ਚੌਧਰੀ ਫੂਲ ਦੇ ਸ੍ਵਰਗ ਵਾਸ ਹੋਣ ਸਮੇਂ ਕੇਵਲ ਇਕ ਪਿੰਡ ਦੀ ਮਾਲਕੀ ਸੀ, ਅਤੇ ਸਰਦਾਰ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਸ੍ਵਰਗਵਾਸ ਹੋਣ ਸਮੇਂ ਚਾਰਾਂ ਪਿੰਡਾਂ ਦੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਚਾਰਾਂ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚੋਂ ਅਠ ਦਸ ਪਿੰਡਾਂ ਉਤੇ ਚੌਧਰੀਕਿਆਂ ਦਾ ਹੀ ਕਬਜ਼ਾ ਸੀ; ਪਰ ਸਰਦਾਰ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਦੁਲਾਰੇ ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ, ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸਾਨੂੰ ਵੀ ਪੂਰਾ ਹਿੱਸਾ ਮਿਲੇ।

ਚੌਧਰੀ ਤਲੋਕ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵੇਖਦੇ ਸਨ ਕਿ ਹੁਣ ਉਹ ਸਮਾਂ ਨਹੀਂ, ਕਿ ਜਿਸਤਰਾਂ ਸ: ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਧੱਕਾ ਦੇ ਕੇ ਫੂਲੋਂ ਬਾਹਰ ਕੱਢ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਓਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੁਣ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੁਤਰਾਂ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਇਸ ਲਈ ਆਪ ਧੀਰਜ ਨਾਲ ਸਾਰੀ ਗਲ ਨੂੰ ਨਜਿਠਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ, ਅਤੇ ਦੇਣਾ ਵੀ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਸੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਧਨੌਲੇ ਦੇ ਚੌਧਰੀ ਜੋਗ ਰਾਜ ਤੇ ਕਾਲੇ ਜੱਟ ਨੂੰ ਮੁਨਸਬ ਕੀਤਾ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਚੌਧਰੀ ਤਲੋਕ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਹੀ ਰਈ ਕੀਤੀ।

ਪਰ ਮਹਾਰਾਜਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੇ ਸਰਦਾਰ ਸੱਭਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਆਦਿ ਇਸ ਗਲ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦੇ ਸਨ। ਅਤੇ ਚੌਧਰੀ ਤਲੋਕ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਇਹ ਡਰ ਸੀ, ਕਿ ਕਿਤੇ ਜੋਰ ਨਾਲ ਹੀ ਇਹ ਆਪਣਾ ਹਿੱਸਾ ਨਾ ਲੈਣਾ ਚਾਹੁਣ, ਸੋ ਆਪ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵੈਰੀ ਸੋਮੇਂਕਿਆ ਸਰਦੂਲਕਿਆਂ ਨੂੰ ਫੂਲ ਵਿਚ ਵਸਾ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਲਿਆ, ਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਪਣਾ ਜੋਰ ਵਧਾਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਫੂਲ ਦੇ ਹਿਸੇ ਤੋਂ ਵੀ ਜਵਾਬ ਦੇ ਦਿੱਤਾ* ।

ਇਸ ਸਮੇਂ ਤੀਕ † ਫੂਲ ਕੇ ਤੀਹ ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਮਾਲਕ ਹੋ ਚੁਕੇ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕੁਝ ਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪ ਵਸਾਏ ਸਨ, ਅਤੇ ਕੁਝ ਕੁ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਜੋਰ ਨਾਲ ਮੱਲ ਲਏ ਸਨ । ਹਰ ਇਕ ਭਾਈ ਦੀ ਵੰਡ ਉਸ ਸਮੇਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੀ–

੨ ਪਿੰਡ ਸਾਂਝੇ ਸਭਦੇ– ਮੌੜ, ਢਿਲਵਾਂ ।

੧੦ ਪਿੰਡ ਚੌਧਰੀਕਿਆਂ ਦੇ–ਫੂਲ, ਸੇਲਬਰਾਹ, ਪੱਖੋਕੇ, ਗਿੱਲ, ਪਿੱਥੋਕੇ, ਝੱਲੋਕੇ, ਧਨੌਲਾ, ਭੁੰਦੇਰ ਤੇ ਬਾਲਾਂ ਵਾਲੀ।

੧੮ ਪਿੰਡ ਸਰਦਾਰ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਉਲਾਦ ਪਾਸ–

੪ ਪਿੰਡ ਚੌਧਰੀ ਦੁੱਨਾ ਸਿੰਘ ਦੇ–ਰਾਮਪੁਰਾ, ਭਦੌੜ, ਰਾਈਕੇ ਤੇ ਝੱਲੋਕੇ ।

੭॥ ਪਿੰਡ ਸ: ਸੱਭਾ ਸਿੰਘ ਦੇ–ਢਬਾਲੀ, ਖੁੱਡੀ, ਹੰਢਿਆਇਆ, ਗੰਜਾ ਧਨੌਲਾ, ਫਰਵਾਹੀ ਘੁੰਨਸ, ਮੋਹਤਾ, ਅੱਧਾ ਆਕਲੀਆ ।

੪॥ ਪਿੰਡ ਮਹਾਰਾਜਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ– ਬਰਨਾਲਾ, ਤਪਾ, ਤਾਜੋ, ਅਧਾ ਆਕਲੀਆ

---

*ਅਹਵਾਲ ਮਰੁਾਜਕਿਆਂ; ਜਾਂਦਦਾਸ਼ਤ ਸ: ਰਾਜੁ ਸਿੰਘ ।

†ਸੰਮਤ ੧੭੮੦ ਵੈਖੋ ਨਕਸ਼ਾ ਨੰ: ੭ ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

੬ ਪਿੰਡ ਸ:ਃ ਬਖਤਾ ਸਿੰਘ ਦੇ—	ਸਹਿਲਾ, ਅਲੀਕੇ।
	ਜੇਠੂ ਕੇ*।

ਚੌਧਰੀਕਿਆਂ ਦਾ ਜਿਤਨਾ ਕਬਜਾ ਸੀ, ਉਹ ਸਾਰਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਆਪਣਾ ਅਬਾਦ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਪਰ ਸ:ਃ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਉਲਾਦ ਪਾਸ ਜੋ ਪਿੰਡ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਨੌਂ ਪਿੰਡ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਬਾਦ ਕੀਤੇ ਹੋਏ, ਅਤੇ ਨੌਂ ਪਿੰਡ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮੱਲੇ ਹੋਏ ਸਨ।

ਇਸ ਸਮੇਂ ਇਹ ਸਾਰਾ ਅਲਾਕਾ ਵੈਰਾਨ ਹੀ ਪਿਆ ਸੀ, ਕੇਵਲ ਟਾਵੇਂ ਟਾਵੇਂ ਹੀ ਪਿੰਡ ਸਨ। ਹੰਢਿਆਏ ਤੇ ਬਰਨਾਲੇ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਬੇਰੀਆਂ ਦਾ ਐਸਾ ਸੰਘਣਾ ਜੰਗਲ ਸੀ, ਕਿ ਸਵਾਰ ਲਈ ਇਸ ਵਿਚ ਦੀ ਲੰਘਣਾ ਅਨਹੋਣੀ ਗੱਲ ਸੀ, ਕੇਵਲ ਪੈਦਲ ਆਦਮੀ ਹੀ ਲੰਘ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਪਾਣੀ ਦੀਆ ਵਡੀਆਂ ਢਾਬਾਂ ਕੇਵਲ ਤਿੰਨ ਸਨ:— ਇਕ ਰਾਏਸਰ, ਜੋ ਰਾਜਪੂਤਾਂ ਦੇ ਕਬਜੇ ਵਿਚ ਸੀ, ਦੂਜੀ, ਤਪੇ, ਅਤੇ ਤੀਜੀ ਸੇਖੋਂ, ਜੋ ਮਲੇਰੀਆ ਦੇ ਤਹਿਤ ਸੀ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਮਲੇਰੀਆ ਵਲੋਂ ਸ਼ੇਖ ਅਜ਼ੀਜ਼ ਸੇਖੇ, ਅਤੇ ਸ਼ੇਖ ਜਲਾਲ ਜਲੂਰ ਥਾਣੇਦਾਰ ਸਨ, ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਹੀ ਸੰਮਤ ੧੭੮੧ ਬਿਕਰਮੀ ਵਿਚ ਇਹ ਪਿੰਡ ਅਬਾਦ ਕੀਤੇ ਸਨ †।

---

*ਯਾਦਾਸ਼ਤ ਸਰਦਾਰ ਰਾਜੂ ਸਿੰਘ।

*ਸੇਖੇ ਤੇ ਹੰਢਿਆਏ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਜ਼ਬਾਨੀ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਇਸ ਸਮੇਂ ਜਿਤਨੇ ਪਿੰਡਾਂ ਉਤੇ ਢੁਲਕਿਆਂ ਦਾ ਕਬਜ਼ਾ ਸੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਉੱਤਰੀ ਹੱਦ ਬਰਾੜਾਂ, ਕਾਂਗੜ ਦੇ ਧਾਲੀਵਾਲਾਂ ਤੇ ਹਨੂਰ ਦੇ ਰਾਜਪੂਤਾਂ ਨਾਲ ਲਗਦੀ ਸੀ; ਪੂਰਬ ਵਲ ਮਲੇਰੀਆਂ ਦੇ ਪਿੰਡ ਸਨ; ਦੱਖਣ ਵਲ ਚਾਹਲਾਂ ਤੇ ਸਾਬੋਕਿਆਂ ਦਾ ਅਲਾਕਾ ਸੀ; ਅਤੇ ਪੱਛੋਂ ਵਲ ਮਰੂਾਜਕੇ ਸਨ। ਚੌਧਰੀ ਢੁਲ ਦੇ ਸਮਾਉਣ ਸਮੇਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸ ਕੇਵਲ ਪਿੰਡ ਢੁਲ ਸੀ, ਅਤੇ ਸਰਦਾਰ ਰਾਮ ਸਿੰਘਜੀ ਦੇ ਸਮਾਉਣ ਸਮੇਂ ਕੇਵਲ ੧੧ ਪਿੰਡ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਦੋ ਪਿੰਡ ਸਾਂਝੇ, ਤੇ ਇਕ ਪਿੰਡ ਰਾਮ ਪੁਰਾ, ਸ: ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਉਲਾਦ ਪਾਸ ਸੀ। ਸੰਮਤ ੧੭੨੦ ਦੇ ਕਾਲ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਸ: ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਉਲਾਦ ਨੇ ਥੋਹ ਅਬਾਦ ਕਰਨੇ ਅਰੰਭੇ, ਪਰ ਫੇਰ ਸਭ ਮੋਰਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਦਿਤਾ। ਈਸੇ ਖਾਂ ਦੇ ਮੌਇਆਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਫੇਰ ਹੰਕੁਲਾ ਮਾਰਿਆ, ਅਤੇ ਸੰਮਤ ੧੭੭੮ ਦੇ ਕਾਲ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਇਹ ਐਤਨੇ ਤਕੜੇ ਹੋ ਗਏ, ਕਿ ਜਦ ਤੀਕ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਹੱਦਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਤਕੜਿਆਂ ਨਾਲ ਨਾ ਜਾ ਲਗੀਆਂ, ਇਹ ਆਪਣਾ ਅਲਾਕਾ ਵਧਾਈ ਹੀ ਗਏ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਭਾਕਤ ਦਾ ਢਾਪਾ

(ਸੰਨ ੧੭੮੧ ਤੋਂ ੧੭੯੧ ਤੀਕ)

ਮਹਾਰਾਜਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਭਾਈ ਮੂਲ ਚੰਦ ਜੀ ਸੁਨਾਮ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਬੜੇ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਸਨ, ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬਚਨਾਂ ਉਤੇ ਬੜਾ ਭਰੋਸਾ ਰਖਦੇ ਸਨ। ਇਕ ਵਾਰ ਇਕ ਗਰੀਬ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਭਾਈ ਮੂਲ ਚੰਦ ਜੀ ਪਾਸ ਆਇਆ, ਅਤੇ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ, ਕਿ ਮੈਂ ਗਰੀਬ ਹਾਂ, ਅਤੇ ਮੇਰੀ ਕੰਨਿਆਂ ਵਰ-ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਗਈ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਕੁਝ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਵਾ ਦੇਵੋ। ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਘਰ ਨਾਲੇ ਆਏ, ਅਤੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਕਿਹਾ, ਕਿ ਇਸ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਨੂੰ ਜੋ ਕੋਈ ਜਿਤਨੇ ਰੁਪੈ ਦੇਵੇਗਾ, ਉਸ ਨੂੰ ਕਰਤਾਰ ਉਤਨੇ ਹੀ ਪਿੰਡ ਦੇਵੇਗਾ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਮਾਈ ਫੱਤੋ ਜੀ ਨੂੰ ਕਿਹਾ, ਕਿ ਘਰ ਜੋ ਰੁਪੈ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਭਾਈ ਜੀ ਨੂੰ ਲਿਆ ਕੇ ਦੇ ਦੇਵੋ। ਮਾਈ ਫੱਤੋ ਜੀ ਥੈਲੀ ਹੀ ਲੈ ਆਏ, ਤੇ ਸਾਈ ਜੀ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਉਤੇ ਰੱਖ ਦਿਤੀ। ਜਾਂ ਭਾਈ ਜੀ ਨੇ ਪੁਛਿਆ, ਕਿ ਕਿਤਨੇ ਰੁਪੈ ਹਨ, ਤਾਂ ਮਾਈ ਜੀ ਨੇ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ, ਕਿ ਗਿਣੇ ਨਹੀਂ, ਅਣਗਿਣੇ ਹੀ ਹਨ। ਤਾਂ ਬਚਨ ਹੋਇਆ ਕਿ ਅਣਗਿਣਤ ਹੀ ਪਿੰਡ ਮਿਲਣਗੇ*। ਸੰਮਤ ੧੭੮੪ ਬਿਕਰਮੀ ਵਿਚ ਮਹਾਰਾਜ ਆਲਾ

---

*ਸਾਖੀਆਂ ਭਾਈ ਮੂਲ ਚੰਦ ਜੀ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਲੌਂਗੋਵਾਲ ਦਾ ਥੇਹ ਜਾ ਵਸਾਇਆ, ਅਤੇ ਮੋਹੜੀ ਗੱਡ ਕੇ ਇਕ ਚੁਖੰਡੀ ਵੀ ਬਣਾ ਦਿਤੀ। ਮਗਰੋਂ ਹੀ ਢੱਡਰੀ ਪਿੰਡ ਦਾ ਜ਼ਿਮੀਂਦਾਰ ਆਇਆ, ਤੇ ਕਹਿਣ ਲਗਾ, ਕਿ ਇਹ ਥੇਹ ਮੇਰਾ ਹੈ, ਮੈਂ ਹੀ ਇਸ ਨੂੰ ਆਬਾਦ ਕਰਾਂਗਾ। ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ ਮੋੜ੍ਹੀ ਪੁਟ ਕੇ ਖੂਹ ਵਿਚ ਸੁਟ ਦਿਤੀ, ਅਤੇ ਚੁਖੰਡੀ ਦੀ ਕੰਧ ਦਾ ਭਲਾ ਭਲਾ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸੁਨਾਮ ਭਾਈ ਮੂਲ ਚੰਦ ਜੀ ਪਾਸ ਗਏ, ਕਿਉਂ ਜੁ ਆਪ ਦੇ ਬਚਨ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਨੇ ਲੌਂਗੋਵਾਲ ਦੀ ਮੋੜ੍ਹੀ ਗੱਡੀ ਸੀ; ਤਾਂ ਬਚਨ ਹੋਇਆ, ਕਿ ਤੇਰੀ ਮੋੜ੍ਹੀ ਦੀਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਸਰੋਂ ਪਤਾਲ ਲਗ ਗਈਆਂ ਹਨ, ਅਤੇ ਤੇਰੀ ਚੁਖੰਡੀ ਦੀਆਂ ਜਿਤਨੀਆਂ ਢੀਮਾਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ, ਤੁਸੀਂ ਉਤਨੀਆਂ ਹੀ ਗੜ੍ਹੀਆਂ ਦੇ ਮਾਲਕ ਬਣੋਗੇ। ਸੋ ਦੂਜੀ ਵਾਰ ਜਦ ਮੋੜ੍ਹੀ ਗਾਡੀ, ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਨੇ ਨਾਂਹ ਨੁੱਕਰ ਨਾ ਕੀਤੀ, ਅਤੇ ਪਿੰਡ ਸੁਖ ਸਾਂਦ ਨਾਲ ਵਸ ਪਿਆ ।

ਚੂੰਕਿ ਇਹ ਪਿੰਡ ਸਰਹੱਦ ਉਤੇ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਮਹਾਰਾਜਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬਹੁਤਾ ਇਥੇ ਹੀ ਰਿਹਾ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਭਾਈ ਦਿਆਲ ਦਾਸ ਜੀ ਬੁਚੋਕਿਆਂ ਵਾਲਿਆਂ ਦਾ ਆਪ ਨੂੰ ਬਚਨ ਸੀ, ਕਿ ਤੁਸਾਂ ਕਿਸੇ ਦਿਨ ਨੂੰ ਰਾਜੇ ਬਣਨਾ ਹੈ, ਉਸ ਸਮੇਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋ ਥਲਾਂ ਨੂੰ ਨਾਂ ਭੁਲਣਾ, ਕਿ ਇਹੋ ਹੀ ਸਿਖੀ ਦੀ ਜੜ ਹਨ। ਇਕ ਤਾਂ ਪਰਾਈ ਇਸਤ੍ਰੀ ਵਲ ਕਦੇ ਬੁਰੀ ਨਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਕਰਨੀ, ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਧਰਤੀ ਵਿਚ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

Note

See Page 87 at the Place of 28

ਗਲ ਸੁਣ ਕੇ ਮਹਾਰਾਜ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ, ਕਿ ਕਿਸ ਭਰਾ ਨੇ ਰਾਜਾ ਬਣਨਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਜੁ ਅਸੀਂ ਬਾਕੀ ਸਾਰੇ ਭਰਾ ਉਸ ਦੀ ਤਾਬੇਦਾਰੀ ਕਰੀਏ। ਤਿੰਨ ਵਾਰ ਮਹਾਰਾਜ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਇਹੋ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ, ਪਰ ਸੰਤ ਚਰਨ ਦਾਸ ਜੀ ਚੁਪ ਹੀ ਰਹੇ। ਤਦ ਪਾਸੋਂ ਭਾਈ ਮੂਲ ਚੰਦ ਜੀ ਨੇ ਬਚਨ ਕੀਤਾ, ਕਿ ਜੋ ਪੁਛਦਾ ਹੈ, ਓਹੋ ਰਾਜਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਇਸ ਗਲੋਂ ਮਹਾਰਾਜਾ ਜੀ ਨੂੰ ਪੱਕਾ ਨਿਸਚਾ ਹੋ ਗਿਆ, ਕਿ ਅਸਾਂ ਕਿਸੇ ਦਿਨ ਰਾਜੇ ਬਣ ਜਾਣਾ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕੋਈ ਨਵਾਂ ਪਿੰਡ ਬੰਨਣ ਦੀ ਨੀਤ ਧਾਰ ਲਈ *।

ਸੰਮਤ ੧੭੭੮ ਬਿ: ਵਿਚ ਬੜਾ ਭਾਰਾ ਕਾਲ ਪਿਆ, ਜਿਸ ਨੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਇਕਵੰਝੇ ਦਾ ਕਾਲ ਵੀ ਭੁਲਾ ਦਿਤਾ। ਅਤੇ ਸੱਤਰੇ (ਸੰਮਤ ੧੭੭੦) ਦੇ ਕਾਲ ਤੋਂ ਲੋਕੀ ਸੰਭਲੇ ਨਹੀਂ ਸਨ, ਕਿ ਇਸ ਅੱਠਤਰੇ ਦੇ ਕਾਲ ਨੇ ਬਾਕੀ ਵਸਦਿਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਉਜਾੜ ਦਿਤਾ, ਅਤੇ ਸਾਰਾ ਅਲਾਕਾ ਉਜਾੜ ਹੋ ਗਿਆ। ਚੌਧਰੀਆਂ ਦੇ ਜਿੰਮੇ ਬਾਕੀਆਂ ਟੁੱਟੀਆਂ, ਅਤੇ ਬਣੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਭਾ ਦੀ, ਚੌਧਰੀ ਦੁੱਨਾ ਸਿੰਘ ਮਹਾਰਾਜ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਲ ਬੜਾ ਸ਼ਰੀਕਾ ਰਖਦਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਗੱਲੋਂ ਗੱਲੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਤੰਗ ਕੀਤਾ ਰਖਦਾ ਸੀ†। ਹੁਣ ਜਦ ਬਾਕੀ ਟੁਟੀ, ਤਾਂ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਪਾਸੋਂ ਵੀ ਟੁਟੀ ਬਾਕੀ

1721

1713

---

*ਸਾਖੀਆਂ ਭਾਈ ਮੂਲ ਚੰਦ ਜੀ।

†ਵਿਸਥਾਰ ਹਾਲ ਲਈ ਵੇਖੋ ਸਾਖੀਆਂ ਭਾਈ ਮੂਲ ਚੰਦ ਜੀ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਦੇ ਕਾਰਨ ਸ਼ਹੀਦ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਵਾਈਆਂ ਤੇ ਆਪ ਦੇ ੨੧ ਸਾਥੀ ਵਾਂ ਪਿੰਡ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ ਸਨ, ਉਹ ਘੋੜੀਆਂ ਲਖਮੀਰ ਸਿੰਘ ਵਲਟੋਹੀਆ ਮਹਾਰਾਜਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਾਸ ਹੀ ਵੇਚ ਗਿਆ ਸੀ* ।

ਬਰਨਾਲੇ ਦੇ ਪਾਸ ਸੌਂਧੇ ਖਾਂ ਰਜਪੂਤ ਦਾ ਪਿੰਡ ਨੀਮਾ ਸੀ ਅਤੇ ਉਹ ਆਪਣੇ ਗਵਾਂਢ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਦਾ ਹੋਣਾ ਚੰਗਾ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦਾ ਸੀ । ਉਸ ਪਾਸ ਤਿੰਨ ਸੌ ਸਵਾਰ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ, ਅਤੇ ਰਾਏ ਕੋਟ ਵਾਲੇ ਰਾਇਕਲੇ ਦਾ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਉਹ ਬੜੇ ਜੋਰਾਂ ਉਤੇ ਸੀ । ਉਹ ਕਈ ਵਾਰ ਬਰਨਾਲੇ ਦੇ ਮਾਲ ਨੂੰ ਘੇਰ ਘੇਰ ਕੇ ਲੈ ਗਿਆ, ਤੇ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਨੂੰ ਤੰਗ ਕੀਤਾ, ਪਰ ਮਹਾਰਾਜਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਮਾਂ ਵਿਚਾਰ ਕੇ ਚੁਪ ਕਰ ਰਹਿੰਦੇ ਰਹੇ, ਅਤੇ ਸੌਂਧੇ ਖਾਂ ਨਾਲ ਖੁਲ੍ਹਮ ਖੁਲਾ ਵਗਾੜ ਨਾ ਪਾਇਆ ।

ਸੰਮਤ ੧੭੮੭ ਬਿ: ਵਿਚ ਇਸ ਦੇਸ ਵਿਚ ਬੜਾ ਭਾਰੀ ਕਾਲ ਪਿਆ* ਅਤੇ ਅਗਲੇ ਸਾਲ ਸੰਮਤ ੧੭੮੮ ਬਿ: ਵਿਚ ਸੌਂਧੇ ਖਾਂ ਮਰ ਗਿਆ, ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਪਾਲਕ ਨਗਾਹੀ ਖਾਂ ਪਿਛੇ ਰਹਿ ਗਿਆ । ਇਹ ਨਿਗਾਹੀ ਖਾਂ ਕਿਸੇ ਹਿੰਦੂ

---

* ਖ਼ਾਲਸਾ ਯੰਗ ਮੈਨਜ਼ ਮੈਗਜ਼ੀਨ, ਜਿਲਦ ੨ ਨੰ: ੫ ।

† ਨੋਟ ਕੀ ਅਸ ਤੀਕ ਆਖਦੇ ਹਨ:-"ਸਤ ਅਸੀਏ ਦਾ ਮਾਰਿਆ ਹੋਇਆ ।"

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਜੋਟ ਦਾ ਪੁਤਰ ਸੀ, ਤੇ ਸੈਂਧੇ ਖਾਂ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਪੁਤਰ ਕਰਕੇ ਪਾਲਿਆ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਸੈਂਧੇ ਖਾਂ ਮਰ ਗਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਪੁਤਾਂ ਨੇ ਨਗਾਹੀ ਖਾਂ ਨੂੰ ਨੀਮੇ ਵਿਚੋਂ ਕਢ ਦਿਤਾ, ਸੋ ਨਗਾਹੀ ਖਾਂ ਵਿਚਾਰਾਂ ਮਹਾਰਾਜਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਾਸ ਆਣ ਨੌਕਰ ਹੋਇਆ।

ਨੀਮੇ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਮਹਾਰਾਜ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਲ ਜੋ ਵਧੀਕੀਆਂ ਪਿਛੇ ਕੀਤੀਆਂ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਲੇਖੇ ਲੈਣ ਦਾ ਹੁਣ ਸੋਹਣਾ ਵੇਲਾ ਸੀ। ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਨੇ ਨਗਾਹੀ ਖਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਕੰਵਰ ਸਰਦੂਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਹੁਕਮ ਦਿਤਾ, ਕਿ ਨੀਮਾ ਮਾਰਕੇ ਖੇਸ ਨਾਲ ਰਲਾ ਦੇਵੋ। ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਦੀ ਫੌਜ ਗਈ, ਅਤੇ ਜਾਂਦਿਆ ਹੀ ਨੀਮਾਂ ਮਾਰਕੇ ਧਰਤੀ ਨਾਲ ਰਲਾ ਦਿਤਾ ਅਤੇ ਸੈਂਧੇ ਖਾਂ ਦੇ ਪੁਤਾਂ ਨੂੰ ਉਜਾੜ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਭ ਪਸੂ ਤੇ ਨਾਲ ਅਸਬਾਬ ਵਰਨਾਲੇ ਲੈ ਆਂਦਾ। ਇਸੇ ਤਰਾਂ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਉਨਤੀ ਦੇ ਰਾਹ ਵਿਚ ਜੋ ਅਟਕ ਸੀ, ਉਸ ਨੂੰ ਤਾਂ ਦੂਰ ਕਰ ਦਿਤਾ, ਪਰ ਮੰਜਾਂ ਨਾਲ ਵੈਰ ਸਹੇੜ ਲਿਆ॥

ਮੰਜਾਂ ਰਾਜਪੂਤ ਭਾਟੀ ਰਾਜਪੂਤਾਂ ਦੀ ਹੀ ਸ਼ਾਖ ਹਨ। ਰਾਓ ਅਲਣ ਉਸ ਖਿਜੇ ਰਾਏ ਭਾਟੀ ਦਾ ਛੋਟਾ ਭਾਈ ਸੀ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਸੰਮਤ ੧੦੬੭ ਬ੍ਰਿ: ਵਿਚ ਮੈਹਮੂਦ ਨੇ ਲੜਾਈ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਰਾਓ ਅਲਣ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੇ ਹੀ ਸਮੇਂ ਕਿਸੇ ਗੱਲੋਂ ਰੁਸੇ ਹੋਕੇ ਪੰਜਾਬ ਵਲ ਆ ਗਿਆ ਸੀ, ਅਤੇ ਰਾਹੋਂ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸ਼ਹਿਰ ਉਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਕੇ ਇਧਰ ਦਾ ਮਾਲਕ ਵਣ ਬੈਠਾ ਸੀ *। ਇਸ ਦੀ ਛੇਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਰਾਓ <u>ਸੰਜ ਹੋਇਆ</u>, ਜੋ ਰਾਓ ਹੇਮ ਹੋਲ ਦਾ ਸਮਕਾਲੀ ਸੀ। ਇਸ ਦੀ ਉਲਾਦ ਵਿਚੋਂ ਸ਼ੇਖੂ ਜਾਜੂ ਨੇ ਹਠੂਰ ਦੀ ਮੋੜ੍ਹੀ ਗੱਡੀ † ਅਤੇ ਇਕ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਖਾਨਦਾਨ ਦੀ ਨੀਂਹ ਰਖੀ। ਇਹ ਉਹ ਸਮਾਂ ਹੈ, ਜਦ ਸਤਲੁਜ ਦਰਿਆ ਬਠਿੰਡੇ ਪਾਸ ਦੀ ਵਗਿਆ ਕਰਦਾ ਸੀ।

ਸੰਮਤ ੧੫੩੫ ਬਿ: ਵਿਚ ਰਾਏ ਕਮਾਲ ਨੇ ਹਠੂਰੋਂ ਉਠਕੇ ਤਲਵੰਡੀ ਨੂੰ ਅਬਾਦ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਦੂਜੇ ਭਰਾ ਰਾਏ ਮਨਸੂਰ ਖਾਂ ਨੇ ਹਲਵਾਰਾ ਜਾ ਵਸਾਇਆ। ਰਾਇ ਕਮਾਲ ਦਾ ਪੁਤਰ ਰਾਏ ਕੱਲ੍ਹਾ ਹੋਇਆ, ਇਸਦੇ ਤਿੰਨ ਪੁਤਰ-ਰਾਏ ਅੋਹਮਦ, ਰਾਏ ਸ਼ਾਹਬਾਜ਼, ਤੇ ਫਤਹਿ ਖਾਂ-ਸਨ। ਰਾਇ ਅੋਹਮਦ ਨੇ ਸੰਮਤ ੧੬੬੬ ਬਿ: ਵਿਚ "ਕੋਟ" ਨੂੰ ਅਬਾਦ ਕੀਤਾ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਹੁਣ "ਰਾਏ ਦਾ ਕੋਟ" ਆਖਦੇ ਹਨ। ਰਾਏ ਸ਼ਾਹਬਾਜ਼ ਦਾ "ਕੋਟ" ਆਖਿਆ, ਪਰ ਫਤਹਿ ਖਾਂ ਤਲਵੰਡੀ ਹੀ ਰਿਹਾ। ਰਾਏ ਸ਼ਾਹਬਾਸ ਦਾ ਪੁਤਰ ਰਾਏ ਕਮਾਲ ਦੀਨ, ਤੇ ਰਾਏ ਕਮਾਲ ਦੀਨ ਦਾ ਪੁਤਰ ਰਾਏ ਕੱਲ੍ਹਾ ਹੋਇਆ। ਇਹ ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਦਾ ਹੀ ਸੀ, ਕਿ ਇਸ ਦਾ <u>ਪੁਤਰ ਗੁਜਰ</u> ਗਿਆ; ਪਰ ਇਸ ਦੀ ਸਿਆਣੀ ਮਾਤਾ ਨੇ ਇਸ ਦੀ ਬਹੁਤ

---

*ਤਵਾਰੀਖ ਰਾਜਪੂਤਾਂ ਪੰਜਾਬ

†ਤਵਾਰੀਖ ਪੰਜਾਬ ਕ੍ਰਿਤ ਬੂਟੇ ਸ਼ਾਹ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਚੰਗੀ ਪਾਲਣਾ ਕੀਤੀ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਵਡਾ ਹੋਕੇ ਇਹ ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ ਦਾ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਆਦਮੀ ਹੋਇਆ *।

ਮੰਜ ਰਾਜਪੂਤਾਂ ਨੂੰ ਹਠੂਰ ਛੁਝ ਐਸਾ ਸੁਫਲ ਹੋਇਆ, ਕਿ ਜਦ ਦੇ ਇਹ ਹਠੂਰ ਵੱਸੇ, ਦਿਨੋ ਦਿਨ ਵਧਦੇ ਹੀ ਗਏ, ਅਤੇ ਸਮਾਂ ਪਾਕੇ ਸਤਲੁਜ ਦੱਖ ਤਲਵਣ ਤੇ ਨਕੋਦਰ ਤੀਕ ਖਿਲਰ ਗਏ। ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੇ ਪਿਛਲੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਕੋਟ ਨੌਰੰਗ ਖਾਂ ਦੇ ਵਸਨੀਕ ਈਸੇ ਖਾਂ ਮੰਜ ਦਾ ਬੜਾ ਜੋਰ ਸੀ, ਜਿਸਨੇ ਆਪਣੀ ਤਾਕਤ ਵਧਾ ਕੇ "ਕੋਟ ਈਸੇ ਖਾਂ" ਨੂੰ ਵਸਾਇਆ, ਅਤੇ ਤਲਵਾਰ ਦੇ ਜੋਰ ਲੁਧਿਆਣੇ ਤੋਂ ਫੀਰੋਜਪੁਰ ਤੀਕ ਸਾਰਾ ਅਲਾਕਾ ਮੱਲ ਲਿਆ। ਇਹ ਉਹ ਸਮਾਂ ਹੈ, ਜਦ ਕਿ ਫੂਲਕਿਆਂ ਦੀ ਪ੍ਰਭੁਤਾ ਦਾ ਸੂਰਜ ਲਿਸ਼ਕਣ ਹੀ ਲਗਾ ਸੀ। ਮਹਾਰਾਜ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਸਮਾਂ ਆਇਆ ਹੀ ਸੀ, ਕਿ ਸਮੇਂ ਨੇ ਈਸੇ ਖਾਂ ਨੂੰ ਚੱਕ ਲਿਆ, ਅਤੇ ਫੂਲਕਿਆਂ ਦੀ ਉੱਨਤੀ ਦੇ ਰਾਹ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਭਾਰੀ ਔਕੜ ਦੂਰ ਹੋ ਗਈ।

ਪਰ ਮੰਜਾ ਦਾ ਜੋਰ ਅਜੇ ਵੀ ਬੜਾ ਸੀ। ਹਠੂਰ ਦੇ ਮੰਜ ਅਜੇ ਵੀ ਜਰਵਾਣੇ ਸਨ, ਤਲਵੰਡੀ ਵਿਚ ਛਤਹਿ ਖਾਂ ਦੀ ਉਲਾਦ ਜੋਰਾਂ ਉਤੇ ਸੀ, ਹਲਵਾਰੇ ਗਿਰਦੇ ਚਲੇਲ ਖਾਂ ਦਾ ਜੋਰ ਸੀ, ਮਲਸੀਆਂ ਗਿਰਦੇ ਕੁਤਬਦੀਨ ਦਾ ਤੋਹਰ ਸੀ, ਛਤਹਿ ਪੁਰੀਏ ਵੀ ਕੁਝ ਘਟ ਨਹੀਂ ਸਨ, ਨੌਰੰਗ ਖਾ

---

*ਤੁਵਾਰੀਖ ਪੰਜਾਬ, ਕ੍ਰਿਤ ਦੂਏ ਸਾਹ ॥

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਤਲਵਣ ਗਿਰਦੇ ਦੇ ੧੬੩ ਪਿੰਡ ਮੱਲੀ ਵੈਠਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਮਲਕ ਨਕੋਦਰ ਦੀ ਮੁਲਾਦ ਨਕੋਦਰ ਗਿਰਦੇ ਦੇ ੧੨੭ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਖਿਲਰੀ ਹੋਈ ਸੀ *॥

ਪਰ "ਕੋਟ" ਦਾ ਮਾਲਕ ਰਾਏ ਟੱਲੂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਭਨਾਂ ਤੋਂ ਵਧਕੇ ਸੀ ਅਤੇ ਸਾਰੀ ਬਰਾਦਰੀ ਵਿਚ ਇਸ ਦੀ ਸਭ ਨਾਲੋਂ ਵਧੀਕ ਮਾਨਤਾ ਸੀ। ਸੌਧੇ ਖਾਂ ਨੀਮੇ ਵਾਲਾ ਇਸ ਦਾ ਸਕੀਰੀਦਾਰ ਸੀ; ਸੋ ਜਦ ਰਾਏਕੱਲੇ ਨੇ ਨੀਮੇ ਪਿੰਡ ਦਾ ਹਾਲ ਸੁਣਿਆਂ ਤਾਂ ਉਹ ਲਾਲੋ ਲਾਲ ਹੋ ਗਿਆ, ਅਤੇ ਉਸਨੇ ਚਾਹਿਆ ਕਿ ਮੈਂ ਵੀ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਪਾਸੋਂ ਓਨਾਂ ਹੀ ਬਦਲਾ ਲਵਾਂ, ਜਿਹਾ ਕਿ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਨੇ ਮੇਰੇ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ ਪਾਸੋਂ ਲਿਆ ਹੈ। ਰਾਏ ਕੱਲੂ ਬੜਾ ਜੋਰਾਵਰ ਆਦਮੀ ਸੀ, ਅਤੇ ਤਿਹਾੜੇ ਗਿਰਦੇ ਸਭ ਇਸ ਦਾ ਹੀ ਅਲਾਕਾ ਸੀ। ਇਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਰਾਵਾਂਚੀਆਂ ਨੂੰ ਸਮਝਾਇਆ, ਕਿ ਇਸ ਅੱਗ ਦੀ ਚੰਗਿਆੜੀ ਨੂੰ ਜੋਕਰ ਹੁਣੇ ਹੀ ਬੁਝਾ ਨਾ ਦਿਤਾ ਗਿਆ, ਤਾਂ ਇਸ ਨੇ ਛੇਤੀ ਹੀ ਭਾਂਬੜ ਬਣਕੇ ਸਭਸ ਦੇ ਘਰਾਂ ਨੂੰ ਫੂਕ ਦੇਣਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਏਹੋ ਚੰਗਾ ਹੈ, ਕਿ ਇਸ ਦਾ ਹੁਣੇ ਹੀ ਕੋਈ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ।

ਸਭ ਮੰਜਾਂ ਨੇ ਏਕਾ ਕਰ ਲਿਆ, ਅਤੇ ਇਨਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਸਯਦ ਅਸਦ ਅਲੀ ਖਾਂ ਦਵਾਬੇ ਦਾ ਫੌਜਦਾਰ ਵੀ ਰਲ ਗਿਆ, ਕਿਉਂ ਜੋ ਮੰਜ ਇਸ ਦੇ ਮੁਰੀਦ ਸਨ। ਇਹ ਸਯਦ

*ਤਵਾਰੀਖ ਪੰਜਾਬ, ਕ੍ਰਿਤ ਮੁਣੇ ਸ਼ਾਹ ॥

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਪੰਜ ਗਰਾਈਆਂ ਦਾ ਵਸਨੀਕ ਸੀ। ਮੰਜ ਰਜਪੂਤ ਇਸ ਦੇ ਮੁਰੀਦ ਸਨ, ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਹਲਵਾਰੇ ਆ ਵਸਿਆ। ਚੂੰਕਿ ਇਹ ਜੋਧਾ ਤੇ ਸੂਰਮਾ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਦਵਾਬੇ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਤਅਲੁਕਾ ਬੰਦੁ ਵਾਲ ਦੇ ਬਾਰਾਂ ਪਿੰਡਾਂ ਦਾ ਮਾਲਕ ਬਣ ਬੈਠਾ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਪਹਿਲ ਮਲਕ ਨਕੋਦਰ ਨੇ ਅਬਾਦ ਕਰ ਕੇ ਆਪਣੇ ਬੰਦੂ ਮਰਾਸੀਆ ਨੂੰ ਦੇ ਦਿਤਾ ਸੀ, ਪਰ ਮਲਕ ਨਕੋਦਰ ਦੇ ਭਰਾ ਮਾਣਕ ਦੇਵ ਨੇ ਮਰਾਸੀਆਂ ਨੂੰ ਕੱਢਕੇ ਆਪ ਕਬਜਾ ਕਰ ਲਿਆ, ਅਤੇ ਫਿਰ ਮਾਣਕ ਦੇਵ ਦੀ ਉਲਾਦ ਦੇ ਉਜੜ ਜਾਣ ਕਰਕੇ ਤਦੋਂ ਤੋਂ ਸਯਦ ਅਜਦ ਅਲੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤੀਕ ਇਹ ਪਿੰਡ ਉਜੜੇ ਹੀ ਰਹੇ, ਕਿਉਂਜੁ ਕੋਈ ਰਜਪੂਤ ਮਰਾਸੀਆਂ ਦੀ ਦੁਰਾਸੀਸ ਦੇ ਕਾਰਨ ਇਸ ਸੁਆਣੇ ਵਿਚ ਵਸਣਾ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ*।

ਇਸ ਸਮੇਂ ਦਿੱਲੀ ਦੀ ਹਕੂਮਤ ਕੁਝ ਢਿਲੀ ਜਿਹੀ ਸੀ, ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਪੰਜਾਬ ਉਤੇ ਖਾਨ ਬਹਾਦਰ ਦੀ ਹਕੂਮਤ ਸੀ, ਜੋ ਥੜੇ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਹੀ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੀ ਥਾਂ ਲਾਹੌਰ ਤੇ ਮੁਲਤਾਨ ਦਾ ਸੂਬਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਇਸ ਨੇ ਦਵਾਬੇ ਦੇ ਬੇਟ ਦੀ ਚੌਧਰਾਹਟ ਸਯਦ ਅਜਦ ਅਲੀ ਨੂੰ ਦੇ ਦਿਤੀ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਇਸ ਦੀ ਮੰਜਾਂ ਵਿਚ ਹੋਰ ਵੀ ਇਜ਼ਤ ਵਧ ਗਈ, ਅਤੇ ਮੰਜ ਵੀ ਆਪਣੇ ਮਾਨਨੀਜ ਸਯਦ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਤਕਤ ਦੇ ਵਾਧੇ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਤਾਕਤ ਦਾ ਵਾਧਾ ਸਮਝਣ ਲਗ ਪਏ।

---

*ਅਫਗਾਨ ਪੰਜਾਬ ਛਡ ਚੁਕੇ ਸਨ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਜੋ ਜਦ ਸਾਰੇ ਮੰਜ ਏਕਾ ਕਰਕੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵਲ ਝੁਕੇ, ਤਾਂ ਸਜਦ ਅਸਦ ਅਲੀ ਵੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਰਲ ਗਿਆ; ਅਤੇ ਗਵਾਂਢੀ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਨਵਾਬ ਜਮਾਲ ਖਾਂ ਕੋਟਲੇ ਵਾਲਾ ਵੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਾਥੀ ਬਣ ਗਿਆ । ਅਰਥਾਤ ਬਰਨਾਲੇ ਤੋਂ ਜਲੰਧਰ ਤੀਕ, ਅਤੇ ਲੁਧਿਆਣੇ ਤੋਂ ਹਰੀ ਪੁਰ ਬੂਹ ਤੀਕ, ਇਸ ਅਲਾਕੇ ਵਿਚ ਜਿਤਨੇ ਸਿਰ ਕਢਵੇਂ ਜ਼ੋਰਾਵਰ ਆਦਮੀ ਸਨ, ਓਹ ਆਪਣਾ ਸਾਰਾਂ ਮਾਣ ਤਾਣ ਲਾਕੇ, ਅਤੇ ਆਪਣੀਆਂ ਫੌਜਾਂ* ਕੱਠੀਆਂ ਕਰਕੇ ਮਹਾਰਾਜ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਬਰਨਾਲੇ ਦੀ ਗੜ੍ਹੀ ਨੂੰ ਸਰ ਕਰਨ ਲਈ ਵਧੇ ।

ਮਹਾਰਾਜ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵੀ ਅਵੇਸਲੇ ਨਹੀਂ ਬੈਠੇ ਸਨ, ਅਤੇ ਜਦ ਦਾ ਨੀਮਾਂ ਮਾਰਿਆ ਸੀ, ਆਪ ਸਮਝੀ ਬੈਠੇ ਸਨ, ਕਿ ਅਜ ਭਲਕ ਹੀ ਰਜਪੂਤਾਂ ਦਾ ਕਹਿਰ ਸਾਡੇ ਉਤੇ ਟੁਟਣਾ ਹੈ । ਇਸ ਲਈ ਆਪ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਤੋਂ ਹੀ ਸਭ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰ ਛਡਿਆ ਸੀ ।

ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਝਦੇ ਸਨ, ਕਿ ਇਸ ਤੁਫਾਨ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਤਕੜੇ ਹਮੈਤੀ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਰੋਕ ਸਕਣਾ ਔਖੀ ਗਲ ਹੈ । ਆਪ ਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ, ਕਿ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ "ਦਲ" ਨੂੰ ਮੁਸਲਮਾਨੀ ਹਾਕਮਾਂ ਤੋਂ ਕਿਤਨੇ ਦੁਖ ਪਹੁੰਚਦੇ ਹਨ, ਅਤੇ ਸਿੰਘ ਵੀ ਹਾਕਮਾਂ ਦੇ ਕਿਤਨੇ ਵੈਰੀ ਹਨ । ਸੋ ਆਪ ਨੇ ਆਪਣੀ

---

*ਇਕ ਥਾਂ ਚਾਲੀ ਹਜ਼ਾਰ ਫੌਜ ਲਿਖੀ ਹੈ ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਹਸੈਤ ਉਤੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ "ਦਲ" ਨੂੰ ਲਿਆਉਂਣ ਦੀ ਪੱਕੀ ਸਲਾਹ ਕਰ ਲਈ ॥

ਆਪ ਨੇ ਭਾਈ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਲਿਆ, ਅਤੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ "ਦਲ" ਨੂੰ ਲੱਭ ਕੇ ਸਾਰੀ ਹਾਲ ਜਾ ਸੁਣਾਈ। "ਦਲ" ਤਾਂ ਏਹੋ ਜਹੀ ਗਲ ਨੂੰ ਲੋਚਦਾ ਹੀ ਸੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਭਰੋਸਾ ਦਿਤਾ, ਕਿ ਜਦ ਲੋੜ ਹੋਵੇ, ਵੇਲੇ ਸਿਰ ਸਾਨੂੰ ਮੰਗਵਾ ਲੈਣਾ। ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਨੇ ਜਦ ਵੈਰੀਆਂ ਦੇ ਅਕੱਠ ਦੀ ਖਬਰ ਸੁਣੀ, ਤਾਂ ਓਸੇ ਵੇਲੇ ਦਲ ਨੂੰ ਸਦਵਾ ਘਲਿਆ। ਰਾਇ ਕਿਆਂ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਨੇ ਆਕੇ ਬਰਨਾਲਾ ਘੇਰ ਲਿਆ, ਅਤੇ ਮਹਾਰਾਜ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੋਟ ਦੀ ਓਟ ਲੈਕੇ ਵੈਰੀਆਂ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਕਰਨ ਲਗੇ; ਕਿ ਇਕ ਪਾਸੇ ਵਲੋਂ ਦੋ ਹਜ਼ਾਰ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ "ਦਲ" ਵੀ ਆ ਪਿਆ, ਅਤੇ ਆਉਂਦੇ ਸਾਰ ਹੀ ਤੁਰਕਾਨੀ ਸੈਨਾ ਨਾਲ ਜੁੱਟ ਪਿਆ। ਇਹ ਵੇਖਕੇ ਮਹਾਰਾਜ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵੀ ਆਪਨੀ ਫੌਜ ਲੈ ਕੇ ਬਾਹਰ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਆ ਗਏ, ਅਤੇ ਖੂਬ ਗੈਹ-ਗੱਚ ਲੜਾਈ ਹੋਈ ॥

ਵੈਰੀਆਂ ਦੀਆਂ ਮਾਂਗਵੀਆਂ ਧਾੜਾਂ ਨੇ ਜਾਨਾਂ ਹੀਲਣ ਵਾਲੇ ਸਿੰਘ - ਸੂਰਮਿਆਂ ਦਾ ਕੀ ਟਾਕਰਾ ਕਰਨਾ ਸੀ। ਥੋੜੇ ਚਿਰ ਵਿਚ ਹੀ ਹਫ ਖੜੋਤੇ, ਅਤ ਜਦ ਸੁਣਿਆਂ ਕੇ ਫੌਜਦਾਰ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਤਾਂ ਸਿਰਾਂ ਉਤੇ ਪੈਰ ਰੱਖਕੇ ਇਉਂ ਨੱਠੇ ਮਾਨੋ ਲੜਨ ਇਹ ਆਏ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਖਾਲਸੇ ਨੂੰ ਜਿੱਤ ਦਿਤੀ, ਵੈਰੀ ਦੀ ਸਾਰੀ ਫੌਜ ਦਾ ਸਮਾਨ ਮਹਾਰਾਜ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਹਥ ਲਗਾ, ਅਤੇ ਦੇਸ ਵਿਚ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਦਾ ਐਸਾ ਧਵ੍ਹਾਂ ਬੈਠ ਗਿਆ, ਕਿ ਇਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਕਿਸੇ ਆਂਢੀ ਗੁਆਂਢੀ ਨੇ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਵਲ ਕੌੜੀ ਨਜ਼ਰ ਨਾਲ ਵੇਖਣ ਦਾ ਹੌਸਲਾ ਨਾ ਕੀਤਾ ॥

ਖਾਲਸਾ "ਦਲ" ਨੇ ਠੀਕਰੀ ਵਾਲੇ ਜਾ ਡੇਰਾ ਕੀਤਾ, ਅਤੇ "ਦਲ" ਦੇ ਮੁਖੀਏ ਸਰਦਾਰ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਨੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਾ ਕੇ ਸਿੰਘ ਸਜਾਇਆ *, ਅਤੇ ਭਰੋਸਾ ਦਿਤਾ, ਕਿ ਜਦ ਜਦ ਤੁਰਕਾਂ ਨਾਲ ਲੜਨ ਦੀ ਲੋੜ ਪਵੇ, ਖਾਲਸੇ ਜੀ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰ ਲਿਆ ਕਰਨਾ, ਖਾਲਸਾ ਜੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੋਧ ਦਿਆ ਕਰੇਗਾ। "ਜਿਸ ਥਾਂ ਮਹਾਰਾਜ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ, ਚੂੰਕਿ ਉਹ ਥਾਂ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਪਲਟੇ ਦੀ ਥਾਂ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਅਜ ਤੀਕ ਉਸ ਦੀ ਮਾਨਤਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਇਹ ਪਹਿਲਾ ਸਮਾਂ ਹੈ, ਕਿ ਮਹਾਰਾਜ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਖਾਲਸਾ 'ਦਲ' ਦਾ ਪਤਾ ਲਗਾ, ਅਤੇ ਖਾਲਸਾ 'ਦਲ' ਨੂੰ ਮਹਾਰਾਜ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਦਾ । ਇਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਆਪੋ ਵਿਚ ਐਤਨਾ ਸਨੇਹ ਵਧ ਗਿਆ, ਕਿ ਕਈ ਮੁਹਿੰਮਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਸਹਾਇਤਾ ਮਿਲਦੀ ਰਹੀ, ਅਤੇ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ

---

*ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

1788
57
1)31

ਵਲੋਂ ਸ਼ੇਖ਼ ਸਿੰਘ ਹੰਬਲਕਾ ਵਕੀਲ ਦੇ ਤੌਰ ਖਾਲਸਾ "ਦਲ" ਨਾਲ ਰਹਿੰਦਾ ਚਿਹਾ।

ਭੁਮੀਆਂ ਸਿੰਘ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਦਾ ਵਡਾ ਪੁੱਤਰ ਸੀ, ਜੋ A.D. 1731 ਜੋ ਅਰੰਭ ਸੰਮਤ ੧੭੮੮* ਬਿ: ਵਿਚ ਬਰਨਾਲੇ ਗੁਜਰ ਗਿਆ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਪਿਛੇ ਬੀਬੀ ਗਜਿੰਦਰ ਨਾਮੇ ਇਕ ਮਸੂਮ ਬੱਚੀ ਨੂੰ ਛਡ ਗਿਆ। ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਨੂੰ ਇਸ ਜਵਾਨੀ ਦੀ ਮੌਤ ਦਾ ਬੜਾ ਹਿਰਖ ਹੋਇਆ, ਪਰ ਭਾਈ ਮੂਲ ਚੰਦ ਜੀ ਤੇ ਭਾਈ ਦਿਆਲ ਦਾਸ ਦੀ ਦੇ ਉਪਦੇਸਾਂ ਨਾਲ ਧੀਰਜ ਬੱਝ ਗਈ; ਅਤੇ ਬੀਬੀ ਗਜਿੰਦਰ ਨੂੰ ਆਪ ਨੇ ਬੜੇ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਪਾਲਿਆ।

ਸਰਦਾਰ ਸੱਭਾ ਸਿੰਘ ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ ਦਾ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਸੂਰਮਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਆਪ ਦਾ ਇਕਲੌਤਾ ਪੁਤਰ ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਤੋਂ ਕਿਸੇ ਗਲੋਂ ਘਟ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰਾਇ ਪੁਰੀ (ਰੋੜੀ) ਦੇ ਅੰਮਲ ਜਟਾਂ ਨੇ ਸ੍ਰ: ਸੱਭਾ ਸਿੰਘ ਪਾਸ ਆਕੇ ਸ਼ਕੇਤ ਕੀਤੀ, ਕਿ ਪਰਲੇ ਅਲਾਕੇ ਦੇ ਆਦਮੀ ਸਾਡੀਆਂ ਘੋੜੀਆਂ ਚੁਰਾ ਲਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਸ੍ਰ: ਸੱਭਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਹਿਆ, ਕਿ ਤੁਸੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਘੋੜੀਆਂ ਲੈ ਆਓ। ਅਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੋੜਕੇ

*"ਤਵਾਰੀਖ ਸ੍ਰਿ ਬਰਾੜ" ਤੇ "ਰਾਜਗਾਨ ਪੰਜਾਬ" ਵਿਚ ਇਹ ਗਲ ਸੰਮਤ ੧੭੯੯ ਬਿ: ਵਿਚ ਦੱਸੀ ਮੰਨੀ ਹੈ, ਜੋ ਭੱਲ ਹੈ। ਇਸ ਸਮੇ ਭਾਈ ਮੂਲ ਚੰਦ ਜੀ ਰੋਡਾ ਨਵਾਉਂਣ ਲਈ ਬਰਨਾਲੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਜੀ ਪਾਸ ਆਏ ਸਨ, ਜੋ ਫਿਰ ਸੰਮਤ ੧੭੮੧ ਬਿ: ਵਿਚ ਗੁਜਰ ਗਏ ਸਨ। ਵੇਖੋ ਸਾਖੀਆਂ ਭਾਈ ਮੂਲ ਚੰਦ ਜੀ। 1734 A.D.

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਨਹੀਂ ਦੇਵਾਂਗੇ। ਇਤਨਾਂ ਭਰੋਸਾ ਲੈ ਕੇ ਔਲਖ ਜੱਟ ਵੈਰੀਆਂ ਦੀਆਂ ਘੋੜੀਆਂ ਲੈ ਆਏ, ਅਤੇ ਹੰਢਿਆਏ ਦੇ ਕਿਲੇ ਵਿਚ ਵਾੜ ਦਿਤੀਆਂ। ਸ੍ਰ: ਸੱਭਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਜੱਟਾਂ ਨੂੰ ਕਿਲੇ ਦੇ ਪਾਸ ਹੀ ਵਸ ਪੈਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦੇ ਦਿਤੀ: ਸੋ ਹੁਣ ਤੀਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪੱਤੀ ਕਿਲੇ ਵਾਲੀ ਪੱਤੀ ਅਖਵਾਉਂਦੀ ਹੈ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਘੋੜਿਆਂ ਵਿਚ ਦੀਵਾਨੇ ਫਕੀਰਾਂ ਦੀਆਂ ਵੀ ਕੁਝ ਘੋੜੀਆਂ ਸਨ। ਉਹ ਖੋਜ ਕਢਕੇ ਕਢਦੇ ਹੰਢਿਆਏ ਆ ਗਏ, ਅਤੇ ਆਪਣੀਆਂ ਘੋੜੀਆਂ ਸ੍ਰ: ਸੱਭਾ ਸਿੰਘ ਪਾਸੋਂ ਮੰਗੀਆਂ। ਸ੍ਰ: ਸੱਭਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਹਿਆ, ਕਿਲੇ ਵਿਚੋਂ ਜਾਕੇ ਆਪ ਫੜ ਲਵੋ; ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਹਿਆ ਅਸੀਂ ਆਪ ਤਾਂ ਜਾਕੇ ਫੜਾਂਗੇ ਨਹੀਂ; ਤੁਸੀ ਆਪ ਲਿਆਕੇ ਦੇਵੋ। ਸ੍ਰ: ਸੱਭਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਹਿਆ ਕਿ ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਲਿਆਕੇ ਦੇਂਦੇ ਨਹੀਂ। ਕਿਉਂ ਜੁ ਅਸਾਂ ਬਚਨ ਦਿਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਪਰ ਤੁਸੀਂ ਆਪ ਜਾਕੇ ਫੜ ਲਵੋ, ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਤੁਸਾਨੂੰ ਵੀ ਨਹੀ ਰੋਕਦੇ।

ਦੀਵਾਨਿਆਂ ਨੇ ਹੱਠ ਕੀਤਾ, ਅਤੇ ਕਿਲੇ ਦੇ ਦਰਵਾਜੇ ਅਗੇ ਧਰਨਾ ਮਾਰਕੇ ਬੈਠ ਗਏ। ਸ੍ਰ: ਸੱਭਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਵੀ ਜਿਦ ਨਾਂ ਛਡੀ; ਜਿਸ ਦਾ ਫਲ ਇਹ ਹੋਇਆ, ਕਿ ਇਕ ਦੀਵਾਨਾ ਫਕੀਰ ਭੁਖ ਦੇ ਦੁਖੋਂ ਮਰ ਗਿਆ, ਅਤੇ ਬਾਂਕੀਆਂ ਨੇ ਧਰਤੀ ਉਤੇ ਦੁਹੱਥੜ ਮਾਰਕੇ ਦੁਹਾਸੀਸ ਦਿਤੀ, ਕਿ "ਸੱਭੇ ਗਭਿਓਂ ਵੱਡੇ" ਤੂੰ ਔਤ ਹੀ ਜਾਏਂਗਾ। ਸ੍ਰ: ਸੱਭਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਖਿਆ ਕਿ ਮੈਂ ਭਾਵੇਂ ਔਤ ਹੀ ਜਾਵਾਂ, ਪਰ ਜੋ ਬਚਨ ਕਰ ਚੁਕਾਂ ਹਾਂ, ਉਸ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਫਿਰਾਂਗਾ, ਅਤੇ ਸਰਨ ਆਏ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

1795
1734

ਦੀਆਂ ਬਾਹਵਾਂ ਆਪਣੇ ਹਥੀਂ ਨਹੀਂ ਫੜਾਵਾਂਗਾ।

1734-ਕਰਤਾਰ ਦਾ ਭਾਣਾ ਐਸਾ ਹੋਇਆ, ਕਿ ਸੰਮਤ ੧੭੬੧* ਬਿ: ਵਿਚ ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਗੁਜਰ ਗਿਆ। ਇਸ ਜਵਾਨੀ ਦੀ ਮੌਤ ਦਾ ਸ: ਸੱਤਾ ਸਿੰਘ ਉਤੇ ਬੜਾ ਅਸਰ ਹੋਇਆ। ਸ: ਸੱਤਾ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਸਭ ਕਮਾਈਆਂ ਮਿਟੀ ਨਾਲ ਮਿਲ ਗਈਆਂ, ਆਪ ਨੇ ਏਸੇ ਸਾਲ ਬੜੇ ਚਾਓ ਨਾਲ ਹੰਢਿਆਏ ਪੱਕਾ ਖੂਹ ਲਗਵਾਇਆ ਸੀ, ਪਰ ਹੁਣ ਜਾਏਦਾਦਾਂ ਆਪ ਨੂੰ ਵੱਢ ਵੱਢ ਖਾਣ; ਆਪ ਦੁਨੀਆਂ ਵਲੋਂ ਨਰਾਸ ਹੋ ਗਏ, ਅਤੇ ਰੋਜ ਘੁਲ ਘੁਲ ਕੇ ਮਾੜੇ ਹੋਣ ਲਗ ਗਏ। ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਕਿ ਸ: ਸੱਤਾ ਸਿੰਘ ਹਰ ਮਹੀਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਤੋਲਿਆ ਕਰਦਾ ਸੀ, ਆਪ ਦਾ ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਦੇ ਗੁਜਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਪੰਦਰਾਂ ਮਣ ਕੱਚਾ ਭਾਰ ਸੀ, ਪਰ ਪੁੱਤਰ ਦੇ ਮਰਨ ਨਾਲ ਹੀ ਚੌਦਾਂ ਮਣ ਰਹਿ ਗਿਆ। ਸੱਚ ਹੈ, ਜਵਾਨ ਪੁਤਰਾਂ ਦੀ ਮੌਤ ਦੇ ਦੁੱਖ ਐਸੇ ਹੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

—o—

*ਤਵਾਰੀਖ ਸਿਧ ਬਰਾੜਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਗਲ ਚੇਤ ਸੁਦੀ ੨ ਸੰਮਤ ੧੭੬੬ ਬਿ: ਨੂੰ ਮੰਨੀ ਹੈ, ਜੋ ਭੁਲ ਹੈ। ਵੇਖੋ ਯਾਦਦਾਸ਼ਤ ਮਾਈ ਭਾਗਣ।

1756
1739

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

1794
1734—(१००)

ਭੁੱਟੀਆਂ ਨਾਲ ਟਾਕਰੇ

[੧੭੯੧–੧੮੦੧ ਤੀਕ]

ਬਰਨਾਲੇ ਦੀ ਜਿੱਤ ਤੋਂ ਮਹਾਰਾਜਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਖ਼ਾਰੇ ਹਥਿਆਰ ਤੇ ਘੋੜੇ ਹਥ ਲਗ ਗਏ ਸਨ, ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਆਪ ਦਾ ਨਾਮ ਉੱਘਾ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਤਨੀ ਹੋਣ ਨਾਲ ਰਜਪੂਤ ਵੀ ਹੁਣ ਢੂਲਕਿਆਂ ਤੋਂ ਡਰਨ ਲਗ ਪਏ, ਅਤੇ ਭੁਦੌੜੀਆਂ ਦੇ ਸਿਰ ਉਤੇ ਜੋ ਹਠੂਰੀਆਂ ਦਾ ਭਾਰ ਸੀ, ਉਹ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਹੌਲਾ ਹੋ ਗਿਆ, ਜਿਸ ਦਾ ਅਸਰ ਇਹ ਹੋਇਆ, ਕਿ ਰਜਪੂਤਾਂ ਦੀ ਜੂਹ ਵਿਚ ਬੀਹਲਾ ਪਿੰਡ ਹੋਮਰਾਜ ਨੇ ਵਸਾ ਲਿਆ, ਅਤੇ ਗਹਿਲ ਤੇ ਮੂੰਮ, ਦੋ ਜਾਂ ਪਿੰਡਾਂ ਉਤੇ ਬਿਮਾ ਮਲ ਭੁਦੌੜੀਏ ਨੇ ਕਬਜਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਟੱਲੇ ਵਾਲਾ ਵਸਾ ਕੇ ਸੰਧੂ ਪਿੰਡ ਨੂੰ ਮੱਲ ਲਿਆ, ਅਤੇ ਕੋਟ ਦੁੱਨੇ ਨੂੰ ਵਸਾ ਕੇ ਇਸਦੇ ਪਾਸ ਦੇ ਚਾਰ ਪਿੰਡ ਸਾਂਭ ਲਏ* ।

ਅਸਲ ਵਿਚ ਢੂਲਕਿਆਂ ਦੀ ਦੱਖਣੀ ਹੱਦ ਤਾਂ ਸੰਮਤ ੧੭੮੦ ਬਿ: ਤੋਂ ਹੀ ਸਾਬੋਕਿਆਂ ਨਾਲ ਜਾ ਲੱਗੀ ਸੀ, ਪਰ ਬਰਨਾਲੇ ਦੀ ਜਿੱਤ ਨੇ ਢੂਲਕਿਆਂ ਦੇ ਹੌਸਲੇ ਵਧਾ ਦਿਤੇ, ਅਤੇ ਮਹਾਰਾਜ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਸਾਬੋਕਿਆਂ ਦੇ ਤੱਪੇ ਵਿਚੋਂ ਉਭੇ ਪਿੰਡ ਉਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਇਸ

---

*ਮਸਾਣਕ, ਬਾਹਪੁਰ, ਬਦਰਾ, ਭੈਂਣੀ ਛੱਤਾ ॥

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

Expansion To be included.

ਦਾ ਅਸਰ ਇਹ ਹੋਇਆ, ਕਿ ਭੈਣੀ ਦੁਹੜਾ ਘਮਣ, ਤੇ ਕੱਤੀਵਾਲ ਦੇ ਵਸਨੀਕ ਵੀ ਅਨੁਸਾਰੀ ਹੋ ਗਏ, ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਉੱਤਰ ਵਲ ਦੇ ਖੋਖਰ, ਡਿਖ, ਸੂਚ ਤੇ ਰੜ ਪਿੰਡਾਂ ਉਤੇ ਇਆ ਮਲ ਭਦੌੜੀਏ ਦਾ ਕਬਜ਼ਾ ਹੋ ਗਿਆ।

ਮਹਾਰਾਜਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਲਈ ਵਧਣ ਵਾਲਾ ਪਾਸਾ ਜੇਕਰ ਖੁੱਲਾ ਸੀ, ਤਾਂ ਕੇਵਲ ਸੁਨਾਮ ਵਲ ਦਾ ਪਾਸਾ ਹੀ ਸੀ, ਬਾਕੀ ਸਭ ਪਾਸੀਂ ਤਕੜੇ ਤਕੜੇ ਆਦਮੀ ਪਏ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਇਸ ਵੇਲੇ ਮੱਥਾ ਲਾਉਣਾ ਮਹਾਰਾਜਾ ਜੀ ਚੰਗਾ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਲਈ ਆਪ ਨੇ ਲੌਂਗੋਵਾਲ ਤੋਂ ਸੁਨਾਮ ਵਲ ਕਦਮ ਵਧਾਇਆ, ਅਤੇ ਸੇਰੋਂ ਤੇ ਨਮੋਲ ਨੂੰ ਵਸਾ ਲਿਆ। ਚੌਧਰੀ ਗੁਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਸੰਗਰੂਰਾਂ ਗਿਰਦੇ ਇਲਾਕਾ ਮੱਲੀ ਬੈਠੇ ਸਨ। ਇਸਤਰ੍ਹਾਂ ਫੂਲਕਿਆਂ ਦੀ ਹੱਦ ਸੁਨਾਮ ਦੇ ਲਾਗੇ ਲਾਗੇ ਤੀਕ ਅਪੜ ਗਈ।

ਇਹ ਜੰਗਲ ਦਾ ਅਲਾਕਾ ਭੱਟੀਆਂ ਤੇ ਸਾਬੋਕਿਆ ਲਈ ਲੁੱਟ ਮਾਰ ਕਰਨ ਦੀ ਥਾਂ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਭੱਟੀਆਂ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਸਾਬੋਕਿਆਂ ਨਾਲ ਹੋਇਆ ਕਰਦਾ ਸੀ; ਪਰ ਸੰਮਤ ੧੨੬੪ ਬਿ: ਵਿਚ ਜਦੋ ਡੱਲਾ ਸਿੰਘ ਬੈਰਾੜ ਸਾਰੇ ਸਾਬੋਕਿਆਂ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਚੜਿਆ, ਅਤੇ ਭੱਟੀਆਂ ਦਾ ਸਾਰਾਂ ਅਲਾਕਾ ਉਜਾੜ ਪੁਜਾੜ ਕੇ ਖੇਹ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਨਾਲ ਰਲਾ ਦਿਤਾ,* ਤਦ ਤੋਂ ਭੱਟੀ ਲੁਟੇਰੇ ਸਾਥੋਂਕਿਆਂ ਵਲੋਂ ਕੰਨ ਭੰਨਣ ਲਗ ਪਏ। ਲੱਖੀ ਜੰਗਲ ਵਲ ਬਰਾੜਾਂ ਦੀ ਵਸੋਂ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਉਧਰ ਵੀ ਭੱਟੀ ਘਟ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਭੱਟੀਆਂ ਦਾ ਬਹੁਤਾ ਜ਼ੋਰ ਸੁਨਾਮ ਵਲ, ਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਅਗਾਹਾਂ ਲੰਘ ਕੇ ਮਲੇਰੀਆਂ ਤੇ ਜਾਏਕਿਆਂ ਦੇ ਅਲਾਕੇ ਵਲ ਸੀ, ਜਿਧਰ ਨਿੱਤ ਨਵੇਂ ਸੂਰਜ ਕਟਕ ਚੜ੍ਹਦੇ, ਤੇ ਗਰੀਬ ਕ੍ਰਿਸਾਣਾ ਦੇ ਬਾਹਰ ਚੁਗਦੇ ਪਸੂਆਂ ਨੂੰ ਇਹ ਘੇਰ ਲਜਾਂਦੇ।

ਉਸ ਸਮੇਂ ਹਰ ਇਕ ਪਿੰਡ ਦਾ ਇਹ ਹਾਲ ਸੀ, ਕਿ ਪਿੰਡੋਂ ਕੋਹ ਕੋਹ ਦੋ ਦੋ ਕੋਹ ਦੀ ਵਿੱਥ ਉਤੇ ਭੱਟੀਆਂ ਵਾਲੇ ਪਾਸੇ ਬੁਰਜ ਬਣਾ ਕੇ ਉਸ ਵਿਚ ਪਹਿਰਾ ਲਾ ਛਡਦੇ ਜੋ ਕਟਕ ਨੂੰ ਦੂਰੋਂ ਹੀ ਵੇਖ ਕੇ ਟਮਕ ਵਜਾ ਦੇਂਦਾ, ਅਤੇ ਇਤਨੇ ਨਾਲ ਹੀ ਪਿੰਡ ਦੇ ਸਭ ਆਦਮੀ ਸੁਚੇਤ ਹੋ ਜਾਂਦੇ। ਰੋਜ ਰੋਜ ਧਾੜ ਪੈਂਣ ਦੇ ਕਾਰਨ ਪਸੂ ਵੀ ਜਾਣੂ ਹੋ ਗਏ ਸਨ, ਕਿ ਜਦ ਉਹ ਟੱਮਕ ਦੀ ਆਵਾਜ ਸੁਣਦੇ, ਤਾਂ ਓਸੇ ਵੇਲੇ ਘਾਹ ਚੁਗਣਾ ਛਡ ਕੇ ਚੁਖੁਰੀਏਂ ਪਿੰਡ ਨੂੰ ਨੱਠ ਉਠਦੇ, ਅਤੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਕੋਟ ਅੰਦਰ ਜਾਕੇ ਦਮ ਲੈਂਦੇ। ਹਰ ਇਕ ਪਿੰਡ ਉਦਾਲੇ ਕੱਚਾ ਕੋਟ ਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਕਰ ਕੇ ਹਰ ਇਕ ਪਿੰਡ ਗੜ੍ਹੀ ਸੀ, ਜਿਸ ਅੰਦਰ ਵੜਿਆਂ ਕਿਸੇ ਵੈਰੀ ਦਾ ਭੈ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ।

---

*ਕਾਗਜ਼ਾਤ ਮੁਕਦਮਾਂ ਨਾਲੀ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਧਾੜਵੀਆਂ ਦਾ ਕੇਵਲ ਏਹੋ ਕੰਮ ਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਕਿ ਉਹ ਚੱਪ - ਚੁਪਾਤੇ ਕਿਸੇ ਪਿੰਡ ਦੀ ਜੂਹ ਵਿਚ ਜਾ ਵੜਦੇ ਅਤੇ ਜੋ ਪਸੂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹਥ ਆਉਂਦਾ, ਉਸ ਨੂੰ ਘੇਰ ਕੇ ਆਪਣੇ ਅਗੇ ਲਾ ਲੈਂਦੇ । ਜੇ ਕਰ ਕੋਈ ਪਿੰਡ ਵਾਲਾ ਟੱਕਰਦਾ, ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਵੱਢ ਸੁਟਦੇ, ਅਤੇ ਜੇ ਕਰ ਪਿੰਡ ਦੀ ਵਾਹਰ ਆਉਂਦੀ, ਤਾਂ ਕੁਝ ਆਦਮੀਆਂ ਨੂੰ ਪਸੂ ਦੇਕੇ ਤਾਂ ਅਗਾਹਾਂ ਨੂੰ ਤੋਰ ਦੇਂਦੇ, ਅਤੇ ਖ਼ਾਕੀ ਧਾੜਵੀ ਖੜੇ ਕੇ ਵਾਹਰ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਦੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਜੋ ਧਾਸ਼ਾ ਜਿੱਤ ਜਾਂਦਾ, ਓਹੋ ਹੀ ਪਸੂਆਂ ਦਾ ਮਾਲਕ ਬਣ ਜਾਂਦਾ।

ਕਟਕ ਦਾ ਧਾੜ ਦਾ ਕੰਮ ਕੇਵਲ ਪਸੂ ਘੇਰ ਲੈ ਜਾਣਾ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਸੀ; ਉਹ ਕਿਸੇ ਪਿੰਡ ਉਤੇ ਪੈਕੇ ਡਾਕਾ ਨਹੀਂ ਮਾਰਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ; ਕਿਉਂਜੁ ਕਿਸੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਕੋਟ ਨੂੰ ਟੱਪਣਾ ਕੋਈ ਸੁਖਾਲਾ ਜਿਹਾ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਅਤੇ ਪਿੰਡ ਵਿਚੋਂ ਧਾੜਵੀਆਂ ਨੂੰ ਲਭਣਾ ਵੀ ਕੀ ਸੀ, ਰੁਪਜਾ ਤਾ ਕਿਸੇ ਪਾਸ ਹੁੰਦਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਅੰਨ ਵੀ ਕੇਵਲ ਦਿਤਨਾਂ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਬੜੇ ਔਖ ਨਾਲ ਵਰ੍ਹਾ ਪੂਰਾ ਹੋ ਸਕਦਾ । ਲੀੜੇ ਕਪੜੇ ਦਾ ਮੂਲੋਂ ਹੀ ਤੋੜਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਚੰਗੇ ਚੰਗੇ ਚੌਧਰੀ ਕੋਲੋਂ ਨੰਗੇ ਫਿਰਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨੀ ਕੇਵਲ ਪਸੂ ਹੀ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਦਾ ਮਾਲ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਜਿਸ ਪਾਸ ਜਿਤਨੇ ਵਧੀਕ ਪਸੂ ਹੁੰਦੇ, ਉਹ ਉਤਨਾ ਹੀ ਵਧੀਕ ਮਾਲਦਾਰ ਗਿਣਿਆ ਜਾਂਦਾ। ਏਸੇ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਨਾਲ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਲਈ ਹਰ ਚਨੇ ਜੁੱਟੀਆਂ ਦੇ ਕਈ ਕਈ ਕਟਕ 'ਜ਼ੰਗਲ' ਵਲ ਆਇਆ ਕਰਦੇ ਸਨ।

ਰੋਜ਼ ਰੋਜ਼ ਦਾ ਇਹ ਹਾਲ ਸੀ, ਕਿ ਪਸੂ ਅਰਾਮ ਨਾਲ ਚੁਗ ਰਹੇ ਹਨ, ਅਤੇ ਪਸੂਆਂ ਦੇ ਛੋਟੂ ਕਿਸੇ ਰੁਖ ਹੇਠ ਬੈਠੇ ਖੇਡ ਰਹੇ ਹਨ, ਕਿ ਟਾਂਗੂ ਵਲੋਂ ਟੱਮਕ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਆਉਣ ਲਗ ਪਈ ਹੈ, ਅਤੇ ਛੋਟੂ ਓਸੇ ਵੇਲੇ ਮਾਲ ਇਕੱਠਾ ਕਰਕੇ ਪਿੰਡ ਨੂੰ ਨੱਠ ਉਠੇ ਹਨ। ਪਿਛੇ ਵਿਚ ਵਾਹਰੂ ਢੋਲ ਵਜ ਪਿਆ ਹੈ, ਅਤੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਗਭਰੂ ਜਵਾਨ ਲੋੜਾ ਸੋਟਾ ਲੈ ਕੇ ਪੈਦਲ ਹੀ, ਯਾ ਅਲਾਣੇ ਸਵਾਰ, ਪਿੰਡੋ ਬਾਹਰ ਆ ਜਮਾਂ ਹੋਏ ਹਨ, ਅਤੇ ਓਸੇ ਵੇਲੇ ਧਾੜ ਦੇ ਮਗਰ ਨੱਠ ਉਠੇ ਹਨ। ਵਾਹਰੂ ਢੋਲ ਸੁਣ ਕੇ ਘੋੜੀਆਂ ਸਮਝ ਜਾਂਦੀਆਂ ਸਨ, ਕਿ ਹੁਣ ਸਾਡੀ ਲੋੜ ਦਾ ਵੇਲਾ ਹੈ, ਉਹ ਆਪ ਹੀ ਪਿੰਡ ਨੂੰ ਨੱਸ ਆਉਂਦੀਆਂ। ਪਲੋ ਪਲੀ ਵਿਚ ਧਾੜ ਨੂੰ ਵਾਹਰ ਮਿਲ ਪੈਂਦੀ ਹੈ, ਦੋਹਾਂ ਪਾਸਿਆਂ ਤੋਂ ਵਾਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਕੋਈ ਡਿਗਦਾ ਹੈ, ਕੋਈ ਘਾਇਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਧਾੜ ਪਸੂਆਂ ਨੂੰ ਛਡ ਕੇ ਭੱਜ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਅਤੇ ਵਾਹਰ ਪਸੂਆਂ ਤੇ ਵਛੜਾਂ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਪਿੰਡ ਨੂੰ ਮੁੜ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਗੱਲਾਂ ਰੋਜ਼ ਰੋਜ਼ ਹੁੰਦੀਆਂ ਸਨ, ਅਤੇ ਇਸਤ੍ਰਾਂ ਦੀ ਲੜਾਈ ਲੜਨਾ ਮੂਲੋਂ ਹੀ ਮਮੂਲੀ ਗੱਲ ਸਮਝੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ।

ਭੁੱਟੀਆਂ ਲਈ ਸੁਨਾਮ ਵਾਲਾ ਰਾਹ ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਖੁਲ੍ਹਾ ਪਿਆ ਸੀ, ਪਰ ਜਦ ਦੇ ਫੂਲਕੇ ਦੌੜ ਕੇ, ਤਦ ਤੋਂ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਰਾਹ ਵਿਚ ਇਹ ਔਕੜ ਖੜੀ ਹੋ ਗਈ, ਪਰ ਤਦ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਉਣਾ ਬੰਦ ਨਾ ਕੀਤਾ । ਜਦ ਹੁਣ ਮਹਾਰਾਜਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਡੌਲਿਆ ਵਿਚ ਜ਼ੋਰ ਵੇਖਿਆ, ਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਧਾੜਵੀਆਂ ਲਈ ਉਹੋ ਦਾਰੂ ਸੋਚਿਆ, ਜੋ ਅਸ ਤੋਂ ਇਕੱਤੀ ਵਰ੍ਹੇ ਪਹਿਲਾਂ ਭੱਲਾ ਸਿੰਘ ਬੈਰਾੜ ਨੇ ਸੋਚਿਆ ਸੀ ।

ਇਸ ਸਮੇਂ ਅਲਾਦਾਦ ਖਾਂ ਬੋਹੇ ਵਾਲਾ, ਵਲੈਤ ਖਾਂ ਤੇ ਅਨੈਤ ਖਾਂ ਬੁਲਾਢੇ ਵਾਲੇ, ਅਤੇ ਬਾਕਰ ਖਾਂ ਹਰਿਆਉ ਵਾਲਾ, ਏਹੋ ਤਕੜੇ ਭੱਟੀ ਸਨ, ਜੋ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਦੇ ਗਵਾਂਢ ਵਸਦੇ ਸਨ, ਅਤੇ ਫ਼ਤਿਹਾਬਾਦ ਵਾਲੇ ਭੱਟੀਆਂ ਨਾਲ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰੀਆਂ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਇਹ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਨਜ਼ਰ ਥੱਲੇ ਨਹੀਂ ਲਿਆਉਂਦੇ ਸਨ । ਫੂਲਕਿਆਂ ਦੇ ਵਡਿਆਂ ਨੇ ਭੱਟੀਆਂ ਪਾਸੋਂ ਜੋ ਜੋ ਦੁਖ ਸਹੇ ਹਨ, ਉਹ ਕੋਈ ਭੁੱਲ ਜਾਣ ਵਾਲੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਨਹੀਂ ਸਨ, ਅਤੇ ਜਦ ਤੀਕ ਭੱਟੀਆਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਪਣੀ ਜੂਹ ਵਿਚ ਰੋਲਿਆ ਨਾ ਜਾਵੇ, ਤਦ ਤੀਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਫੂਲਕਿਆਂ ਵਲ ਆਉਣਾ ਬੰਦ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ ।

ਸੰਮਤ ੧੮੯੫ ਬਿ: ਵਿਚ ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦਿੱਲੀ ਨੂੰ ਆਇਆ । ਅਤੇ ਲਾਹੌਰੋਂ ਦਿੱਲੀ ਤਕ ਰਾਹ ਉਜਾੜ ਬੀਆ ਬਾਨ ਹੋ ਗਿਆ । 'ਖਾਲਸਾ ਦਲ' ਦੇ ਅੱਡ ਅੱਡ ਜਥੇ ਬੈਰਾੜਾਂ ਦੇ ਤੱਪਿਆਂ ਵਿਚ ਆ ਬੈਠੇ, ਅਤੇ ਕੁਝ ਕੁ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਜੱਥਿਆਂ ਨੂੰ ਮਹਾਰਾਂਜਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਸਦਵਾ ਲਿਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਫੂਲਕਿਆਂ ਤੇ ਮਰੂਾਜਕਿਆਂ ਨੂੰ ਰਲਾਇਆ, ਅਤੇ ਸਾਰੀ ਸੈਨਾ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਭੁੱਟੀਆਂ ਦੇ ਅਲਾਕੇ ਵਲ ਮੂੰਹ ਕੀਤਾ।

ਭਲਾ ਕਿਸ ਭੁਟੀ ਦੀ ਪਾਂਇਆ ਸੀ, ਕਿ ਇਸ ਹੜ੍ਹ ਨੂੰ ਰੋਕ ਸਕਦਾ, ਜੋ ਸਾਹਮਣੇ ਆਇਆ, ਜਾਨੋ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ। ਕਈ ਪਿੰਡ, ਸਾੜੇ ਤੇ ਫੂਕੇ ਗਏ, ਅਤੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਮਾਲ ਲੈ ਕੇ, ਆਪਣੇ ਗਢਾਂਢੀ ਜੋਰਾਵਰ ਭੁੱਟੀਆਂ ਦੇ ਅਲਾਕੇ ਦੀ ਸੁਵਾਹ ਉਡਾਕੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬਰਨਾਲੇ ਨੂੰ ਮੁੜ ਆਏ।

ਹੁਣ ਇਕ ਵਾਰ ਜੁ ਮੱਥਾ ਲਗ ਗਿਆ, ਇਸ ਲਈ ਰੋਜ਼ ਰੋਜ਼ ਭੁੱਟੀਆਂ ਨਾਲ ਟਾਕਰੇ ਹੋਣ ਲਗ ਪਏ। ਕਦੇ ਉਹ ਫੂਲਕਿਆਂ ਉਤੇ ਚੜ੍ਹ ਜਾਂਦੇ। ਲਾਹੌਰ ਗਿਰਦੇ ਖਾਨ ਬਹਾਦਰ ਨੂੰ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਕਤਲ ਆਮ ਅਰੰਭੀ ਹੋਈ ਸੀ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਸਿੰਘ ਸਤਲੁਜ ਟੱਪ ਕੇ ਮਾਲਵੇ ਨੂੰ ਤੁਰੇ ਆਉਂਦੇ ਸਨ, ਕਈ ਬੀਕਾ ਨੇਰ ਨੂੰ ਚਲੇ ਗਏ, ਕਈ ਜੋ ਪੁਰਜਾ ਨੌਕਰ ਹੋਏ, ਬਹੁਤੇ ਬਰਾੜਾਂ ਦੇ ਪਿੰਡੀ ਵਸ ਪਏ, ਅਤੇ ਕਈ ਜੱਥੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੇ ਭਾਈ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਨਾਲ ਰਹਿਣ ਲਗ ਪਏ। ਜਦ ਤੀਕ ਸੰਮਤ ੧੮੦੧ ਬਿ: ਵਿਚ ਖਾਨ ਬਹਾਦਰ ਮਰ ਨਹੀਂ ਗਿਆ, ਤਦ ਤੀਕ ਖਾਲਸਾ 'ਦਲ' ਮਾਲਵੇ ਵਿਚ

1845/1745

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਹੀ ਢਿਰਦਾ ਰਿਹਾ, ਅਤੇ ਭੁੱਟੀਆਂ ਦੇ ਟਾਕਰੇ ਲਈ ਮਹਾਰਾਜਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਚੰਗਾ ਲਸ਼ਕਰ ਹਥ ਆ ਗਿਆ।

ਰੋਜ਼ ਰੋਜ਼ ਦੀਆਂ ਸੱਟਾਂ ਨੇ ਭੁੱਟੀਆਂ ਦੀ ਮੱਤ ਟਕਾਣੇ ਲੈ ਆਂਦੀ, ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜ਼ੋਰ ਸੁਨਾਮ ਵਲੋਂ ਹੌਲਾ ਪੈ ਗਿਆ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸੁਨਾਮ ਤੋਂ ਅਗਾਹਾਂ ਲੰਘ ਤੁਰੇ, ਅਤੇ ਛਾਜਲੀ ਉਜੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਕੇ ਦਿਝੇ ਨੂੰ ਜਾ ਵਸਾਇਆ, ਇਹ ਗਲ ਸੰਮਤ ੧੮੦੦ ਬਿ: ਦੀ ਹੈ। 1743

ਕਾਲੇਕੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਜੀ ਦੀ ਸੱਜੀ ਬਾਂਹ ਸਨ, ਅਤੇ ਪਹਿਲੇ ਦਿਨ ਤੋਂ ਮਹਾਰਾਜਾ ਜੀ ਦੇ ਨਾਲ ਰਹੇ ਸਨ। ਖਾਨਾ ਤੇ ਸੰਗੂ ਦੋਵੇਂ ਸਕੇ ਭੁਰਾ ਸਨ, ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਭਰਾਵਾਂ ਦੀ ਔਲਾਦ ਮਹਾਰਜਾ ਜੀ ਦੇ ਨਾਲ ਸੀ।

ਖਾਨਾ

ਬੀਬੀ ਫੱਤੋ | ਹਰੀਆ | ਸਿਰੀਆ

ਸੰਗੂ

ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ | ਸੱਤਾ ਸਿੰਘ)

ਪਰ ਸਭਨਾਂ ਵਿਚੋਂ, ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਵਧਕੇ ਸੀ। ਜਦ ਮਹਾਰਾਜਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਜੀ ਨੇ ਦਿੜ੍ਹਬਾ ਅਬਾਦ ਕੀਤਾ, ਤਾਂ ਕਾਲੇ-ਕੇ ਉਸ ਦੀ ਵਾੜ ਬਣ ਕੇ ਲਾਂਭੀ ਚਾਂਭੀ ਵਸ ਪਏ। ਹਰੀਏ ਨੇ ਦੁਗਾਲ ਬੱਧਾ, ਸਿਰੀਏ ਨੇ ਜਨਾਲ, ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਮਾਲਪੁਰ; ਤੇ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਬਮ੍ਹਣਾ। ਇਸਤਰ੍ਹਾਂ ਮਹਾਰਾਜਾ ਜੀ ਦੇ ਅਲਾਕੇ ਦੀ ਹੱਦ ਸਮਾਣੇ ਦੇ ਪਾਸ ਪਾਸ ਤੀਕ ਪੁਜ ਪਈ*।

ਜਦ ਦਾ ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਗੁਜਰਿਆ, ਸ੍ਰ: ਸੱਤਾ ਸਿੰਘ ਗਮ ਨਾਲ ਘੁਲਦਾ ਹੀ ਗਿਆ। ਆਪ ਦਾ ਐਤਨਾ ਜ਼ੋਰ ਸੀ; ਕਿ ਆਪ ਨੇ ਫ਼ਰੀਦ ਖਾਂ ਕਾਕੜੇ ਵਾਲੇ ਦੇ ਨੱਕ ਹੇਠ ਢੋਡਿਆਂ ਦੀ ਮੋੜ੍ਹੀ ਜਾ ਗਡੀ ਸੀ, ਅਤੇ ਕਾਕੜਾ ਆਦਿ ੧੭ ਪਿੰਡਾਂ ਪਾਸੋਂ ਹਰ ਸਾਲ ਰਾਖੀ ਲਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਅਤੇ ਘਰਾਚੋਂ ਆਦਿ ਦਸਾਂ ਪਿੰਡਾਂ ਦੀ ਕਛ ਬਟਾਈ ਕਰਵਾਇਆ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਅਰਥਾਤ ਸਕਰੌਦੀ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਦੱਖਣ ਵਲ ਬਿਜਲ ਪੁਰ ਤੀਕ, ਅਤੇ ਘਰਾਚੋਂ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਪੂਰਬ ਵਲ ਕਾਲੇ ਝਾੜ ਤੀਕ ਸਭ ਅਲਾਕਾ ਆਪ ਦਾ ਹੀ ਸੀ। ਇਕ ਵਾਰ ਆਪ ਨੇ ਬਠਿੰਡੇ ਦੇ ਕਿਲੇ ਉਤੇ ਵੀ ਜਾ ਕਬਜ਼ਾ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਜੋ ਓਦੋਂ ਸੁੰਞਾ ਹੀ ਪਿਆ ਸੀ*, ਪਰ ਅਗੇ ਜਦ ਕੋਈ ਜਾਏਦਾਦ ਸਾਂਭਣ ਵਾਲਾ ਹੀ ਨਜਰ ਨਾ ਆਵੇ, ਤਾਂ ਕਿਸ ਦੀ ਖਾਤਰ ਕੋਈ ਦੁਖ ਸੁਖ ਸਹੇ। ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਦੀ ਮੌਤ ਨੇ ਸ੍ਰ: ਸੱਤਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਦਿਲ ਬੁਝਾ ਦਿਤਾ

*ਵੇਖੋ ਨਕਸ਼ਾ ਨੰ: ੨ ॥

*ਯਾਦ ਦਾਸ਼ਤ ਸ੍ਰ: ਅਲਬੇਲ ਸਿੰਘ ਕਾਲੇਕਾ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸੀ। ਆਪਣੇ ਸੂਰਮੇਂ ਪੁਤਰ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਆਪ ਦਸ ਸਾਲ ਤੀਕ ਇਸ ਦੁਨੀਆਂ ਦਾ ਰੰਗ ਵੇਖਦੇ ਰਹੇ, ਅਤੇ ਅੰਤ ਨੂੰ ਸੰਮਤ ੧੯੦੧ ਬਿ: ਵਿਚ ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਛੱਡ ਗਏ*।

ਅਜ ਕਲ ਆਪ ਦੀ ਤੇ ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸਮਾਧ ਹੈਂਢਿਆਏ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਬਰਨਾਲੇ ਦੇ ਰਾਹ ਉਤੇ ਹੈ। ਆਪ ਦੀ ਸਮਾਧ ਉਤੇ ਲੋਕੀਂ ਸੁਖਣਾ ਸੁੱਖਦੇ ਹਨ, ਅਤੇ ਸਵੇਰ ਹੁੰਦਿਆਂ ਹੀ ਸ਼ੁਭ ਜਾਣ ਕੇ ਆਪ ਦਾ ਨਾਮ ਲੈ ਲੈਂਦੇ ਹਨ।

ਸ: ਸੱਭਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸ਼ਾਦੀ ਮੌੜ ਦੀ ਲੜਕੀ ਮਾਈ ਬੇਗੀ ਨਾਲ ਹੋਈ ਹੋਈ ਸੀ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਇਕੋ ਲੜਕਾ ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਹੋਇਆ, ਜੋ ਐਨ ਜਵਾਨੀ ਵੇਲੇ ਸੰਮਤ ੧੯੬੧ ਬਿ: ਵਿਚ ਗੁਜਰ ਗਿਆ, ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸ਼ਾਦੀ ਰੱਲਾ ਪਿੰਡ ਦੇ ਦਲਪਤਿ ਚਾਹਲ ਦੀ ਲੜਕੀ ਮਾਈ ਰੇਸਾਂ ਨਾਲ ਹੋਈ ਸੀ। ਮਾਈ ਰੇਸਾਂ ਵਿਚਾਰੀ ਸੌਹਰੇ ਘਰ ਆਈ ਹੀ ਸੀ, ਕਿ ਪਤੀ ਸਿਰ ਉਤੋਂ ਗੁਜਰ ਗਿਆ। ਇਹ ਚਰਖਾ ਕੱਤਦੀ ਰਹਿੰਦੀ, ਅਤੇ ਥਾਨ ਤਿਆਰ ਕਰਵਾ ਕੇ ਸ: ਸੱਭਾ ਸਿੰਘ ਪਾਸ ਘਲਵਾ ਦਿਆ ਕਰਦੀ। ਸ: ਸੱਭਾ ਸਿੰਘ ਕੁਝ ਰੁਪੈ ਘਲਵਾ ਦਿਆ ਕਰਦਾ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਮਾਈ ਰੇਸਾਂ ਆਪਣੇ ਦਿਨ ਪੂਰੇ ਕਰਦੀ ਰਹੀ।

ਮਾਈ ਰੇਸਾਂ ਦੀ ਸੱਸ ਮਾਈ ਬੇਗੀ ਦਾ ਸੁਭਾਵ ਬੜਾ ਕਰੜਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਇਕ ਵਾਰ ਗੁਸੇ ਹੋ ਕੇ

*ਐਹਵਾਲ ਕੰਵਰ ਹਿੰਮਤ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਮਾਈ ਰੇਸਾਂ ਅਗੇ ਜ਼ਹਿਰ ਦਾ ਕਟੋਰਾ ਰਖ ਦਿਤਾ, ਅਤੇ ਕਹਿਆ ਕਿ ਇਸ ਨੂੰ ਪੀ ਲਵੋ। ਮਾਈ ਰੇਸਾਂ ਕਹੇ, ਪਹਿਲਾਂ ਤੁਸੀ ਪੀਵੋ, ਮੈਂ ਮਗਰੋਂ ਪੀਵਾਂਗੀ, ਪਰ ਮਾਈ ਬੇਰਗੀ ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਨਾ ਮੰਨੇ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਮਾਈ ਰੇਸਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ੱਕ ਪੈ ਗਿਆ, ਤੇ ਆਪ ਨੇ ਉਹ ਕਟੋਰਾ ਡੋਲ੍ਹ ਦਿਤਾ *।

ਪੁਤਰ ਗੁਜਰਨ ਤੋਂ ਦਸ ਸਾਲ ਮਗਰੋਂ ਜਦ ਸਰਦਾਰ ਸੱਭਾ ਸਿੰਘ ਗੁਜਰਿਆ, ਤਾਂ ਮਾਈ ਬੇਰਗੀ ਨੇ ਰੇਸਾਂ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਚਾਚੇ ਲਖਮੀਰ ਸਿੰਘ ਚਾਹਲ ਦੇ ਕਾਠ ਮਾਰਕੇ ਇਕ ਕੋਠੜੀ ਵਿਚ ਕੈਦ ਕਰ ਦਿਤਾ, ਅਤੇ ਦਰਵਾਜਾ ਪੱਕੀਆਂ ਇੱਟਾਂ ਨਾਲ ਚਿਣਵਾ ਕੇ ਕੇਵਲ ਇਤਨਾ ਹੀ ਰਾਹ ਰਖਿਆ ਜਿਥੋਂ ਦੀ ਰੋਟੀ ਦਿਤੀ ਜਾ ਸਕੇ; ਸੋ ਉਸ ਰਾਹ ਥਾਂਣੀ ਰੋਲੀ ਰੋਟੀ ਦੇ ਆਇਆ ਕਰਦੀ।

ਜਦ ਮਹਾਰਾਜਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੇ ਹੋਰ ਭਾਈਚਾਰਾ ਮੁਕਾਣ ਦੇ ਤੌਰ ਹੰਢਿਆਇ ਆਏ, ਤਾਂ ਗੁਰਮਖ ਦੀਵਾਨਾ ਕਿਲੇ ਅੰਦਰ ਜਾਕੇ ਸਰਦਾਰਨੀ ਰੇਸਾਂ ਨੂੰ ਲੱਭ ਰਿਹਾ, ਪਰ ਜਦ ਉਹ ਕਿਤੋਂ ਨਾ ਲੱਭੀ, ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਬਾਹਰ ਆਕੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਆਖਿਆ, ਕਿ ਮਾਈ ਬੇਰਗੀ ਨੇ ਸਰਦਾਰਨੀ ਰੇਸਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ੈਦ ਮਰਵਾ ਦਿਤਾ, ਕਿਲੇ ਵਿਚ ਉਸ ਦਾ ਕੁਝ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਲਗਦਾ। ਇਹ ਗੱਲ ਸੁਣ ਕੇ ਸਾਰੇ ਭਾਈਚਾਰੇ ਨੇ ਮਾਈ ਬੇਰਗੀ ਨੂੰ ਤੰਗ ਕੀਤਾ, ਕਿ ਸਰਦਾਰਨੀ ਰੇਸਾਂ ਤੇ

---

* ਯਾਦ ਦਾਸ਼ਤ ਮਾਈ ਭਾਗਣ ॥

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਓਸ ਦੇ ਚਾਚੇ ਲਖਮੀਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਹਾਜਰ ਕਰੋ। ਜਦ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਨ੍ਹਾ ਦੀ ਬੰਦ ਖਾਲਸ ਹੋਈ, ਤਾਂ ਮਹਾਰਾਜਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਮਾਈ ਬੇਰੀ ਨੂੰ ਤਕੀਦ ਕੀਤੀ, ਕਿ ਅਗੇ ਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਐਸਾ ਸਕੂਲ ਕਦੇ ਨਾ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ।

ਸ੍ਰ: ਬਖਤਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ੇਹਣੇ ਵਾਲੇ ਗੁਜਰ ਚੁਕੇ ਸਨ*; ਤੇ ਇਸ ਸਮੇਂ ਆਪ ਦੇ ਦੋ ਪੁਤਰ ਸ੍ਰ: ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਤੇ ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਸਹਿਣੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਸ੍ਰ: ਭਾਗਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸਲਾਹ ਸਰਦਾਰਨੀ ਰੇਸਾਂ ਉਤੇ ਚਾਦਰ ਪਾਉਣ ਦੀ ਹੋਈ। ਇਸ ਗਲ ਦਾ ਪਤਾ ਜਦ ਕੰਵਰ ਸਰਦੂਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਲਗਾ, ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਹੰਡਿਆਏ ਦੇ ਵਸਨੀਕ ਨਥਾ ਰੰਗਰੇਜ ਦੀ ਤ੍ਰੀਮਤ ਏਮਨਾਂ ਹਥੀਂ ਇਹ ਸੁਨੇਹਾ ਘਲਵਾਇਆ, ਕਿ ਜੇਕਰ ਸਰਦਾਰਨੀ ਰੇਸਾਂ ਦੀ ਮਰਜੀ ਕਰੇਵੇ ਦੀ ਹੋਵੇ, ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਇਸ ਗਲ ਲਈ ਰਾਜੀ ਹਾਂ।

---

*ਯਾਦ ਦਾਸ਼ਤ ਮਾਈ ਭਾਗਣ। ਪਰ ਤਵਾਰੀਖ ਸਿਖ ਬੈਰਾੜਾਂ ਵਿਚ ਸ੍ਰ: ਬਖਤਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਗੁਜਰਨਾ ਇਸ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਚਿਰ ਮਗਰੋਂ ਮੰਨਿਆ ਹੈ। ਰਾਇ ਭੁਗਵੰਤ ਰਾਇ ਦੇ ਕਾਗਜਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਚਿਠੀ ਕੰਵਰ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਆਪਣੇ ਬਾਬਾ ਜੀ (ਮਹਾਰਾਜਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ) ਦੇ ਨਾਮ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਸ੍ਰ: ਬਖਤਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸਰਦਾਰ ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਨਾਮ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਸਿਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਕਿ ਸਰਦਾਰ ਬਸਤਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਇਸ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਕਿਤੇ ਪਿਛੋਂ ਗੁਜਰੇ ਹੋਣਗੇ।

† ਯਾਦਦਾਸ਼ਤ ਮਾਈ ਭਾਗਣ ॥

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸਰਦਾਰਨੀ ਰੇਸਾਂ ਨੇ ਪਿਛਲੇ ਦਸ ਵਰ੍ਹੇ ਬੜੀ ਸਹਿਨ ਸੀਲਤਾ ਨਾਲ ਕੱਟੇ ਸਨ, ਇਸ ਲਈ ਆਪ ਦੀ ਇੱਛਾ ਕਰੇਵੇ ਦੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਪਰ ਆਪ ਦੇ ਚਾਚੇ ਲਖਮੀਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਮਝਾਉਂਣ ਕਰਕੇ ਆਪ ਮੰਨ ਗਏ, ਅਤੇ ਕੰਵਰ ਸਰਦੂਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਹੰਢਿਆਏ ਆ ਕੇ ਚਾਦਰ ਪਾ ਲਈ। ਇਸ ਗੱਲੋਂ ਮਾਈ ਬੇਰੀ ਗੁਸੇ ਹੋ ਕੇ ਆਪਣੇ ਪੇਕੇ ਮੌੜੀ ਚਲੀ ਗਈ, ਜਿਥੋਂ ਮਹਾਰਾਜਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਸਦਵਾ ਕੇ ਖੁੱਡੀ ਪਿੰਡੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਗੁਜਾਰ ਲਈ ਦੇ ਦਿਤਾ, (ਤੇ ਹੰਢਿਆਏ ਦੀ ਜ਼ਮੀਨ ਵੀ ਖੁੱਡੀ ਨਾਲ ਲਾ ਦਿਤੀ)* ਜਿਥੇ ਅਖੀਰ ਤੀਕ ਮਾਈ ਬੇਰੀ ਰਹਿੰਦੀ ਰਹੀ, ਇਸੇ ਕਰ ਕੇ ਲੋਕੀ ਖੁੱਡੀ ਨੂੰ ਬੇਰੀ ਵਾਲੀ ਖੁੱਡੀ ਆਖਣ ਲਗ ਪਏ ਸਨ।

ਸਰਦਾਰਨੀ ਰੇਸਾਂ ਦੇ ਗੁਜਾਰੇ ਲਈ ਹੰਢਿਆਇਆ, ਰੰਜਾ ਧਨੌਲਾ ਤੇ ਰੱਲਾ ਪਿੰਡ ਦਿਤੇ ਗਏ, ਅਤੇ ਹੰਢਿਆਏ ਹੀ ਆਪ ਰਹਿੰਦੇ ਰਹੇ। ਰੱਲਾ ਆਪ ਦਾ ਪੇਕਾ ਪਿੰਡ ਸੀ, ਜਿਸ ਉਤੇ ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸ਼ਾਦੀ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ । ਸੋ ਇਹ ਤਿੰਨ ਪਿੰਡ ਸਰਦਾਰਨੀ ਰੇਸਾਂ ਦੇ ਗੁਜ਼ਾਰੇ ਲਈ ਦੇ ਕੇ ਸ: ਸੱਤਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਬਾਕੀ ਸਾਰੇ ਪਿੰਡਾਂ

---

*ਯਾਦ ਦਾਸ਼ਤ ਸ: ਰਾਜੂ ਸਿੰਘ ॥

†ਸ: ਸੱਤਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਅਲਾਕੇ ਵਿਚੋਂ ਕੇਵਲ ਪਿੰਡ ਢਬਾਲੀ ਸ: ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਪਾਸ ਰਿਹਾ ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਉਤੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ ਅਤੇ ਹੰਢਿਆਏ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਥਾਣਾ ਬਠਾ ਦਿਤਾ । ਇਹ ਗਲ ਅਰੰਭ ਸੰਮਤ ੧੮੦੨ ਬਿਃ ਦੀ ਹੈ।

1745 A.D.

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਅਲੀ ਮੁਹੰਮਦ ਖਾਂ ਦਾ ਸੱਰੇਹੰਦ ਆਉਣਾ

[੧੯੦੨-੧੯੦੪]

ਦਾਊਦ ਖਾਂ ਇਕ ਪਠਾਣ ਸੀ, ਜੋ ਨੌਕਰੀ ਨਾਂ ਲੱਭਣ ਕਰਕੇ ਬਰੇਲੀ ਗਿਰਦੇ ਝਾਕੇ ਮਾਰਨ ਲਗ ਪਿਆ, ਅਤੇ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਥੋੜੇ ਜਹੇ ਇਲਾਕੇ ਨੂੰ ਸਾਂਭ ਬੈਠਾ। ਇਕ ਵਾਰ ਬਾਂਕੋਲੀ ਪਿੰਡ ਦੀ ਲੁਟ ਵਿਚ ਇਸ ਨੂੰ ਜੱਟਾਂ ਦਾ ਸੋਹਣਾ ਬਾਲਕ ਹੱਥ ਲਗਾ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਦਾਊਦ ਖਾਂ ਨੇ ਪੁੱਤਾਂ ਵਾਂਗ ਪਾਲਿਆ, ਅਤੇ ਅਲੀ ਮੁਹੰਮਦ ਖਾਂ ਇਸ ਦਾ ਨਾਮ ਰਖਿਆ।

ਦਾਊਦ ਖਾਂ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਅਲੀ ਮਹੰਮਦ ਖਾਂ ਵੀ ਇਰਦ ਗਿਰਦ ਦੇ ਅਲਾਕੇ ਨੂੰ ਸਾਂਭਣ ਲਗ ਪਿਆ, ਅਤੇ ਦਿਲੀ ਦੀ ਹਕੂਮਤ ਜੋ ਢਿੱਲੀ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਸ਼ਾਹੀ ਹਾਕਮਾਂ ਨੂੰ ਕਢ, ਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜ ਨੂੰ ਭੱਜਾ, ਅਤੇ ਵਜੀਰ ਦੇ ਪੁਤਰ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਲੜਕੀ ਦਾ ਡੋਲਾ ਦੇ ਕੇ ਰੁਹੇਲ ਖੰਡ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਅਲਾਕੇ ਦਾ ਮਾਲਕ ਬਣ ਬੈਠਾ, ਅਤੇ ਆਂਵਲੇ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਬਣਾ ਲਿਆ। ਰੋਹੇਲ ਖੰਡ ਵਿਚ ਅਜ ਤੀਕ ਲੋਕੀਂ ਆਖਦੇ ਹਨ:-

ਐਸੇ ਸੇ ਐਸਾ ਭਜੇ, ਦੇਖ ਪ੍ਰਭੂ ਕੇ ਠਾਠ ।
ਆਂਵਲੇ ਕਾ ਰਾਜਾ ਭਜੇ ਬਾਂਕਲੀ ਕੇ ਜਾਟ ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਅੰਤ ਮਹੰਮਦ ਸ਼ਾਹ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਆਪਣੀ ਸਾਰੀ ਫੌਜ ਲੈਕੇ ਅਲੀ ਮਹੰਮਦ ਖਾਂ ਉਤੇ ਆਪ ਚੜਾਈ ਕੀਤੀ, ਅਤੇ ਤਿੰਨ ਮਹੀਨੇ ਚੱਕਰਾਂ ਮਾਰਕੇ ਵੀ ਰੁਹੇਲੇ ਦੀ ਗੜ੍ਹੀ ਨੂੰ ਸਰ ਨਾ ਕਰ ਸਕੇ। ਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜ ਸੁਖ ਰਹਿੰਣੀ ਸੀ, 'ਰੰਗ ਢੰਗ ਜਨਾਨੇ ਸਨ, ਅਖਾਂ ਵਿਚ ਕੱਜਲ ਪਾਉਂਦੇ, ਦੰਦਾ ਉਤੇ ਦੰਦਾਸਾ ਮਲਦੇ, ਹੱਥਾਂ ਪੈਰਾਂ ਨੂੰ ਮੇਂਹਦੀ ਲਾਉਂਦੇ, ਅੰਗੂਠੀ, ਛੱਲੇ, ਚਾਂਦੀ ਦੇ ਤਵੀਤ, ਅਤੇ ਕੰਨਾ ਵਿਚ ਵਾਲੇ ਪਾਉਂਦੇ ਸਨ*; ਅਤੇ ਬਖਸ਼ੀ ਜੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਨਾਲੋਂ ਵਧੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਭਲਾ ਐਸੀ ਫੌਜ ਨੇ ਅਲੀ ਮਹੰਮਦ ਖਾਂ ਜਹੇ ਸੂਰਮੇ ਨੂੰ ਕੀ ਜਿੱਤ ਸਕਣਾ ਸੀ, ਦੂਰੋਂ ਹੀ ਤੀਰ ਮਾਰ ਕੇ ਆਖ ਛਡਦੇ, 'ਐਹ ਮਾਰ ਲਿਆ', ਮਾਨੋ ਅਲੀ ਮਹੰਮਦ ਖਾਂ ਕੋਈ ਦੁਸੈਹਰੇ ਦਾ ਰਾਵਣ ਸੀ।

ਇਕ ਮਾਮੂਲੀ ਗੜ੍ਹੀ ਨੂੰ ਸਰ ਕਰਨ ਲਈ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਲਗੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ। ਦਮਦਮੇ ਬਣਾਕੇ ਤੋਪਾਂ ਚਾੜ੍ਹ ਦਿਤੀਆਂ, ਗੋਲਾ ਬਾਰੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤੀ, ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਸਰਦਾਰ ਲੋਹੇ ਦੀਆਂ ਬੁਖਾਰੀਆਂ ਵਿਚ ਬੈਠਕੇ ਲੜਾਈ ਦਾ ਰੰਗ ਢੰਗ ਵੇਖਦੇ, ਫੌਜਾਂ ਵਧਦੀਆਂ; ਪਰ ਡਰਦੀਆਂ ਮਾਰੀਆਂ ਫੇਰ ਆਪੇ ਹੀ ਮੁੜ ਆਉਂਦੀਆਂ

---

* ਅਖਬਾਰੁਲ ਸਨਾਦੀਦ ॥

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਗੜ੍ਹੀ ਗਿਰਦੇ ਦਿੱਲੀ ਦਾ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਬੈਠਾ ਹੈ, ਪਰ ਗੜ੍ਹੀ ਸਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ*।

ਲੋਕੀ ਆਖਣ, ਕਿ ਜੋ ਕੋਈ ਆਪਣੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨਾਲ ਲੜਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਉਤੇ ਉਸ ਦੀ ਔਰਤ ਹਰਾਮ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਸੋ ਰੁਹੇਲੇ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਖਿਸਕਣ ਲਗੇ, ਅਤੇ ਅੰਤ ਨੂੰ ਜੇਠ ਸੰਮਤ ੧੮੦੨ ਬਿਃ ਵਿਚ ਅਲੀ ਮਹੰਮਦ ਖਾਂ ਨੇ ਵੀ ਈਨ ਮੰਨ ਲਈ, ਅਤੇ ਗੜ੍ਹੀ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲ ਕੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋ ਗਿਆ।

ਪਾਤਸ਼ਾਹ ੨੧ ਹਾੜ ਸੰਮਤ ੧੮੦੨ ਬਿਃ ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਪੁੱਜਾ, ਅਤੇ ਚਾਰ ਮਹੀਨੇ ਅਲੀ ਮਹੰਮਦ ਖਾਂ ਨੂੰ ਕੈਦ ਰਖ.ਕੇ ਫਿਰ ਸਰਹੰਦ ਦਾ ਹਾਕਮ ਬਣਾ ਦਿਤਾ †, ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਦੋਵੇਂ ਪੁੱਤਰ ਜਮਾਨਤ ਵਜੋਂ ਆਪਣੇ ਪਾਸ ਰਖ ਲਏ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਸਰਹੰਦ ਪੰਜ ਹਜਾਰ ਮੁਗਲਾਂ ਦੀ ਤਨਖਾਹ ਵਜੋਂ ਦਿਤਾ ਜਾਇਆ ਕਰਦਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਹਾਕਮ ਨਾਲ ਸਾਰੇ ਅਲਾਕੇ ਦੀ ਆਮਦਨ ਦਾ ਠੇਕਾ ਹੋ ਕੇ ਪੰਜ ਪੰਜ ਹਜ਼ਾਰ ਦੀਆਂ ਕਿਸ਼ਤਾਂ ਵਸੂਲ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਇਆ ਕਰਦੀਆਂ ਸਨ। ਸੋ ਅਲੀ ਮਹੰਮਦ ਖਾਂ ਨੇ ਪਹਿਲੀ

---

*ਇਸ ਮੁਹਿੰਮ ਦੇ ਸਵਿਸਥਾਰ ਹਾਲ ਅਨੰਦ ਰਾਮ ਮੁਖਲਸ ਨੇ ਆਪਣੇ "ਸਫਰ ਨਾਮੇ" ਵਿਚ ਲਿਖੇ ਹਨ ਜੋ, ਇਸ ਮੁਹਿੰਮ ਵਿਚ ਲਸ਼ਕਰ ਦੇ ਨਾਲ ਸੀ ॥

†ਮੁਨਤਖਿਬ-ਉਲ-ਉਲੂਮ ਵੇਖੋ ਅੰਤਕਾ ਨੰਃ ੨ ॥

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਕਿਸ਼ਤ ਤਾਂ ਦਿੱਲੀ ਹੀ ਤਾਰ ਦਿਤੀ, ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਕਿਸ਼ਤਾਂ ਨੇਮ ਨਾਲ ਵੇਲੇ ਸਿਰ ਤਾਰ ਦੇਂਦਾ ਰਿਹਾ *।

ਅਲੀ ਮੁਹੰਮਦ ਖਾਂ ਸਰਹੰਦ ਦਾ ਹਾਕਮ ਹੋ ਕੇ ਨਹੀਂ ਆਇਆ ਸੀ, ਬਲਕਿ ਅਲਾਕੇ ਦਾ ਠੇਕੇਦਾਰ ਹੋਕੇ। ਉਸ ਦਾ ਕੰਮ ਅਲਾਕੇ ਨੂੰ ਵਸਾਉਂਣਾ, ਸੁਖੀ ਰਖਣਾ, ਜਾ ਨਿਆਉਂ ਕਰਨ ਦਾ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਸਗੋਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਪੰਜ ਹਜਾਰ ਮੁਗਲਾਂ ਦੀ ਤਨਖਾਹ ਪੂਰੀ ਕਰਨ ਦਾ, ਅਤੇ ਵਧਦੀ ਰਕਮ ਆਪਣੇ ਪਾਸ ਰਖਣ ਦਾ। ਉਸ ਨੇ ਦਿੱਲੀਉਂ ਤੁਰਦਿਆਂ ਹੀ ਆਪਣੇ ਸਭ ਸਰਕਰਦੇ ਮੰਗਵਾ ਲਏ, ਜੋ ਦਿੱਲੀ ਆਉਂਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਸਨ, ਅਤੇ ਰੁਹੇਲਿਆਂ ਦੀ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀ ਫੌਜ ਅਕੱਠੀ ਕਰ ਕੇ ਅਰੰਭ ਮੱਘਰ ਵਿਚ ਸਰਹੰਦ ਆ ਗਿਆ।

ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਇਸ ਸਾਰੇ ਅਲਾਕੇ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵਰਾਨ ਹੀ ਰਹੀ ਸੀ, ਅਤੇ ਦਿਲੀਉਂ ਕੋਈ ਚੱਜ ਦਾ ਹਾਕਮ ਨਹੀਂ ਆਇਆ ਸੀ। ਚੌਧਰੀ ਆਕੀ ਹੋ ਰਹੇ ਸਨ; ਆਪਣੇ ਅਲਾਕਿਆਂ ਦੀ ਆਮਦਨ ਉਹ ਆਪ ਹੀ ਖਾ ਜਾਂਦੇ, ਅਤੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਆਦਮੀਆਂ ਨੂੰ ਕਦੀ ਕੁਝ ਦੇ ਛਡਦੇ, ਅਤੇ ਕਦੀ ਉਹ ਭੀ ਨਾ ਦੇਂਦੇ। ਅਲੀ ਮਹੰਮਦ ਖਾਂ ਪਹਿਲਾ ਹੀ ਹਾਕਮ ਸੀ, ਜੋ ਸਰਹੰਦ ਆਇਆ, ਅਤੇ ਪਿਛਲੀਆਂ ਬਾਕੀਆਂ ਵਸੂਲ ਕਰਨ ਲੱਗਾ।

---

* ਤਵਾਰੀਖ ਫਤਹਿ ਬਖਸ਼।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਹਾਕਮ ਦੇ ਆਇਆਂ ਅਲਾਕੇ ਦੇ ਸਭ ਚੌਧਰੀ ਸਰਹੰਦ ਹਾਜਰ ਹੋ ਗਏ। ਪਵਾਸ ਵਿਚੋਂ ਚਨਾਰਥਲ ਦੇ ਟਵਾਣੇ; ਜਰਗ ਦੇ ਮੰਛੇਰ, ਧਮੋਟ ਦੇ ਝੱਲੀ ਗਿਲ, ਅਤੇ ਰਾਮਪੁਰੇ ਦੇ ਝੱਜ ਚੌਧਰੀ ਤੇ ਮਲੇਰੀਏ ਤਾਂ ਆ ਗਏ, ਪਰ ਰਾਏ ਪੁਰੀਏ ਰਾਏਵਾਲ, ਤੇ ਰਾਏ ਕੋਟੀਏ ਨਾਂ ਆਏ; ਕਿਉਂਜੁ ਸਰਹੰਦੋਂ ਦੂਰ ਤੇ ਬਹੁਤੇ ਅਲਾਕੇ ਦੇ ਮਾਲਕ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਇਹ ਜੋਰਾਂ ਉਤੇ ਸਨ, ਅਤੇ ਪਿਛਲੇ ਪੰਜਾਂ ਸਤਾਂ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਹੀ ਆਕੀ ਹੋ ਰਹੇ ਸਨ। 'ਜੰਗਲ' ਵਿਚੋਂ ਮਹਾਰਾਜਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਤੇ ਫੂਲਕੇ, ਸਾਬੋਕੇ, ਰੋਂਡਾ ਚਾਹਲ ਭਿੱਖੀ ਵਾਲਾ, ਅਤੇ ਵਲੈਤ ਖਾਂ ਅਨੈਤ ਖਾਂ ਬੁਲਾਡੀਆ ਦਾ ਚਾਚਾ ਰਹਿਮਾਨ ਖਾਂ ਆਏ, ਤੇ ਨਵੇਂ ਹਾਕਮ ਨਾਲ ਮੁਲਾਕਾਤਾਂ ਕੀਤੀਆਂ।*

ਗਿਰਦ ਨਵਾਹੀ ਦੇ ਸਰਕਾਰੀ ਹਾਕਮ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਅਲਾਕੇਦਾਰ ਸਾਰੇ ਦੇ ਸਾਰੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਉਲਟ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਅਲੀ ਮੁਹੰਮਦ ਖਾਂ ਦੇ ਐਸੇ ਕੰਨ ਭਰੇ, ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਸਰਹੰਦ ਹੀ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਨੂੰ ਕੈਦ ਕਰ ਲਿਆ†, ਅਤੇ ਹੁਕਮ ਦਿਤਾ, ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਭ ਕੁਝ ਜਬਤ ਕਰ ਲਿਆ ਜਾਵੇ।

ਇਹ ਖਬਰ ਸਰਕਾਰੀ ਆਦਮੀਆਂ ਦੇ ਪੁਰਾਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਬਰਨਾਲੇ ਅਪੜ ਪਈ ਸੀ। ਇਸ

---

* ਯਾਦਗਾਤ ਮਾਈ ਭਾਗਣ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਲਈ ਸਾਰੇ ਪਰਵਾਰ ਵਿਚ ਭਾਜੜ ਪੈ ਗਈ । ਸਭ ਸਮਾਨ ਬਰਨਾਲੇ ਹੀ ਛੱਡਿਆ, ਅਤੇ ਕੇਵਲ ਜਾਨਾਂ ਲੈ ਕੇ ਬਠਿੰਡੇ ਅਪੜੇ । ਉਥੇ ਜੋਧ ਨੇ ਪਨਾਹ ਦਿਤੀ, ਅਤੇ ਜਦ ਤੀਕ ਮਹਾਰਾਜਾ ਜੀ ਕੈਦੋਂ ਨਾ ਛੁਟੇ, ਸਾਰਾ ਪਰਵਾਰ ਬਠਿੰਡੇ ਹੀ ਰਿਹਾ । ਇਹ ਬਿਪਤਾ ਕੇਵਲ ਮਹਾਰਾਜਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਪਰਵਾਰ ਉਤੇ ਹੀ ਸੀ; ਭਦੌੜੀਏ ਆਦਿ ਬਾਕੀ ਢੁਲਕੇ ਇਸ ਆਪਦਾ ਤੋਂ ਬਚੇ ਹੋਏ ਸਨ ।

ਬਰਨਾਲੇ ਦਾ ਮਾਲ ਸਾਂਭ ਕੇ ਅਲੀ ਮਹੰਮਦ ਖਾਂ ਨੇ ਰਾਏ ਪੁਰੀਆ ਤੇ ਰਾਏ ਕੋਟੀਆਂ ਨੂੰ ਨਚੋੜਨਾ ਚਾਹਿਆ, ਅਤੇ ਰਹਿਮਤ ਖਾਂ, ਦੋਂਦੇ ਖਾਂ, ਤੇ ਬੱਡੂ ਖਾ ਨੂੰ ਤਿੰਨ ਹਜਾਰ ਰੁਹੇਲਾ ਦੇਕੇ ਰਾਏ ਪੁਰ ਵਲ ਘਲਿਆ, ਅਤੇ ਜਮਾਲ ਖਾਂ ਮਲੇਰੀਏ ਨੂੰ ਵੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਕਰ ਦਿਤਾ, ਉਸ ਸਮੇਂ ਰਾਏ ਪੁਰ ਦਾ ਚੌਧਰੀ ਭਾਰਾ ਮਲ ਸੀ, ਉਹ ਦਸ ਬਾਰਾਂ ਹਜਾਰ ਦੀ ਵਾਹਰ ਲੈਕੇ ਅਗੋਂ ਟੇਕਰਿਆ । ਬੜੀ ਲੜਾਈ ਹੋਈ, ਅਤੇ ਪਿੰਡਾਂ ਦੀਆਂ ਵਾਹਰਾਂ ਜੁਟ ਕੇ ਟਾਕਰਾ ਨਾ ਕਰ ਸਕੀਆਂ । ਜਦ ਭਾਰਾ ਮਲ ਪਿਛਾਹਾਂ ਕਿਲੇ ਨੂੰ ਹਟਿਆ, ਤਾਂ ਰੁਹੇਲੇ ਐਤਨੇ ਗਲ ਪਏ ਹੋਏ ਸਨ, ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਿਲੇ ਦਾ ਦਰਵਾਜਾ ਬੰਦ ਕਰਨ ਦੀ ਵੀ ਮੋਹਲਤ ਨਾ ਦਿਤੀ । ਹਜਾਰਾਂ ਆਦਮੀ ਮਾਰੇ ਗਏ, ਚੌਧਰੀ ਭਾਰਾ ਮਲ ਵੀ ਤਲਵਾਰਾਂ ਮਾਰਦਾ ਗੁਜਰ ਗਿਆ; ਗਰੇਵਾਲਾਂ ਦੇ ਢਾਈ ਹਜਾਰ ਲੜਕੇ ਲੜਕੀਆਂ, ਪੰਜ ਸੌ ਘੋੜੇ, ਤੇ ਕਈ ਲਖ ਦਾ ਮਾਲ ਮਤਾਹ ਰੁਹੇਲਿਆਂ ਦੇ ਹੱਥ ਲਗਾ । ਪੰਦਰਾਂ ਦਿਨਾਂ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਤੀਕ ਰੁਹੇਲੇ ਰਾਏ ਪੁਰ ਰਹੇ, ਅਤੇ ਗਰੇਵਾਲਾਂ ਦੇ ਸਾਰੇ ਪਿੰਡਾਂ ਨੂੰ ਸਾੜ ਫੂਕ, ਅਤੇ ਲੁੱਟ ਪੁੱਟ ਕੇ ਖੇਹ ਬਰਾਬਰ ਕਰ ਦਿਤਾ*।

ਰਾਏ ਪੁਰ ਦੇ ਪਾਸ ਹੀ ਜੋਧ ਮਨਸੂਰਾਂ ਦਾ ਨਗਾਹੀ ਮੱਲ ਆਕੀ ਸੀ। ਸੋ ਰਾਏ ਪੁਰ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਨਗਾਹੀ ਮੱਲ ਦੀ ਵਾਰੀ ਆਈ। ਇਹ ਵੀ ਲੜਿਆ, ਅਤੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਜੱਟ ਮਰਵਾ ਕੇ ਆਪਣੇ ਬਾਲ ਬੱਚੇ ਸਮੇਤ ਕੈਦ ਹੋ ਗਿਆ: ਪਰ ਫੇਰ ਪੈਂਹਠ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪਯਾ ਦੇ ਕੇ ਆਪਣੀ ਤੇ ਆਪਣੇ ਪਰਵਾਰ ਦੀ ਖਲਾਸੀ ਕਰਵਾਈ।

ਸਰਹੰਦ ਦੇ ਸਾਰੇ ਅਲਾਕੇ ਵਿਚੋਂ ਰਾਏ ਕੋਟ ਦਾ ਰਾਏ ਕੱਲਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧ ਕੇ ਮਾਲਦਾਰ ਤੇ ਜੋਰ ਵਾਲਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਮਮਦੋਟ ਤੋਂ ਲੈਕੇ ਲੁਧਿਆਣੇ ਤੀਕ ਸਾਰਾ ਬੇਟ ਇਸ ਪਾਸ ਸੀ । ਅਲੀ ਮਹੰਮਦ ਖਾਂ ਦਾ ਸਰਹੰਦ ਜਾਣਾ ਸੁਣ ਕੇ ਰੁਹੇਲੇ ਆਪ ਤੋਂ ਆਪ ਸਰਹੰਦ ਨੂੰ ਚਲੇ ਆਉਂਦੇ ਸਨ, ਅਤੇ ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਇਹ ਕੋਠੇ ਹੁੰਦੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ, ਅਲੀ ਮਹੰਮਦ ਖਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਰਹਿਮਤ ਖਾਂ ਵਲ ਘਲੀ ਜਾਂਦਾ ਸੀ; ਜਿਸ ਪਾਸ ਰਾਏ ਕੋਟ ਉਤੇ ਚੜਾਈ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਪੰਦਰਾਂ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਹੇਲੇ ਦਾ ਭੀੜ ਭੁੜੱਕਾ ਹੋ ਗਿਆ।

ਅਲੀ ਮਹੰਮਦ ਖਾਂ ਦੀ ਨੀਤ ਰਾਇਕਿਆਂ ਦਾ ਸਾਕ ਲੈਣ ਦੀ ਸੀ, ਪਰ ਪੀੜੀਉ ਪੀੜੀ ਦੇ ਖਾਨਦਾਨੀ ਰਾਜਪੂਤ

---

* ਗੁਲ ਰਹਿਮਤ ॥

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਇਸ ਨਵੇਂ ਰੱਜੇ ਰੁਹੇਲੇ ਦੀ ਇਸ ਗਲ ਨੂੰ ਕਿਸਤਰ੍ਹਾਂ ਮੰਨ ਸਕਦੇ ਸਨ। ਉਨਾਂ ਨੇ ਮਰ ਜਾਣ ਤੇ ਸਭ ਕੁਝ ਗਵਾ ਦੇਣਾ ਮਨਜੂਰ ਕੀਤਾ, ਪਰ ਕੁਲ ਨੂੰ ਵੱਟਾ ਲਾਉਣਾ ਚੰਗਾ ਨਾ ਸਮਝਿਆ । ਸੋ ਆਪੋ ਵਿਚ ਲੜਾਈ ਹੋਈ, ਦੁਵੱਲੀਓਂ ਹਜਾਰਾਂ ਜਵਾਨ ਮੋਏ ਰਾਇਕਿਆਂ ਦਾ ਬਖਸ਼ੀ ਮਖਣ ਖਾਂ ਕੈਦ ਹੋਇਆ, ਰਾਏ ਕੱਲਾ ਆਪਣਾ ਬਾਲ ਬੱਚਾ ਲੈ ਕੇ ਸਤਲੁਜੋਂ ਪਾਰ ਪਾਕਪਟਣ ਨੂੰ ਚਲਿਆ ਗਿਆ; ਅਤੇ ਰਾਇ ਕੋਟ ਉਤੇ ਰੁਹੇਲਿਆਂ ਦਾ ਕਬਜਾ ਹੋ ਗਿਆ । ਪੀਹੜੀਆਂ ਦੀ ਜਮਾ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਦੌਲਤ ਰੁਹੇਲਿਆਂ ਦੇ ਹਥ ਲਗੀ, ਸਾਰਾ ਅਲਾਕਾ ਲੁਟਿਆ ਗਿਆ, ਕਿਲ੍ਹਾ ਢਾਹ ਦਿਤਾ ਗਿਆ, ਅਤੇ ਕੁਝਕੁ ਕੈਦੀ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਲੈਕੇ ਹਾਫਜ ਰੈਹਮਤ ਖਾਂ ਸਰਹੰਦ ਨੂੰ ਮੁੜਿਆ।

ਹੁਣ ਵਾਰੀ ਆਈ ਭੁੱਟੀਆਂ ਦੀ । ਅਲੀ ਮੁਹੰਮਦ ਖਾਂ ਆਪ ਫੌਜ ਲੈ ਕੇ ਚੜ੍ਹਿਆ, ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਅਲਾਕੇ ਨੂੰ ਲੁਟ ਪੁਟ ਕੇ ਨਜਾਬਤ ਖਾਂ ਤੇ ਗੁਲਾਮ ਹਸਨ ਖਾਂ ਨੂੰ ਕੈਦ ਕਰ ਲਿਆਇਆ, ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਲੜਕੀਆਂ ਨਾਲ ਆਪਣਾ ਨਕਾਹ ਕਰ ਲਿਆ * । ਮਲੇਰੀਆਂ ਨੇ ਵੀ ਆਪਣੀ ਲੜਕੀ ਬੀਬੀ ਬੁਲਾਕਣ ਦਾ ਡੋਲਾ ਅਲੀ ਮੁਹੰਮਦ

---

*ਅਲੀ ਮੁਹੰਮਦ ਖਾਂ ਦੇ ਇਹ ਹਾਲ 'ਗੁਲਿਸਤਾਨ ਰੈਹਮਤ' ਤੇ ਅਖਬਾਰ ਉਲ-ਸਨਾਦੀਦ ਦੇ ਅਧਾਰ ਉਤੇ ਹਨ ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਖਾਂ ਨੂੰ ਦਿਤਾ, ਅਤੇ ਇਸ ਤਰਾਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਲੁਟੇ-ਪੁੱਟੇ ਜਾਣੋਂ ਬਚਾਇਆ।

ਅਲੀ ਮੁਹੰਮਦ ਖਾਂ ਦਾ ਅਸਲ ਭਾਵ ਰੁਪਿਆ ਕੱਠਾ ਕਰਨ ਦਾ ਸੀ, ਸੋ ਉਸਨੇ ਲੱਖਾਂ ਰੁਪੈ ਕਠੇ ਕਰ ਲਏ, ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਬਹਾਨੇ ਸਾਰੇ ਅਲਾਕੇ ਨੂੰ ਲੁਟ ਖਾਧਾ। ਉਸ ਨੇ ਅਲਾਕੇ ਦੇ ਸਭ ਸਿਰ ਕੱਢਵੇਂ ਕੈਦ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਬਾਬਤ ਉਸਨੂੰ ਸ਼ਕ ਸੀ, ਕਿ ਇਹ ਮੇਰਾ ਟਾਕਰਾ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਜਦ ਕਦੀ ਅਲਾਕੇ ਦਾ ਦੌਰਾ ਕਰਦਾ ਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕੈਦੀਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਰਖਿਆ, ਯਾ ਸਰਹੰਦ ਅਥਵਾ ਸੁਨਾਮ ਦੇ ਕਿਲਿਆਂ ਵਿਚ ਘਲਵਾ ਦੇਂਦਾ। ਜਦ ਠੀਕ ਇਹ ਸਿਰਹੰਦ ਦਾ ਹਾਕਮ ਰਿਹਾ, ਮਹਾਰਾਜਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੈਦ ਹੀ ਰਹੇ, ਅਤੇ ਆਪ ਦਾ ਸਾਰਾ ਪਰਵਾਰ ਬਠਿੰਡੇ ਰਿਹਾ।

1803 ਸੰਮਤ ੧੮੦੩ ਬਿ: ਵਿਚ ਮਾਈ ਰੋਸਾਂ ਤੋਂ ਕੰਵਰ 17 ਹਿੰਮਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪੈਦਾ ਹੋਏ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਮਾਈਆਂ ਤਾਂ 1746 ਬਠਿੰਡੇ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਸਨ*। ਜੋ ਅਲੀ ਮੁਹੰਮਦ ਖਾਂ ਦੀ ਪਹੁੰਚ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਸੀ, ਅਤੇ ਕੰਵਰ ਸਰਦੂਲ ਸਿੰਘ ਤੇ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਦੇ ਬਠਿੰਡੇ ਆ ਜਾਂਦੇ ਸਨ, ਅਤੇ ਕਦੇ

ਤਵਾਖਰੀ ਰੌਸ਼-ਏ-ਪੰਜਾਬ 'ਹਾਲਾਤ ਅਫਗਾਨ ਕੈਟਲ'' ॥

*ਯਾਦਦਾਸ਼ਤ ਮਾਈ ਭਾਗਣ ॥

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਖਾਲਸਾ "ਦਲ" ਦੇ ਜਥਿਆਂ ਨਾਲ ਜਾ ਰਲਦੇ ਸਨ, ਜੋ ਛੋਟੇ ਘਲੂ ਘਾਰੇ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਇਧਰ ਆਕੇ ਜੋਤੇ ਗਿਰਦੇ ਉਤਰੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਜਦ ਕੰਵਰ ਹਿੰਮਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਤਾਂ ਮਾਈ ਰੇਸਾਂ ਦਾ ਠੀਕ ਓਹੋ ਹਾਲ ਸੀ, ਜੋ ਅਕਬਰ ਦੇ ਪੈਦਾ ਹੋਣ ਸਮੇਂ ਅਮਰ ਕੋਟ ਦੀ ਜੂਹ ਵਿਚ ਜੋ ਹਮੀਦਾ ਬੇਗਮ ਦਾ ਸੀ। ਦੇਣ ਲੈਣ ਨੂੰ ਪਲੇ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਸੀ; ਲਚਾਰ ਆਪਣੀ ਗੋਲੀ ਦੀਆਂ ਚੂੜੀਆਂ ਵੇਚ ਕੇ ਦਸ ਬਾਰਾਂ ਰੁਪੈ ਵੱਟੇ, ਅਤੇ ਸਮੇਂ ਦਾ ਝੱਟ ਲੰਘਾਇਆ। ਇਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਮਾਈ ਰੇਸਾਂ ਦੇ ਪਿਤਾ ਨੇ ਵੀ ਰੱਲੇ ਤੋਂ ਰੁਪੈ ਘਲਵਾ ਦਿਤੇ।

ਇਹ ਖੁਸ਼ੀ ਭਰੀ ਖਬਰ ਮਹਾਰਾਜਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਵੀ ਅੱਪੜ ਪਈ। ਆਪ ਦਾ ਕਾਲਜਾ ਠੰਡਾ ਹੋ ਗਿਆ ਪਚਵਿੰਜਾ ਵਰ੍ਹੇ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਪੋਤੇ ਦੇ ਪੈਦਾ ਹੋਣ ਦੀ ਖਬਰ ਸੁਣੀ ਸੀ। ਜੇਕਰ ਬਰਨਾਲੇ ਹੁੰਦੇ, ਤਾਂ ਪਤਾ ਨਹੀਂ, ਕੀ ਕੀ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਕਰਦੇ; ਪਰ ਲਾਚਾਰ ਸਨ।

ਸਰਦਾਰ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਚੈਨੇ ਨੂੰ ਮਾਰਿਆ ਸੀ, ਤੇ ਚੈਨੇ ਦੇ ਭਰਾਵਾਂ ਭਾਈਆਂ ਨੇ ਸਰਦਾਰ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਸੋਮੇਂਕਿਆਂ ਤੇ ਸੇਰਦੂਲਿਆਂ ਨੂੰ ਮਰੁਾਜ ਪਿੰਡੋਂ ਕਢ ਕੇ ਸੋਮਾਂ ਪਿੰਡ ਬੀ ਉਜਾੜ ਦਿਤਾ ਸੀ। ਇਸਤੋਂ ਕੁਝਕੁ ਸਾਲ ਮਗਰੋਂ ਚੌਧਰੀਕਿਆਂ ਨੇ ਸੋਮੇਂਕਿਆਂ ਤੇ ਸਰਦੂਲਕਿਆਂ ਨੂੰ ਫੂਲ ਵਿਚ ਵਜਾ ਲਿਆਂ ਸੀ, ਪਰ ਅੰਤ ਨੂੰ ਜਦ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਮਹਾਰਾਜਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਤਾਕਤ ਵਧੀ, ਤਾਂ ਸੋਮੇਂਕਿਆਂ ਦੀ ਮਨਸ਼ਾ ਮਹਾਰਾਜਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਲ ਸੁਲਾਹ ਸਫਾਈ ਕਰਨ ਦੀ ਹੋ ਗਈ।

ਮਹਾਰਾਜਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਕੈਦ ਹੋਇਆਂ ਸਵਾ ਦੋ ਕੁ ਵਰੇ ਹੋ ਗਏ ਸਨ, ਅਤੇ ਇਸ ਸਮੇਂ ਮਹਾਰਾਜਾ ਜੀ ਸੁਨਾਮ ਦੇ ਕਿਲੇ ਵਿਚ ਸਨ, ਕਿ ਨਾਨੂ ਸਿੰਘ ਸੋਹੀ ਨਾਲ ਸਲਾਹ ਕਰਕੇ ਕਰਮਾ ਸੋਮੇ—ਕਾ* ਮਹਾਰਾਜਾ ਜੀ ਨੂੰ ਛੁਡਾਉਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋਇਆ। ਨਾਨੂ ਸਿੰਘ ਤਾਂ ਘੋੜੀ ਲੈ ਕੇ ਕਿਲੇ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਖੜਾ ਰਿਹਾ, ਤੇ ਕਰਮਾ ਰਾਤ ਦੇ ਹਨੇਰੇ ਦੀ ਓਟ ਵਸੀਲ ਰਪ ਕੇ ਕਿਲੇ ਅੰਦਰ ਆ ਗਿਆ, ਅਤੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਜੀ ਦਾ ਕਾਠ ਲਾਹ ਕੇ ਤੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਜੀ ਦੇ ਕਪੜੇ ਪਾ ਕੇ ਆਪ ਤਾਂ ਕੋਠੜੀ ਵਿਚ ਬੈਠ ਗਿਆ, ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਕਪੜੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਜੀ ਨੂੰ ਪਵਾ ਕੇ ਬਾਹਰ ਨੂੰ ਤੋਰ ਦਿਤਾ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਜੀ ਕਰਮੇ ਦੀ ਦਸ ਅਨੁਸਾਰ ਵਸੀਲ ਰਪ ਕੇ ਨਾਨੂ ਸਿੰਘ ਪਾਸ ਅੱਪੜ ਪਏ, ਅਤੇ ਕਰਮੇ ਨੂੰ ਖਬਰ ਕਰਨ ਲਈ ਟੱਮਕ ਵਜਾ ਦਿਤੀ। ਟੱਮਕ ਦੀ ਅਵਾਜ ਸੁਣਦਿਆਂ ਹੀ ਕਰਮਾ ਵੀ ਬਾਹਰ ਆ ਗਿਆ, ਅਤੇ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਦੋਹਾਂ ਸਾਥੀਆਂ ਸਣੇ ਲੌਂਗੋਵਾਲ ਵਲ ਚਲ ਪਏ।

---

*ਮਤਰਾ ਪੁਤਰ ਸਮੀਰ ਪੁਤਰ ਆਲਮ ਪੁਤਰ ਸਮਾਂ ਸੀ।
*ਤਵਾਰੀਖ ਸਿਧੂ ਬਰਾੜਾਂ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਟੱਮਕ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਸੁਣ ਕੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਾਲੇ ਵੀ ਸੁਚੇਤ ਹੋ ਗਏ ਸਨ, ਅਤੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਜੀ ਅਜੇ ਦੂਰ ਨਹੀਂ ਗਏ ਸਨ, ਕਿ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਇਸ ਹਾਲ ਦਾ ਪਤਾ ਲਗ ਗਿਆ, ਅਤੇ ਕਿਲੇ ਦੇ ਸ਼ਾਹੀ ਸਵਾਰ ਜੋ ਦੋ ਕੁ ਸੌ ਹੋਇਆ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਮਹਾਰਾਜਾ ਜੀ ਨੂੰ ਫੜਨ ਲਈ ਲੌਂਗੋਵਾਲ ਵਲ ਨੱਠੇ। ਕਰਮੇ ਦਾ ਅਗੇ ਹੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ; ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਨੂੰ ਸੁਨਾਮ ਦੇ ਪਾਸ ਹੀ ਆਪਣੇ ਆਦਮੀ ਮਿਲ ਪਏ; ਅਤੇ ਸਵਾਰ ਹੋ ਕੇ ਆਪ ਤਾਂ ਲੌਂਗੋਵਾਲ ਨੂੰ ਚਲੇ ਗਏ; ਤੇ ਆਪ ਦੇ ਆਦਮੀ ਤੇ ਸ਼ੇਰੋਂ ਵਾਲੇ ਸ਼ੇਰੋਂ ਪਿੱਛ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਸਵਾਰਾਂ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਲਈ ਖੜੇ ਗਏ।

ਸ਼ੇਰੋਂ ਨੂੰ ਮਹਾਰਾਜਾ ਜੀ ਨੇ ਹੀ ਵਸਾਇਆ ਸੀ, ਤੇ ਇਥੇ ਚਾਓਕੇ ਵਸਦੇ ਸਨ, ਜੋ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਭਰਾ-ਭਾਈ ਜਾਣ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਆਪਣਾ ਲਹੂ ਡੋਲ੍ਹਣਾ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਸਨ, ਜਦ ਸ਼ਾਹੀ ਸਵਾਰ ਸ਼ੇਰੋਂ ਪਾਸ ਅਪੜੇ, ਤਾਂ ਚਾਓਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਰੁਝ ਪਏ, ਅਤੇ ਖੂਬ ਲੜੇ। ਸ਼ਾਹੀ ਸਵਾਰਾਂ ਨੇ ਜਦ ਸਕਾਰ ਹਥੋਂ ਚਲਿਆ ਗਿਆ ਵੇਖਿਆ, ਅਤੇ ਚਾਓਕਿਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਸਰ ਨਾਂ ਕਰ ਸਕੇ, ਤਾਂ ਪਿਛਾਹਾਂ ਸੁਨਾਮ ਨੂੰ ਮੁੜ ਗਏ।

ਇਸ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਆਮਰਾ ਆਦਿ ਚਾਓਕੇ ਕਈ ਆਦਮੀ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ ਸਨ। ਜਦ ਇਹ ਪੁਰਮੇਂ ਮੁੜ ਕੇ ਪਿੱਛੇ ਆਏ, ਤਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ, ਕਿ ਭਾਈ, ਤੁਸੀਂ ਤਾਂ ਓਂਗੇ ਤੋਕੜੇ ਰਹੇ। ਸੋ ਉਸ ਦਿਨ ਤੋਂ ਉਸ ਸ਼ਾਖ ਦੀ ਅੱਲ "ਤੋਕੜੇ"

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਤੁਰੀ ਆਉਂਦੀ ਹੈ, ਇਹ ਗਲ ਅਖੀਰ ਮਾਘ ਸੰਮਤ ੧੮੦੪ ਬਿ: ਦੀ ਹੈ।

ਚੈਨੇ ਨੇ ਸ੍ਰ: ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ ਸਭੇ ਭਰਾਵਾਂ ਉਤੇ ਮੁਸੀਬਤ ਲਿਆਂਦੀ ਸੀ। ਹੁਣ ਕਰਮੇ ਨੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਜੀ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉਜੜੇ ਭਰਾਵਾਂ ਨੂੰ ਮਰੂਾਜ ਵਿਚ ਫੇਰ ਵਸਾ ਦਿਤਾ; ਅਤੇ ਸੋਮੇਂਕਿਆਂ ਨੂੰ ਭਾਵੇਂ ਪੂਰਾ ਹਿੱਸਾ ਤਾਂ ਨਾ ਮਿਲਿਆ, ਪਰ ਤਦ ਵੀ ਭਰਾਵਾਂ ਵਿਚ ਤਾਂ ਆ ਰਲੇ।

ਗਿੱਲਾਂ ਦੀ ਇਕ ਫਰੋਜੀ ਨਾਮੇ ਲੜਕੀ ਸੀ, ਜੋ ਰੋਜ਼ ਇਕ ਸੇਰ ਘਿਉ ਖਾਇਆ ਕਰਦੀ ਸੀ। ਜਦ ਇਸ ਦਾ ਮਾਲਕ ਗੁਜ਼ਰ ਗਿਆ, ਤਾਂ ਇਸ ਦਾ ਸਾਕ ਕੋਈ ਨਾ ਲਵੇ, ਕਿ ਐਤਨੀ ਖੁਰਾਕ ਕਿਥੋਂ ਦੇਵਾਂਗੇ। ਫਰੋਜੀ ਦਾ ਪਿਤਾ ਆਪਣੀ ਲੜਕੀ ਸਣੇ ਇਕ ਵਾਰ ਮਰੂਾਜ ਆਇਆ, ਤਾਂ ਭਰਾਵਾਂ ਦੇ ਕਹਿਣ ਕਰਕੇ ਕਰਮ ਚੰਦ ਨੇ ਫਰੋਜੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਘਰ ਵਸਾ ਲਿਆ, ਅਤੇ ਭਰਾਵਾਂ ਨੇ ਕਰਮ ਚੰਦ ਨੂੰ ਫਰੋਜੀ ਦੇ ਖਰਚ ਵਜੋਂ ਦੂਹਰਾ ਹਿੱਸਾ ਦੇ ਦਿਤਾ।

ਕਰਮ ਚੰਦ ਦੇ ਗੁਜਰਨ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਸ਼ਰੀਕਾਂ ਨੇ ਫਰੋਜੀ ਨੂੰ ਕਢ ਦਿਤਾ, ਅਤੇ ਉਹ ਆਪਣੇ ਦੋਹਾਂ ਪੁਤਰਾਂ-ਮੁਹੱਬਤ ਤੇ ਬਘੇਲੇ-ਸਣੇ ਆਪਣੇ ਪੇਕੀਂ ਜਾ ਰਹੀ; ਜਿਥੋਂ ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਮਗਰੋਂ ਕੁਲ ਚੰਦ ਦਾ ਪੁਤਰ ਸਾਉਲ ਉਸ ਨੂੰ ਫੇਰ ਮਰੂਾਜ ਲੈ ਆਇਆ, ਤੇ ਭਾਈਚਾਰੇ ਵਿਚੋਂ ਤਕੜਾ ਹੋਣ ਦੇ ਕਾਰਨ ਫਰੋਜੀ ਨੂੰ ਸ਼ਰੀਕਾਂ ਪਾਸੋਂ ਹਿੱਸਾ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਦਵਾ ਦਿਤਾ ।

ਜਦ ਮਹਾਰਾਜਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਸੇਮੇਂਕਿਆਂ ਤੇ ਸਰਦੂਲਕਿਆਂ ਨੂੰ ਮਰੂਾਜ ਵਿਚ ਵਸਾਇਆ, ਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੇਵਲ ਪੌਣੇ ਚਾਰ ਚਾਰ ਸੌ ਘੁਮਾਵਾਂ ਜ਼ਮੀਨ ਮਿਲੀ, ਸੇਮੇਂਕਿਆਂ ਲਈ ਪੌਣੇ ਚਾਰ ਸੌ ਘੁਮਾਵਾਂ ਜ਼ਮੀਨ ਥੋੜੀ ਜਾਣ ਕੇ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਨੇ ਤਿੰਨ ਹਜ਼ਾਰ ਘੁਮਾਵਾਂ ਜ਼ਮੀਨ ਫਰੋਜੀ ਦੇ ਹਿੱਸੇ ਵਿਚੋਂ ਕਢੀ, ਅਤੇ ਸੇਮੇਂਕਿਆਂ ਨੂੰ ਦੇ ਦਿਤੀ, ਜਿਸ ਕਰ ਕੇ ਸਾਰੇ ਮਰੂਾਜ ਵਿਚੋਂ ਸੇਮੇਂਕਿਆ ਤੇ ਸਰਦੂਲਕਿਆਂ ਦਾ ਵੀਹਵਾਂ ਹਿਸਾ ਹੋ ਗਿਆ । ਇਸਤਰ੍ਹਾਂ ਸੇਮੇਂਕਿਆਂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਫੇਰ ਵੀ ਕੁਝ ਹਿੱਸਾ ਮਿਲ ਗਿਆ, ਪਰ ਸਰਦੂਲਕਿਆਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਘਾਟਾ ਰਿਹਾ, ਜੋ ਅਸਲ ਵਿਚ ਛੇਵੇਂ ਹਿੱਸੇ ਦੇ ਮਾਲਕ ਸਨ, ਪਰ ਜ਼ਮੀਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੇਵਲ ਪੌਣੇ ਚਾਰ ਸੌ ਘੁਮਾਵਾਂ ਹੀ ਮਿਲੀ ।

ਜਦ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਸੁਨਾਮੋਂ ਨਿਕਲੇ ਸਨ, ਤਾਂ ਉਦੋਂ ਹੀ ਖਬਰਾ ਉਡ ਰਹੀਆਂ ਸਨ, ਕਿ ਐਹਮਦ ਸ਼ਾਹ ਅਬਦਾਲੀ ਲਾਹੌਰ ਅਪੜ ਪਿਆ ਹੈ, ਅਤੇ ਦਿੱਲੀ ਵਲ ਆਉਣ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ । ਅਲੀ ਮੁਹੰਮਦ ਖਾਂ ਨੇ ਜਦ ਦੀ ਇਹ ਗਲ ਸੁਣੀ ਸੀ, ਉਹ ਉਸੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਆਪਣੇ ਦੇਸ ਨੂੰ ਭੱਜ ਜਾਣ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਕਰਨ ਲਗ ਪਿਆ ਸੀ, ਉਸ ਨੇ ਸਮਝਾਇਆ ਸੀ, ਕਿ ਐਹਮਦ ਸ਼ਾਹ ਵੀ ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਵਾਂਙ ਦਿਲੀ ਦਾ ਹਾਲ ਕਰੇਗਾ, ਅਤੇ ਇਸ ਵੇਲੇ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਦੇਸ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਜਿੰਨਾ ਮੁਲਕ ਮੱਲਣਾ ਚਾਹਾਂਗਾ, ਮੱਲ ਲਵਾਂਗਾ, ਕਿਉਂ ਜੋ ਸਾਰੀ ਸ਼ਾਹੀ ਸੈਨਾ ਅਬਦਾਲੀ ਦੇ ਟਾਕਰੇ ਲਈ ਦਿੱਲੀ ਵਲ ਆਈ ਹੋਈ ਹੋਵੇਗੀ ।

ਇਸ ਤਰਾਂ ਆਪਣੀ ਤਿਆਰੀ ਕਰ ਕੇ ਚੜ੍ਹੇ ਢਗਣ ਹੀ ਅਲੀ ਮੁਹੰਮਦ ਖਾਂ ਰੁਹੇਲ ਖੰਡ ਨੂੰ ਨੱਸ ਗਿਆ, ਅਤੇ ਜਾ ਕੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਅਲਾਕਾ ਮੱਲ ਲਿਆ । ਪਰ ਉਸ ਨੂੰ ਇਸ ਅਲਾਕੇ ਦਾ ਰਾਜ ਮਾਨਣਾ ਨਾ ਮਿਲਿਆ, ਤੇ ਅਗਲੇ ਹੀ ਸਾਲ ੪੪ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰੇ ਗੁਜਰ ਗਿਆ । ਹੁਣ ਇਸ ਦੀ ਔਲਾਦ ਪਾਸ ਰਾਮ ਪੁਰ ਦੀ ਰਿਆਸਤ ਹੈ ।

ਅਹਮਦ ਸ਼ਾਹ ਅਬਦਾਲੀ ਮਹੀਨਾ ਭਰ ਲਾਹੌਰ ਲੜਾਈ ਦੀਆਂ ਤਿਆਰੀਆਂ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ, ਅਤੇ ਇਤਨੇ ਚਿਰ ਵਿਚ ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦਾ ਅਹਮਦ ਸ਼ਾਹ ਤੇ ਵਜ਼ੀਰ ਕਮਰੁਦ ਦੀਨ ਵੀ ਅੱਸੀ ਹਜ਼ਾਰਾ ਫੌਜ ਲੈ ਕੇ ਆ ਗਏ, ਅਤੇ ਸਰ੍ਹੰਦੋਂ ਵਧ ਕੇ ਬਹਲੋਲ ਪੁਰ ਗਿ਼ਰਦੇ ਸਤਲੁਜ ਕੰਢੇ ਜਾ ਡੇਰੇ ਕੀਤੇ । ਇਸ ਸਮੇਂ ਸਰਹੰਦ ਦੇ ਸਭ ਸਿਰ ਕਢਵੇਂ ਅਲਾਕੇਦਾਰ ਆਪਣੀ ਆਪਣੀ ਫੌਜ ਲੈ ਕੇ ਸ਼ਾਹਜਾਦੇ ਦੀ ਫੌਜ ਦੇ ਨਾਲ ਸਨ, ਸੋ ਮਹਾਰਾਜਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਵੀ ਇਸ ਸਮੇਂ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਵਲੋਂ ਅਬਦਾਲੀ ਨਾਲ ਲੜਦੇ ਰਹੇ ।

ਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜ ਨੇ ਆਪਣੀ ਵਲੋਂ ਦਿੱਲੀ ਦਾ ਰਾਹ ਰੋਕਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਪਰ ਅਬਦਾਲੀ ਲੁਧਿਆਣੇ ਦੇ ਰਾਹਨੋਂ ਐਸਾ ਚੁਪ-ਚੁਪਾਤਾ ਲੰਘਿਆ, ਕਿ ਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜ ਨੂੰ ਖਬਰ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਸਰਹੰਦ ਉਤੇ ਆ ਪਿਆ, ਅਤੇ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸਾਰੇ ਸ਼ਾਹੀ ਸਮਾਨ ਤੇ ਤੋਸ਼ੇ ਖ਼ਾਨੇ ਉਤੇ ਕਬਜਾ ਕਰਕੇ ਦਿੱਲੀ ਦੀ ਸੈਨਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਹੋ ਖੜੋਤਾ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅੱਧ ਫਗਣ ਤੋਂ ਅੱਧ ਚੇਤ ਤੀਕ ਸਰਹੰਦੋਂ ੧੨ ਮੀਲ ਮਾਨੂੰਪੁਰ ਗਿਰਦੇ ਲੜਾਈਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ* ਪਰ ਫੈਸਲਾ ਕੁਝ ਨਾ ਹੋਇਆ, ਇਕ ਦਿਨ ਅਬਦਾਲੀ ਵਲੋਂ ਤੋਪ ਦਾ ਗੋਲਾ ਵਜੀਰ ਨੂੰ ਆ ਲਗਾ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਵਜੀਰ ਮਰ ਗਿਆ। ਇਸਤੋਂ ਗੁੱਸਾ ਖਾ ਕੇ ਵਜੀਰ ਦੇ ਪੁਤਰ ਮੀਰ ਮਨੂੰ ਨੇ ਅਬਦਾਲੀ ਉਤੇ ਐਸਾ ਟੁਟ ਕੇ ਹੱਲਾ ਕੀਤਾ, ਕਿ ਅੰਤ ਨੂੰ ਗਿਲਜਿਆਂ ਨੂੰ ਨੱਸਣਾ ਹੀ ਪਿਆ। ਮੀਰ ਮੰਨੂ ਲਾਹੌਰ ਦਾ ਸੂਬਾ ਬਣਿਆ, ਅਤੇ ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦਾ ਲਗ ਪਗ ਇਕ ਮਹੀਨਾ ਸਰਹੰਦ ਆਰਾਮ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ। ਇਸ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਮਹਾਰਾਜਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵਲੋਂ ਜੋ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ, ਉਸ ਵਜੋਂ ਆਪ ਨੂੰ ਖਿਲਅਤ ਮਿਲਿਆ, ਅਤੇ ਆਪ ਸਨਮਾਨ ਸਹਿਤ ਬਰਨਾਲੇ ਨੂੰ ਆਗਏ।

—o—

*ਵੇਖੋ ਸਰੂਵੇ ਆਜ਼ਾਦ ਤੇ ਖ਼ਜ਼ਾਨਾ-ਏ-ਆਮਰਾ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

1. Alasingh & Sahib Jat
2. Alasingh & Jodha
3. Alasingh Farid Khan Kohrewala

(੧੩੦)

1805
57
1748-49

ਵਿਗੜਿਆਂ ਨੂੰ ਸੋਧਣਾ

[੧੮੦੫-੧੮੦੬]

ਸੰਮਤ ੧੭੮੯ ਬਿ: ਤੀਕ ਮਹਾਰਾਜਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਆਪਨੇ ਪਿੰਡਾਂ ਦਾ ਮਾਂਬਲਾ ਸਰਕਾਰੇ ਤਾਰ ਦਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਪਰ ਜਦ ਬਰਨਾਲੇ ਦੀ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਆਪ ਨੇ ਰਾਏਕੋਟੀਆਂ ਜੇਹਿਆਂ ਨੂੰ ਭਾਜ ਦਿਤੀ, ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਸਿਧ ਕਰ ਦਿਤਾ, ਕਿ ਮਾਂਬਲਾ ਦੇਨਾ ਯਾ ਨਾਂ ਦੇਣਾ ਸਾਡੇ ਆਪਣੇ ਵੱਸ ਦੀ ਗਲ ਹੈ, ਕਿਸੇ ਹਾਕਮ ਦਾ ਸਾਡੇ ਉਤੇ ਕੋਈ ਜ਼ੋਰ ਨਹੀਂ, ਓਨ੍ਹੀ ਦਿਨੀ ਪਰਗਣੇ ਪਰਗਣੇ ਦੇ ਅਜਾਰੇ ਤਕੜੇ ਆਦਮੀ ਲੈ ਲੈਂਦੇ ਸਨ, ਅਤੇ ਫਿਰ ਪਿੰਡਾਂ ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਅਜਾਰੇ ਚੌਧਰੀਆਂ ਨੂੰ ਦੇ ਦੇਂਦੇ ਸਨ। ਇਹ ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਠੇਕਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਜੋ ਹਰ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਅਜਾਰੇਦਾਰ ਯਾ ਚੌਧਰੀ ਨੂੰ ਭਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਸੀ, ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਭਾਵੇਂ ਕੁਝ ਹੱਥ ਆਵੇ, ਭਾਵੇਂ ਨਾ ਆਵੇ। ਜੇਕਰ ਤਾਂ ਸਮਾਂ ਚੰਗਾ ਲੰਘ ਗਿਆ, ਤਦ ਤਾਂ ਅਜਾਰੇਦਾਰ ਨੂੰ ਮੌਜ ਰਹਿੰਦੀ, ਪਰ ਜਦ ਕਾਲ ਪੈ ਜਾਂਦਾ, ਯਾ ਅਜਾਰੇਦਾਰ ਦੇ ਸਤਾਏ ਹੋਏ, ਲੋਕੀਂ ਪਿੰਡ ਛਡ ਕੇ ਉੱਜੜ ਜਾਂਦੇ, ਤਾਂ ਅਜਾਰੇਦਾਰ ਦਾ ਮਾਂਬਲਾ ਟੁੱਟ ਜਾਂਦਾ, ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਕੈਦ ਕਰ ਦਿਤਾ ਜਾਂਦਾ; ਜਦ ਤੀਕ ਉਸ ਦੇ ਵਾਰਸ ਟੁੱਟੇ ਮਾਂਮਲੇ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਨਾ ਕਰ ਦੇਂਦੇ, ਉਸ ਦੀ ਬੰਦ ਖਲਾਸ ਨਾ ਹੁੰਦੀ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਜਦ ਪਹਿਲਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਢੁਲਕੇ ਦੜਕੇ ਸਨ, ਤਾਂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਨਿਤਾਨੰਦ ਸੁਨਾਮ ਦਾ ਰਾਜਪੁਤ ਇਸ ਅੰਲਾਕੇ ਦਾ ਅਜਾਰੇਦਾਰ ਸੀ। ਇਹ ਬੜਾ ਕਰੜਾ ਤੇ ਜੋਰਾਵਰ ਆਦਮੀ ਸੀ, ਦੋ ਸੌ ਅਸਵਾਰ ਇਸ ਦੇ ਆਪਣੇ ਸਨ, ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜੋਰ ਇਹ ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਜਿਮੀਂਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਬੜਾ ਤੰਗ ਕੀਤਾ ਕਰਦਾ ਸੀ; ਇਸ ਕਰਕੇ ਕਈ ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਪਿੰਡ ਖਾਣੋਂ ਪੀਣੋਂ ਲਚਾਰ ਹੋ ਕੇ ਘਰਬਾਰ ਛੱਡ ਕੇ ਉੱਜੜ ਗਏ। ਜਦ ਇਸ ਦੀ ਅੱਤਿ ਵਧ ਗਈ, ਤਾ ਧੌਲੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਰਾਇ ਬੁਲੇ ਜਟ, ਭਿਖੀ ਦੇ ਦੇਸੂ ਸਿੰਘ ਚਾਹਲ, ਅਤੇ ਬੁਲਾਡੇ ਦੇ ਅਬਦੁਲ ਰੇਹਮਾਨ ਰਾਜਪੁਤ ਨੇ ਨਿਤਾ ਨੰਦ ਦੇ ਮਾਰ ਦੇਣ ਦੀ ਸਲਾਹ ਕੀਤੀ, ਅਤੇ ਇਕ ਦਿਨ ਮਿਥ ਲਿਆ। ਪਰ ਕਰਤਾਰ ਦੀ ਕੁਦਰਤ ਐਸੀ ਹੋਈ, ਕਿ ਉਸ ਮਿਥੇ ਦਿਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ* ਭੱਟੀਆਂ ਦਾ ਕਟਕ ਆ ਪਿਆ, ਇਹ ਸੁਣਦਿਆਂ ਹੀ ਨਿਤਾ ਨੰਦ ਆਪਣੇ ਦੋ ਸੌ ਅਸਵਾਰ ਤੇ ਭਾਈ ਬੰਦ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਜਾ ਪਿਆ, ਤੇ ਕਟਕ ਨੂੰ ਘੇਰ ਕੇ ਸਭ ਪਸੂ ਛੁਡਾ ਲਏ, ਪਰ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਗੋਲੀ ਲਗਣ ਕਰ ਕੇ ਉਥੇ ਹੀ ਮਰ ਗਿਆ*।

ਇਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਭਾਵੇਂ ਅਜਾਰੇਦਾਰ ਤਾਂ ਆਉਂਦੇ ਰਹੇ, ਪਰ ਨਿਤਾ ਨੰਦ ਵਰਗਾ ਕੋਈ ਨਾ। ਆਜਾ, ਅਤੇ ਢੁਲਕਿਆਂ ਨਾਲ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਨੇ ਵੀ ਵਗਾੜ ਨਾਂ ਪਾਇਆ।

*ਸਾਖੀਆਂ ਭਾਈ ਮੁਖ ਚੰਦ ਜੀ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਦਿਲੀ ਦੀ ਸਾਰੀ ਦਿਲੀ ਹੁੰਦੀ ਜਾਂ ਰਹੀ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਸੰਭਾਲ ਲਹੇ ਅਲਾਵੇ ਦਾ ਕੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਸੰਮਤ ੧੭੮੯ ਬਿਃ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਮਹਾਰਾਜਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੁਝ ਥੋੜੀ ਜਹੀ ਰਕਮ ਹੱਥ ਚੁਕਾਣੀਂ ਦੇ ਛਡਦੇ ਸਨ; ਪਰ ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਆਪ ਨੇ ਕੌਡੀ ਨਾ ਦਿਤੀ, ਅਤੇ ਜਦ ਦਾ ਅਲੀ ਮਹੰਮਦ ਖਾਂ ਸ਼ਰੰਦੇਂ ਗਿਆ, ਤਦ ਦੇ ਆਪ ਮੂਲੋਂ ਹੀ ਸੁਤੰਤ੍ਰ ਹੋ ਗਏ।

ਪਿਛਲੇ ਸਾਲਾਂ ਵਿਚ ਉਭੇ ਉਤੇ ਕਬਜਾ ਕਰਨ ਕਾਲ ਘੁਮਨਘੇ, ਕੱਤੀਵਾਲ ਤੇ ਭੁੰਲੀ ਚੁਹੜ ਵਾਲੀ ਦੇ ਜਿਮੀਂਦਾਰ ਮਹਾਰਾਜਾ ਜੀ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰੀ ਹੋ ਗਏ ਸਨ, ਪਰ ਜਦ ਦਾ ਅਲੀ ਮਹੰਮਦ ਖਾਂ ਆਇਆ, ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਉਤੇ ਪੁਠੀ ਹਵਾ ਵਗਦੀ ਵੇਖੀ ਤਾਂ ਇਹ ਸਾਬੋਕੇ ਜਿਮੀਂਦਾਰ ਫੇਰੀ ਆਕੀ ਹੋ ਗਏ, ਅਤੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਜੀ ਦੀ ਈਨ ਤੋੜ ਦਿਤੀ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜਦ ਚੜ੍ਹੇ, ਵਸਾਖ ਸੰਮਤ ੧੮੦੫ ਬਿਃ ਨੂੰ ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦੇ ਪਾਸੋਂ ਆਗਿਆ ਲੈ ਕੇ ਬਰਨਾਲੇ ਵਾਪਸ ਆਏ, ਤਾਂ ਆਪ ਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਬੋਕਿਆਂ ਦੀ ਇਹ ਗਲ ਬਹੁਤ ਬੁਰੀ ਲਗੀ, ਅਤੇ ਆਪ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਤਕੜੀ ਸਜਾ ਦੇਣੀ ਚਾਹੀ।

ਮਹਾਰਾਜਾ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਫੌਜ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ, ਅਤੇ ਰੱਲੇ ਪਿੰਡ ਡੇਰਾ ਲਾ ਕੇ ਸਾਬੋਕਿਆਂ ਨਾਲ ਲੜਾਈ ਛੇੜ ਦਿਤੀ। ਚਾਰ ਪੰਜ ਮਹੀਨੇ ਆਪੋ ਵਿਚ ਲੜਾਈ ਹੁੰਦੀ ਰਹੀ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਜਿਮੀਂਦਾਰ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਨੱਕ ਜਿੰਦ ਆ ਗਏ, ਅਤੇ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਹੰਬਲਕੇ ਦੀ ਰਾਹੀਂ, ਜੋ ਮਹਾਰਾਜਾ ਦੀ ਦਾ ਮੋਹਤਬਰ ਮੁਸਾਰਿਬ ਸੀ, ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ, ਕਿ ਅਸੀਂ ਹਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਤਾਬੇਦਾਰੀ ਮਨਜ਼ੂਰ ਕਰਦੇ ਹਾਂ, ਸਾਡੇ ਪਿੰਡਾਂ ਨੂੰ ਲੁਟਿਆ ਪੁਟਿਆ ਨਾ ਜਾਵੇ । ਮਹਾਰਾਜਾ ਜੀ ਨੇ ਜਿਮੀਂਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਦਲਾਸਾ ਦੇ ਕੇ ਤਾਂ ਵੱਸ ਪੈਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦੇ ਦਿਤਾ, ਪਰ ਦੋ ਇਕ ਫ਼ਸਾਦੀ ਸਾਬੋਕਿਆਂ ਬਾਬਤ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਹੰਬਲਕੇ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਦਿਤਾ, ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਭੇ ਪਿੰਡੋਂ ਉਜਾੜ ਦਿਤਾ ਜਾਵੇ ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ੨੧ ਹਾੜ ਸੰਮਤ ੧੮੦੫ ਬਿ: ਨੂੰ ਕੰਵਰ ਸਰਦੂਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਕੰਵਰ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪੈਦਾ ਹੋਏ । ਮਹਾਰਾਜਾ ਜੀ ਨੂੰ ਰੱਲੇ ਹੀ ਖਬਰਾਂ ਅਪੜੀਆਂ, ਆਪ ਨੇ ਬੜੀ ਖੁਸ਼ੀ ਕੀਤੀ, ਤੇ ਕਰਤਾਰ ਦਾ ਸ਼ੁਕਰ ਕੀਤਾ; ਜਿਸ ਨੇ ਸੰਤਾਨ ਵਲੋਂ ਮੁਰਝਾਏ ਦਿਲਾਂ ਨੂੰ ਫੇਰ ਹਰੇ ਕਰ ਦਿਤਾ ਸੀ ।

ਉਭੇਕੇ ਜੋ ਆਕੀ ਹੋਏ ਸਨ, ਇਹ ਬਠਿੰਡੇ ਦੇ ਰਈਸ, ਜੋਧ ਸਾਬੋਕੇ ਦੀ ਸ਼ਹਿ ਨਾਲ ਹੀ ਆਕੀ ਹੋਏ ਸਨ । ਅਤੇ ਇਸ ਦਾ ਵੀ ਇਕ ਕਾਰਨ ਸੀ । ਭਿੱਖੀ ਵਾਲੇ ਗੌਂਡੇ ਚਾਹਲ ਦੀ ਲੜਕੀ ਬਾਈ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਲ ਮੰਗੀ ਹੋਈ ਸੀ, ਜਦ ਸਰਹੰਦ ਉਤੇ ਅਲੀ ਮੁਹੰਮਦ ਖਾਂ ਦਾ ਵੇਲਾ ਆਇਆ, ਤਾਂ ਸਭਾਵਕ ਹੀ ਫੂਲਕਿਆਂ ਤੇ ਭਾਈਕਿਆਂ ਦਾ ਕੰਮ ਮਧਮ ਪੈ ਗਿਆ, ਅਤੇ ਜੋਧ ਸਾਬੋਕੇ ਨੇ ਗੌਂਡੇ ਚਾਹਲ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਦੀ ਮਾਈ ਨਿਹਾਲੀ ਨੂੰ ਇਸ ਗਲ ਲਈ ਰਾਜੀ ਕਰ ਲਿਆ, ਕਿ ਉਹ ਭਾਈ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਮੰਗੇਤਰ ਨੂੰ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਦੇਵੇ ਇਸ ਗੱਲੋ ਭਾਈ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਬੜਾ ਗੁੱਸਾ ਖਾਧਾ, ਅਤੇ ਜਦ ਮਹਾਰਾਜਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਰਹੰਦ ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦੇ ਪਾਸੋਂ ਵਿਦਾ ਹੋਕੇ ਆਏ, ਤਾਂ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਪਾਸ ਆਪਣਾ ਦੁਖ ਆ ਸੁਣਾਇਆ ।

ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਨੇ ਓਸੇ ਵੇਲੇ ਆਪਣੇ ਭਤੀਜੇ ਬੁਘਾ ਮਲ ਭਦੌੜੀਏ ਨੂੰ ਬਠਿੰਡੇ ਘਲਿਆ, ਕਿ ਉਹ ਜਾਕੇ ਜੋਧ ਨੂੰ ਇਸ ਗਲੋਂ ਵਰਜ ਦੇਵੇ । ਪਰ ਜੋਧ ਨੇ ਇਕ ਨਾ ਮੰਨੀ, ਸਗੋਂ ਛੇਤੀ ਕਰਕੇ ਗੋਂਡੇ ਚਾਹਲ ਦੀ ਲੜਕੀ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਵੀ ਕਰਵਾਲਿਆ । ਮਹਾਰਾਜ ਜੀਨੂੰ ਇਸ ਗਲੋਂ ਬੜਾ ਗੁੱਸਾ ਆਇਆ, ਤੇ ਆਪ ਨੇ ਉਭੋਕਿਆਂ ਵਲੋਂ ਵੇਹਲੇ ਹੋਕੇ, ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਫੌਜ ਦੀ ਜੁਗਤ ਬਣਾਕੇ ਸਤਲੁਜ ਕੰਢੇ ਸਿਧ ਪਿੰਡ (?) ਜਾ ਡੇਰਾ ਲਾਇਆ, ਅਤੇ ਜੋਧ ਦੇ ਅਲਾਕੇ ਨੂੰ ਲੁਟਣਾ ਅਰੰਭ ਦਿੱਤਾ ।

ਉਸ ਸਮੇਂ ਸਤਲੁਜ ਠੀਕ ਜੋਧ ਦੀ ਮੇਰ ਸੀ, ਅਤੇ ਇਸ ਅਲਾਕੇ ਵਿਚ ਜੋ ਟਾਂਵੇ ਪਿੰਡ ਵਸਦੇ ਸਨ, ਉਹ ਸਭ ਇਸੇ ਦੇ ਤੋਹਤ ਸਨ । ਸੋ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਿੰਡਾਂ ਨੂੰ ਉਗਰਾਹੁਣਾ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਨੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤਾ ।

ਇਸ ਸਮੇਂ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਪਾਸ ਕਾਫੀ ਫੌਜ ਨਹੀਂ ਸੀ । ਜੋਧ ਦਿਲ ਛੋੜਕੇ ਲੜਦਾ ਰਿਹਾ, ਅਤੇ ਚਾਰ ਮਹੀਨੇ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੁਜਰ ਗਏ, ਪਰ ਫੈਸਲਾ ਕੁਝ ਨਾ ਹੋਇਆ, ਕਿਉਂ ਜੁ ਜੋਧ ਦੀ ਓਟ ਬਠਿੰਡੇ ਦਾ ਕਿਲਾ ਸੀ।

ਖਾਲਸਾ "ਦਲ" ਨੂੰ ਸਿਆਲ ਵਿਚ ਮਾਝੇ ਰੈਹਣਾ ਔਖਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਕਿਉਂ ਜੁ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਹਾਕਮ ਠੰਢ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਪੈਣ ਨਾਲ ਹੀ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਕਰਨ ਲਗ ਪੈਂਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਲਈ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਇਹ ਰੀਤ ਦੜ ਛਡੀ ਸੀ, ਕਿ ਗਰਮੀਆਂ ਦੇ ਦਿਨ ਮਾਝੇ ਵਿਰ ਕੱਟ ਲੈਂਦੇ, ਅਤੇ ਸਰਦੀਆਂ ਉਤਰਿਆਂ ਸਤਲੁਜ ਟੱਪ ਕੇ ਬਰਾੜਾਂ ਦੇ ਅਲਾਕੇ ਵਿਚ ਆ ਬੈਠਦੇ। ਬਰਾੜ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਆਂਪਣੇ ਆਂਢੀਆਂ ਗੁਆਂਢੀਆਂ ਨੂੰ ਸੋਧ ਲੈਂਦੇ, ਅਤੇ ਸਿੰਘ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਸਰੇ ਆਪਣੇ ਔਖ ਦੇ ਦਿਨ ਕਟ ਲੈਂਦੇ।

1738 A D.

ਸੰਮਤ ੧੭੯੫ ਬਿ: ਵਿਚ ਜਦ ਕਪੂਰ ਦਾ ਪੁਤ੍ਰ ਸੁਖੀਆ ਗੁਜਰਿਆ, ਤਾਂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਇਸ ਪਾਸ ਕੋਈ ਸੋਲਾਂ ਕੁ ਪਿੰਡ ਸਨ। ਸੁਖੀਏ ਦੇ ਤਿੰਨ ਪੁਤ੍ਰ ਸੰਮਤ ੧੮੦੨ ਬਿ: ਤੀਕ ਤਾਂ ਅਕੱਠੇ ਹੀ ਰਹੇ, ਪਰ ਜਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਜੋਧ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਢਬ ਸਿਰ ਆਉਂਦੇ ਨਾਂ ਵੇਖਜਾ, ਤਾ ਹਮੀਰਾ ਤੇ ਬੀਰਾ ਤਾਂ ਫਰੀਦ ਕੋਟ ਚਲੇ ਗਏ, ਅਤੇ ਜੋਧ ਕੋਟ ਕਪੂਰੇ ਰਿਹਾ, ਪਰ ਆਪਣੇ ਭਰਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸਾਂਝੇ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕੁਝ ਹਿੱਸਾ ਨਾਂ ਦਿਤਾ, ਜੋ ਇਸ ਸਮੇਂ ਤੀਕ ਪੰਜਾਹ ਕੁ ਹੋਗਏ ਸਨ। ਕੁਝ ਚਿਰ ਉਡੀਕ ਕੇ ਜਦ ਦੋਹਾਂ ਭਰਾਵਾਂ ਨੇ ਵੇਖਿਆ, ਕਿ ਜੋਧ ਤਾਂ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸਾਨੂੰ ਫਰੀਦਕੋਟੋਂ ਦੀ ਕਢਣ ਵਾਲਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਸੰਮਤ ੧੮੦੫ ਬਿ: ਵਿਚ ਉਹ ਪਾਰੋਂ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ "ਦਲ" ਨੂੰ ਸੱਦ ਲਿਆਏ, ਅਤੇ ਆਪ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕ ਕੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾ[redacted] ਸਾਰੇ ਪਿੰਡਾਂ ਦੀ ਵੰਡ ਇਸਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਵਾ ਲਈ, ਕਿ ਪੰਜ ਪਿੰਡ ਸਰਦਾਰੀ ਦੇ ਜੋਧ ਪਾਸ ਛਡ ਕੇ ਬਾਕੀ ੪੫ ਪਿੰਡਾਂ ਨੂੰ ਤਿੰਨਾਂ ਹਿੱਸਿਆਂ ਉਤੇ ਵੰਡ ਲਿਆ, ਅਤੇ ਤਿੰਨੇ ਭਾਈ ਆਪੋ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡਾਂ ਉਤੇ ਕਬਜਾ ਕਰ ਬੈਠੇ।

"ਦਲ" ਆਏ ਦੀ ਖਬਰ ਜਾਂ ਮਹਾਰਾਜਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਹੋਈ, ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵਲ ਸਦਵਾ ਲਿਆ, ਅਤੇ ਜੋਧ (ਸਾਬੋਕੇ) ਉਤੇ ਝੋਕ ਦਿਤਾ। ਜੋਧ ਦਾ ਸਾਰਾ ਅਲਾਕਾ ਉਗਰਾਹਿਆ ਗਿਆ, ਉਸ ਵਿਚ ਇਤਨੀ ਵੀ ਹਿੰਮਤ ਨਾ ਰਹੀ, ਕਿ ਕਿਲ੍ਹੇ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਕੇ ਕਿਸੇ ਛੋਟੇ ਜਹੇ ਜੱਥੇ ਦਾ ਹੀ ਟਾਕਰਾ ਕਰ ਸਕੇ। ਭੁੱਚੋ ਤੇ ਝੁੰਬਾ ਆਦਿ ਭਾਈਕਿਆਂ ਦੇ ਪਿੰਡ, ਜੋ ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਜੋਧ ਦੀ ਦੀਨ ਵਿਚ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਉਤੇ ਜੋਧ ਦੀ ਦੀਨ ਉਠ ਗਈ। ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਸਤਲੁਜ ਕੰਢੇ ਬੈਹਕਾਂ ਉਤੇ ਭਾਈ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਕਬਜਾ ਕਰਵਾ ਕੇ ਗੌਰਜਿਆਣੇ ਤੋਂ ਬੈਹਕਾਂ ਤੀਕ ਸਾਰਾ ਅਲਾਕਾ ਭਾਈ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਪੇਟੇ ਪਾ ਦਿਤਾ; ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਜੋਰ ਨਾਲ ਅਬਲੂ ਦੀ ਜੂਹ ਵਿਚ "ਕੋਠਾ ਭਾਈ" ਪਿੰਡ ਵਸਾ ਦਿਤਾ, ਜਿਸਦੀ ਜੂਹ ਵਿਚ ਇਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਭਾਈਕਿਆਂ ਨੇ ਗਿਦੜ ਬਾਹਾ, ਭਾਰੂ, ਬੁਟਰ ਬਕੂਹਾ, ਤੇ ਰੁਖਾਲਾ ਪਿੰਡ ਵਸਾ ਲਏ। ਜਸੜਾਂ (?)

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਉਤੇ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਦਾ ਥਾਨਾ ਬੈਠ ਗਿਆ। ਖਾਲਸਾ "ਦਲ" ਨੇ ਚੰਗੀ ਉਗਰਾਹੀ ਕਰ ਲਈ, ਅਤੇ ਭਾਈ ਗੁਰਬਖ਼ਸ਼ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੇ ਮਹਾਰਾਜ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਵੀ "ਦਲ" ਦੀ ਚੰਗੀ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾ ਸਭਨਾਂ ਦੇ ਕਾਰਜ ਰਾਸ ਹੋ ਗਏ, ਅਤੇ "ਦਲ" ਮਾਝੇ ਵਲ ਨੂੰ ਚਲਿਆ ਗਿਆ।

ਇਸ ਵੇਲੇ ਤੀਕ ਸ੍ਰੀਨਾਮ ਦਾ ਸਾਰਾ ਚੁਗਿਰਦਾ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਨੇ ਮੱਲ ਲਿਆ ਸੀ; ਇਸ ਲਈ ਹੁਣ ਆਪਦੀ ਮਰਜੀ ਸਾਹਮਣੇ ਵਲ ਵਧਣ ਦੀ ਹੋਈ। ਸ: ਸੱਤਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਸਮਾਣੇ ਤੋਂ ਮਨਸੂਰ ਪੁਰ ਨੂੰ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਸੜਕ ਉਤੇ ਚੋਭੇ ਪਿੰਡ ਦੀ ਨੀਂਹ ਰਖੀ ਸੀ, ਅਤੇ ਆਪ ਨੇ ਆਪਣੀ ਤਾਕਤ ਵਧਾਉਣ ਦਾ ਇਹ ਬੜਾ ਸੋਹਣਾ ਥਾਂ ਚੁਣਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਤ੍ਰਹਾਂ ਇਥੋਂ ਮਨਸੂਰ ਪੁਰ ਤੇ ਸਮਾਣੇ ਦੇ ਪਰਗਣਿਆ ਉਤੇ ਸਾਂਝਾ ਦਬਾਉ ਪਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਪਰ ਚੋਭਿਆਂ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਕਾਕੜਾ ਪਿੰਡ ਸੀ, ਜਿਥੋਂ ਦਾ ਮਾਲਕ ਫਰੀਦ ਖਾਂ ਰਾਜਪੂਤ ਆਪਣੇ ਗਵਾਂਢ ਕਿਸੇ ਤਕੜੇ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਵੇਖ ਸੁਖਾਉਂਦਾ ਸੀ। ਫਰੀਦ ਖਾਂ ਆਪਣੇ ਜੋਰ ਨਾਲ ਸਮਾਣੇ ਦੇ ਤਅੱਲਕੇ ਦਾ ਚੌਥਾ ਹਿੱਸਾ ਨੱਪੀ ਬੈਠਾ ਸੀ; ਇਸ ਲਈ ਜਦ ਉਸ ਨੇ ਸ: ਸੱਤਾ ਸਿੰਘ ਜਹੇ ਗਭਰੂ ਆਦਮੀ ਦਾ ਇਸ ਪਾਸੇ ਵਲ ਆਉਣਾ ਵੇਖਿਆ, ਤਾਂ ਉਤਲੇ ਮਨੋਂ ਤਾਂ ਭਾਵੇਂ ਦੇਣੀ ਮੰਨ ਲਈ, ਪਰ ਅੰਦਰ ਖਾਨਿਉਂ ਵੈਰ ਵਰੋਧ ਕਰਨ ਲਗ ਪਿਆ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸ੍ਰ: ਸੱਭਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਮਨ ਸ੍ਰ: ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਦੇ ਅਕਾਲ ਚਲਾਣੇ ਕਰਕੇ ਖ਼ਰਾਬ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਆਪ ਨੇ ਮੋੜ੍ਹੀ ਰਾਜ ਦਾ ਛੱਪਰ ਪਾ ਦੇਣ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹੋਰ ਕੁਝ ਨਾ ਕੀਤਾ, ਤੇ ਕਾਲੇ ਝਾੜ ਭੀਕ ਆਪਣੀ ਮੋਰ ਕਰਕੇ ਇਧਰ ਦਾ ਖਿਆਲ ਹੀ ਛਡ ਦਿੱਤਾ। ਫਰੀਦ ਖਾਂ ਮਹਾਰਾਜਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਵਧਾਈ ਤਾਕਤ ਨੂੰ ਵੇਖਦਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਜਦ ਕੋਈ ਜ਼ਿਮੀਂਦਾਰ ਮਹਾਰਾਜਾ ਜੀ ਦੀ ਦੀਨ ਮੰਨਣ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਤਾਂ ਫਰੀਦ ਖਾਂ ਝੂਠੀਆਂ ਸਚੀਆਂ ਲਾ ਕੇ ਉਸਨੂੰ ਇਸ ਗਲੋਂ ਮਨ੍ਹ ਕਰ ਦੇਂਦਾ ਸੀ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਜੀ ਨੇ ਵੀ ਇਹ ਪੱਕਧਾਰੀ ਹੋਈ ਸੀ, ਕਿ ਜਦ ਕਦੀ ਵੇਹਲ ਤੇ ਸਮਾਂ ਲਭਾ, ਤਾਂ ਗਿਰਦ ਨਵਾਹੀ ਦੇ ਪਿੰਡਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਰੰਘੜ ਦੇ ਦੁਖੋਂ ਛੁਡਾ ਦੇਣਾ ਹੈ।

ਮਹਾਰਾਜਾ ਜੀ ਨੇ ਸਾਬੋਕਿਆਂ ਵਲੋਂ ਵੇਹਲੇ ਹੋ ਕੇ ਥੋੜੀ ਜਿਹੀ ਫੌਜ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਹੈਦਲਕੇ ਤੇ ਦੀਦਾਰ ਸਿੰਘ ਹੈਦਲਕੇ ਨੂੰ ਦਿੱਤੀ, ਅਤੇ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ, ਕਿ ਭੋਡਿਆਂ ਪਾਸ ਡੇਰਾ ਲਾ ਕੇ ਫਰੀਦ ਖਾਂ ਦੇ ਪਿੰਡਾਂ ਦੀ ਉਗਰਾਹੀ ਕਰਦੇ ਰਿਹਾ ਕਰੋ, ਅਤੇ ਜਦ ਕਦੇ ਫਰੀਦ ਖਾਂ ਮਿਲੇ, ਉਸ ਨਾਲ ਦੋ ਦੋ ਹਥ ਕਰ ਲਿਆ ਕਰਨੇ। ਸਰ ਕਰਦਿਆਂ ਨੇ ਏਸੇ ਤਰਾਂ ਕੀਤਾ, ਅਤੇ ਚੋਭਾਂ ਨਾ ਚੋਰੇ ਲਾਏ।

ਫਰੀਦ ਖਾਂ ਦੇ ਭਰਾਈ ਭਾਰੇ ਵਿਚੋਂ ਆਲਾ ਬਖਸ਼ ਇਕ ਮਿਰਾਸੀ ਮੰਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਮਨਸ਼ਾ ਸਮਝ ਕੇ ਫਰੀਦ ਖਾਂ ਨੂੰ ਕਹਿਆ, ਕਿ ਮਹਾਰਾਜਾ ਜੀ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਨਾਲ ਸਾਡਾ ਲੜ ਸਕਣਾ ਔਖੀ ਗਲ ਹੈ, ਚੰਗੀ ਗਲ ਇਹੋ ਹੈ, ਕਿ ਅਸੀ ਮਹਾਰਾਜਾ ਜੀ ਨੂੰ ਮਿਲ ਪਈਏ, ਅਤੇ ਆਪਣਾ ਅਲਾਕਾ ਰਖ ਲਈਏ, ਪਰ ਫਰੀਦ ਖਾਂ ਇਸ ਸਿਖਿਆ ਤੋਂ ਚਿੜ ਗਿਆ, ਅਤੇ ਅਲਾ ਬਖਸ਼ ਨੂੰ ਬੇ-ਇਜ਼ਤ ਕਰ ਕੇ ਆਪਣੇ ਪਾਸੋਂ ਕਢ ਦਿਤਾ। ਅਲਾ ਬਖਸ਼ ਨੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਜੀ ਦੀ ਨੌਕਰੀ ਕਰ ਲਈ, ਅਤੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਜੀ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਹੰਬਲਕੇ ਪਾਸ ਛੋਡੀਂ ਘਲ ਦਿੱਤਾ ।

ਫੀਰਦ ਖਾਂ ਨੇ ਆਪ ਤਾਂ ਟਾਕਰਾ ਕੀ ਕਰ ਸਕਣਾ ਸੀ, ਉਸ ਦੀ ਮਰਜ਼ੀ ਸਾਹਮਣੇ ਤੋਂ ਫੌਜ ਲਿਆ ਕੇ ਲੜਾਈ ਕਰਨ ਦੀ ਸੀ। ਏਸ ਨੀਤ ਨਾਲ ਇਕ ਦਿਨ ਫਰੀਦ ਖਾਂ ਸਠ ਸੱਤਰ ਸਵਾਰਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਸਮਾਣੇ ਨੂੰ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਕਿ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਚੂੰਘ ਦੀ ਨਜਰੇ ਪੈ ਗਿਆ । ਬਾਕੀ ਸਾਰੀ ਫੌਜ ਤਾਂ ਢੋਲੀਂ ਉਤਰੀ ਹੋਈ ਸੀ, ਅਤੇ ਫੌਜ ਦਿਆਂ ਸਰਕਰਦਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਸੌ ਕੁ ਸਵਾਰ ਲੈ ਕੇ ਫਰੀਦ ਖਾਂ ਦੀ ਸੁਹ ਵਿਚ ਸੀ, ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਸ਼ਕਾਰ ਸਮਾਣੇ ਦੇ ਰਾਹ ਜਾਂਦਾ ਦਿਸ ਪਿਆ । ਸਿੰਘ ਸੂਰਮਾ ਬਾਜ ਵਾਂਗ ਪਿਆ,, ਅਤੇ ਵੈਰੀ ਨੂੰ ਉਥੇ ਹੀ ਘੇਰ ਕੇ ਅਗੇ ਜਾਣੋ ਰੋਕ ਲਿਆ । ਦੁਵੱਲੀਓਂ ਬੰਦੂਕਾਂ ਚਲਣ ਲਗ ਪਈਆਂ, ਅਤੇ ਕੋਈ ਪਹਿਰ ਕੁ ਭੀਕ ਏਹੋ ਹਾਲ ਰਿਹਾ, ਜਿਤਨੇ ਚਿਰ ਵਿਚ ਪੰਜ ਚਾਰ ਆਦਮੀ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਫਟੜ ਹੋਏ, ਅਤੇ ਦਸ ਬਾਰਾਂ ਆਦਮੀ ਫਰੀਦ ਖਾਂ ਦੇ ਮੋਏ ਤੇ ਫਟੜ ਹੋਏ ਕਿ ਮੈਜੋਰ ਨਾਲ ਇਕ ਗੋਲੀ ਫਰੀਦ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਖਾਂ ਦੇ ਵੀ ਜਾ ਲਗੀ, ਅਤੇ ਓਹ ਓਸੇ ਵੇਲੇ ਮਰ ਗਿਆ; ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਉਸਦੇ ਸਵਾਰਾਂ ਦੇ ਸਾਰੇ ਘੋੜੇ ਹੋਰ ਮਾਲ ਲੈਕੇ ਅਮਰਾ ਸਿੰਘ ਢੋਡੀਂ ਆਗਿਆ, ਅਤੇ ਫਰੀਦ ਖਾਂ ਦੇ ਮਾਰੇ ਜਾਣ ਦੀ ਖਬਰ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਹੰਬਲਕੇ ਨੂੰ ਆ ਸੁਣਾਈ।

ਮਹਾਰਾਜਾ ਜੀ ਦੇ ਹੁਕਮ ਮੁਜਬ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਦੀਦਾਰ ਸਿੰਘ ਸਾਰੀ ਫੌਜ ਲੈਕੇ ਓਸੇ ਵੇਲੇ ਕਾਕੜੇ ਉਤੇ ਜਾ ਪਏ, ਅਤੇ ਫਰੀਦ ਖਾਂ ਦੇ ਘਰ ਬਾਰ ਨੂੰ ਜ਼ਬਤ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ, ਕਿ ਅਲਾ ਬਖਸ਼ ਨੇ ਮਿੰਨਤ ਕੀਤੀ, ਅਤੇ ਕਹਿਆ ਕਿ ਫਰੀਦ ਖਾਂ ਦੀ ਉਲਾਦ ਨੂੰ ਮਹਾਰਾਜਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਪਾਸ ਲੈ ਚਲਦੇ ਹਾਂ, ਜਿਸ ਤਰਾਂ ਮਹਾਰਾਜਾ ਜੀ ਦੀ ਆਗਿਆ ਹੋਊ, ਫਿਰ ਓਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰ ਲੈਣਾ। ਸੋ ਯਾਰ ਮੁਹੰਮਦ ਖਾਂ ਤੇ ਖਾਨ ਮੁਹੰਮਦ ਖਾਂ ਨੂੰ ਜਦ ਮਹਾਰਾਜਾ ਜੀ ਦੇ ਪਾਸ ਲੈ ਗਏ, ਤਾਂ ਮਹਾਰਾਜਾ ਜੀ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉਤੇ ਪੂਰੀ ਪੂਰੀ ਕਿਰਪਾ ਕੀਤੀ, ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਾਲ ਅਸਬਾਬ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਬਖਸ਼ ਦਿਤਾ।

ਫਰੀਦ ਖਾਂ ਨੇ ਜਿਤਨੇ ਪਿੰਡ ਮਾਂਗੇ ਹੋਏ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਉਤੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਜੀ ਦਾ ਕਬਜਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਢੋਡਿਆਂ ਦੀ ਆਬਾਦੀ ਕਰਵਾਈ ਗਈ, ਜੋ ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਹੀਂ ਹੋਈ ਸੀ। ਕਿਲੇ ਦੀ ਨੀਂਹ ਰਖ ਦਿਤੀ, ਅਤੇ ਥੋੜੇ ਚਿਰ ਵਿਚ ਹੀ ਕਿਲਾ ਤਿਆਰ ਹੋਗਿਆ, ਜਿਸ ਦਾ ਕੁਝਕੁ ਹਿੱਸਾ ਕੱਚਾ ਤੇ ਕੁਝਕੁ ਹਿੱਸਾ ਪੱਕਾ ਸੀ ਚੂੰਕਿ ਢੋਡੇ ਮੌਕੇ ਹੀ ਥਾਂ ਸਨ, ਇਸ ਲਈ ਮਹਾਰਾਜਾ ਜੀ ਬਰਨਾਲੇ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਤਾਂ ਕਦੇ ਕਦਾਹੀਂ ਹੀ ਜਾਂਦੇ, ਬਹੁਤਾ ਚਿਰ ਢੋਡੀਂ ਹੀ ਰਹਿੰਦੇ,
ਅਤੇ ਇਹ ਗਲ ਸੰਮਤ ੧੮੦੩ ਬਿਃ ਦੀ ਹੈ।

1803
1746





Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

Bhatti + Expansion
1749-1754

ਆਲੇ ਦਾ ਵਾਧਾ

[੧੮੦੬-੧੮੧੭]

ਕੰਵਰ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਛੋਟੇ ਸਾਹਿਬ ਜਾਦੇ ਸਨ, ਪਰ ਬਹਾਦਰੀ ਵਿਚ ਆਪ ਕਿਸੇ ਨਾਲੋਂ ਘਟ ਨਹੀਂ ਸਨ । ਆਪ ਦਾ ਡੇਰਾ, ਮਹਾਰਾਜਾ ਜੀ ਨਾਲੋਂ ਅੱਡ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਆਪ ਦੀ ਫੌਜ ਵਿਚ ਗੁਰਦਾਸ ਸਿੰਘ ਸੋਖੇਂ, ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਬੀਕਾ ਸਿੰਘ ਸੋਖੇਂ; ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਗੁਜਰ, ਤੇ ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਸਿੰਘ ਢਿਲੋਂ ਬੜੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਸਰਕਰਦੇ ਸਨ । ਮਹਾਰਾਜਾ ਜੀ ਨੇ ਕੰਵਰ ਹਿੰਮਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਪੈਂਚਿਆਇਆ ਦੇ ਛੱਡਿਆ ਸੀ, ਅਤੇ ਕੰਵਰ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਬਰਨਾਲਾ । ਇਕ ਦਿਨ ਸੁਭਾਵਕ ਹੀ ਕੰਵਰ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ, ਕਿ ਮਹਾਰਾਜਾ ਜੀ ! ਕੋਈ ਅਲਾਕਾ ਸਾਨੂੰ ਵੀ ਬਖਸ਼ੋ, ਤਾਂ ਮਹਾਰਾਜਾ ਜੀ ਨੇ ਮਿਠੀ ਜਹੀ ਝਿੜਕ ਦੇ ਕੇ ਕਹਿਆ, ਕਿ ਬਰਾੜ ਪੁਤਰ ਹੋ, ਫੌਜ ਪਾਸ ਹੈ, ਕੋਈ ਅਲਾਕਾ ਸਰ ਕਰਕੇ ਮੇਲ ਲਵੋ । ਇਹ ਸੁਣ ਕੇ ਕੰਵਰ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਚੁੱਪ ਕਰ ਰਹੇ ।

ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਜੋਰ ਘਟਣ ਦੇ ਕਾਰਨ ਗਿਰਦ ਨਵਾਹੀ ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਜੱਟ ਮੁਲਕ ਦੇ ਵਸਨੀਕਾਂ ਨਾਲ ਵਧੀਕੀਆਂ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਕਰਨ ਲਗ ਪਏ ਸਨ। ਇਸ ਲਈ ਮੂਲਕ ਦੇ ਜਿਮੀਂਦਾਰਾਂ ਨੇ ਰਾਏ ਬ੍ਰਹਮ ਦੀ ਉਲਾਦ ਵਿਚੋਂ ਅਬੂ ਖਾਂ ਰਜਪੂਤ ਭੋਹੇ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਮੂਲਕ ਸਦ ਲਿਆ। ਕੁਝ ਕੁ ਚਿਰ ਤੀਕ ਤਾਂ ਜਿਮੀਂਦਾਰਾਂ ਤੇ ਅਬੂ ਖਾਂ ਦੀ ਚੰਗੀ ਨਿਭਦੀ ਗਈ, ਪਰ ਫੇਰ ਆਪੋ ਵਿਚ ਵੈਰ ਵਿਰੋਧ ਹੋ ਗਿਆ, ਤੇ ਜਿਮੀਂਦਾਰਾਂ ਦੀ ਮਰਜ਼ੀ ਅਬੂ ਖਾਂ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਪੁਤਰ ਸਲੇਮ ਖਾਂ ਨੂੰ ਕਢਣ ਦੀ ਹੋ ਗਈ, ਪਰ ਭਾਵੇ ਨੂੰ ਕਢਣਾ ਕੋਈ ਸੌਖੀ ਗਲ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਦਸ ਬਾਰਾਂ ਸਾਲ ਜਿਮੀਂਦਾਰਾਂ ਤੇ ਅਬੂ ਖਾਂ ਦਾ ਆਪੋ ਵਿਚ ਰੜਖੇੜਾ ਹੀ ਰਿਹਾ।

ਮੂਲਕ ਦੇ ਵਸਨੀਕਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸਰਦਾਰ ਖਾਂ ਰਜਪੂਤ ਕੰਵਰ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਾਸ ਨੌਕਰ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਜਿਮੀਂਦਾਰਾਂ ਨਾਲ ਸਲਾਹ ਕਰ ਕੇ ਕੰਵਰ ਜੀ ਨੂੰ ਮੂਲਕ ਮੱਲ ਲੈਣ ਦੀ ਸਲਾਹ ਦਿਤੀ, ਅਤੇ ਕੰਵਰ ਜੀ ਨੇ ਮੂਲਕੋਂ ਛੇ ਮੀਲ ਉੱਤਰ ਵਲ ਢੱਡੀਆਂ ਪਿੰਡ ਡੇਰਾ ਜਾ ਲਾਇਆ। ਓਦੋਂ ਹੀ ਪਤਾ ਲਗਾ, ਕਿ ਅਬੂ ਖਾਂ ਤੇ ਸਲੇਮ ਖਾਂ ਕਿਸੇ ਕੰਮ ਬੋਹੇ ਨੂੰ ਗਏ ਹੋਏ ਹਨ। ਕੰਵਰ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਥੋੜੇ ਜਹੇ ਆਦਮੀ ਸਰਦਾਰ ਖਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਕਰ ਕੇ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ, ਕਿ ਉਹ ਦਬਾਦਬ ਮੂਲਕ ਦੇ ਕਿਲੇ ਵਿਚ ਜਾ ਵੜਨ ਅਤੇ ਅਬੂ ਖਾਂ ਦਾ ਜੋ ਆਦਮੀ ਅੰਦਰ ਹੋਵੇ, ਉਸ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਕਢ ਦੇਣ, ਅਤੇ ਜੇਕਰ ਕੋਈ ਟਾਕਰਾ ਕਰੇ, ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਸਜਾ ਦੇਣ।

ਜਦ ਸਰਦਾਰ ਖਾਂ ਕਿਲੇ ਅੱਪੜ ਗਿਆ ਤਾਂ ਅਬੂ ਖਾਂ ਦੇ ਆਦਮੀਆਂ ਨੂੰ ਕਿਲੇ ਵਿਚੋਂ ਬਾਹਰ ਕਢ ਦਿਤਾ, ਅਤੇ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਕੰਵਰ ਜੀ ਪਾਸ ਕਿਲਾ ਲੈ ਲੈਣ ਦੀ ਖਬਰ ਪੁਚਾ ਦਿਤੀ। ਕੰਵਰ ਜੀ ਆਪਣੀ ਬਾਕੀ ਫੌਜ ਲੈ ਕੇ ਮੂਣਕ ਆ ਗਏ, ਅਤੇ ਅਬੂ ਖਾਂ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਜਿਮੀਂਦਾਰਾਂ ਨੇ ਕੰਵਰ ਜੀ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਕੀਤਾ, ਓਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਓਸ ਵੇਲੇ ਸਜਾ ਦਿਤੀ ਗਈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਿਨਾਂ ਲਹੂ ਡੋਲ੍ਹੇ ਦੇ ਹੀ ਮੂਣਕ ਉਤੇ ਕੰਵਰ ਜੀ ਦਾ ਕਬਜਾ ਹੋ ਗਿਆ, ਅਤੇ ਆਪ ਦੇ ਸਰਕਰਦੇ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਗੁਜਰ ਨੇ ਦੂਰ ਦੂਰ ਦੇ ਪਿੰਡਾਂ ਪਾਸੋਂ ਰਾਖੀ ਵਸੂਲ ਕਰ ਲਈ ਇਹ ਗਲ ਸੰਮਤ ੧੮੦੬ ਬਿਃ ਦੀ ਹੈ। ਮੂਣਕ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਹਸਾਰ ਨਾਲ ਸੀ, ਅਤੇ ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਲੈਕੇ ਇਸ ਵੇਲੇ ਤੀਕ ਹਰਯਾਣੇ ਦੀ ਹਕੂਮਤ ਫਰੱਖ ਨਗਰ ਦੇ ਬਲੋਚਾਂ ਪਾਸ ਸੀ; ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਲੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਨੌਕਰ ਯਾ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ ਟੋਹਾਣੇ ਆ ਜਾਇਆ ਕਰਦਾ ਹੀ। ਕੰਵਰ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਮੂਣਕ ਉਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕੀਤਿਆਂ ਬਹੁਤ ਮਹੀਨੇ ਨਹੀਂ ਹੋਏ ਸਨ, ਕਿ ਸੰਮਤ ੧੮੦੭ ਬਿਃ ਵਿਚ ਬਹਾਦਰ ਖਾਂ ਬਲੋਚ * ਟੋਹਾਣੇ ਦਾ ਹਾਕਮ ਬਣਕੇ ਆਯਾ, ਅਤੇ ਕੁਝਕੁ ਮਹੀਨੇ ਟੋਹਾਣੇ ਰੈਹਕੇ ਤੇ ਮਾਂਬਲਾ ਉਗਰਾਹਕੇ ਪਿਛੇ ਵਾਪਸ ਮੁੜ ਗਿਆ। ਬਹਾਦਰ ਖਾਂ ਦੇ ਆਇਆਂ ਹੋਇਆਂ ਕੰਵਰ ਜੀ ਵੀ ਮੂਣਕ ਨੂੰ ਛਡ ਗਏ

---

*ਇਹ ਬਹਾਦਰ ਖਾਂ ਨਵਾਬ ਕਾਮਗਾਰ ਬਲੋਚ ਫਰੱਖ ਨਗਰ ਵਾਲੇ ਦਾ ਨੌਕਰ ਸੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਕੁਝ ਚਿਰ ਮਗਰੋਂ ਇਹ ਸਹਾਰਨ ਪੁਰ ਦਾ ਹਾਕਮ ਹੋਇਆ, ਅਤੇ ਫੇਰ ਇਸ ਨੇ ਦਿਲੀ ਪਾਸ ਕਿਲਾ ਬਹਾਦਰ ਗੜ੍ਹ ਬਣਾਇਆ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸਨ, ਪਰ ਬਾਹਦਰ ਖਾਂ ਦੇ ਪਿਛੇ ਮੁੜਦਿਆਂ ਹੀ ਆਪ ਫੇਰ ਮੁਲਕ ਆ ਗਏ, ਅਤੇ ਆਪ ਦੇ ਸਰਕਰਦੇ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਗੁਜਰ ਨੇ ਬਾਂਗਰ ਵਲ ਵਧਕੇ ਕਾਲਵਨ, ਧਮਤਾਨ, ਲਾਵਨ, ਧਰੌਂਦੀ, ਬੇਲਰਖਾ, ਖਰਲ ਤੇ ਪੀਪਲ ਥੇਹ ਪਿੰਡਾਂ ਪਾਸੋਂ ਰਾਖੀ ਵਸੂਲ ਕਰ ਲਈ*।

ਮੁਲਕ ਉਤੇ ਕਬਜਾ ਕਰਨ ਨਾਲ ਮਹਾਰਾਜ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੰਵਰ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਉਤੇ ਬੜੇ ਖੁਸ਼ ਹੋਏ, ਅਤੇ ਕਹਿਆ, ਕਿ ਇਹ ਅਲਾਕਾ ਤੁਹਾਡਾ ਹੀ ਹੋਇਆ। ਚੂੰਕਿ ਬਾਂਗਰ ਵਲ ਵਧਣ ਦਾ ਇਹ ਬੜਾ ਸੋਹਣਾ ਪੈਂਤੜਾ ਸੀ ਇਸ ਲਈ ਮਹਾਰਾਜ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਸੰਮਤ ੧੮੦੭ ਬਿਃ ਵਿਚ ਹੀ ਇਥੇ ਪੱਕਾ ਕਿਲਾ ਖੜਾ ਦਿਤਾ, ਅਤੇ ਮੋਤੀ ਰਾਮ ਤੇ ਦਰਯਾਰਾਮ ਪੂਰਬੀਆਂ ਨੂੰ ਕਿਲੇ ਦਾਰ ਕਰਕੇ ਖੁਸ਼ੇ-ਹਾਲ ਸਿੰਘ ਢਿੱਲੋਂ ਨੂੰ ਥਾਣੇਦਾਰ ਕਰ ਦਿਤਾ।

ਜਦ ਪਹਿਲੇ ਸਾਲ ਕੰਵਰ ਜੀ ਨੇ ਮੁਲਕ ਉਤੇ ਕਬਜਾ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਤਾਂ ਗੁਜਰ ਖਾਂ ਆਦਿ ਟੋਹਾਣੇ ਦੇ ਪਠਾਣ ਆਪ ਤੋਂ ਆਪ ਕੰਵਰ ਜੀ ਨੂੰ ਮਾਂਬਲਾ ਦੇਨ ਲਗ ਪਏ ਸਨ; ਅਤੇ ਜਦ ਬਹਾਦਰ ਖਾਂ ਬਲੋਚ ਚਲਿਆ ਗਿਆ, ਤਾਂ ਟੋਹਾਣੇ ਵਿਚ ਕੰਵਰ ਜੀ ਦਾ ਥਾਂਣਾ ਕਾਇਮ ਹੋਗਿਆ, ਅਤੇ ਥਾਣੇਦਾਰ, ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਸ਼ੇਖੇ ਨੂੰ ਦਿਤੀ ਗਈ।

ਮਹਾਰਾਜਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਇਕਬਾਲ ਹੁਣ

---

*ਹਾਲਾਤ ਮੁਕੱਦਮਾ ਨਾਲੀ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਦਿਨੋਂ ਦਿਨ ਵਧ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਗਿਰਦ ਨਵਾਹੀ ਵਿਚ ਕੋਈ ਐਸਾ ਇਲਾਕੇਦਾਰ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਜੋ ਮਹਾਰਾਜਾ ਜੀ ਦੀ ਬਰਾਬਰੀ ਕਰ ਸਕਦਾ, ਯਾ ਆਪ ਦੀ ਉੱਨਤੀ ਨੂੰ ਰੋਕ ਸਕਦਾ। ਸ਼ਾਹੀ ਹਕੂਮਤ ਮੂਲੋਂ ਹੀ ਢਿੱਲੀ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ, ਇੱਜ਼ਤਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਇੱਜ਼ਤ ਦਾ, ਅਤੇ ਮਾਲਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਮਾਲ ਅਸਬਾਬ ਦਾ ਡਰ ਸੀ, ਦਿਨ ਦਿਹਾੜੇ ਡਾਕੇ ਪੈਂਦੇ ਸਨ, ਅਤੇ ਪਿੰਡਾਂ ਨੂੰ ਉਠ ਕੇ ਗਵਾਂਢੀ ਪਿੰਡ ਹੀ ਲੁੱਟ ਲੈਂਦੇ ਸਨ; ਜੋਰਾਵਰ ਦਾ ਸਮਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਜਿਸ ਦੇ ਮਗਰ ਚਾਰ ਆਦਮੀ ਹੁੰਦੇ, ਓਹੋ ਹੀ ਲਾਗ ਪਾਸ ਦੇ ਦੋ ਦੋ ਚਾਰ ਚਾਰ ਪਿੰਡਾਂ ਨੂੰ ਸਾਂਭ ਬੈਠਦਾ ਸੀ।

ਅਲਾਕੇ ਦੀ ਐਸੀ ਦੁਰਦਿਸ਼ਾ ਵੇਖ ਕੇ ਇਸਲਾਹ ਖਾਂ ਆਦਿ ਸਨੌਰ ਦੇ ਜ਼ਿਮੀਂਦਾਰਾ ਨੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਛਤਰ ਛਾਇਆ ਹੇਠ ਜਾਣਾ ਹੀ ਸੁਖ ਦਾ ਸਾਧਨ ਜਾਣਿਆ। ਸਨੌਰ ਵਲ ਦੀ ਸਰਹੱਦ ਉੱਤੇ ਸਰਦਾਰ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਕਾਲੇ-ਕੇ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਸੀ, ਅਤੇ ਇਹ ਸੂਰਮਾਂ ਦਿਨੋਂ ਦਿਨ ਮਹਾਰਾਜਾ ਜੀ ਦੀ ਹੱਦ ਨੂੰ ਸਨੌਰ ਵਲ ਵਧਾਈ ਆਉਂਦਾ ਸੀ; ਅੰਤ ਨੂੰ ਇਹ ਸਨੌਰ ਤੀਕ ਅਪੜ ਪਿਆ, ਅਤੇ ਸਨੌਰ ਦੇ ਜ਼ਿਮੀਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਘੋੜੀਂ ਲਿਜਾ ਕੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਜੀ ਅਗੇ ਨਜ਼ਰਾਂ ਪੇਸ਼ ਕਰਵਾਂ ਦਿਤੀਆਂ। ਇਸ ਤਰਾਂ ਪਰਗਣਾ ਸਨੌਰ ਦੇ ੮੪ ਪਿੰਡਾਂ ਉਤੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਜੀ ਦਾ ਕਬਜ਼ਾ ਹੋ ਗਿਆ ਅਤੇ ਸਨੌਰ ਵਿਚ ਕਾਲੇਕਿਆਂ ਦਾ ਥਾਣਾ ਬੈਠ ਹੋਗਿਆ। ਚੂੰਕਿ ਇਹ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸਰਹੱਦੀ ਥਾਂ ਸੀ । ਇਸ ਲਈ ਇਧਰ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਸ੍ਰ: ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਾਲੇਕੇ ਦੇ ਸਪੁਰਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ, ਜਿਸ ਪਾਸ ਉਸ ਸਮੇਂ ਇਕ ਹਜਾਰ ਸਵਾਰ ਸੀ । ਇਹ ਗਲ ਸੰਮਤ ੧੮੦੬ ਬਿ: ਦੀ ਹੈ । 1752 A.D.

ਸਨੌਰ ਦੇ ਪਰਗਨੇ ਵਿਚ ਪਟਿਆਲਾ ਉਸ ਸਮੇਂ ਇਕ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਮਜਾਰਾ ਸੀ, ਜਿਥੇ ਕੇਵਲ ਤਿੰਨ ਚਾਰ ਮੁਸਾਰੇ ਜੱਟਾਂ ਦੇ ਹੀ ਘਰ ਸਨ । ਸ੍ਰ: ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਕਾਲੇਕੇ ਨੇ ਇਸ ਜਗਹ ਨੂੰ ਗੜ੍ਹੀ ਦੇ ਢਬ ਦਾ ਵੇਖਿਆ, ਅਤੇ ਅਗਲੇ ਸਾਲ ਸੰਮਤ ੧੮੧੦ ਬਿ: ਵਿਚ ਕੱਚੀ ਗੜ੍ਹੀ ਤਿਆਰ ਕਰਵਾ ਦਿਤੀ, ਜਿਸਨੂੰ ਅਜ ਕਲ ਸੋਢੀਆਂ ਦੀ ਗੜ੍ਹੀ ਆਖਦੇ ਹਨ । ਇਹ ਗੜ੍ਹੀ ਪੱਕੇ ਕਿਲੇ ਤੋਂ ਥੋੜੀ ਦੂਰ ਚੜ੍ਹਦੇ ਪਾਸੇ ਵਲ ਸੀ ।

ਇਹ ਉਹ ਸਮਾਂ ਹੈ, ਕਿ ਅਹਮਦ ਸ਼ਾਹ ਅਬਦਾਲੀ ਨੇ ਲਾਹੌਰ ਜਿੱਤ ਕੇ ਤਲਵਾਰ ਮਾਰਨ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਹੀ ਸਰਹੰਦ ਤੀਕ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਦਿੱਲੀ ਵਾਲਿਆਂ ਪਾਸੋਂ ਲੈ ਲਿਆ ਸੀ; ਅਤੇ ਦਿੱਲੀ ਦਾ ਇਹ ਹਾਲ ਸੀ, ਕਿ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਤੇ ਵਜ਼ੀਰ ਆਪੋ ਵਿਚ ਲੜ ਰਹੇ ਸਨ, ਅਤੇ ਗਰੀਬ ਪਰਜਾ ਦਾ ਕੋਈ ਵਾਲੀ ਵਾਰਸ ਨਹੀਂ ਸੀ । ਛੇ ਮਹੀਨੇ ਤੀਕ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਤੇ ਵਜ਼ੀਰ ਦੀ ਲੜਾਈ ਰਹੀ; ਅੰਤ ਨੂੰ ਗਾਜੀ-ਉੱਦ-ਦੀਨ ਵਜ਼ੀਰ ਜਿਤਿਆ, ਅਤੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਕੈਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ।

ਜਿਸਤਰਾਂ ਮਹਾਰਾਜਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਤਾਕਤ ਹੁਣ ਦਿਨੋਂ ਦਿਨ ਵਧ ਰਹੀ ਸੀ, ਇਸੇ ਤਰਾਂ ਖ਼ਾਲਸਾ 'ਦਲ'

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਬੀ ਦਿਨ ਦੁਲੀ ਤੇ ਰਾਤ ਚੌਲੀ ਉੱਨਤੀ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਸ ਰਾਮ ਰੌਲੇ ਦੇ ਸਮੇ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਢਬ ਦਾ ਵੇਲਾ ਸਮਝਿਆ ਅਤੇ ਹਰ ਵੇਲੇ ਸਤਲੁਜ ਟਪਕੇ ਹਿਠਾੜ ਸਤਲੁਜ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਨੂੰ ਉਗਰਾਹ ਲੈਂਦੇ। ਸੰਮਤ ੧੮੧੦ ਵਿਚ 'ਦਲ' ਨੇ ਅੰਬਾਲਾ * ਉਗਰਾਹਿਆ, ਅਤੇ ਅਗਲੇ ਸਾਲ ਦਸ ਬਾਂਰਾ ਹਾਜ਼ਾਰ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਅਕੱਠ ਕਰਕੇ ਏਕਾ ਏਕ ਹੀ ਸਰਹੰਦ ਉਤੇ ਆ ਪਏ।

ਸ੍ਰੀ ਦਸਮੇਸ ਜੀ ਦੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਸਰ੍ਹੰਦ ਨਾਲ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਖਾਸ ਵੈਰ ਸੀ, ਉਹ ਇਸਨੂੰ ਉਜਾੜਨਾ ਹੀ ਆਪਣਾ ਮੁਖ ਮੰਨਤਵ ਸਮਝਦੇ ਸਨ। ਸਿੰਘ ਐਸੇ ਅਣਭੋਲ ਪਏ, ਕਿ ਕੋਟ ਦੇ ਦਰਵਾਜੇ ਬੰਦ ਕਰਨੇ ਹੀ ਨਾਂ ਮਿਲੇ, ਅਤੇ ਪਲੋ-ਪਲੀ ਵਿਚ ਸਿੰਘ ਸਾਰੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਦੀ ਫਿਰ ਨਿਕਲੇ। ਹਰ ਇਕ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਚੋਖੀ ਚੋਖੀ ਮਾਇਆ ਹਥ ਲਗੀ, ਲੋੜਵੰਦਾਂ ਨੂੰ ਘੋੜੇ ਤੇ ਹਥਿਆਰ ਵੀ ਲੁਟ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਮਿਲੇ, ਸਭ ਦਾ ਦਲਿੱਦਰ ਟੁੱਟ ਗਿਆ, ਅਤੇ ਪਲੋਪਲੀ ਵਿਚ ਖਾਲਸਾ ਅੜਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਸੋਧਦਾ ਸਰ੍ਹੰਦੋਂ ਬਾਹਰ ਆ ਗਿਆ। ਅਤੇ ਇਥੋਂ ਜਿਉਂ ਵਾਗਾਂ ਚੁੱਕੀਆਂ, ਠੀਕਰੀ ਵਾਲੇ ਜਾਕੇ ਸਾਹ ਲਿਆ। ਇਹ ਗਲ ਸੰਮਤ ੧੮੧੧ ਬਿਃ ਦੀ ਹੈ, ਅਤੇ ਬੰਦੇ ਬਹਾਦਰ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਇਹ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਹੈ, ਕਿ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਸਰ੍ਹੰਦ ਨੂੰ ਸੋਧਿਆ।

---

* ਕੈਫੀਅਤ ਮੁਕਦਮਾ ਲੱਖਨੌਰ ਸਾਹਿਬ ॥

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

Wargainst Bhattis

ਠੀਕਰੀ ਵਾਲੇ ਕੁਝ ਦਿਨ ਅਰਾਮ ਕਰਕੇ 'ਦਲ' ਨੇ ਮਹਾਰਾਜ ਆਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੇ ਭਾਈ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਕਹਿਆ, ਕਿ ਜੇਕਰ ਕੋਈ ਪਾਸਾ ਸੋਧਣਾ ਹੈ, ਤਾ ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਜਰੀ ਹੋਕੇ ਸੋਧ ਲਵੋ ਇਸ ਸਮੇਂ ਬਲਾਢੇ ਵਿਚ ਅਨੰਤ ਖਾਂ ਤੇ ਵਲੈਤ ਖਾਂ ਰਾਜਪੂਤਾਂ ਦਾਬੜਾ ਜੋਰ ਸੀ, ਅਤੇ ਉਹ ਲੌਂਗੋਵਾਲ ਤੀਕ ਲੁਟ ਮਾਰ ਕਰ ਜਾਇਆ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਬਿਆ ਮਲ ਦੁਲੱਟ ਤੇ ਹਰੀ ਚੰਦ ਆਦਿ ਲੌਂਗੋਵਾਲ ਦੇ ਸਿਰ ਕੱਢਵੇਂ ਜ਼ਿਮੀਂਦਾਰ ਬੁਲਾਢੇ ਵਾਲਿਆ ਦੇ ਰੋਣੇ ਸਦਾ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਪਾਸੋਂ ਰੋਂਦੇ ਰਿਹਾ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਤੇ ਕਹਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਕਿ ਜਦ ਤੀਕ ਬੁਲਾਢੇ ਵਾਲੇ ਕੈਮ ਹਨ, ਤਦ ਤੀਕ ਆਪਦਾ ਰਾਜ ਕੈਮ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ*। ਹੁਣ ਜਦ ਕਿ ਆਪ ਤੋਂ ਆਪ "ਦਲ" ਆਗਿਆ, ਤਾਂ ਮਹਾਰਾਜ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਬਲਾਢੇ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਅਲਖ ਚੁਕਾ ਦੇਣੀ ਚਾਹੀ। Bulladhe

ਦੋ ਕੁ ਹਜ਼ਾਰ ਫੌਜ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਦੀ ਤੇ ਭਾਈ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਸੀ, ਤੇ ਦਸ ਬਾਰਾਂ ਹਜ਼ਾਰ ਦੀ ਗਿਣਤੀ 'ਖਾਲਸਾ ਦਲ ਦੀ ਸੀ†। ਕਿ ਇਸ ਸਾਰੀ ਫੌਜ ਨੇ ਬਰਨ ਲਿਓਂ ਕੂਚ ਕਰਕੇ ਬਲਾਢੇ ਨੂੰ ਜਾ ਘੇਰਿਆ ਰਾਜਪੂਤ ਕੱਚੇ ਕੋਟ ਅੰਦਰ ਹੋਕੇ ਲੜਨ ਲਗ ਪਏ, ਤੇ

---

*'ਤਜ਼ਕਰਾ" ਪ

†"ਤਜ਼ਕਰਾ।"

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਖਾਲਸੇ ਨੇ ਬਹਾਰ ਪੈਰਾ ਪਾਈ ਰਖਿਆ। ਰਾਜਪੂਤਾਂ ਵੇਖਿਆ ਕਿ ਇਸ ਕੱਚੇ ਕੋਟ ਅੰਦਰ ਅਸੀਂ ਟਿਕ ਨਹੀਂ ਸਕਾਂਗੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮਹੰਮਦ ਅਮੀਨ ਖਾਂ ਪੁੱਟੀ ਪਾਸੋਂ ਸਹਾਇਤਾ ਮੰਗ ਘਲੀ। ਸੰਜੋਗ ਐਸਾ ਹੋਇਆ, ਕਿ ਉਹ ਇਸ ਸਮੇਂ ਆਪਣੇ ਕੈਮਾਂ ਵਿਚ ਰੁੱਝਾ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਇਸ ਇਸ ਲਈ ਪਹੁੰਚ ਨਾ ਸਕਿਆ; ਸੋ ਤੀਜੇ ਦਿਨ ਰਾਜਪੂਤਾਂ ਨੇ ਏਹੋ ਧਾਰੀ, ਕਿ ਕੋਟ ਨੂੰ ਛਡ ਕੇ ਲੜ ਮਰੀਏ, ਜੀਉਂਦੇ ਤਾਂ ਅੰਦਰ ਬੈਠੇ ਹੀ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣ ਲਗੇ।

ਮਹਾਰਾਜਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਬਾਹਰੋਂ ਹੱਲਾ ਕਰਵਾਇਆ, ਅਤੇ ਦੋ ਹਜ਼ਾਰ ਰਾਜਪੂਤ ਅੰਦਰੋਂ ਬਹਾਰ ਨੂੰ ਆਇਆ। ਇਕ ਪਹਿਰ ਐਸੀ ਰੌਣ-ਰਾਜ ਲੜਾਈ ਹੋਈ, ਕਿ ਲੋਥਾਂ ਦੇ ਸਥਾਰ ਲਗ ਗਏ, ਅਤੇ ਲਹੂ ਵੀਆਂ ਘੜਾਲਾਂ ਵਗ ਤੁਰੀਆਂ। ਅਨੈਤ ਖਾਂ, ਵਲੈਤ ਖਾਂ ਤੇ ਸਤ ਸੌ ਰਾਜਪੂਤ ਇਕ ਪਹਿਰ ਵਿਚ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ, ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਦੇ ਰਾਜਪੂਤ ਨੱਸ ਕੇ ਜਾਨਾਂ ਬਚਾ ਲੈ ਗਏ। ਬਲਾਛੇ ਵਿਚ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਦਾ ਥਾਣਾ ਕੈਮ ਹੋ ਗਿਆ*। ਅਤੇ ਭਾਈ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਸਫਾਰਸ਼ ਦੇ ਕਾਰਨ ਰਹਮਾਨ ਖਾਂ ਰਾਜਪੂਤ ਦੇ ਪੁਤਰ ਖੁਦਾ ਬਖਸ਼ ਖਾਂ ਨੂੰ ਬਲਾਛੇ ਦੀ ਜਿਮੀਦਾਰੀ ਦਿਤੀ ਗਈ।

*ਮਹਾਰਾਜਾ ਜੀ ਨੇ ਚਾਰ ਮਾਲ ਇਹ ਤਅੱਲਕਾ ਆਪਣੇ ਪਾਸ ਰਖਕੇ ਫਿਰ ਇਹ ਸਾਰਾ ਤਅੱਲਕਾ ਭਾਈ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਦੇ ਦਿਤਾ ਸੀ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਇਸ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਪੰਜ ਸੌ ਸੀਸ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਲੱਗਾ ਸੀ।

ਇਸ ਜਿੱਤ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਮਹਾਰਾਜਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤਾਂ ਮੁਲਕ ਨੂੰ ਆ ਗਏ, ਅਤੇ ਭਾਈ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਜੀ "ਦਲ" ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਜਮਾਲ ਪੁਰ ਉਤੇ ਜਾ ਪਏ, ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਸ਼ਹਿਰ ਨੂੰ ਉਗਰਾਹ ਲਿਆ। ਇਸ ਤੋਂ ਅਗੇ "ਦਲ" ਲਈ ਸਾਰਾ ਰਾਹ ਖੁੱਲਾ ਸੀ, ਭੱਟੀਆ ਦਾ ਸਾਰਾ ਅਲਾਕਾ ਉਗਰਾਹ ਖਾਧਾ, ਅਤੇ ਜਦ ਸੁਣਿਆਂ, ਕਿ ਮਹੰਮਦ ਅਮੀਨ ਖਾਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀ ਫੌਜ ਲੈਕੇ ਵਧਿਆ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਸ ਨਾਲ ਲੜਨ ਲਈ ਮੁਲਕ ਨੂੰ ਮੁੜ ਆਏ।

ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਕਿ ਮਨਸੂਰ ਖਾਂ ਭੱਟੀ ਦੀ ਲੜਕੀ ਅਕਬਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਮਹਿਲਾਂ ਵਿਚ ਸੀ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਮਨਸੂਰ ਖਾਂ ਦੀ ਹਸੀਅਤ ਵਧ ਗਈ ਸੀ। ਇਸ ਦੀ ਉਲਾਦ ਵਿਚੋਂ ਹਜਾਤ ਖਾਂ ਦੇ ਪੁਤਰ ਮਹੰਮਦ ਹਸਨ ਖਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਲੜਕੀ ਦਾ ਡੋਲਾ ਸ਼ੈਹਦਾਦ ਖਾਂ ਕਸੂਰੀਏ ਨੂੰ ਦਿਤਾ ਸੀ, ਜੋ ਸੰਮਤ ੧੭੬੪ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਸੰਮਤ ੧੭੬੬ ਬਿ: ਤੀਕ ਤੀਹ ਸਾਲ ਹਸਾਰ ਦਾ ਹਾਕਮ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਹ ਲਿਖਤੇ ਦੇ ਕਾਰਨ ਮਹੰਮਦ ਹਸਨ ਖਾਂ ਨੂੰ ਕੁਝ ਮੁਨਸਬ ਤੇ ਜਗੀਰ ਮਿਲ ਗਈ ਸੀ; ਅਤੇ ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਰਾਜ ਰੌਲਾ ਪੈ ਜਾਣ ਕਰ ਕੇ ਮਹੰਮਦ ਹਸਨ ਖਾਂ ਦੇ ਪੁਤਰ ਮਹੰਮਦ ਅਮੀਨ ਖਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਤਾਕਤ ਬਹੁਤ ਵਧਾ ਲਈ ਸੀ।

ਜਦ ਦਾ ਮੁਲਕ ਮਹਾਰਾਜਾ ਜੀ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਆਇਆ ਸੀ, ਤਦ ਤੋਂ ਹੀ ਮਹੰਮਦ ਅਮੀਨ ਖਾਂ ਸਮਝਣ ਲਗ ਪਿਆ ਸੀ, ਕਿ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਦਿਨ ਟਾਕਰਾ ਹੋਕੇ ਸੀ ਰਹੇਗਾ, ਅਤੇ ਦੋਹਾਂ ਧਿਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਰਾਜ ਕੇਵਲ ਇਕ ਧਿਰ ਦਾ ਹੀ ਰਹਿ ਸਕੇਗਾ, ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਤਾਕਤ ਦਾ ਬੜਾ ਮਾਨ ਸੀ, ਅਤੇ ਉਹ ਆਪਣੇ ਭੱਟੀ ਸੂਰਮਿਆਂ ਦੇ ਆਸਰੇ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਦੀ ਤਾਕਤ ਨੂੰ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸਮਝ ਦਾ ਸੀ।

ਜਦ ਉਸ ਨੇ ਸੁਣਿਆਂ, ਕਿ ਬੁਲਾਢਾ ਰਜਪੂਤਾਂ ਹੱਥੋਂ ਨਿਕਲ ਗਿਆ ਹੈ, ਅਤੇ ਸਿੰਘ ਮੇਰੇ ਅਲਾਕੇ ਨੂੰ ਉਗਰਾਹ ਰਹੇ ਹਨ, ਤਾਂ ਉਹ ਹਸਾਰ ਦੇ ਹਾਕਮ ਪਾਸ ਗਿਆ, ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਰਲਾਕੇ, ਤੇ ਕਈ ਹਜਾਰ ਭੱਟੀਆਂ ਦੀ ਆਪਣੀ ਫੌਜ ਲੈਕੇ ਮੁਲਕ ਵਲ ਵਧਿਆ, ਅਤੇ ਮੁਲਕ ਤੇ ਬਲਾਢੇ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਖੁਡਾਲ ਪਿੰਡ ਪਾਸ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਤੇ ਭੱਟੀਆਂ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਹੋ ਪਿਆ । ਮਹੰਮਦ ਅਮੀਨ ਖਾਂ ਲਈ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਹਥ ਵੇਖਣ ਦਾ ਇਹ ਪਹਿਲਾ ਹੀ ਸਮਾਂ ਸੀ, ਖਾਲਸਈ ਤਲਵਾਰਾਂ ਨੇ ਭੱਟੀਆਂ ਦੇ ਐਸੇ ਆਹੂ ਲਾਂਹੇ, ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਸਦਿਆਂ ਹੀ ਬਣੀ, ਅਤੇ ਮਹੰਮਦ ਅਮੀਨ ਖਾਂ ਤੇ ਹਸਾਰ ਦਾ ਨਾਜ਼ਮ ਆਪਣਾ ਸਾਰਾ ਡੇਰਾ ਲੁਟਾ ਤੇ ਹਜਾਰਾਂ ਜਵਾਨ ਮਰਵਾਕੇ "ਰਾਣੀਆਂ" ਨੂੰ ਨਸ ਗਏ।

ਮੁਗਲਾਂ ਦੇ ਸਮੇਂ "ਭੱਪਾ ਰਾਜੂ" ਨਾਲ ੮੪ ਪਿੰਡ ਸਨ, ਤੇ ਮੁਹੰਮਦਾ ਇਸ ਭੱਪੇ ਦਾ ਸਰਦਾਰੀ ਪਿੰਡ ਸੀ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਭੱਪਾ ਕੌਰੀਆਂ ਦੇ ੧੯ ਪਿੰਡ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਿੰਡਾਂ ਨੂੰ ਸੰਮਤ ੧੭੫੧ ਵਿ: ਦੇ ਕਾਲ ਨੇ ਉਜਾੜ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਦਿਤਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਰਹਿੰਦੀ ਕਸਟ ਸੰਮਤ ੧੭੬੪ ਵਾਲੀ ਭੱਲਾ ਸਿੰਘ ਸਾਬੋਕੇ ਦੀ ਮੁਹਿੰਮ ਨੇ ਕੱਢ ਦਿਤੀ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਮਹਾਰਾਜਾ, ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤੀਕ ਇਹ ਅਲਾਕਾ ਵੈਰਾਨ ਹੀ ਪਿਆ ਰਿਹਾ। ਸੰਮਤ ੧੮੧੧ ਬ੍ਰਿ: ਵਿਚ ਤੇਪਾ ਕੌਲਰੀਆਂ ਦੇ ੧੬ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕੇਵਲ ਅੱਠ ਪਿੰਡ ਹੀ ਵਸਦੇ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਉਤੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਕਬਜ਼ਾ ਹੋਇਆ, ਉਹ ਪਿੰਡ ਇਹ ਸਨ:- ਕੌਲਰੀਆਂ, ਜਲੂਰਾ, ਬਹਾਦਰਪੁਰ, ਖੁਡਾਲ ਵਡੀ, ਖੁਡਾਲ ਸ਼ੇਖੂਪੁਰ, ਖੁਡਾਲ ਅਕਬਰ ਪੁਰ, ਬਰੇਟਾ ਤੇ ਮੰਡੇਹਰ* ।

ਜਦ ਪਹਿਲੇ ਪਹਿਲ ਮੁਲਕ ਉਤੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਜੀ ਦਾ ਕਬਜ਼ਾ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਤਾਂ ਇਹ ਪਿੰਡ ਇਕ ਤਨਾਂ ਨਾਲ ਮਹਾਰਾਜਾ ਜੀ ਦੇ ਭਰਿਤ ਆ ਗਏ ਸਨ, ਅਤੇ ਕੰਵਰ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਸਰਕਰਦਿਆਂ ਨੇ ਰਾਖੀ ਵੀ ਵਸੂਲ ਕਰ ਲਈ ਸੀ, ਪਰ ਬੁਲਾਡੇ ਵਾਲੇ ਰਾਜਪੂਤਾਂ ਦੇ ਰਾਵਾਂਢਦੇ ਕਾਰਨ ਪੱਕਾ ਕਬਜ਼ਾ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਿਆ ਸੀ। ਸੰਮਤ ੧੮੧੦ ਬਿ: ਵਿਚ ਕੇਵਲ ਕੌਲਰੀਆਂ ਉਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਪਰ ਸੰਮਤ ੧੮੧੧ ਬਿ: ਵਿਚ ਬੁਲਾਡੇ ਤੇ ਖੁਡਾਲ ਦੀਆਂ ਲੜਾਈਆਂ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਸਾਰੇ ਹੀ ਤੱਪੇ ਉਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਹੋ ਗਿਆ, ਅਤੇ ਟੋਹਾਣੇ ਤੋਂ ਲੈਕੇ ਮਹੰਮਦੇ ਤੀਕ ਦੀ ਸਿਧ ਉਤੇ ਸਭ ਵੈਰਾਨੇ ਦੀ ਸੇਰ ਮਹਾਰਾਜਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਹੋਗਈ

—o—

*ਮੁਕਦਮਾ ਹਾਲਾਤ ਨਾਲੀ ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

Battle of Rampura

ਰਾਜਗੀ ਦਾ ਅਰੰਭ

[੧੮੧੧-੧੬]

ਜਦ ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਦਿੱਲੀ ਲੁਟੀ ਸੀ, ਤਾਂ ਐਹਮਦ ਸ਼ਾਹ ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਸੀ, ਅਤੇ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਅੱਖੀ ਵੇਖਿਆ ਸੀ, ਕਿ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਕਿਤਨੀ ਕੁ ਦੌਲਤ ਪਈ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਜਦ ਉਸ ਦਾ ਆਪਣਾ ਸਮਾਂ ਆਇਆ, ਤਾਂ ਉਹ ਥੋੜੀ ਜਿਹੀ ਫੌਜ ਲੇਕੇ ਦਿੱਲੀ ਉਤੇ ਚੜ੍ਹ ਤੁਰਿਆ; ਪਰ ਮਾਨੂ ਪੁਰ ਦੀ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਭਾਜ ਖਾਧੀ। ਦੇਸ ਅਜੇ ਅਪੜਿਆ ਹੀ ਸੀ, ਕਿ ਫਿਰ ਫੌਜ ਤਿਆਰ ਕਰਕੇ ਪੰਜਾਬ ਵਲ ਆਇਆ, ਅਤੇ ਲਾਹੌਰ ਗਿਰਦੇ ਮੀਰ ਮਨੂੰ ਨਾਲ ਸੁਲ੍ਹਾ ਸਫਾਈ ਕਰਕੇ ਕੰਧਾਰ ਨੂੰ ਮੁੜ ਗਿਆ। ਸੰਮਤ ੧੮੦੯ ਬਿ: ਵਿਚ ਤੀਜੀ ਵਾਰ ਆਇਆ, ਅਤੇ ਲਾਹੌਰ ਕਈ ਮਹੀਨੇ ਲੜਾਈ ਕਰਕੇ ਮੀਰ ਮਨੂੰ ਨੂੰ ਫੜ ਲਿਆ, ਅਤੇ ਚਿੱਠੀ ਤੱਰ ਨਾਲ ਹੀ ਦਿਲੀ ਵਾਲਿਆਂ ਪਾਸੋਂ ਅਟਕੋਂ ਸਰਹੰਦ ਤੀਕ ਦਾ ਸਾਰਾ ਇਲਾਕਾ ਆਪਣੇ ਨਾਮ ਲਵਾ ਲਿਆ।

ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਵਜ਼ੀਰ ਦੀ ਤੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੀ ਚਲ ਪਈ, ਆਪੋ ਵਿਚ ਛੇ ਮਹੀਨੇ ਲੜਾਈਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ, ਅਤੇ ਅੰਤ ਨੂੰ ਅਰੰਭ ਸੱਮਤ ੧੮੧੧ ਬਿ: ਵਿਚ ਵਜ਼ੀਰ ਜਿਤਿਆ ਤੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਹਾਰਿਆ; ਅਤੇ ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਤੇ ਉਸਦੀ ਮਾਤਾ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਸੁਰਮੁਚੂ ਫਰਵਾ ਦਿਤਾ,

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਅਤੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਕੈਦ ਕਰ ਲਿਆ, ਜਿਸ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਉਹ ਅਗਲੇ ਸਾਲ ਮਰ ਗਿਆ।

੧੧੫੩ ਸੰਮਤ ੧੮੭੨ ਬਿ: ਵਿਚ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਵਡਾ ਵੈਰੀ ਮੀਰ ਮਨੂੰ, ਜੋ ਲਾਹੌਰ ਦਾ ਸੂਬਾ ਸੀ, ਮਰ ਗਿਆ, ਅਤੇ ਲਾਹੌਰ ਦਾ ਰਾਜ ਉਸ ਦੇ ਘਰੋਂ ਮੁਗਲਾਨੀ ਬੇਗਮ ਕਰਨ ਲਗੀ, ਮੁਗਲਾਨੀ ਬੇਗਮ ਦਾ ਚਾਲ ਚਲਨ ਕੁਝ ਐਸਾ ਵੈਸਾ ਹੀ ਸੀ, ਇਸ ਨੇ ਵਜ਼ੀਰ ਭਿਖਾਰੀ ਖਾਂ ਨੂੰ ਗੋਲੀਆਂ ਪਾਸੋਂ ਜੁੱਤੀਆਂ ਮਰਵਾਕੇ ਹੀ ਮਾਰ ਦਿਤਾ, ਤੇ ਦਿੱਲੀਉਂ ਜੋ ਸੱਜਦ ਜਮਾਲ ਆਇਆ, ਉਸ ਨਾਲ ਭੀ ਨਾ ਬਣੀ; ਇਸ ਕਰਕੇ ਗਾਜ਼ੀ-ਉ-ਦੀਨ ਵਜ਼ੀਰ ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦਾ ਅਲੀ ਗੌਹਰ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਲੈਕੇ ਪੰਜਾਬ ਵਲ ਆਇਆ*, ਅਤੇ ਸਤਲੁਜ ਕੰਢੇ ਮਾਛੀ ਵਾੜੇ ਆਨ ਡੇਰੇ ਲਾਏ।

ਵਜ਼ੀਰ ਦੀ ਨੀਤ ਕੁਝ ਹੋਰ ਹੀ ਸੀ; ਉਸ ਨੇ ਮੁਗਲਾਨੀ ਬੇਗਮ ਦਾ ਭਰਮ ਦੂਰ ਕਰਨ ਲਈ ਕੁਝ ਦਿਨ ਸੁਨੇਹੇ ਘਲਣ ਘਲਾਉਣ ਵਿਚ ਲੰਘਾ ਦਿੱਤੇ, ਅਤੇ ਇਕ ਦਿਨ ਮਾਛੀ ਵਾੜੇ ਤੇ ਐਸਾ ਧਾਵਾ ਕੀਤਾ, ਕਿ ਮੁਗਲਾਨੀ ਬੇਗਮ ਨੂੰ ਸੁਤਿਆਂ ਹੀ ਲਾਹੌਰ ਜਾ ਫੜਿਆ, ਅਤੇ ਕੈਦ

---

*ਭਿਖਾਰੀ ਦੇ ਪੁਤਰ ਗੁਲਾਮ ਅਲੀ ਖਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਕ੍ਰਿਤ ਤਵਾਰੀਖ "ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਨਾਮਾ" ਇਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਬੜੇ ਸੋਹਣੇ ਹਾਲ ਦਿੱਤੇ ਹਨ, ਜੋ ਮੇਰੇ ਉਤੇ ਲਿਖੇ ਹਾਲਾਂ ਨਾਲ ਕੁਝ ਕੁ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੇ, ਪਰ ਮੈਂ ਇਹ ਹਾਲ ਹੋਰ ਕਈ ਪੁਸਤਕਾਂ ਦੇ ਆਸਰੇ ਲਿਖੇ ਹਨ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਕਰ ਕੇ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਦਿੱਲੀ ਨੂੰ ਲੈ ਗਿਆ; ਤੇ ਓਥੇ ਜਾਕੇ ਉਸ ਦੀ ਲੜਕੀ ਨਾਲ ਆਪਣਾ ਨਕਾਹ ਕਰਵਾ ਲਿਆ।

ਜਦ ਐਹਮਦ ਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਇਸ ਗਲ ਦੀ ਖਬਰ ਲਗੀ, (1756 ਈਂ ਸੰਮਤ ੧੮੧੩ ਬਿ: ਵਿਚ ਓਹ ਕੰਧਾਰੋਂ ਪੰਜਾਬ ਵਲ) ਆਇਆ। ਲਾਹੌਰ ਦਾ ਸੂਬਾ ਅਦੀਨਾ ਬੇਗ ਸੀ, ਜੋ ਲਾਹੌਰ ਨੂੰ ਖਾਲੀ ਕਰ ਕੇ ਹਾਂਸੀ ਹਸਾਰ ਵਲ ਨੱਸ ਗਿਆ। ਐਹਮਦ ਸ਼ਾਹ ਲਾਹੌਰੋਂ ਸਰਹੰਦ, ਤੇ ਇਥੋਂ ਦਿੱਲੀ ਪੁਜਾ, ਰਾਹ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਨੇ ਰੋਕਣਾ ਤਾਂ ਕੀ ਸੀ, ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਵਜ਼ੀਰ ਦਸ ਕੋਹ ਅਗੋਂ ਹੋ ਕੇ ਲੈਣ ਆਏ, ਅਤੇ ਗੋਲੀ ਦਾਗਣ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹੀ ਐਹਮਦ ਸ਼ਾਹ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਜਾ ਵੜਿਆ।

ਹੁਣ ਸ਼ਾਮਤ ਆਈ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਮੁਨਸਬਦਾਰਾਂ ਦੀ ਮੁਗਲਾਣੀ ਬੇਗਮ ਮੁਖਬਰ ਬਣੀ ਅਤੇ ਹਰ ਇਕ ਮੁਨਸਬਦਾਰ ਦੇ ਘਰ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ੀ ਹੋਣ ਲੱਗੀ। ਨੀਹਾਂ ਪੁੱਟੀਆਂ ਗਈਆਂ, ਕੋਠੜੀਆਂ ਤੇ ਦਲਾਨ ਫਰੋਲੇ ਗਏ; ਘਰ ਬਾਰ, ਅੰਦਰ ਬਾਰ, ਮਰਦ ਤ੍ਰੀਮਤ, ਸਭਸ ਦੀ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਲਾਸੀ ਲਈ ਗਈ, ਅਤੇ ਪੈਸਾ ਪੈਸਾ ਕਰ ਕੇ ਝਾੜ ਲਿਆ ਗਿਆ। ਅਕਲੇ ਖਾਨ ਖਾਨਾਂ ਦੇ ਘਰੋਂ ਤਿੰਨ ਕਰੋੜ ਰੁਪਿਆ ਨਿਕਲਿਆ*। ਇਸ ਤੋਂ ਹੀ ਅਨੁਮਾਨ ਲਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਸ਼ਾਰੇ ਉਮਰਾਵਾਂ ਦੇ ਘਰੋਂ ਤੋਂ ਐਹਮਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਕਿਤਨੀਕੁ ਦੌਲਤ ਲੱਭੀ ਹੋਵੇਗੀ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਦਿਤਨਾਂ ਕੁਝ ਲੁੱਟ ਕੇ ਭੀ ਅਬਦਾਲੀ ਦੀ ਨੀਤ ਨਾ ਰੱਜੀ। ਜਦ ਸਾਰੇ ਉਮਰਾਵ ਨਚੋੜ ਲਏ ਤਾਂ ਦਿੱਲੀ ਨੂੰ ਲੁਟਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦੇ ਦਿਤਾ, ਅਠਾਰਾਂ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਜੋ ਹਾਲ ਨਾਦਰਸ਼ਾਹ ਦੀ ਹੱਥੀ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਓਹੋ ਹੀ ਹੁਣ ਅਹਮਦ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਕੀਤਾ। ਅਹਮਦ ਸ਼ਾਹ ਦੋ ਮਹੀਨੇ ਦਿੱਲੀ ਰਿਹਾ, ਅਤੇ ਦਿਤਨਾਂ ਚਿਰ ਸ਼ਹਿਰ ਨੂੰ ਬੁਰੀ ਤਰਾਂ ਲੁਟਦਾ ਰਿਹਾ; ਫਿਰ ਮਹੰਮਦ ਸ਼ਾਹ ਦੀ ਪੋਤੀ ਦਾ ਨਕਾਹ ਆਪਣੇ ਪੁਤਰ ਤੈਮੂਰਸ਼ਾਹ ਨਾਲ ਕਰਵਾ ਕੇ ਮਥਰਾ ਨੂੰ ਜਾ ਲੁਟਿਆ ਅਤੇ ਆਗਰੇ ਗਿਰਦੇ ਦਾ ਸਭ ਅਲਾਕਾ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲੁੱਟ ਪੁੱਟ ਤੇ ਉਜਾੜ ਫੂਕਕੇ ਗਰਮੀ ਵਧ ਜਾਣ ਦੇ ਕਾਰਨ ਦਿੱਲੀ ਨੂੰ ਆਗਿਆ ।

ਹੁਣ ਮਹੰਮਦ ਸ਼ਾਹ ਦੀ ਛੋਟੀ ਲੜਕੀ ਦਾ ਨਿਕਾਹ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਕਰਵਾਇਆ; ਅਤੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਪਾਸੋਂ ਕਰੜਾ ਨਜਰਾਨਾਂ ਲੈ ਕੇ ਹਾੜ ਸੰਮਤ ੧੮੧੪ ਬਿ: ਨੂੰ ਕੰਧਾਰ ਵਲ ਨੂੰ ਮੁੜ ਪਿਆ, ਅਤੇ ਜਾਂਦਾ ਹੋਇਆ ਅਬਦਲ ਸੰਮਦ ਖਾਂ ਨੂੰ ਸਰਹੰਦ ਦਾ ਹਾਕਮ ਬਣਾ ਗਿਆ। 1757

---

*ਅਠਾਰਾਂ ਸਾਲ ਹੋਏ ਸਨ ਕਿ ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਕਈ ਅਰਬਾਂ ਦੀ ਲੁਟ ਦਿਲੀ ਤੋਂ ਲੈਗਿਆ ਸੀ। ਇਤਨੇ ਥੋੜੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਉਮਰਾਵਾਂ ਪਾਸ ਐਤਨੀ ਦੌਲਤ ਦਾ ਜਮਾਂ ਹੋ ਜਾਣਾ ਦਸਦਾ ਹੈ, ਕਿ ਉਮਰਾਵਾਂ ਕਿਸ ਬੇਤਰਸੀ ਨਾਲ ਗਰੀਬ ਜਿਮੀਦਾਰਾਂ ਦੇ ਗਲ ਵੱਢਦੇ ਹੋਣਗੇ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਫੁਹੀ ਫੁਹੀ ਨਾਲ ਉਮਰਾਵਾਂ ਪਾਸ ਕਰੋੜਾਂ ਰੁਪੈ ਜਮਾਂ ਹੋਜਾਂਦੇ ਸਨ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਇਸ ਵੇਲੇ ਇਹ ਦੇਸ਼ ਮੂਲੋਂ ਹੀ ਉੱਜੜ ਚੁਕਾ ਸੀ। ਸੰਮਤ ੧੮੧੩ ਬਿ: ਵਿਚ ਭਾਰਾ ਕਾਲ ਪਿਆ ਸੀ, ਅਤੇ ਇਸ ਮੁਸੀਬਤ ਦੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਗਿਲਜਿਆਂ ਦੇ ਇਧਰ ਆ ਜਾਣ ਕਰਕੇ ਸ਼ਾਹੀ ਸੜਕ ਦੇ ਪਾਸ ਦੇ ਪਿੰਡ, ਜੋ ਖੂਹਾਂ ਨਾਲ ਕਾਲ ਕੱਟ ਲੈਂਦੇ ਸਨ, ਉਹ ਵੀ ਉੱਜੜ ਗਏ ਸਨ। ਸੰਮਤ ਤੇਰਾ ਤੇ ਚੌਦਾਂ ਮਹਾਰਾਜਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਲਈ ਬੀ ਮਨਹੂਸ ਹੀ ਹਨ। ਸੰਮਤ ੧੮੧੩* ਬਿ: ਵਿਚ ਕੰਵਰ ਸਰਦੂਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸੁਰਗਵਾਸ ਹੋਗਏ, ਅਤੇ ਸੰਮਤ ੧੮੧੪* ਬਿ: ਵਿਚ ਕੰਵਰ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਮਹਾਰਾਜਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਉਮਰ ੬੬ ਸਾਲ ਦੀ ਸੀ। ਇਸ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਐਸੀਆਂ ਦੇ ਸੱਟਾਂ ਦਾ ਲੱਗਣਾ ਕੋਈ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਜਦ ਕਿ ਰਾਜ ਭਾਗ ਦੂਰ ਦੂਰ ਤੀਕ ਖਿਲਰਿਆ ਪਿਆ ਹੋਵੇ, ਆਂਢੀ ਗੁਆਂਢੀ ਵੈਰੀ ਹੋਣ, ਅਤੇ ਰਾਜ ਭਾਗ ਨੂੰ ਸਾਂਭਣ ਵਾਲੇ ਅਜੇ ਦਸ ਦਸ ਬਾਰਾਂ ਬਾਰਾਂ ਵਰ੍ਹੇ ਦੀ ਉਮਰ ਦੇ ਵੀ ਨਾ ਹੋਏ ਹੋਣ।

ਪਾਤਸ਼ਾਹਾਂ ਵੇਲੇ ਰਤੀਏ ਦੀ ਸਰਕਾਰੀ ਸ਼ਾਕਰ ਤੇ ਬਾਲੇ ਦੇ ਨਾਮ ਸੀ, ਜੋ ਬੋਲਾ ਗੋਤ ਦੇ ਜੱਟ ਤੇ ਰਤੀਏ ਦੇ ਵਸਨੀਕ ਸਨ, ਅਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਕਬਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ

---

*ਤਵਾਰੀਖ ਸਿਧੂ ਬਰਾੜਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਗੱਲਾਂ ਸੰਮਤ ੧੮੧੦ ਤੇ ੧੮੦੫ ਵਿਚ ਹੋਈਆਂ ਮੰਨੀਆਂ ਹਨ, ਜੋ ਕਿ ਮੂਲੋਂ ਹੀ ਅਸ਼ੁੱਧ ਹਨ। ਮੈਂ ਜੋ ਕੁਝ ਮੰਨਿਆ ਹੈ, ਇਹ "ਤਤਰੇ" ਅਨੁਸਾਰ ਹੈ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਪਾਸੋਂ ਚੁਧਰੈਤ ਦਾ ਚੀਰਾ ਮਿਲਿਆ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਉਲਾਦ ਵਿਚੋਂ ਜੁੰਮੇਂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤੀਕ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਚੰਗਾ ਜੋਰ ਰਿਹਾ, ਪਰ ਜਦ ਸੰਮਤ ੧੭੮੦ ਵਿਚ ਜੁਮਾਂ ਗੁਜ਼ਰ ਗਿਆ, ਤਾਂ ਇਹ ਮਾੜੇ ਪੈਣ ਲਗ ਪਏ, ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇੱਜ਼ਤ ਦਿਨੋਂ ਦਿਨ ਘਟ ਹੁੰਦੀ ਗਈ। ਜਦ ਕੋਈ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਆਮਲ ਆਉਂਦਾ, ਤਾਂ ਇਹ ਹੱਥ ਚੁਕਾਣੀਂ ਰਕਮ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੇ ਛਡਦੇ। ਪਰ ਮਹੰਮਦ ਅਮੀਨ ਖਾਂ ਦਾ ਜੋਰ ਵਧ ਜਾਣ ਕਰ ਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਇੱਜ਼ਤ ਅਬਰੋ ਦਾ ਵੀ ਡਰ ਪੈ ਗਿਆ। ਸਮਤ ੧੮੧੩ ਬਿ: ਦੇ ਕਾਲ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੂਲੋਂ ਹੀ ਡੁਲਾ ਦਿਤਾ, ਕਿਉਂ ਜੋ ਚੁਤਰਫੀ ਰਾਮ ਰੌਲਾ ਪਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਅਤੇ ਕੋਈ ਹਾਕਮ ਸਿਰ ਉਤੇ ਨਾ ਹੋਣ ਕਰ ਕੇ ਪਿੰਡਾਂ ਨੂੰ ਪਿੰਡ ਉਠ ਕੇ ਲੁੱਟ ਲੈਂਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਰਾਇ ਸਿੰਘ ਤੇ ਰਿਖੀਆ ਰਤੀਏ ਦੇ ਚੌਧਰੀ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰ ਮਹਾਰਾਜਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਭਾਈ ਸ੍ਰ: ਲਧਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵਿਆਹੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਇਹ ਹਾਲ ਸੁਣਕੇ ਸੰਮਤ ੧੮੧੪ ਬਿ: ਵਿਚ ਮਹਾਰਾਜਾ ਜੀ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਅਲਾਕੇ ਵਿਚ ਬੁਲਾ ਲਿਆ, ਅਤੇ ਸਲੇਮਪੁਰ ਦੀ ਪੰਚਾਈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੇ ਕੇ ਓਥੇ ਹੀ ਵਸਾ ਦਿਤਾ, ਜਿਥੇ ਇਹ ਸੰਮਤ ੧੮੨੪ ਬਿ: ਤੀਕ ਵਸਦੇ ਰਹੇ। ਜਦ ਇਸ ਸਾਲ ਕੰਵਰ ਹਿੰਮਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਨਸੀਰ ਖਾਂ ਰੁਹੇਲੇ ਨੂੰ "ਮਤਰਾਂ" ਦੀ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਭਾਜ ਦੇ ਕੇ ਸਰਸੇ ਤੀਕ ਅਲਾਕਾ ਮੱਲ ਲਿਆ, ਤਾਂ ਰਾਏ ਸਿੰਘ ਹੋਰੀ ਵੀ ਤਰੀਏ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਜਾ ਵਸੇ। 1757

ਜਦ ਅਬਦੁਲ ਸੰਮਦ ਖਾਂ ਸਰਹੰਦ ਦਾ ਹਾਕਮ ਹੋ ਕੇ ਆਇਆ, ਤਾਂ ਰੀਤ ਅਨੁਸਾਰ ਅਲਾਕੇ ਦੇ ਸਭ ਰਈਸ ਸਰਹੰਦ ਹਾਜਰ ਹੋਏ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਜੀ ਬੀ ਗਏ, ਅਤੇ ਉਸ ਨਾਲ ਐਸੀ ਵਾਕਫੀ ਵਧਾਈ, ਕਿ ਉਹ ਮਹਾਰਾਜਾ ਜੀ ਦੀ ਸਲਾਹ ਉਤੇ ਚਲਣ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਬਰਸਾਤ ਦੇ ਦਿਨ ਸਰਹੰਦ ਕੱਟਕੇ ਅਬਦੁਲ ਸੰਮਦ ਖਾਂ ਦੌਰੇ ਚੜ੍ਹਿਆ, ਅਤੇ ਸਭ ਪਰਗਣੇ ਵੇਖ ਕੇ ਫੱਗਣ ਵਿਚ ਸੁਨਾਮ ਜਾ ਪੁਜਾ।

ਮਹੰਮਦ ਅਮੀਨ ਖਾਂ ਭੁੱਟੀ ਨੇ ਵੇਖਿਆ, ਕਿ ਬਦਲਾ ਲੈਣ ਦਾ ਹੁਣ ਸੋਹਣਾ ਮੌਕਾ ਹੈ, ਉਹ ਸੁਨਾਮ ਆਕੇ ਅਬਦੁਲ ਸਮੰਦ ਖਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਿਆ, ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਲੜਕੀ ਦਾ ਡੋਲਾ ਉਸ ਨੂੰ ਦੇਕੇ ਇਸ ਗਲ ਉਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਰਾਜ਼ੀ ਕਰ ਲਿਆ ਕਿ ਮਹਾਰਾਜਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਾਸੋਂ ਸਾਰਾ ਅਲਾਕਾ ਖੋਹ ਲਿਆ ਜਾਵੇ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਜੀ ਉਸ ਸਮੇਂ ਸੁਨਾਮ ਹੀ ਸਨ। ਆਪਨੇ ਜਦ ਇਹ ਹਾਲ ਵੇਖਿਆ, ਤਾਂ ਸੁਨਾਮ ਨੂੰ ਛਡਕੇ ਬਰਨਾਲੇ ਆ ਗਏ, ਅਤੇ ਸਭ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਪਣੀ ਪਕਿਆਈ ਕਰ ਲਈ। ਪਰ ਓਸੇ ਸਮੇਂ ਖਬਰਾਂ ਅਪੜੀਆਂ, ਕਿ ਮਰਹੱਟੇ ਦਿਲੀਓਂ ਸਰਹੰਦ ਨੂੰ ਆ ਰਹੇ ਸਨ; ਇਸ ਲਈ ਅਬਦੁਲ ਸੰਮਦ ਖਾਂ ਵਾਹੋਦਾਹੀ ਸਰਹੰਦ ਨੂੰ ਨੱਠ ਗਿਆ* ।

ਸੰਮਤ ੧੮੧੩ ਬਿ: ਵਿਚ ਜਦ ਅਹਮਦ ਸ਼ਾਹ

*ਤਜ਼ਕਰਾ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਆਇਆ ਸੀ, ਤਾਂ ਅਦੀਨਾ ਬੇਗ਼ ਹੱਸੀ ਹਸਾਰ ਨੂੰ ਨੱਠ ਗਿਆ ਸੀ। ਜਦ ਅਗਲੇ ਸਾਲ ਅਬਦਾਲੀ ਮੁੜ ਗਿਆ, ਤਾਂ ਅਦੀਨਾ ਬੇਗ ਦਵਾਬੇ ਵਿਚ ਆ ਗਿਆ, ਅਤੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਲੈ ਕੇ ਗਿਲਜਿਆਂ ਨਾਲ ਲੜਨ ਲਗਾ †। ਜਲੰਧਰੋਂ ਬਾਹਰ ਗਿਲਜਿਆਂ ਤੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਹੋਇਆ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਗਿਲਜੇ ਹਾਰ ਗਏ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਅਫਸਰ ਮੁਰਾਦ ਖਾਂ ਨੱਠ ਗਿਆ, ਤੇ ਸਭ ਅਸਬਾਬ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਹੱਥ ਲਗਾ। ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਜਲੰਧਰ ਉਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ, ਵੈਰੀਆਂ ਨੂੰ ਲੱਭ ਲੱਭ ਕੇ ਸੋਧਿਆ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਗੁਰੂ ਕੇ ਅਸਥਾਨ ਦੀ ਬੇਅਦਬੀ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਸਾਰਾ ਦਵਾਬਾ ਉਗਰਾਹ ਖਾਧਾ, ਅਤੇ ਲਾਹੌਰ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਪਠਾਨਕੋਟ ਤੀਕ ਸਾਰੇ ਅਲਾਕੇ ਵਿਚ ਦੀ ਫਿਰ ਨਿਕਲੇ।

ਏਨ੍ਹੀ ਹੀ ਦਿਨੀ ਦਿਲੀ ਗਿਰਦੇ ਮਰਹੱਟੇ ਫਿਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਅਦੀਨਾ ਬੇਗ ਨੇ ਜਦ ਵੇਖਿਆ, ਕਿ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਗਿਲਜਿਆਂ ਨੂੰ ਮਾਰਕੇ ਆਪਣਾ ਆਪ ਹੀ ਬਣਾਇਆ ਹੈ, ਮੇਰੇ ਹੱਥ ਤਾਂ ਕੁਝ ਵੀ ਨਾ ਲਗਾ, ਤਾਂ ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਵਕੀਲ ਹਰਿ ਲਾਲ ਤੇ ਆਪਣੇ ਸਰਕਰਦੇ ਸਦੀਕ ਬੇਗ ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਵਲ ਘਲਿਆ, ਅਤੇ ਮਰਹਟਿਆਂ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਵਲ ਸੱਦ ਲਿਆ।

ਰਾਓ ਰਘੂਨਾਥ ਰਾਓ ਮਰਹੱਟਾ ਫੌਜ ਦਾ ਇਕ

† "ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਨਾਮਾ" "ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ।"

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਦਸਤਾ ਲੈਕੇ ਪੰਜਾਬ ਵਲ ਵਧਿਆ, ਅਤੇ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਦੇਸ ਨੂੰ ਲੁਟਦਾ ਆਇਆ। ੨੪ ਵਗਣ ਸੰਮਤ ੧੮੧੪ ਬਿ: ਨੂੰ ਰਘੁਨਾਥ ਰਾਓ ਅੰਬਾਲੇ ਪੁਜਾ, ਅਤੇ ਸ਼ਿੰਭੂ ਪਾਸ ਮੁਗਲ ਦੀ ਸਰਾਂ, ਤੇ ਰਾਜਪੁਰੇ, ਇਕ ਇਕ ਮੁਕਾਮ ਕਰਕੇ ੨੮* ਵਗਣ ਨੂੰ ਸਰਾਂਏ † ਵਣਜਾਰੇ ਮੁਕਾਮ ਕੀਤਾ; ਅਤੇ ਦੋ ਸਵਾਰ ਅਨੰਦਪੁਰ ਕੋਸੋ ਨੂੰ ਘਲੇ, ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਪਟਿਆਲਾ ਦੇ ਵਕੀਲ ਨੂੰ ਲਿਆਉਣ। ਜਦ ਲੱਧਾ ਮਲ ਆਇਆ, ਤਾਂ ਰਘੁਨਾਥ ਰਾਓ ਨੇ ਅੱਡ ਹੋ ਕੇ ਕਹਿਆ, ਕਿ ਮਹਾਰਾਜਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਦਖਣੋਂ ਸਾਨੂੰ ਦਸਿਆ ਹੈ, ਪਰ ਆਪ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਆਏ, ਓਹ ਛੇਤੀ ਆਉਣ, ਅਸਾਂ ਜੋ ਕੁਝ ਕਰਨਾ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਲਾਹ ਨਾਲ ਹੀ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਜੀ ਆਪ ਤਾਂ ਨਾ ਆਏ ਪਰ ਆਪਣੇ ਸਰਦਾਰ ਬੀਰਮ ਢਿਲੋਂ ਨੂੰ ਲੱਧਾ ਮਲ ਪਾਸ ਘਲ ਦਿੱਤਾ, ਕਿ ਆਪੋ ਵਿਚ ਸਲਾਹ ਕਰ ਕੇ ਸਾਰੀ ਗਲ ਨੂੰ ਨਜਿੱਠ ਲੈਣ।

ਸਭ ਤੋਂ ਅਗੇ ਅਗੇ ਤਾਂ ਰਘੁਨਾਥ ਰਾਓ ਸੀ, ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਮਗਰ ਮਗਰ ਇਕ ਇਕ ਮੰਜਲ ਦੀ ਵਿੱਥ ਉਤੇ ਮਰਹਟਿਆਂ ਦੇ ਛੋਟੇ ਛੋਟੇ ਦਸਤੇ ਤੁਰੇ ਆਉਂਦੇ ਸਨ, ਅਤੇ ਦੇਸ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰਾਂ ਲੁਟੀ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਸਰਹੰਦ ਵਿਚ

---

*ਵੇਖੋ ਅੰਤਕਾ ਨੰ: ੭॥

†ਪੁਰਾਣੇ ਕਾਗਜ਼ਾਂ ਵਿਚ ਸਰਾਂਏ ਵਣਜਾਰਾ ਨੂੰ ਸਰਾਂਏ ਅਲੂੰਆਂ ਲਿਖਿਆ ਹੈ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਅਬਦੁਲ ਸਮੰਦ ਖਾਂ ਕਿਲਾ ਮੱਲੀ ਬੈਠਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਸਰਹੰਦ ਨੂੰ ਅਜੇ ਸਰ ਭੁਾਵੇਂ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਪਰ ਸਰਾਏ ਵਣਜਾਰੇ ਥੀ ਇਸ ਗਲ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਹੋ ਗਿਆ, ਕਿ ਸਰਹੰਦ ਦੀ ਹਕੂਮਤ ਸਦੀਕ ਬੇਗ ਨੂੰ ਦਿਤੀ ਜਾਵੇਗੀ । ਬੁਧਵਾਰ ੨੯ ਫਗਣ ਨੂੰ ਸਰਾਏ ਵਣਜਾਰੇ ਤੋਂ ਤਿੰਨਾਂ ਕੋਹਾਂ ਉਤੇ ਇਕ ਪਿੰਡ ਮੁਕਾਮ ਹੋਇਆ; ਅਤੇ ਫੌਜ ਵਿਚ ਖਬਰ ਕਰ ਦਿਤੀ ਗਈ, ਕਿ ਭੁਲਕੇ ਸਰਹੰਦ ਦੀ ਲੜਾਈ ਹੋਵੇਗੀ *।

ਸਰਹੰਦ ਵਿਚ ਅਬਦੁਲ ਸਮੰਦ ਖਾਂ ਆਕੀ ਹੋਇਆ ਬੈਠਾ ਸੀ । ਮਰਹੱਟੇ ਸਰਹੰਦ ਉਦਾਲੇ ਜਾ ਹੋਏ, ਪਰ ਸ਼ਹਿਰ ਨੂੰ ਸਰ ਨਾ ਕਰ ਸਕੇ । ਅਦੀਨਾ ਬੇਗ ਵੀ ਮਰਹੱਟਾ ਕੈਂਪ ਵਿਚ ਆ ਗਿਆ, ਅਤੇ ਉਸ ਨੇ ਸਲਾਹ ਦਿਤੀ, ਕਿ ਇਹ ਕੰਮ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਸੁਖਲਾ ਹੋ ਸਕੇ ਗਾ । ਆਪੋ ਵਿਚ ਸਲਾਹ ਕਰ ਕੇ ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਸਦੀਕ ਬੇਗ ਨੂੰ "ਖਾਲਸਾ ਦਲ" ਵਲ ਘਲਿਆ ਗਿਆ, ਜੋ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੁਆਬੇ ਵਿਚ ਸਮੇਂ ਦੀ ਚਾਲ ਨੂੰ ਵੇਖ ਰਿਹਾ ਸੀ । ਸਰਹੰਦ ਦਾ ਨਾਮ ਸੁਣਦਿਆਂ ਹੀ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਮਾਨੋਂ ਚਾਉ ਚੜ ਗਿਆ, ਅਤੇ ਉਹ ਰਾਤੋਂ ਰਾਤ ਸਤਲੁਜ ਲੰਘ ਕੇ ਦਿਨ ਚੜਦਿਆਂ ਨੂੰ ਸਰਹੰਦ ਦੁਆਲੇ ਆ ਕੱਠੇ ਹੋਏ ।

---

*ਇਥੇ, ਤੀਕ ਜੋ ਕੁਝ ਮੈਂ ਲਿਖਆ ਹੈ, ਇਹ ਲੱਧਾ ਮਲ ਦੀ ਉਸ ਅਰਜ਼ੀ ਦੇ ਅਧਾਰ ਉਤੇ ਹੈ, ਜੋ ਉਸ ਨੇ ੧੯ ਫਗਣ ਨੂੰ ਮਰਹਟਾ ਕੈਂਪ ਵਿਚੋ ਮਹਾਰਾਜਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਘਲੀ ਸੀ:—ਵੇਖੋ ਬਾਗ਼ਜ਼ਾਤ ਰਾਇ ਭਗਵੰਤ ਰਾਇ ॥

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਅਦੀਨਾ ਬੇਗਮ ਪਾਸੋਂ ਇਹ ਨੇਮ ਲੈ ਲਿਆ, ਕਿ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀ ਲੁਟ ਵਿਚ ਪਹਿਲ ਸਾਡੀ ਹੋਵੇਗੀ। ਫਿਰ ਸ਼ਹਿਰੋਂ ਬਾਹਰ ਪਜਾਵਿਆਂ ਉਤੇ ਡੇਰਾ ਜਾ ਕੀਤਾ, ਅਤੇ ਸਾਹਿਬਜਾਦਿਆਂ ਦਾ ਧਿਆਨ ਧਰ ਕੇ ਐਸੇ ਜ਼ੋਰ ਦਾ ਹੱਲਾ ਕੀਤਾ, ਕਿ ਵੇਖਦਿਆਂ ਹੀ ਵੇਖਦਿਆਂ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹਿਰ ਅੰਦਰ ਜਾ ਵੜੇਂ ਅਤੇ ਉਗਰਾਹੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤੀ।*

ਪਹਿਲਾ ਦਿਨ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਹੀ ਸ਼ਹਿਰ ਉਗਰਾਹਿਆ, ਦੂਜੇ ਦਿਨ ਮਰਹੱਟੇ ਵੀ ਲੁਟਣ ਲਗ ਪਏ, ਅਤੇ ਤੀਜੇ ਦਿਨ ਤਾਂ ਐਸੀ ਖੁਲ੍ਹ ਹੋ ਗਈ, ਕਿ ਲਾਂਭ ਲਾਂਭ ਦੇ ਪਿੰਡਾਂ ਵਾਲੇ ਵੀ ਸ਼ਹਿਰ ਨੂੰ ਲੁਟਣ ਆ ਗਏ। ਲੁੱਟ ਦਾ ਤਰਦਾ ਤਰਦਾ ਮਾਲ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਹੱਥ ਲਗਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਕਰ ਕੇ ਮਰਹੱਟਿਆਂ ਦੀ ਨੀਤ ਫਿਰ ਗਈ, ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਵਿਚਾਰਿਆ, ਕਿ ਜਦ ਸਿੰਘ ਹੁਣ ਉਗਰਾਹੀ ਲਈ ਸ਼ਹਿਰ ਨੂੰ ਜਾਣ, ਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਡੇਰੇ ਨੂੰ ਲੁਟ ਲਈਏ, ਕਿਉਂ ਜੋ ਉਸ ਵੇਲੇ ਡੇਰਿਆਂ ਵਿਚ ਥੋੜੇ ਹੀ ਖਾਲਸੇ ਹੋਣਗੇ।

---

*ਗੁਲਾਮ ਅਲੀ ਖਾਂ ਨੇ "ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਨਾਮੇ" ਵਿਚ ਮੰਨਿਆ ਹੈ, ਕਿ ਮਰਹੱਟਿਆਂ ਦੇ ਸਰਹੰਦ ਪੁਜਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਅਦੀਨਾ ਬੇਗ ਸਰਹੰਦ ਨੂੰ ਸਰ ਕਰ ਚੁਕਾ ਸੀ। ਪਰ ਮੈਂ ਜੋ ਕੁਝ ਮੰਨਿਆ ਹੈ, ਇਹ ਸਰਦਾਰ ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ "ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼" ਦੇ ਅਧਾਰ ਉਤੇ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੀ ਤਸਦੀਕ ਮੁਨਸ਼ੀ ਲਧਾ ਮਲ ਦੇ ਖਤ ਤੋਂ ਵੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਕਿ ਮਰਹਟਿਆ ਦੇ ਆਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸਰਹੰਦ ਉਤੇ ਅਬਦੁਲ ਸੰਮਦ ਖਾਂ ਦਾ ਹੀ ਕਬਜ਼ਾ ਸੀ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਅਦੀਨਾ ਬੇਗ ਨੇ ਰੋਜ ਰੋਜ ਸਿੰਘਾਂ ਨਾਲ ਵਰਤਣਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਇਸੇ ਦੇ ਸਦਣ ਕਰਕੇ ਸਿੰਘ ਇਥੇ ਆਏ ਸਨ, ਇਸ ਲਈ ਉਸਨੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਖਬਰ ਕਰ ਦਿਤੀ, ਕਿ ਖਾਲਸਾ ਜੀ ! ਦਖਣੀਆਂ ਦੀ ਨੀਤ ਫਿਰ ਗਈ ਹੈ, ਹੁਣ ਤੁਸੀ ਹਰਨ ਹੋ ਜਾਓ। ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਡੇਰਾ ਕੂਚ ਕਰ ਦਿਤਾ, ਅਤੇ ਮਰਹੱਟੇ ਭਾਵੇਂ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਮਗਰ ਲੱਗੇ ਵੀ, ਪਰ ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਧੂੜ ਨੂੰ ਵੀ ਨਾ ਅੱਪੜ ਸਕੇ। ਸਿੰਘ ਘੁਰਮ ਘੁਰੀ ਹੁੰਦੇ ਤੁਰੇ ਗਏ, ਅਤੇ ਜਦ ਕੁਝ ਵਿੱਥ ਪੈ ਗਈ, ਤਾਂ ਐਸੇ ਹਰਨ ਹੋਏ, ਕਿ ਮੁੜ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੁਝ ਪਤਾ ਨਾ ਲਗਾ। ਇਹ ਹਾਲ ਅਰੰਭ ਸੰਮਤ ੧੮੧੫ ਬਿ: ਦੀ ਹੈ।

ਅਬਦੁਲ ਸੰਮਦ ਖਾਂ ਨੂੰ ਮਰਹੱਟਿਆਂ ਨੇ ਫੜ ਲਿਆ ਸੀ, ਸੋ ਕੈਦ ਕਰ ਕੇ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਲੈ ਗਏ। ਪਰ ਮਹੰਮਦ ਅਮੀਨ ਖਾਂ ਭੱਟੀ ਦੀ ਲੜਕੀ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਅਬਦੁਲ ਸੰਮਦ ਖਾਂ ਹੁਣੇ ਹੀ ਨਕਾਹ ਕੇ ਲਿਆਇਆ ਸੀ, ਉਹ ਮਰਹੱਟਿਆਂ ਦੇ ਕਾਬੂ ਆਉਣੋਂ ਬਚ ਰਹੀ, ਤੇ ਸਰਹੰਦ ਵਿਚ ਹੀ ਲੁਕੀ ਰਹੀ। ਜਦ ਮਰਹੱਟੇ ਲਾਹੌਰ ਨੂੰ ਚਲੇ ਗਏ, ਤਾਂ ਮਹੇਸ਼ (?) ਪਿੰਡ ਦੇ ਰਾਜਪੂਤਾਂ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਲੱਭ ਕੇ ਤਲਵੰਡੀ ਅੱਪੜਾ ਦਿਤਾ, ਅਤੇ ਮਲਕ ਦਲੇਲ ਖਾਂ, ਅਜੀਜ਼ ਖਾਂ ਆਦਿ ਤਲਵੰਡੀ ਦੇ ਰਾਜਪੂਤਾਂ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਬੋਹੇ ਪੁਚਾ ਦਿਤਾ, ਤੇ ਅਲਾਲਾਦਾਦ ਖਾਂ ਬੋਹੇ ਵਾਲੇ ਨੇ ਮਹੰਮਦ ਅਮੀਨ ਖਾਂ ਪਾਸ ਫਤਿਹਾ ਬਾਦ *।

---

*"ਤਜ਼ਕਰਾ।"

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਜਦ ਮਰਹੱਟੇ ਲਾਹੌਰੋਂ ਅਟਕ ਵਧੇ, ਤਾਂ ਅਬਦੁਲ ਸ਼ੰਮਦ ਖਾਂ ਰਾਹ ਵਿਚੋਂ ਕਿਸੇ ਬਿਧ ਖਾਲਸੀ ਪਾਕੇ ਫਤਿਹਾਬਾਦ ਆ ਗਿਆ, ਅਤੇ ਫੌਜ ਦਾ ਰੰਗ ਢੰਗ ਬਣਾ ਕੇ ਮਹਾਰਜਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਲ ਮੱਥਾ ਲਾਉਣਾ ਚਾਹਿਆ।

ਇਸ ਹੀ ਸਮੇਂ ਸ਼ਾਹਜਾਦਾ ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਦਿਲੀਉਂ ਹਰਿਆਣੇ ਵਲ ਆ ਗਿਆ; ਅਤੇ ਮਹੰਮਦ ਅਮੀਨ ਖਾਂ ਭੱਟੀ ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦੇ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਜਾ ਹਾਜਰ ਹੋਇਆ। ਵਜ਼ੀਰ ਗਾਜ਼ੀਉਦ ਦੀਨ ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦੇ ਦੇ ਉਲਟ ਸੀ, ਉਸ ਦੀ ਸਖਾਵਟ ਕਰਕੇ ਮਰਹੱਟਿਆਂ ਨੇ ਬੀਠਲ ਰਾਓ ਮਰਹੱਟੇ ਨੂੰ ਸ਼ਾਹਜਾਦੇ ਨਾਲੋਂ ਤੋੜ ਲਿਆ, ਅਤੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਵਲੋਂ ਫੁਰਮਾਨ ਘਲਵਾ ਦਿਤਾ, ਕਿ ਸ਼ਾਹਜ਼ਦਾ 'ਰਾਣੀਆਂ' ਨੂੰ ਨਾ ਜਾਵੇ। ਬੀਠਲ ਰਾਓ ਦੇ ਖਿਸਕ ਜਾਣ ਕਰ ਕੇ ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦੇ ਦੀ ਤਾਕਤ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੋ ਚੁਕੀ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਓਹ ਮਹੰਮਦ ਅਮੀਨ ਖਾਂ ਪਾਸ ਬਹੁਤਾ ਚਿਰ ਨਾ ਠੈਹਰਿਆ ਅਤੇ ਚੜ੍ਹੇ ਸਾਉਣ ਕੁੰਜਪੁਰੇ ਦੇ ਰਾਹ ਨਜੀਬੁਦ ਦੌਲਾ ਪਾਸ ਚਲਿਆ ਗਿਆ, ਜੋ ਉਸ ਸਮੇਂ ਮੀਰਾਂਪੁਰ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ *।

ਮਹੰਮਦ ਅਮੀਨ ਖਾਂ ਦੀ ਇੱਛਾ ਸੀ, ਕਿ ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦੇ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਮਹਾਰਾਜਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਾਸੋਂ ਬਦਲਾ ਲਵੇ, ਪਰ ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦੇ ਦੇ ਫੇਰੀ ਮੁੜ ਜਾਣ ਨਾਲ ਉਸ ਦੀ ਕਾਮਨਾ ਪੂਰੀ ਨਾ ਹੋਈ। ਫਿਰ ਉਸ ਨੇ

---

*'ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਨਾਮਾ'।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਆਪਣੇ ਸੰਬੰਧੀ ਅਬਦੁਲ ਸੰਮਦ ਖਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਰਲਾਇਆ, ਅਤੇ ਸਾਜ ਸਮਾਨ ਠੀਕ ਕਰ ਕੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਲ ਮੱਥਾ ਲਾਉਣਾ ਚਾਹਿਆ।

ਇਸ ਵੇਲੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਜੀ ਮੁਲਕ ਉਤਰੇ ਹੋਏ ਸਨ; ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਮਹਾਰਾਜਾ ਜੀ ਨੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਇਕ ਜੱਥੇ ਨੂੰ ਸਦਵਾ ਰਖਿਆ ਸੀ। ਸਾਉਣ ਦੇ ਦਿਨ ਸਨ ਕਿ ਮਹੰਮਦ ਅਮੀਨ ਖਾਂ ਤੇ ਅਬਦੁਲ ਸੰਮਦ ਖਾਂ ਕੋਈ ਵੀਹ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਹੇਲੇ, , ਭੱਟੀ ਤੇ ਪਚਾਧੇ ਕੱਠੇ ਕਰ ਕੇ ਜਮਾਲ ਪੁਰ ਆ ਉਤਰੇ, ਅਤੇ ਟੁਹਾਣੇ ਵਾਲੇ ਪਠਾਣਾ ਨੂੰ ਅਖਵਾ ਘਲਿਆ, ਕਿ ਸਾਡੀ ਦੀਨ ਮੰਨ ਲਵੋ।

ਟੋਹਾਨੀਆਂ ਨੇ ਉਤਰ ਦਿਤਾ, ਕਿ ਜੇਕਰ ਆਪ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਸਨਦ ਲੈ ਕੇ ਅਤੇ ਅਲਾਕੇ ਦੇ ਹਾਕਮ ਹੋ ਕੇ ਆਉਂਦੇ, ਤਦ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਤੁਹਾਡੀ ਦੀਨ ਮੰਨ ਵੀ ਲੈਂਦੇ, ਪਰ ਇਸ ਵੇਲੇ ਤਾਂ ਆਪ ਮਹੰਮਦ ਅਮੀਨ ਖਾਂ ਦੇ ਹਾਮੀ ਬਣਕੇ ਆਏ ਹੋ, ਇਸ ਲਈ ਅਸੀਂ ਮਹਾਰਾਜਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਦੀਨ ਹੀ ਮੰਨਾ ਗੇ। ਇਸ ਗੱਲੋਂ ਰੁੱਸੇ ਹੋਕੇ ਅਬਦੁਲ ਸੰਮਦ ਖਾਂ ਨੇ ਟੋਹਾਣੇ ਉਤੇ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰ ਦਿਤੀ; ਪਰ ਜਦ ਟੋਹਾਣੇ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਲੜਾਈ ਲਈ ਤਿਆਰ ਰਖਿਆ, ਤਾਂ ਸਿਉਨੀ ਖਤਰੀ ਦੀ ਹਵੇਲੀ ਨੂੰ ਲੁਟ ਕੇ ਹੀ ਮੁੜ ਗਏ।

ਇਹ ਸਿਉਨੀ ਖਤਰੀ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਇਸ ਇਸ ਅਲਾਕੇ ਦੇ ਕਾਨੂੰਗੋ ਸਨ, ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਟੋਹਾਣੇ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰ ਹੀ ਬਹੁਤੀ ਦੌਲਤ ਸੀ। ਇਹ ਹਵੇਲੀ ਕਸਬੇ ਤੋਂ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਇਕ ਪਾਸੇ ਹੋਣ ਕਰ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਾਦੂ ਆ ਗਈ ਸੀ ! ਪਰ ਜਦ ਭੱਟੀਆਂ ਦੇ ਦੋ ਚਾਰ ਆਦਮੀ ਮਾਰੇ ਗਏ, ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮੁਲਕ ਵਲੋਂ ਸਿੰਘਾ ਦੀ ਫੌਜ ਆਉਂਦੀ ਵੇਖੀ, ਤਾਂ ਓਸ ਵੇਲੇ ਜਮਾਨ ਪੁਰ ਨੂੰ ਮੁੜ ਗਏ।

ਅੱਠਾਂ ਦਿਨਾਂ ਮਗਰੋਂ ਅਬਦੁਲ ਸਮੰਦ ਖਾਂ ਤੇ ਮੁਹੰਮਦ ਅਮੀਨ ਖਾਂ ਫੇਰ ਟੋਹਾਣੇ ਵਲ ਵਧੇ; ਪਰ ਟੋਹਾਨੀਏ ਸ਼ਹਿਰੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਕੇ ਲੜਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਏ, ਕਿਉਂ ਕਿ ਮਹਾਰਾਜਾ ਜੀ ਦੀ ਫੌਜ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਮੁੜਕੇਂ ਆ ਰਹੀ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਅਬਦੁਲ ਸਮੰਦ ਖਾਂ ਟੋਹਾਣੇ ਵਲੋਂ ਮੋਢਾ ਮੋੜ ਗਿਆ, ਅਤੇ ਰਾਜਪੁਰੇ ਨੂੰ ਜਾ ਲੁਟਿਆ। ਉਦਰੋਂ ਮਹਾਰਾਜਾ ਜੀ ਦੀ ਫੌਜ ਵੀ ਆ ਗਈ, ਅਤੇ ਰਾਜਪੁਰੇ ਦੀ ਬਰੇਤੀ ਵਿਚ ਖੂਬ ਗੌਹ--ਗੱਚ ਲੜਾਈ ਹੋਈ, ਵੈਰੀ ਜਾਣਦੇ ਸਨ, ਕਿ ਇਹ ਸਾਡਾ ਆਖਰੀ ਜਤਨ ਹੈ, ਜੇਕਰ ਅਸੀਂ ਹੁਣ ਹਾਰ ਗਏ, ਤਾਂ ਫੇਰ ਸਾਡੇ ਪੈਰ ਬੱਝਣੇ ਔਖੇ ਹਨ, ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਦਿਲ ਤੋੜਕੇ ਲੜੇ, ਅਤੇ ਜਦ ਤੀਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਬਾਕੀ ਸੌ ਕੁ ਆਦਮੀ ਨਾ ਮਰ ਗਿਆ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਿਲ ਨਾ ਡੋਲੇ ਪਰ ਜਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਵੇਖਿਆ, ਕਿ ਸਿੰਘ ਸਾਨੂੰ ਛੱਡਦੇ ਨਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੇ, ਤਾਂ ਉਹ ਨੱਠ ਖੜੋਤੇ, ਅਤੇ ਸਭ ਮਾਲ ਮਤਾ ਛੱਡ ਕੇ ਫਤਿਹਾਬਾਦ ਜਾ ਦਮ ਲਿਆ *।

---

*ਹਾਲਾਤ ਮੁਕਦਮਾ ਨਾਲੀ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

Effects of Battle of Rampura

ਖਾਲਸੇ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਦੂਰ ਤੀਕ ਪਿੱਛਾ ਕੀਤਾ, ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਲਾਕੇ ਵਿਚ ਜੋ ਜੋ ਵਸਦਾ ਪਿੰਡ ਸੀ, ਸਭਸ ਨੂੰ ਉਗਰਾਹ ਲਿਆ। ਜਮਾਲ ਪੁਰ ਤੇ ਧਾਰਸੂਲ ਦੇ ਤਪਿਆਂ ਉਤੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਜੀ ਦਾ ਕਬਜ਼ਾ ਹੋ ਗਿਆ, ਅਤੇ ਭੱਟੀਆ ਦਾ ਐਸਾ ਬੁਰਾ ਹਾਲ ਹੋਇਆ, ਕਿ ਫਿਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਉਂਦੇ ਨੌਂ ਸਾਲਾਂ ਤੀਕ ਮਹਾਰਾਜਾ ਜੀ ਦੀ ਫੌਜ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਕਰਨ ਦਾ ਹੀਆ ਨਾ ਕੀਤਾ। Conquest of Jamalpur

ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਜਮਾਲ ਪੁਰ ਦੇ ਪਰਗਣੇ ਨਾਲ ਇਕ ਸੌ ਪਿੰਡ ਸੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ "ਤੱਪਾ ਖੇੜੀ" ਰਾਏ ਐਹਮਦ ਨੂੰ ਮਿਲ ਗਿਆ, ਜਿਸ ਕਰ ਕੇ ਜਮਾਲਪੁਰ ਨਾਲ ਚੁਰਾਸੀ ਪਿੰਡ ਰਹਿ ਗਏ। ਪਿਛਲੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਬਲੋਚ ਫੌਜਦਾਰ ਇਧਰ ਦੀ ਉਗਰਾਹੀ ਕੀਤਾ ਕਰਦੇ ਸੰਨ, ਅਤੇ ਖ਼ਾਸ ਜਮਾਲਪੁਰ ਇਥੋਂ ਦੇ ਸ਼ੇਖਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਮਾਫ਼ ਸੀ। ਸ਼ਾਹਜਹਾਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਸਮੇਂ ਸ਼ੇਖ ਨੂਰ ਮਹੰਮਦ ਨੇ ਕਿਸੇ ਔਖੇ ਮਸਲੇ ਨੂੰ ਹੱਲ ਕਰ ਦਿਤਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਕਰ ਕੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਜਮਾਲਪੁਰ ਉਸ ਨੂੰ ਜਗੀਰ ਵਿਚ ਦੇ ਦਿਤਾ ਸੀ।

ਸੰਮਤ ੧੮੦੭ ਬਿ: ਵਿਚ ਜਦ ਕੰਵਰ ਲਾਲ ਸਿੰਘ 750 ਜੀ ਨੇ ਮੂਣਕ ਉਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕੀਤਾ, ਤਾਂ ਦੋ ਕੁ ਸਾਲ ਮਗਰੋਂ ਸੰਮਤ ੧੮੦੯ ਬਿ: ਵਿਚ ਮਹੰਮਦ ਖਾਂ ਤੇ ਨੂਰ ਖਾਂ ਜਮਾਲ- 1752 ਪੁਰ ਦੇ ਰਾਜਪੂਤਾਂ ਜਿਮੀਂਦਾਰਾਂ ਨੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋ ਕੇ ਕੁਝਕੁ ਮਾਂਬਲਾ ਦੇਣਾ ਮਨਜੂਰ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਸ਼ੇਖ ਹਸਨਉੱਲਾ ਜਮਾਲਪੁਰ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਦਾ ਚਈਸ ਸੀ, ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਸ਼ੇਖ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਅੰਦਰ ਰਹਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਹਸਨਉੱਲਾ ਨੂੰ ਜਦ ਪਤਾ ਲੱਗਾ, ਕਿ ਜਿਮੀਂਦਾਰ ਤਾਂ ਮਹਾਰਾਜਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਢਲ ਝਕ ਗਏ ਹਨ, ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਫ਼ਿਕਰ ਪੈ ਗਿਆ, ਕਿ ਕਿਤੇ ਉਹ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਥਾਣਾ ਹੀ ਨਾ ਲੈ ਆਉਣਾ ਜੇ। ਕਰ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਥਾਣਾ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚ ਆ ਗਿਆ, ਤਾਂ ਸਾਡੀ ਬੇ-ਪੜਦੀ ਹੋਵੇਗੀ। ਸੋ ਉਸ ਨੇ ਇਹ ਸਾਰੀ ਹਕੀਕਤ ਆਪਣੇ ਪੁਤਰ ਰਜ਼ਾਕਉੱਲਾ ਪਾਸ ਫ਼ਤਿਹਾਬਾਦ ਲਿੱਖ ਘੱਲੀ, ਜੋ ਉਸ ਸ਼ਮੇਂ ਮਹੰਮਦ ਅਮੀਨ ਖਾਂ ਭੱਟੀ ਪਾਸ ਨੌਕਰ ਸੀ। ਉਥੋਂ ਵੀਹ ਬੰਦੂਕਚੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰਾਖੀ ਲਈ ਆ ਗਏ, ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਕਰ ਲਿਆ ਗਿਆ। ਇਹ ਗਲ ਸੰਮਤ ੧੮੧੦ ਬਿ: ਦੀ ਹੈ।

੫ ਸੰਮਤ ੧੮੧੧ ਬਿਃ ਵਿਚ ਭਾਈ ਗੁਰਬਖ਼ਸ਼ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ "ਦਲ" ਲੈ ਕੇ ਜਮਾਲਪੁਰ ਆ ਠਹਿਰੇ, ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਸ਼ਹਿਰ ਨੂੰ ਉਗਰਾਹ ਲਿਆ; ਪਰ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚਲੇ ਬੰਦੂਕਚੀ ਬਚੇ ਰਹੇ। ਜਦ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ "ਦਲ" ਚਲਿਆ ਗਿਆ, ਤਾਂ ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਮਗਰੋਂ ਬੰਦੂਕਚੀਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਹੌਂਸਲਾ ਹੋ ਗਿਆ, ਅਤੇ ਉਸ ਜਿਮੀਂਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਮਹਾਰਾਜਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਵਿਚ ਮਾਂਬਲਾ ਤਾਰਨੋਂ ਮਨ੍ਹੇ ਕਰਨ ਲਗ ਗਏ, ਅਤੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ, ਕਿ ਮਾਂਬਲਾ ਅਸੀਂ ਆਪ ਵਸੂਲ ਕੀਤਾ ਕਰਾਂਗੇ। ਪਰ ਜਿਮੀਂਦਾਰਾਂ ਨੇ ਇਕ ਨਾ ਮੰਨੀ, ਤੇ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸੰਮਤ ੧੮੧੩ ਬਿ: ਤੀਕ ਮੁਲਕ ਜਾ ਕੇ ਮਾਂਬਲਾ ਦੇ ਆਇਆ ਕਰਦੇ ਰਹੇ।

ਸੰਮਤ ੧੮੧੪ ਬਿ: ਵਿਚ ਨੂਰ ਖਾਂ ਤੇ ਮੁਹੰਮਦ ਖਾਂ ਰਾਜਪੂਤ ਜਿਮੀਦਾਰਾਂ ਵਿਚ ਅਨੋੜ ਹੋ ਗਈ। ਨੂਰ ਖਾਂ ਤਾਂ ਥਾਣੇ ਵਾਲਿਆਂ ਵਲ ਹੋ ਗਿਆ, ਅਤੇ ਮਹੰਮਦ ਖਾਂ ਮਹਾਰਾਜਾ ਜੀ ਦੀ ਦੀਨ ਮਨਾਉਣ ਦਾ ਜਤਨ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ। ਕੁਝ ਕੁ ਆਦਮੀ ਮੰਨ ਗਏ ਸਨ, ਕਿ ਨੂਰ ਖਾਂ ਫ਼ਤਿਹਾਬਾਦ ਗਿਆ, ਅਤੇ ਮਹੰਮਦ ਅਮੀਨ ਖਾਂ ਦੇ ਆਦਮੀ ਲਿਆ ਕੇ ਸੰਮਤ ੧੮੧੪ ਦੀ ਕਣਕੂਤ ਕਰਵਾ ਦਿਤੀ।

ਇਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਅਬਦੁਲ ਸੰਮਦ ਖਾਂ ਤੇ ਮਹੰਮਦ ਅਮੀਨ ਖਾਂ ਨੂੰ ਜਦ ਰਾਮਪੁਰੇ ਦੀ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਭਾਂਜ ਹੋਈ, ਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਜਮਾਲਪੁਰ ਪੁਰ ਦੇ ਸ਼ੇਖ ਵੀ ਨਸ ਗਏ, ਪਰ ਕਿਲ੍ਹੇ ਜਮਾਲਪੁਰ ਦੀ ਰਾਖੀ ਲਈ ਮਹੰਮਦ ਅਮੀਨ ਖਾਂ ਸ਼ੇਖ ਚਾਂਦ ਨੂੰ ਸੌ ਸਵਾਰ ਦੇ ਕੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚ ਛਡ ਗਿਆ। ਅੱਸੂ ਸੰਮਤ ੧੮੧੫ ਬਿ: ਨੂੰ ਸ: ਬੀਕਾ ਸਿੰਘ ਸੋਖੇਂ ਨੇ ਆ ਕੇ ਮਹੰਮਦ ਅਮੀਨ ਖਾਂ ਦੇ ਸਵਾਰਾਂ ਨੂੰ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚੋਂ ਕਢ ਦਿਤਾ, ਤੇ ਆਪਣਾ ਥਾਣਾਂ ਬਿਠਾ ਦਿਤਾ, ਅਤੇ ਸ਼ੇਖਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਦਲਾਸਾ ਦੇ ਕੇ ਵਾਪਸ ਬੁਲਾ ਲਿਆ *+ occupation of Jamalpur

ਇਸ ਪਰਗਨੇ ਦੀ ਹੱਦ ਭੁੰਦਰਵਾਸ ਤੀਕ ਸੀ ਸੋ

---

*ਹਾਲਾਤ ਮੁਕਦਮਾ ਨਾਲੀ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਉਚੇ ਤੀਕ ਸੀ ਮਹਾਰਾਜਾ ਜੀ ਦਾ ਕਬਜਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਪਰੰ ਅਸਲ ਗਲ ਇਹ ਹੈ, ਕਿ ਰੋਜ ਰੋਜ ਦੇ ਕਾਲਾਂ ਤੇ ਹਕੂਮਤ ਦੇ ਸੁਸਤ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਇਸ ਸਾਰੇ ਅਲਾਕੇ ਵਿਚ ਕੇਵਲ ਦਸ ਪਿੰਡ ਹੀ ਵਸਦੇ ਸਨ, ਬਾਕੀ ਸਭ ਅਲਾਕਾ ਵੀਰਾਨ ਪਿਆ ਸੀ। ਉਹ ਪਿੰਡ ਇਹ ਸਨ:— ਜਮਾਲਪੁਰ, ਦੁਹਾਣਾ, ਰਾਮਪੁਰਾ, ਕੋਦਨੀ, ਰਤੀਆ, ਬਹੋਨਾ, ਗੋਰਖਪੁਰ, ਪਾਤੜ (?) ਲਾਹਲਾ ਤੇ ਸਰਵਾਲਾ। ਧਾਰਸੁਲ ਤੇ ਖੇੜੀ ਦੇ ਦੋਵੇਂ ਤੱਪੇ ਸੋਲਾਂ ਸੋਲਾਂ ਪਿੰਡ ਛਡੱਪੇ ਸਨ। ਇਸ ਹੀ ਸਮੇਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਉਤੇ ਵੀ ਕਬਜ਼ਾ ਹੋ ਗਿਆ, ਤੇ ਜਾਇਦਾਦੀ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਬੀਕਾ ਸਿੰਘ ਸੇਖਵਾਂ ਨੂੰ ਦਿਤੀ ਗਈ * ਅਬਾਦੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੱਪਿਆਂ ਦੀ ਵੀ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਕੇਵਲ ਅਲਾਕੇ ਦੀ ਮੋਰ ਕਰ ਲਈ ਗਈ ਸੀ।

ਭਿਖ ਮਹੰਮਦ ਅਮੀਨ ਖਾਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਾਜੀ ਹਾਰ ਕੇ ਹਾਂਸੀ ਦੇ ਹਾਕੰਮ ਰੁਲੀਆ ਖਾਂ ਬਲੋਚ ਪਾਸ ਗਿਆ, ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਅਠਾਰਾਂ ਸੌ ਰੁਪਿਆ ਨਜ਼ਰਾਨਾ ਦੇ ਕੇ ਆਪਣੀ

---

*ਇਸ ਸਮੇਂ ਆਪਣੀ ਇਕ ਅਰਜ਼ੀ ਵਿਚ ਬੀਕਾ ਸਿੰਘ ਇਉਂ ਲਿਖਦਾ ਹੈ, ਕਿ ਜਮਾਲ ਪੁਰ ਉਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ, ਸਭ ਬਰਕੰਦਾਜ਼ ਘਲ ਦਿਤੇ ਜਾਣ। ਧਾਰਸੁਲ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਏਨ ਮੰਨਣ ਚਈ ਅਖਵਾ ਘਲਿਆ ਸੀ, ਜੇ ਹੁਕਮ ਹੋਵੇ, ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਫਸਲ ਨੂੰ ਉਜਾੜ ਦਿਤਾ ਜਾਵੇ, ਇਸ ਵੇਲੇ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਫੌਜ ਦੇ ਡਰ ਨਾਲ ਇਸ ਪਿੰਡ ਉਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ—ਕਾਗਜ਼ਾਤ ਰਾਇ ਭਗਵੰਤ ਰਾਇ ॥

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਸਦਿਆ, ਕਿ ਜਿਤਨਾ ਅਲਾਕਾ ਮਹਾਰਾਜਾ ਅੱਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਘੇਰਿਆ ਹੈ, ਉਸ ਉਚੇ ਛੇਕ ਮੇਰਾ ਦਖਲ ਕਰਵਾ ਦਿਤਾ ਜਾਵੇ। ਰੁਲੀਆ ਖਾਂ ਨੇ ਪ੍ਰੇਮ ਧਾਮ ਨਾਲ ਹਾਂਜੀ ਤੋਂ ਵੱਧ ਕੀਤਾ, ਅਤੇ ਬਰਵਾਲੇ ਡੇਰੇ ਲਾ ਲਏ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਮੁਹੰਮਦ ਅਮੀਨ ਖਾਂ ਆਪਣਾ ਵਕੀਲ ਰੁਲੀਆ ਖਾਂ ਪਾਸ ਛਡ ਕੇ ਫਤਿਹਾਬਾਦ ਆ ਗਿਆ; ਕਿ ਤਿਆਰੀ ਕਰ ਕੇ ਫੌਜ ਦਾ ਵੱਢ ਕਰਵਾਇਆ ਜਾਵੇ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਜੀ ਦਾ ਸਰਹੱਦੀ ਹਾਕਮ ਬੁਕੀ ਸਿੰਘ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੇ ਗੋਲੀ ਦੀ ਬਰੂਦ ਤੇ ਅੰਨ ਦਾਣੇ ਦੀ ਬੁਤ ਵੇਖ ਕੇ ਆਪਣਾ ਮੋਦੀ* ਮਹਾਰਾਜਾ ਜੀ ਵਲ ਦੁੜਾਇਆ, ਕਿਉਂ ਜੁ ਦੂਜੇ ਅਹਲਕਾਰ ਕਿਸੇ ਪਰਕਾਰ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਹੀਂ ਦੇਂਦੇ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਹਾਰਾਜਾ ਜੀ ਇਧਰੋਂ ਮੁੜਨ ਲਗੇ ਸਰਹਦ ਵਲ ਛਡ ਗਏ ਸਨ। ਅੱਠ ਦਿਨਾਂ ਤੀਕ ਮੋਦੀ ਵੀ ਨਾ ਮੁੜਿਆ, ਅਤੇ ਧਾਂ ਸੂਲ ਦੀ ਗੜ੍ਹੀ ਵਾਲੀ ਫੌਜ ਭੱਟੀਆਂ ਦੇ ਹੱਲੇ ਤੋਂ ਚਰ ਨੱਸ ਜਾਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਈ *। ਪਰ ਇਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਕਰਤਾਰ ਨੇਤ ਐਸੀ ਹੋਈ, ਕਿ ਰੁਲੀਆ ਖਾਂ ਨੂੰ ਮਹਾਰਾਜਾ ਜੀ ਦੇ ਅਲਾਕੇ ਵਲ ਵਧਣ ਦਾ ਹੌਸਲਾ ਹੀ ਨਾ ਪਿਆ, ਅਤੇ ਜਿਥੇ ਜਿਥੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਜੀ ਦਾ ਕਬਜ਼ਾ ਹੋ ਚੁਕਾ ਸੀ, ਸੋ ਸਾਰੇ ਥਾਂ ਮਹਾਰਾਜਾ ਜੀ ਦੇ ਪਾਸ ਹੀ ਰਹੇ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਮਹਾਰਾਜਾ ਜੀ ਦਾ ਹੌਸਲਾ ਬਹੁਤ ਵਧ

*ਅਰਜੀ ਬੀਕਾ ਸਿੰਘ—ਕਾਗਜ਼ਾਤ ਰਾਇ ਭਗਵੰਤ ਰਾਇ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਗਿਆ ਸੀ, ਅਤੇ ਆਪ ਦੇ ਸਰਕਰਦੇ ਅੜੇ - ਫੜੇ ਪਿੰਡਾਂ ਤੇ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਉਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰੀ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਸਮਾਣੇ ਉਤੇ ਅਜੇ ਤੀਕ ਮਹਾਰਾਜਾ ਜੀ ਦਾ ਕਬਜਾ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਫੌਜ ਨੇ ਜਾਂ ਸਮਾਣੇ ਉਤੇ ਹੱਲਾ ਕੀਤਾ, ਤਾਂ ਅੰਦਰੋਂ ਵੈਰੀਆਂ ਨੇ ਵੀ ਟਾਕਰਾ ਕੀਤਾ। ਪੰਜ ਆਦਮੀ ਵੈਰੀਆਂ ਦੇ ਤੇ ਚਾਰ ਆਦਮੀ ਮਹਾਰਾਜਾ ਜੀ ਦੇ ਮਾਰੇ ਗਏ, ਅਤੇ ਵੈਰੀ ਨੱਸ ਉਠੇ। ਬਾਹਰਲੀਆਂ ਹਵੇਲੀਆਂ ਨੂੰ ਸੋਧ ਕੇ ਜਾਂ ਮਹਾਰਾਜਾ ਜੀ ਦੀ ਭੌਜ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਅੰਦਰ ਨੂੰ ਵਧੀ, ਤਾਂ ਵੈਰੀਆਂ ਨੇ ਮੂੰਹ ਵਿਚ ਘਾਹ ਲੈ ਕੇ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਈਨ ਮੰਨ ਲਈ; ਅਤੇ ਸ਼ਹਿਰ ਉਤੇ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਕਬਜ਼ਾ ਹੋ ਗਿਆ*।

ਇਸ ਵੇਲੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਜੀ ਨੇ ਸੁਨਾਮ ਉਤੇ ਵੀ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ, ਜੋ ਮਰਹੱਟਿਆਂ ਦੇ ਆਉਣ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਸੁਨਾਮ ਤੋਂ ਸੱਖਣਾ ਪਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਵੇਲੇ ਤੀਕ ਮਹਾਰਾਜਾ ਨੇ ਕਿਸੇ ਸ਼ਾਹੀ ਕਿਲ੍ਹੇ ਨੂੰ ਹੱਥ ਨਹੀਂ ਪਾਇਆ ਸੀ ਜਿਸ ਤੋਂ ਇਹ ਸਿਧ ਹੋ ਸਕਦਾ, ਕਿ ਮਹਾਰਾਜਾ ਜੀ ਦਾ ਨੀਤ ਰਾਜ ਰੋਕਣ ਦੀ ਹੈ। ਹੁਣ ਤੀਕ ਮਹਾਰਾਜਾ ਜੀ ਪਿੰਡਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਰੋਕੀ ਜਾਂਦੇ ਸਨ, ਅਤੇ ਜਦ ਕਦੇ ਕੋਈ ਡਾਢਾ ਹਾਕਮ ਆਉਂਦਾ ਸੀ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਮੱਥਲੇ ਵਜੋਂ ਕੁਝ ਹੱਥ ਚੁਕਾਣੀ ਰਕਮ ਦੇ ਛੱਡਿਆ

---

*ਅਰਜ਼ੀ ਠਾਕਰ ਦਾਸ—ਕਾਗਜ਼ਾਤ ਰਾਇ ਭਗਵੰਤ ਰਾਇ ॥

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਕਰਦੇ ਸਨ । ਪਰ ਹੁਣ ਮਹਾਰਾਜਾ ਜੀ ਨੇ ਵੇਖਿਆ, ਕਿ ਅਸੀਂ ਸ਼ਾਹੀ ਥਾਵਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਸਾਂਭ ਸਕਦੇ ਹਾਂ, ਇਸ ਲਈ ਆਪ ਨੇ ਸੁਨਾਮ ਉਤੇ ਕਬਜਾ ਕਰ ਲਿਆ, ਅਤੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਆਦਮੀ ਬਿਠਾ ਦਿਤੇ।

ਇਸ ਵੇਲੇ ਤੋਂ ਸਮਝਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਕਿ ਮਹਾਰਾਜਾ ਜੀ ਨੇ ਰਾਜਗੀ ਦਾ ਅਰੰਭ ਕਰ ਦਿਤਾ, ਅਤੇ ਸਰਦਾਰੀ ਦੀ ਹਦੋਂ ਲੰਘ ਗਏ । ਰਾਮ ਪੁਰੇ ਦੀ ਲੜਾਈ ਉਤੇ ਸਰਦਾਰੀ ਦੀ ਹੱਦ ਮੁਕਦੀ ਹੈ, ਅਤੇ ਰਾਜਗੀ ਦੀ ਹੱਦ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ।

ਰਾਮ ਪੁਰੇ ਦੀ ਜਿੱਤ ਨੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਮਨ ਤੋਂ ਭੁਟੀਆਂ ਦਾ ਫਿਕਰ ਵੀ ਉਡਾ ਦਿਤਾ, ਅਤੇ ਜਿਥੋਂ ਤੀਕ ਇਸ ਪਾਸੇ ਵਲ ਕਬਜ਼ਾ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ, ਕਰ ਲਿਆ ਗਿਆ । ਇਧਰ ਦਾ ਸਭ ਅਲਾਕਾ ਵੈਰਾਨ ਪਿਆ ਸੀ, ਸਾਰੇ ਅਲਾਕੇ ਵਿਚ ਕੇਵਲ ਗਿਣਤੀ ਦੇ ਹੀ ਪਿੰਡ ਸਨ; ਪਰ ਚੂੰਕਿ ਭੁੱਟੀਆਂ ਦਾ ਕੰਮ ਨਿਤ ਨਵੇਂ ਸੂਰਜ ਡਾਕੇ ਮਾਰਨ ਤੇ ਪਸੂ ਘੇਰ ਲਜਾਣ ਦਾ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੋਧਿਆਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਅਲਾਕੇ ਦਾ ਸੁਖ ਨਾਲ ਵੱਸ ਸਕਣਾ ਔਖੀ ਗਲ ਸੀ। 1759

ਅਗਲੇ ਸਾਲ ਸੰਮਤ ੧੮੧੬ ਬਿਃ ਵਿਚ ਮਹਾਰਾਜਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਧਾਰਸੂਲ ਦੀ ਗੜ੍ਹੀ ਨੂੰ ਵਧਾ ਕੇ ਕਿਲ੍ਹਾ ਬਣਾ ਦਿਤਾ, ਅਤੇ 'ਸ਼ਕਰ ਪੁਰਾ' ਤੇ 'ਕੁਲਾਂ' ਨੂੰ ਅਬਾਦ ਕਰਵਾ ਕੇ ਪਿੰਡ ਕੁਲਾਂ ਵਿਚ ਗੜ੍ਹੀ ਪਵਾ ਦਿਤੀ, ਅਤੇ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸ਼ੰਕਰਪੁਰੇ ਵਿਚ ਮਹੰਮਦ ਅਮੀਨ ਖਾਂ ਦੀ ਗੜ੍ਹੀ ਨੂੰ ਢਾਹ ਕੇ ਕਿਲ੍ਹਾ ਬਣਾ ਦਿਤਾ ।

ਬਾਂਗਰ ਦੇ ਤੱਪੇ ਵਲੋਂ ਭਾਵੇਂ ਮਹਾਰਾਜਾ ਜੀ ਦੇ ਸਰਕਰਦੇ ਰਾਖੀ ਵਸੂਲ ਕਰ ਲਿਆਇਆ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਪਰ ਅਜੇ ਠੀਕ ਉਸ ਅਲਾਕੇ ਉਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਸੀ । ਰਾਮ ਪੁਰੇ ਦੀ ਲੜਾਈ ਨੇ ਜਦ ਛੱਟੀਆਂ ਦੀ ਤਾਕਤ ਤੋੜ ਦਿਤੀ, ਅਤੇ ਬਾਂਗਰ ਵਲ ਦਾ ਰਾਹ ਖੋਲ੍ਹ ਦਿੱਤਾ, ਤਾਂ ਸੰਮਤ ੧੯੭੬ ਬਿਃ ਵਿਚ ਨਰਵਾਣੇ ਉਤੇ ਵੀ ਮਹਾਰਾਜਾ ਜੀ ਦਾ ਕਬਜ਼ਾ ਹੋ ਗਿਆ ਅਤੇ ਕਾਲਵਨ, ਧਮਤਾਨ, ਧਰੌਂਦੀ, ਬੇਲਰਖਾ, ਖਰਲ, ਲਾਵਨ, ਪੀਪਲ ਥੇਹ, ਦਨੌਂਦੀ, ਤੇ ਬਠੁਮੜਾ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਆਪ ਤੋਂ ਆਪ ਮਹਾਰਾਜਾ ਜੀ ਦੀ ਦੀਨ ਮੰਨ ਲਈ * ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰਾਮ ਪੁਰੇ ਦੀ ਲੜਾਈ ਨਾਲ ਮਹਾਰਾਜਾ ਜੀ ਉਸ ਸਾਰੇ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਮਾਲਕ ਹੋ ਗਏ, ਜੋ ਥੇਹ, ਰਤੀਏ, ਬਹੋਨੇ, ਦਨੌਂਦੇ ਤੇ ਨਰਵਾਣੇ ਦੇ ਵਿਚਾਲੇ ਵਿਚਾਲੇ ਸੀ । ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨ ਵੇਲੇ ਸਭ ਥਾਣੇ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਬੀਰਾ ਸਿੰਘ ਸੇਖਵਾਂ ਦੇ ਸਨ, ਪਰ ਇਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਜਮਾਲ ਪੁਰ, ਟੋਹਾਣਾ ਤੇ ਬਾਂਗਰ ਦੀ ਥਾਣੇ ਦਾਰੀ ਸ: ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਸੇਖੋਂ ਨੂੰ ਦਿਤੀ ਗਈ ।

---

* ਹਲਾਤ ਮੁਕਦਮਾ ਨਾਲੀ ॥

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਰਾਜਗੀ ਦੀ ਪਰਿਆਈ

[੧੮੧੬-੧੮]

ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਮਰਹੱਟੇ ਅਰੰਭ ਸੰਮਤ ੧੮੧੫ ਬਿ ਵਿਚ ਆਏ ਸਨ, ਅਤੇ ਅਟਕ ਤੀਕ ਅਲਾਕਾ ਸਰ ਕਰ ਕੇ ਅਦੀਨਾਂ ਬੇਗ ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਦਾ ਸੂਬਾ ਬਣਾ ਗਏ ਸਨ। ਮਰਹੱਟਿਆਂ ਦੇ ਜਾਣ ਦੀ ਹੀ ਢਿੱਲ ਸੀ, ਕਿ ਕੁਤਬ ਸ਼ਾਹ ਰੁਹੇਲਾ* ਜੋ ਫਿਰਦਾ ਫਰਾਉਂਦਾ ਪੰਜਾਬ ਵਲ ਆ ਗਿਆ ਸੀ, ਅਤੇ ਨਵਾਬ ਜਮਾਲ ਖਾਂ ਮਲੇਰੀਆ ਆਕੀ ਹੋ ਬੈਠੇ, ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀ ਸੈਨਾ ਕੱਠੀ ਕਰ ਕੇ ਫ਼ਲੌਰ ਗਿਰਦੇ ਅਦੀਨਾ ਬੇਗ ਨਾਲ ਜਾ ਮੱਥਾ ਲਾਇਆ। ਅਦੀਨਾ ਬੇਗ ਪਾਸ ਥੋੜੀ ਫੌਜ ਸੀ, ਤੇ ਵੈਰੀਆਂ ਪਾਸ ਬਹੁਤੀ, ਇਸ ਲਈ

---

* ਪਿਛਲੇ ਸਾਲਾਂ ਦੇ ਰਾਜ ਰੋਲੇ ਵੇਲੇ ਇਹ ਕੁਤਬ ਸ਼ਾਹ ਰੁਹੇਲਾ ਰੋਹਾਣੇ ਨੂੰ ਮੱਲਕੇ ਆਕੀ ਹੋ ਬੈਠਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਰੋਹਾਣੇ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਜੀਂਦ ਤੇ ਹਾਂਸੀ ਹਸਾਰ ਤੀਕ ਸਾਰਾ ਇਲਾਕਾ ਮੱਲ ਲਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਝੱਜਰ ਦਾ ਫੌਜਦਾਰ ਕਾਮਗਾਰ ਖਾਂ ਬਲੋਚ ਫਰਖ ਨਗਰੀਆ ਸੀ। ਇਸਨੂੰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਇਸ ਰੁਹੇਲੇ ਨੂੰ ਦੇਸ ਵਿਚੋਂ ਕੱਢ ਦੇਣ ਲਈ ਲਿਖਿਆ। ਸੋ ਦੋਹਾਂ ਫੌਜਾਂ ਦੀ ਭੜਵਾਂ ਪਿੰਡ ਨਹਿਰ ਦੇ ਕੰਢੇ ਲੜਾਈ ਹੋਈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ੨੧ ਵਸਾਖ ਸੰ: ੧੮੨੪ ਬਿ: ਨੂੰ ਕੁਤਬਸ਼ਾਹ ਰੁਹੇਲੇ ਨੂੰ ਭਾਜ ਹੋਈ, ਅਤੇ ਉਸਦਾ ਸਾਰਾ ਇਲਾਕਾ ਕਾਮਗਾਰ ਖਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲ ਗਿਆ—ਤਵਾਰੀਖ ਝੱਜਰਾ॥

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਅਦੀਨਾ ਬੇਗ ਦਾ ਬੜਾ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋਇਆ, ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਸਪਾਹੀ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਖਿਸਕਣ ਲਗ ਪਏ। ਸੰਜੋਗ ਐਸਾ ਹੋਇਆ, ਕਿ ਨਵਾਬ ਜਮਾਲ ਖਾਂ ਦਾ ਹਾਥੀ ਅਦੀਨਾ ਬੇਗ ਦੇ ਹਾਥੀ ਪਾਸ ਆ ਗਿਆ, ਅਤੇ ਇਸ ਦਾ ਮਹਾਵਤ ਮਹੰਮਦ ਤੌਫੀਕ ਦੀ ਗੋਲੀ ਲਗਣ ਕਰ ਕੇ ਨਵਾਬ ਜਮਾਲ ਖਾਂ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ, ਜਿਸ ਕਰ ਕੇ ਅਦੀਨਾ ਬੇਗ ਦੀ ਜਿੱਤ ਹੋ ਗਈ*, ਅਤੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਇਸ ਦਾ ਐਸਾ ਧਵਾਂ ਬੈਠਾ, ਕਿ ਮੁੜ ਕਿਸੇ ਨੇ ਸਿਰ ਨਾ ਚੁਕਿਆ।

ਪਰ ਖ਼ਾਲਸਾ 'ਦਲ' ਇਸ ਦੇ ਵੱਸ ਨਾ ਹੋਇਆ। ਅਤੇ ਭਾਵੇਂ ਕਈ ਵਾਰ ਇਸ ਨੇ ਫੌਜਾਂ ਘਲੀਆਂ, ਅਤੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਸਿੰਘ ਕੈਦੀ ਫੜੇ, ਪਰ ਲਹੌਰ ਗਿਰਦੇ ਅਮਨ ਅਮਾਨ ਨਾ ਹੋ ਸਕਿਆ। ਅੰਤ ਨੂੰ ਇਹ ਆਪ ਚੜ੍ਹੇ ਅੱਸੂ ਸੰਮਤ ੧੮੧੫ ਬਿ: ਨੂੰ ਗੁਜਰ ਗਿਆ।

ਅਦੀਨਾ ਬੇਗ ਦੇ ਗੁਜਰਨ ਨਾਲ ਲਹੌਰ ਦੀ ਸੂਬੇਦਾਰੀ ਸ਼ਹਜਾਮਾ ਜੀ ਮਰਹੱਟੇ ਨੂੰ ਦਿਤੀ ਗਈ, ਦਵਾਬੇ ਦੀ ਹਕੂਮਤ ਅਦੀਨਾ ਬੇਗ ਦੀ ਵਿਧਵਾ ਨੂੰ, ਅਤੇ ਸਰਹੰਦ ਦੀ

---

*ਜਮਾਲ ਖਾਂ ਦੇ ਮਰਨ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਕਾਜ਼ਮ ਅਲੀ ਖਾਂ ਫੌਜ ਲੈ ਕੇ ਮਲੇਰ ਕੋਟਲੇ ਉਤੇ ਚੜ੍ਹ ਆਇਆ, ਅਤੇ ਰੁਪਯਾ ਵਸੂਲ ਕਰਨ ਲਗਾ। ਬਖਸ਼ੀ ਜੀ ਨੇ ਜਮਾਲ ਖਾਂ ਦੀ ਹਵੇਲੀ ਵਿਚ ਡੇਰਾ ਲਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਅਤੇ ਬਹਾਦਰ ਖਾਂ ਡਰਦਾ ਮਾਰਾ ਕਿਲਾ ਬੰਦ ਕਰੀ ਬੈਠਾ ਸੀ। ਅੰਤ ਮਰਹੱਟਿਆ ਨੇ ਨਜ਼ਰਾਨਾ ਲੈ ਕ ਹੀ ਮਲੇਰੀਆਂ ਦੀ ਬੰਦ ਖਲਾਸ ਕੀਤੀ—ਵੇਖੋ ਕਾਗਜ਼ਾਤ ਰਾਏ ਭਗਵੰਤ ਰਾਏ ॥

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਹਕੂਮਤ ਅਦੀਨਾ ਬੇਗ ਦੇ ਸਰਕਰਦੇ <u>ਸਦੀਕ ਬੇਗ ਪਾਸ</u> ਹੀ ਰਹੀ। ਸਦੀਕ ਬੇਗ ਮੁਢ ਤੋਂ ਹੀ ਖਾਲਸਾ "ਦਲ" ਨੂੰ ਜਾਣਦਾ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਨੇ ਸਰਹੰਦ ਆਉਂਦਿਆਂ ਹੀ "ਦਲ" ਨਾਲ ਸਮਝੌਤਾ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ, ਕਿ ਇਤਨੀ ਰਕਮ ਹਰ ਛਿਮਾਹੀ ਪੇਸ਼ਗੀ ਲੈ ਲਿਆ ਕਰੋ, ਤੇ ਮੇਰੇ ਅਲਾਕੇ ਵਿਚੋਂ ਉਗਰਾਹੀ ਨਾ ਕੀਤੀ ਕਰੋ। 'ਦਲ, ਨੇ ਇਹ ਗਲ ਮੰਨ ਲਈ ਸੀ, ਤੇ ਸਦੀਕ ਬੇਗ ਨੇ ਪਹਿਲੀ ਛਿਮਾਹੀ ਦੀ ਕਿਸ਼ਤ ਘਲਦਾ ਦਿਤੀ ਸੀ।

ਜਦ ਹੋਲੇ ਦਾ ਸਮਾਂ ਲਾਗੇ ਆਇਆ ਤਾਂ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਜਾਣ ਲਈ ਵੀਹ ਹਜ਼ਾਰ ਖਾਲਸਾ ਰਾਇ ਪੁਰ ਗੁਜਰ ਢਾਲ ਕੱਠਾ ਹੋ ਗਿਆ, ਅਤੇ ਸਰਦਾਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਚਿਨੂ ਦਾ ਮੋਹਰੇਢਾਲ ਬਣਿਆ। ਕਿ ਅਗਲੀ ਛਿਮਾਹੀ ਦਾ ਨਜ਼ਰਾਨਾ ਲੈ ਆਉਣ, ਪਰ ਸਦੀਕ ਬੇਗ ਨੇ ਵਕੀਲਾਂ ਨੂੰ ਖਾਲੀ ਹਥ ਹੀ ਮੋੜ ਦਿਤਾ।

"ਖਾਲਸਾ" ਸਰਹੰਦ ਦੇ ਪਾਸ ਪਾਸ ਦੀ ਅਨੰਦ ਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਕਿ ਸਦੀਕ ਬੇਗ ਦੀ 'ਕਹੀ' ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਪੈ ਗਈ, 'ਕਹੀ' ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਜਦ ਖਾਲਸੇ ਨੂੰ ਵੇਖਿਆ, ਤਾਂ ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਸਰਹੰਦ ਨੂੰ ਨੱਠੇ; ਪਰ ਖਾਲਸਾ ਕਦ ਜਾਣ ਦਿੰਦਾ ਸੀ, ਜਾਨ ਵਾਂਙ ਟੁਟਕੇ ਪਏ, ਤੇ 'ਕਹੀ' ਲੁਟ ਕੇ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਜਾ ਹੋਲਾ ਖੇਡਿਆ।

ਸਦੀਕ ਬੇਗ ਨੇ ਜਦ 'ਕਹੀ' ਦਾ ਲੁਟੇ ਜਾਣਾ ਸੁਣਿਆ ਤਾਂ ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਫੌਜ ਤਿਆਰ ਕਰ ਕੇ ਅਨੰਦਪੁਰ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘਾਂ ਉਤੇ ਜਾ ਪਿਆ। ਸਦੀਕ ਬੇਗ ਵੀ ਅਦੀਨਾ ਬੇਗ ਦਾ ਸਰਕਰਦਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਆਪ ਨੂੰ ਮਾਲਕ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀਆਂ ਸਭ ਆਦਤਾਂ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਸੀ। ਓਸ ਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ, ਕਿ ਖ਼ਾਲਸਾ ਤਾਂ ਹੋਲੇ ਦੇ ਕਾਰਨ ਖਿੰਡਿਆ ਹੋਇਆ ਹੋਵੇਗਾ, ਅਤੇ ਮੇਰੀ ਫੌਜ ਇਕ ਥਾਂ ਹੋਵੇਗੀ, ਇਸ ਲਈ 'ਕਹੀ' ਲੁਟਣ ਦਾ ਬਦਲਾ ਸਜਰਾ ਹੀ ਲੈ ਲਵਾਂਗਾ।

ਇਸ ਵੇਲੇ ਪੰਜ ਮਿਸਲਾਂ ਦੇ ਸਰਦਾਰ ਅਨੰਦ ਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਆਏ ਹੋਏ ਸਨ, ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਪੰਜ ਮਿਸਲਾਂ ਮਾਝੇ ਵਲ ਸਨ। ਜਦ ਸਦੀਕ ਬੇਗ ਪਿਆ, ਤਾਂ ਸਭ ਖਾਲਸਾ ਇਧਰ ਉਧਰ ਖਿੰਡਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਇਸ ਨੇ ਜਾਂਦਿਆਂ ਹੀ ਵਾੜਾਂ ਮਾਰਨੀਆਂ ਅਰੰਭ ਦਿੱਤੀਆਂ, ਅਤੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਹਰ ਪਾਸਿਉਂ ਦਬਾਉਣ ਲਗਾ। ਮਿਸਲਾਂ ਦੇ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੇ ਟਾਕਰੇ ਦਾ ਬਥੇਰਾ ਜਤਨ ਕੀਤਾ, ਪਰ ਆਦਮੀ ਥੋੜੇ ਹੋਣ ਦੇ ਕਾਰਨ ਬਦੋ ਬਦੀ ਧੱਕੀਦੇ ਹੀ ਗਏ। ਦੋ ਕੋਹਾਂ ਤੀਕ ਸਦੀਕ ਬੇਗ ਧੱਕੀ ਗਿਆ, ਅਤੇ ਖਾਲਸੇ ਦਾ ਬੜਾ ਨੁਕਸਾਨ ਕੀਤਾ, ਅੰਤ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਜੋਸ਼ ਆ ਗਿਆ, ਅਤੇ ਖੜੇ ਕੇ ਐਸਾ ਟਾਕਰਾ ਕੀਤਾ, ਕਿ ਸਦੀਕ ਬੇਗ ਦਾ ਵਧਣਾ ਬੰਦ ਹੋ ਗਿਆ। ਸਦੀਕ ਬੇਗ ਦਾ ਜੋ ਮਨੋਰਥ ਸੀ, ਸੋ ਪੂਰਾ ਹੋ ਚੁਕਾ ਸੀ ਇਸ ਲਈ ਓਹ ਖਾਲਸਾ ਜੀ ਦੇ ਕੱਠੇ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਮੁੜ ਪਿਆ, ਅਤੇ ਸਜਰਾ ਬਦਲਾ ਲੈ ਕੇ ਸਰਹੰਦ ਆ ਗਿਆ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਇਸ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਏ ਦੇ ਦੋ ਕਾਰੀ ਛੱਟ ਲਗੇ ਸਨ, ਜਿਸ ਕਰ ਕੇ ਹੋਲੇ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਡਰੋਲੀ ਜਾ ਕੇ ਆਪ ਦਵਾ ਦਾਰੂ ਕਰਵਾਉਣ ਲਗ ਪਏ । 'ਦਲ' ਦਾ ਕੋਈ ਹੀ ਸਰਦਾਰ ਹੋਊ, ਜਿਸ ਦੇ ਦੋ ਦੇ ਚਾਰ ਚਾਰ ਛੱਟ ਨਾ ਲਗੇ ਹੋਣ । ਸਾਰਾ 'ਦਲ' ਡਰੋਲੀ ਹੀ ਸੀ, ਕਿ ਸਦੀਕ ਬੇਗ ਦੇ ਵਕੀਲ ਛਿਮਾਹੀਂ ਦੀ ਕਿਸਤ ਲੈ ਕੇ ਅੱਪੜ ਪਏ, ਅਤੇ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ, ਕਿ ਤੁਸਾਂ ਸਾਡੀ 'ਕਹੀ' ਲੁਟੀ ਸੀ, ਅਸਾਂ ਹੱਲਾ ਕਰ ਦਿਤਾ, ਕਿਸੇ ਗਲ ਦਾ ਗੁੱਸਾ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ । ਖਾਲਸਾ ਜੀ ਨੇ ਉਤਰ ਦਿਤਾ, ਕਿ ਛਿਮਾਹੀ ਵਿਚ ਢਿੱਲ ਹੋਈ ਸੀ, ਇਸ ਕਰਕੇ 'ਕਹੀ' ਲੁਟੀ ਸੀ । ਜਦ ਕਦੇ ਫੇਰ ਐਸਾ ਕਰੋਗੇ, ਤਾਂ ਖਾਲਸਾ ਜੀ ਢਿੱਲ ਨਹੀਂ ਕਰੇਗਾ; ਗੁਸੇ ਵਾਲੀ ਕੋਈ ਗੱਲ ਨਹੀ; ਲੜਨ ਭਿੜਨਾ ਖ਼ਾਲਸੇ ਜੀ ਦੀ ਕਾਰ ਹੀ ਹੈ * ।

ਤਲਵਣ (ਦਵਾਬਾ) ਦਾ ਵਸਨੀਕ ਲਛਮੀ ਨ ਖੱਤਰੀ ਇਸ ਸਮੇਂ ਸਦੀਕ ਬੇਗ ਦਾ ਦੀਵਾਨ ਸੀ† । ਹਾੜੀ ਦੀ ਉਗਰਾਹੀ ਹੋ ਚੁਕੀ ਸੀ, ਕਿ ਸਦੀਕ ਬੇਗ ਨੂੰ ਭਰਮ ਹੋ ਗਿਆ ਜੋ ਲਛਮੀ ਨਰੈਣ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀ ਰਕਮ ਖਾ ਗਿਆ ਹੈ । ਓਹ ਇਸ ਨੂੰ ਸਜਾ ਦੇਣੀ ਹੀ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਕਿ ਲਛਮੀ ਨਰੈਣ ਸਰਹੰਦੋਂ ਨੱਸ ਕੇ ਸ੍ਰ: ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਕਾਲੇਕੇ ਪਾਸ ਸਨੌਰ

---

* ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ।

† ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਆ ਗਿਆ। ਇਹ ਖਬਰ ਸੁਣ ਕੇ ਸਦੀਕ ਬੇਗ ਨੇ ਸਨੌਰ ਆਦਮੀ ਘਲੇ, ਕਿ ਮੇਰੀ ਛਕ ਦੀਆਂ ਬਾਹਾਂ ਫੜਾ ਦੇਵੋ, ਪਰ ਸ: ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਨੇ ਉਤਰ ਦਿਤਾ, ਕਿ ਸ਼ਰਨ ਆਏ ਨੂੰ ਧੱਕਾ ਦੇਣਾ ਸਾਉਆਂ ਦਾ ਕੰਮ ਨਹੀਂ।

ਸਦੀਕ ਬੇਗ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਤਾਕਤ ਦਾ ਮਾਣ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰ ਦਿਤੀ, ਅਤੇ ਸਨੌਰ ਨੂੰ ਜਾ ਘੇਰਿਆ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਵੀ ਪਤਾ ਲਗਾ ਚੁਕਾ ਸੀ, ਆਪ ਬਰਨਾਲੇ ਤੋਂ ਪਟਿਆਲੇ ਦੀ ਗੜ੍ਹੀ ਵਿਚ ਆ ਗਿਆ। ਅਤੇ ਲਛਮੀ ਨਰੈਣ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪਾਸ ਸਦਵਾ ਲਿਆ। ਸ: ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਲਛਮੀ ਨਰੈਣ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਸਨੌਰੋਂ ਮਹਾਰਾਜਾ ਜੀ ਪਾਸ ਆ ਗਿਆ, ਅਤੇ ਗੜ੍ਹੀ ਨੂੰ ਕੈਮ ਕਰ ਲਿਆ।

ਮਗਰੇ ਮਗਰ ਸਦੀਕ ਬੇਗ ਆ ਗਿਆ, ਅਤੇ ਗੜ੍ਹੀ ਘੇਰਾ ਘੱਤ ਕੇ ਗੜ੍ਹੀ ਉਦਾਲੇ ਖਾਈ ਪੁਟਾਉਣ ਲਗ ਗਿਆ, ਕਿ ਬਹਾਰੋਂ ਰਸਤ ਪਾਣੀ ਤੇ ਆਦਮੀਆਂ ਦੀ ਮਦਤ ਆਉਣੀ ਬੰਦ ਹੋ ਜਾਵੇ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਵੇਖਿਆ, ਕਿ ਪਟਿਆਲੇ ਦੀ ਗੜ੍ਹੀ ਟਾਕਰੇ ਦੇ ਜੋਗ ਵੀ ਨਹੀਂ ਇਸ ਲਈ ਸ: ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਕਾਲੇਕੇ ਨੂੰ ਸਣੇ ਫੌਜ ਤਾਂ ਓਥੇ ਹੀ ਛੱਡਿਆ, ਅਤੇ ਲਛਮੀ ਨਰੈਣ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਲੈਕੇ ਆਪ ਚੌਡਿਆਂ ਦੇ ਕਿਲੇ ਵਿਚ ਆ ਗਇਆ, ਅਤੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਨੂੰ ਕੈਮ ਕਰ ਲਿਆ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਜਦ ਸਦੀਕ ਬੇਗ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲਗਾ, ਕਿ ਮੇਰੀ ਢਕ ਤਾਂ ਲੋਭੀਂ ਚਲੀ ਗਈ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਪਟਿਆਲੇ ਦੀ ਗੜ੍ਹੀ ਦਾ ਖਿਆਲ ਛਡ ਦਿਤਾ, ਅਤੇ ਲੋਭੀਂ ਆ ਕੇ ਕਿਲੇ ਦਾ ਘੇਰਾ ਪਾ ਲਿਆ। ਆਪੇ ਵਿਚ ਮਹੀਨਾ ਭਰ ਲੜਾਈ ਹੁੰਦੀ ਰਹੀ, ਪਰ ਸਿੱਟਾ ਕੁਝ ਨਾ ਨਿਕਲਿਆ। ਓਦੋਂ ਹੀ ਸਦੀਕ ਬੇਗ ਪਾਸ ਖਬਰ ਪੁਜੀ, ਕਿ ਮੋਹਮਦ ਸ਼ਾਹ ਅਬਦਾਲੀ ਤੁਰਿਆ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਓਸ ਵੇਲੇ ਘੇਰਾ ਛਡ ਦਿਤਾ, ਅਤੇ ਛੇਤੀ ਛੇਤੀ ਵਾਹੋ ਦਾਹੀ ਸਰਹੰਦ ਨੂੰ ਵਗ ਗਿਆ, ਜਿਥੋਂ ਆਪਣਾ ਮਾਲ ਮਤਾ ਸਾਂਭ ਕੇ ਉਹ ਦਿਲੀ ਨੂੰ ਚਲਿਆ ਗਿਆ।

ਮਹਾਰਾਜਾ ਜੀ ਦੀ ਫੌਜ ਨੇ ਜਦ ਸਦੀਕ ਬੇਗ ਨੂੰ ਘਾਬਰੇ ਹੋਏ ਵੇਖਿਆ, ਤਾਂ ਚਾਹਿਆ, ਕਿ ਇਸ ਵੇਲੇ ਹੱਲਾ ਕਰ ਕੇ ਇਸ ਦਾ ਤੋਪ ਖਾਨਾਂ ਤੇ ਮਾਲ ਅਸਬਾਬ ਖੋਹ ਲਿਆ ਜਾਵੇ; ਪਰ ਮਹਾਰਾਜਾ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਨਾ ਮੰਨਿਆ। ਕੋਂਹਦੇ ਹਨ, ਕੁਝ ਕੁ ਸਰਦਾ ਮਹਾਰਾਜਾ ਜੀ ਦੇ ਮਨ੍ਹੇ ਕਰਦਿਆਂ ੨ ਵੀ ਸਦੀਕ ਬੇਗ ਲਸ਼ਕਰ ਉਤੇ ਜਾ ਪਏ, ਪਰ ਥੋੜੀਆਂ ਜੇਹੀਆਂ ਵਾਹ ਝਾੜਨ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਵਾਪਸ ਮੁੜ ਆਏ। ਇਹ ਗੱਲ ਸੰਮਤ ੧੮੧੬ ਬਿ: ਦੀ ਹੈ *।

*'ਤਜ਼ਕਰਾ'-ਖਲੀਫਾ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਪਣੀ ਰਚਨਾ ਤਵਾਰੀਖ ਪਟਿਆਲਾ ਵਿਚ ਸਦੀਕ ਬੇਗ ਦੀ ਥਾਂ ਅਬਦੁਲ ਸਮਦ ਖਾਂ ਨਾਲ ਇਹ ਲੜਾਈ ਲਿਖੀ ਹੈ, ਜੋ ਭੁਲ ਹੈ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਪੰਜਾਬ ਵੱਲ ਜਦ ਮਰਹੱਟੇ ਆਏ। ਸਨ, ਤਾਂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਅਹਮਦ ਸ਼ਾਹ ਅਬਦਾਲੀ ਬਰੇਚਾਂ ਦੇ ਸਰਦਾਰ ਨਾਸਰ ਖਾਂ ਨਾਲ ਰੁੱਝਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਓਧਰੋਂ ਜਦ ਉਸ ਨੂੰ ਵੇਹਲ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਮਰਹੱਟਿਆਂ ਪਾਸੋਂ ਬਦਲਾ ਲੈਣ ਲਈ ਉਹ ਪੰਜਾਬ ਵੱਲ ਆਇਆ। ਭਾਦੋਂ ਸੰਮਤ ੧੮੧੬ ਬਿ: ਨੂੰ ਉਹ ਦਰਿਆ ਅਟਕੋਂ ਉਤਰਿਆ, ਅਤ ਜਦ ਉਸ ਨੇ ਸੁਣਿਆਂ ਕਿ ਮਰਹੱਟੇ ਰੁਹੇਲਿਆਂ ਦਾ ਸਾਹ ਦੰਦ ਕਰੀ ਬੈਠੇ ਹਨ, ਤਾਂ ਛੇਤੀ ਛੇਤੀ ਪਹਾੜ ਦੀ ਕੰਢੀ ਕੰਢੀ ਆ ਕੇ ਸਹਾਰਨ ਪੁਰ ਦੀ ਬਰਾਬਰੋਂ ਜਮਨਾ ਪਾਰ ਹੋ ਪਿਆ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਬਾਕੀ ਫੌਜ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਦੇ ਦਿਤਾ ਕਿ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਸਿਧੇ ਰਾਹ ਆਵੇ।

ਇਹ ਫੌਜ ਸਰਹੰਦ ਦੇ ਰਾਹ ਦਿਲੀ ਨੂੰ ਚਲੀ ਗਈ, ਅਤੇ ਦਿਲੀਉਂ ਉਰੇ ਅਹਮਦ ਸ਼ਾਹ ਦੀ ਉਡੀਕ ਵਿਚ ਖੜੇ ਗਈ। ਅਹਮਦਸ਼ਾਹ ਜਮਨਾ ਪਾਰ ਗਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਓਧਰੋਂ ਨਵਾਬ ਨਜੀਬੁਦੌਲਾ, ਹਾਫਜ਼ ਰਹਮਤ ਖਾਂ ਤੇ ਅਹਮਦ ਖਾਂ ਬੰਗਸ਼, ਦੁਰਾਨੀ ਦੇ ਨਾਲ ਰਲ ਗਏ। ਬਾਦਲੀ ਸ ਦੱਤਾ ਸੀਂਧੀਆਂ ਮੋਰਚੇ ਲਾਈ ਬੈਠਾ ਸੀ। ਅਹਮਦ ਸ਼ਾਹ ਰੁਹੇਲੀਆਂ ਦੀ ਸਾਰੀ ਫੌਜ ਕਠੀ ਕਰ ਕੇ ਲੈ ਆਇਆ ਅਤੇ ਜਮਨਾ ਟਪ ਕੇ ਆਪਨੀ ਥਿਤੀ ਫੌਜ ਨਾਲ ਰਲ ਪਿਆ, ਫੇਰ ਦੱਤਾ ਸੀਂਧੀਆ ਨਾਲ ਟਾਕਰਾ ਕੀਤਾ। ਜਿਸ ਵਿਚ ਮਰਹਟਿਆਂ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਰੁਹੇਲੇ ਬੁਰੇ ਅਗੇ ਧਰੇ ਸਨ। ਪਰ ਜਦ ਅਹਮਦ ਖਾਂ ਬੰਗਸ਼ ਨੇ ਦਸ ਹਜ਼ਾਰ ਜਵਾਨ ਲੈ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉਤੇ ਹੱਲਾ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਦੱਤਾ ਸੀਂਧੀਆ ਦੇ ਮਾਰੇ ਜਾਣ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਕਰ ਛੇ ਮਰਹੱਟਿਆਂ ਦੇ ਪੈਰ ਉਖੜ ਗਏ, ਅਤੇ ਜਿੱਤ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਦੀ ਹੋਈ। ਇਹ ਗਲ ਪੋਹ ਸੰਮਤ ੧੮੧੬ ਬਿਕ੍ਰਮੀ ਦੀ ਹੈ।

ਮਰਹੱਟਿਆਂ ਦਾ ਇਕ ਦਸਤਾ ਮਲਹਾਰ ਰਾਓ ਹੁਲਕਰ ਦੇ ਪਾਸ ਸੀ, ਜੋ ਸਕੰਦਰੇ ਡੇਰੇ ਲਾਈ ਪਿਆ ਸੀ। ਅਬਦਾਲੀ ਐਸਾ ਚੁਪ ਚੁਪਾਤਾ ਪਿਆ ਕਿ ਹੁਲਕਰ ਨੂੰ ਅਲਾਣੀ ਘੋੜੀ ਉਤੇ ਸਵਾਰ ਹੋ ਕੇ ਜਾਨ ਬਚਾਉਣੀ ਪਈ। ਫਿਰ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਦਿੱਲੀ ਆਇਆ, ਤੇ ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਤੀਕ ਸ਼ਹਿਰ ਨੂੰ ਲੁਟਿਆ। ਦੁਰਾਨੀਆਂ ਤੇ ਰੁਹੇਲਿਆਂ ਨੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਸਾਰੂ ਘਰਾਂ ਦੀਆਂ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਸੁੰਦਰ ਔਰਤਾਂ ਤੇ ਲੜਕੇ ਲੜਕੀਆਂ ਗੋਲੀਆਂ ਬਨਾਉਣ ਲਈ ਕੈਦ ਕਰ ਲਈਆਂ, ਅਤੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਆਦਮੀ ਮਾਰੇ ਗਏ। ਇਹ ਕੈਦੀ ਫਿਰ ਈਰਾਨ ਤੁਰਾਨ, ਸਮਰ ਕੰਦ ਤੇ ਬੁਖਾਰਾ ਆਦਿ ਨੂੰ ਘਲੇ ਗਏ।*

ਦਿੱਲੀ ਵਲੋਂ ਵੇਹਲਾ ਹੋ ਕੇ ਅਬਦਾਲੀ ਰੁਹੇਲਖੰਡ ਵਲ ਗਿਆ, ਅਤੇ ਮਰਹੱਟਿਆਂ ਦੇ ਇਕ ਦਸਤੇ ਨੂੰ ਖਿੰਡਾ ਕੇ ਭਾਦੋਂ ਸੰਮਤ ੧੮੧੭ ਬਿਃ ਨੂੰ ਕੇਦਿਲ ਗਿਆ ਤੁਰਤ ਬਰਸਾਤ ਦੇ ਦਿਨ ਸਨ, ਇਸ ਲਈ ਗੰਗਾ ਕੰਢੇ ਅਨੂਪ ਸ਼ਹਿਰ ਜਾ ਛਾਉਣੀ ਪਾਈ, ਅਤੇ ਅਵਧ ਦੇ ਮਾਲਕ ਸ਼ਾਹ ਸੁਜਾਉਲ ਮਲਕ ਨੂੰ ਵੀ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਰਲਾ ਲਿਆ।

ਜਦ ਇਹ ਖਬਰਾਂ ਵਲੋਂ ਪੁਜੀਆਂ ਕਿ ਮਰਹੱਟਿਆਂ

---

*ਤਵਾਰੀਖ ਫਰਹ ਬਖਸ਼।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਦੇ ਰਈਸ ਬਾਲਾ ਜੀ ਪੇਸ਼ਵਾ ਨੇ ਬੜੀ ਭਾਰੀ ਫੌਜ ਤੇ ਤੋਪ-ਖਾਨਾ ਦੇ ਕੇ ਆਪਣੇ ਟਿੱਕੇ ਵਿਸਵਾਸ ਰਾਓ, ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਭਤੀਜੇ ਭਾਓ, ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਇਕ ਹੋਰ ਪੁਤਰ ਸ਼ਮਸ਼ੇਰ ਬਹਾਦਰ ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਵਲ ਘਲਿਆ। ਜਦ ਦਿੱਲੀ ਅਪੜੇ ਤਾਂ ਪਲਾਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਸ਼ਹਿਰ ਲੈ ਲਿਆ, ਕਿਉਂਕਿ ਅਬਦਾਲੀ ਦੀ ਸਾਰੀ ਫੌਜ ਇਸ ਵੇਲੇ ਅਨੂਪ ਸ਼ਹਿਰ ਪਈ ਸੀ।

ਅਬਦੁਲ ਸਮਦ ਖਾਂ ਮਹਾਰਾਜਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਾਸੋਂ ਭਾਂਜ ਖਾ ਕੇ, ਅਤੇ ਕੁਤਬ ਸ਼ਾਹ ਰੁਹੇਲਾ ਫਲੌਰ ਦੀ ਲੜਾਈ ਵਿੱਚ ਅਦੀਨਾ ਬੇਗ ਪਾਸੋਂ ਭਾਂਜ ਖਾ ਕੇ, ਰੁਹੇਲਖੰਡ ਵਿੱਚ ਜਾ ਲੁਕੇ ਸਨ। ਹੁਣ ਜਦ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਆਇਆ, ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਦਿੱਲੀ ਵਲ ਮਰਹੱਟਿਆਂ ਦਾ ਆਉਣਾ ਸੁਣਿਆਂ, ਤਾਂ ਅਬਦੁਲ ਸਮਦ ਖਾਂ, ਕੁਤਬ ਸ਼ਾਹ, ਤੇ ਨਜੀਬ ਖਾਂ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ, ਕਿ ਸਰਹੰਦ ਵਲ ਜਾਕੇ ਨਾਡੇ ਸ਼ਸ਼ਕਰ ਵਿਚ ਰਸਦ ਪਾਣੀ ਪੁਚਾਉਂਦੇ ਰਹਿਣ, ਇਹ ਵਲੀਓਂ ਮਰਹੱਟਿਆਂ ਪਾਸੋਂ ਭਾਂਜ ਖਾਕੇ ਕੁੰਜ ਪੁਰੇ ਅਪੜੇ। ਪਰ ਕੁੰਜਪੁਰੀਆ ਨਜਾਬਤ ਖਾਂ ਅੰਦਰ-ਖਾਨਿਉਂ ਮਰਹੱਟਿਆਂ ਦੀ ਹਮੈਤ ਸੀ, ਉਸ ਨੇ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮਦਾਨ ਵਿਚ ਖੜੇ ਕੇ ਲੜੇ, ਮੈਂ ਕਿਲ੍ਹਾ ਸਾਂਭੀ ਰਖਦਾ ਹਾਂ। ਇਹ ਜਾਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਕੇ ਲੜੇ, ਤਾਂ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਪੈਰ ਖਿਸਕ ਗਏ; ਪਰ ਜਦ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਲ ਆਏ, ਤਾਂ ਨਜਾਬਤ ਖਾਂ ਨੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਬੰਦ ਕਰ ਲਏ, ਅਤੇ ਇਹ ਉਥੇ ਹੀ ਮਾਰੇ ਗਏ। ਇਹ ਜਲ ਅਰੰਭ ਕਤਕ ਸੰਮਤ ੧੮੧੭ ਬਿ: ਦੀ ਹੈ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਇਸੇ ਸਮੇਂ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਅਬਦਾਲੀ ਸਭ ਮੁਸਲਮਾਨੀ ਸੈਨਾ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਬਾਗਪਤਿ ਦੇ ਪਤਣੇ ਜਮਨਾ ਲੰਘ ਗਿਆ । ਅਤੇ ਮਰਹੱਟੇ ਪਾਣੀਪਤ ਗਿਰਦੇ ਸੰਘਰ ਘਤ ਕੇ ਬੈਠ ਗਏ। ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦਾ ਜੋ ਮੁਸਲਮਾਨ ਰਈਸ ਸੀ ਇਸ ਵੇਲੇ ਅਬਦਾਲੀ ਦੇ ਨਾਲ ਸੀ, ਪਰ ਤਦ ਵੀ ਅਬਦਾਲੀ ਪਾਸ ਇਤਨੀ ਫੌਜ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਕਿ ਉਹ ਵਧ ਕੇ ਮਰਹੱਟਿਆਂ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਕਰ ਸਕਦਾ। ਮਰਹੱਟਿਆਂ ਪਾਸ ਇਸ ਸਮੇਂ ਤਿੰਨ ਲਖ ਜਵਾਨ ਤ ਤਿੰਨ ਸੌ ਤੋਪਾਂ ਸਨ, ਅਤੇ ਅਬਦਾਲੀ ਪਾਸ ਨੱਬੇ ਹਜ਼ਾਰ ਜਵਾਨ ਤੇ ਸਤਰ ਤੋਪਾਂ। ਅਬਦਾਲੀ ਨੇ ਮਰਹੱਟਿਆਂ ਦੇ ਸੰਘਰ ਦੇ ਸਹਾਮਣੇ ਹੀ ਆਪਣਾ ਡੇਰਾ ਲਾ ਲਿਆ, ਅਤੇ ਰੋਜ਼ ਛੋਟੀਆਂ ਛੋਟੀਆਂ ਲੜਾਈਆਂ ਹੋਣ ਲਗੀਆਂ।

ਤਿੰਨ ਮਹੀਨੇ ਇਹੋ ਜਿਹਾ ਹੀ ਹਾਲ ਰਿਹਾ, ਤੇ ਆਪੋ ਵਿਚ ਡਟ ਕੇ ਕੋਈ ਲੜਾਈ ਨਾ ਹੋਈ। ਮਰਹੱਟਿਆਂ ਨੇ ਅਬਦਾਲੀ ਦੇ ਲਸ਼ਕਰ ਵਿਚ ਰਸਤ ਆਉਣੀ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿਤੀ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਏਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬੜਾ ਔਖ ਹੋਣ ਲਗਾ . ਅਬਦਾਲੀ ਨੇ ਹੁਣ ਆਪਣੇ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਤਕੀਦ ਕੀਤੀ, ਕਿ ਮਰਹੱਟਿਆਂ ਦੇ ਲਸ਼ਕਰ ਵਿਚ ਰਸਤ ਦਾਣਾ ਜਾਣਾ ਨਾ ਪਾਵੇ, ਤੇ ਜੋ ਕਿਧਰੋਂ ਆਵੇ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਲੁਟ ਲਿਆ ਜਾਵੇ। ਹੁਣ ਅਬਦਾਲੀ ਦੇ ਲਸ਼ਕਰ ਵਿਚ ਤਾਂ ਰਸਤ ਬਹੁਤ ਆਉਣ ਲਗ ਪਈ, ਪਰ ਮਰਹੱਟਿਆਂ ਦੇ ਲਸ਼ਕਰ ਵਿਚ ਰਸਤ ਦਾ ਜਾਣਾ ਬੰਦ ਹੋ ਗਿਆ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਲੱਖਾਂ ਆਦਮੀ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਦੇ ਵੇਲੇ ਖਾਣ ਵਾਲੇ, ਭਲਾ ਜਮਾਂ ਕੀਤੀ ਰਸਤ ਕਿਤਨਾ ਕੁ ਚਿਰ ਕਢ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਜੋ ਦਸਤੇ ਬਾਹਰੋਂ ਰਸਤ ਲਿਆਉਂਣ ਲਈ ਘਲੇ ਜਾਂਦੇ, ਉਨਾਂ ਨੂੰ ਅਬਦਾਲੀ ਦੀ ਫੌਜ ਘੇਰ ਲੈਂਦੀ। ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਵਿਚ ਐਸਾ ਡਰ ਬੈਠ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਸੰਘਰੋਂ ਬਾਹਰ ਨਾ ਨਿਕਲਦੇ ਅਤੇ ਜੇ ਕਰ ਕੋਈ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਦਾ ਤਾਂ ਗਿਲਜੇ ਉਸ ਨੂੰ ਵਢ ਸੁਟਦੇ ।

ਐਸੀ ਔਕੜ ਦੇ ਸਮੇਂ ਮਹਾਰਾਜਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਮਰੱਹਟਿਆ ਨੂੰ ਰਸਤ ਪੁਚਾਉਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ। ਅਬਦਾਲੀ ਦੀ ਸੈਨਾ ਭਾਵੇਂ ਸੌ ਚੌਕਸਾਈ ਰਖਦੀ। ਪਰ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਦੀ ਭਾਰ ਬਰਦਾਰੀ ਗਿਲਜਿਆਂ ਦੇ ਹਥ ਨਾਪੈਂਦੀ*।

ਆਹਮੇ ਸਾਹਮਣੇ ਪਈਆਂ ਫੌਜਾਂ ਅੰਤ ਨੂੰ ਅਕ ਗਈਆਂ। ਪ ਮਾਘ ਸੰਮਤ ੧੮੧੮ ਦਾ ਦਿਨ ਸੀ† ਕਿ ਮਰਹਟੇ ਆਪਣੇ ਸੰਘਰ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲੇ। ਅਤੇ ਐਸੇ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਹੱਲਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਅਬਦਾਲੀ ਦੀ ਸੈਨਾ ਨੂੰ ਅਗੇ ਧਰ ਲਿਆ । ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਅਡ ਖੜਾ ਸਭ ਕੁਝ ਵੇਖ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਜਦ ਜਾਚਿਆ ਕਿ ਮੇਰੀ ਸੈਨਾ ਹਿਲ ਖੜੋਤੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਦੇ ਵਿਸਮੇ ਹੋਏ ਸਵਾਰਾ ਨੂੰ ਲੈਕੇ ਮਰਹੱਟਿਆਂ ਉਤੇ ਜਾ ਪਿਆ। ਕਰਤਾਰ ਦੀ

---

*ਵੇਖੋ ਅੰਤਕਾ ਨੰਃ ੩

†ਵੇਖੋ ਅੰਤਕਾ ਨੰਃ ੪

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਮਰਜ਼ੀ ਹੀ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਜਿਤ ਅਬਦਾਲੀ ਦੀ ਹੋਵੇ। ਚੰਗੇ ਭਲੇ ਮਰਹੱਟੇ ਢਹਦੇ ਆਉਂਦੇ ਸਨ, ਕਿ ਏਕਾ ਏਕ ਹੀ ਉਹ ਨੱਠ ਉਠੇ, ਅਤੇ ਐਸੇ ਨਠੇ, ਕਿ ਫਿਰ ਤਾਂ ਇਕ ਇਕ ਗਿਲਜ਼ੇ ਨੇ ਹਜ਼ਾਰ ਹਜ਼ਾਰ ਮਰਹੱਟੇ ਨੂੰ ਭਈ ਕਈ ਮੀਲਾਂ ਤਕ ਸਾਹ ਨਾ ਲੈਣ ਦਿਤਾ।

ਬਿਸਵਾਸ ਰਾਓ ਤੇ ਭਾਉ ਮਾਰੇ ਗਏ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਡਿਗਣ ਨਾਲ ਹੀ ਮਰਹੱਟੇ ਨਠ ਉਠੇ। ਦੁਰਾਨੀਆਂ ਨੇ ਭਗੌੜਿਆਂ ਨੂੰ ਪੰਦਰਾਂ ਪੰਦਰਾਂ ਵੀਹ ਵੀਹ ਕੋਹ ਤੀਕ ਪਿਛਾ ਕਰਕੇ ਮਾਰਿਆ। ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਜਵਾਨ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭੱਜੇ ਜਾਂਦੇ ਹੀ ਮਾਰੇ ਗਏ। ਦੁਰਾਨੀਆਂ ਨੂੰ ਬੇ ਸ਼ੁਮਾਰ ਲੁਟ ਦਾ ਮਾਲ ਹੱਥ ਲਗਾ। ਕੋਈ ਆਦਮੀ ਐਸਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਿਸ ਪਾਸ ਕਈ ਕਈ ਖੱਚਰਾਂ ਤੇ ਘੋੜੇ ਨਾ ਜਮਾਂ ਹੋ ਗਏ ਹੋਣ। ਔਰਤਾਂ ਤੇ ਬਚੇ ਅਣਗਿਣਤ ਹੀ ਕੈਦ ਹੋਏ। ਫਤਿਹ ਬਖਸ਼ ਦਾ ਕਰਤਾ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਵੇਲੇ ਦਾ ਸਮਾਂ ਅਖਾਂ ਅਗੇ ਲਿਆਇਆਂ ਮੇਰੇ ਲੂੰ ਕੰਡੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਨਕਦੀ ਤੇ ਹੋਰ ਮਾਲ ਅਸਬਾਬ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਪੰਜਾਹ ਹਜ਼ਾਰ ਘੋੜੇ, ਦੋ ਲਖ ਗਊਆਂ, ਕਈ ਹਜ਼ਾਰ ਊਠ ਤੇ ਪੰਜ ਸੌ ਹਾਥੀ ਮਰਹੱਟਿਆਂ ਦੇ ਸ਼ਿਵਰ ਵਿਚੋਂ ਦੁਰਾਨੀਆਂ ਦੇ ਹਥ ਲਗੇ। ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਸ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਮਰਹੱਟਿਆਂ ਦਾ ਦੋ ਲਖ ਜਵਾਨ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਬਾਈ ਹਜ਼ਾਰ ਜਵਾਨ ਕੈਦ ਕਰ ਕੇ ਦੂਰ ਦੂਰ ਦੇਸਾਂ ਵਿਚ ਵਿਕਨ ਲਈ ਘਲਿਆ ਗਿਆ ਸੀ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਇਸ ਲੜਾਈ ਦਾ ਇਹ ਅਸਰ ਹੋਇਆ ਕਿ ਮਰਹੱਟੇ ਤੇ ਦੁਰਾਨੀਆਂ ਦੇ ਥਕ ਜਾਣ ਕਾਰਨ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਤਾਕਤ ਵਧਾਉਣ ਦਾ ਚੰਗਾ ਮੌਕਾ ਲੱਭ ਗਿਆ । ਅਤੇ ਦੋ ਸਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਸਿੰਘ ਇਤਨੇ ਤਕੜੇ ਹੋ ਗਏ ਕਿ ਪਾਣੀਪਤ ਦਾ ਬਿਜੋਈ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਸਿੰਘਾਂ ਨਾਲ ਮੱਥਾ ਲਾਉਣੋਂ ਕੰਨੀ ਕਤਰਾਉਣ ਲੱਗ ਪਿਆ।

ਇਸ ਸੁਖ ਰਹਿਣੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦਾ ਪਉਣ ਪਾਣੀ ਇਕ ਦੋ ਪੀਹੜੀਆਂ ਵਿਚ ਹੀ ਕਰੜੇ ਤੇ ਅਣਥੱਕ ਸੂਰਮਿਆਂ ਨੂੰ ਤ੍ਰੀਮਤਾਂ ਵਾਂਗ ਸੋਹਲ ਬਣਾ ਦੇਂਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ । ਕਾਬਲ ਵਲੋਂ ਜੋ ਕੋਈ ਆਇਆ ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਉਹ ਚੰਗਾ ਕਰੜਾ ਰਿਹਾ । ਪਰ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਸੁਖ ਵੇਖਕੇ ਛੇਤੀ ਹੀ ਸੁਖ ਰਹਿਣਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਦਿਲੀ ਦੀ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦੇ ਤਕੜੇ ਰਹਿਣ ਦਾ ਇਹ ਭੇਤ ਸੀ ਕਿ ਹਰ ਸਾਲ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਕਰੜੇ ਜਵਾਨ ਅਟਕੋਂ ਇਸ ਪਾਰ ਆ ਜਾਂਦੇ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਸੁਭਾਵਕ ਸੁਸਤੀ ਦੇ ਕਾਰਨ ਇਧਰ ਦੀ ਸੁਸਤੀ ਦਾ ਅਸਰ ਨਾ ਹੋਣ ਦੇਂਦੇ। ਪਰ ਪਾਣੀਪਤ ਦੀ ਲੜਾਈ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਕੰਧ ਖੜੀ ਕਰ ਦਿਤੀ, ਜਿਸ ਨੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਤੇ ਤੁਰਕਸਤਾਨ ਨੂੰ ਅਡੇ ਅਡ ਕਰ ਦਿਤਾ । ਹੁਣ ਕਿਸੇ ਅਟਕੋਂ ਪਾਰਲੇ ਜਵਾਨ ਦਾ ਦਿਲੀ ਪੁਜ ਸਕਣਾ ਔਖੀ ਗੱਲ ਸੀ। ਦਿਲੀ ਦੇ ਲਹੂ ਵਿਚੋਂ ਚੁਸਤੀ ਘਟਦੀ ਘਟਦੀ ਘਟ ਗਈ, ਅਤੇ ਬਾਹਰਲਾ ਨਰੋਆ ਲਹੂ ਨਾ ਰਲਣ ਕਰਕੇ ਦਿੱਲੀ ਦਾ ਲਹੂ ਪਤਲਾ ਪੈ ਗਿਆ । ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਨਾ ਤਾਂ ਉਮਰਾਵਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕੋਈ ਜੋਧਾ ਨਿਕ-

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਲਿਆ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਕੋਈ ਸੂਰਮਾ ਬਹਿਆ, ਜੋ ਦਿਲੀ ਦੀ ਢਹਿੰਦੀ ਕਲਾਂ ਨੂੰ ਕੁਝ ਉਭਾਰਦਾ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਸੈਨਾ ਨੂੰ ਜੋੜ ਕੇ ਆਪਣੇ ਵੈਰੀਆਂ ਦਾ ਨਾਸ ਰੋਸ਼ਨ ਕਰਦਾ ।

ਪਾਣੀਪਤ ਦੀ ਲੜਾਈ ਚੋਂ ਵੇਹਲਾ ਹੋ ਕੇ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਦਿਲੀ ਨੂੰ ਗਿਆ। ਅਤੇ ਦੋ ਕੁ ਮਹੀਨੇ ਉਥੇ ਆਰਾਮ ਕਰਕੇ ਚੇਤ ਸ਼ੁਦੀ ੬* ਸੰਮਤ ੧੮੧੮ ਬਿ: ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਕੂਚ ਕਰ ਦਿਤਾ।

ਸਾਰਾ ਜਹਾਨ ਜਾਣਦਾ ਸੀ ਕਿ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਲਈ ਇਹ ਬੜੀ ਔਕੜ ਦਾ ਸਮਾਂ ਹੈ, ਅਤੇ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਵੀ ਇਸ ਆਉਣ ਵਾਲੀ ਆਫਤ ਤੋਂ ਅਛੋਪਲੇ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਮਰਹੱਟਿਆਂ ਦੇ ਸ਼ਕਰ ਵਿੱਚ ਰਸਤ ਪੁਚਾਉਂਦੇ ਰਹੇ ਹਨ ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਨਿਸਚਯ ਸੀ ਕਿ ਦਿਲੀ ਤੋਂ ਮੁੜਦਾ ਹੋਇਆ ਉਹ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਪਾਸੋਂ ਬਦਲਾ ਲੈਣ ਦਾ ਜਤਨ ਕਰੇਗਾ। ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਆਉਣ ਵਾਲੀ ਆਫਤ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਤੋਂ ਹੀ ਤਾੜ ਕੇ ਆਪ ਸਭ ਖ਼ਜ਼ਾਨਾ ਉਰ ਪਰੇ ਕਰ ਦਿਤਾ ਅਤੇ ਆਪ ਭੀ ਸਭ ਤੋਂ ਦੂਰ ਇਕਲਵੰਝੇ ਮੂਲਕ ਜਾ ਬੈਠੇ; ਅਤੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਰੰਗ ਵੇਖਣ ਲਗੇ।

---

* ੧੫ ਚੇਤ ੧੮੧੮ ਬਿ:, ੨੪ ਮਾਰਚ ੧੭੬੧ ਈ:, ੧੬ ਸ਼ਬਾਨ ਸ: ੧੧੭੪ ਹਿ :।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਭਲੇ ਭਾਗਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਸੀ, ਕਿ ਕੌਮ ਪੁਰੇ ਦੀ ਲੜਾਈ ਵਿੱਚ ਅਬਦੁਲ ਸਮਦ ਖਾਂ ਮਾਰਿਆ ਜਾ ਚੁਕਾ ਸੀ। ਜੇ ਕਰ ਉਹ ਇਸ ਸਮੇਂ ਜਿਉਂਦਾ ਹੁੰਦਾ, ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਰਾਮ ਪੁਰੇ ਵਾਲੀ ਭਾਜ ਦਾ ਗੱਚ ਇਸ ਸਮੇਂ ਕੱਢਣਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਪਤਾ ਨਹੀਂ, ਸਰਹੰਦ ਦਾ ਨਾਜ਼ਮ ਹੋਕੇ ਉਹ ਕੀ ਕੁਝ ਕਰਦਾ; ਪਰ ਸੁਖ ਦੀ ਗੱਲ ਸੀ,ਕਿ ਉਹ ਮਰ ਚੁਕਾ ਸੀ,ਅਤੇ ਅਬਦਾਲੀ ਨੂੰ ਗੁੱਸਾ ਸੀ ਤਾਂ ਕੇਵਲ ਏਸ ਗੱਲ ਦਾ ਕਿ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਨੇ ਮਰਹੱਟਿਆਂ ਦੇ ਲਸ਼ਕਰ ਵਿੱਚ ਰਸਤ ਕਿਉਂ ਪੁਚਾਈ।

ਇਸ ਸਮੇਂ ਸ਼ਰੀਕਾਂ ਦੀ ਵੀ ਚੜ੍ਹ ਮਚੀ। ਕੰਵਰ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਆਪਣੇ ਬਾਬਾ ਜੀ, ਵਲ ਇਸ ਸਮੇਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਿਖਦੇ ਹਨ, ਕਿ ਭੁਦੌੜ ਦਾ ਜੋ ਖਾਤਾ ਸੀ, ਉਸ ਨੂੰ ਸਬ ਸਿੰਘ ਨੇ ਖੋਲ ਕੇ ਸਭ ਦਾਣਾ ਆਪਣੇ ਪਾਸ ਰੱਖ ਲਿਆ ਹੈ, ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਬਠਿੰਡੇ ਤੋਂ ਕੁਤੀਵਾਲ ਵਲੋਂ ਅੰਨ ਦਾਣਾ ਆਉਣ ਨਹੀਂ ਦੇਂਦਾ ਬੜੀ ਤੰਗੀ ਹੈ, ਘਰ ਦਾ ਕੰਮ ਕੀਕੂ ਰੇ, ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਤੋਂ ਘੋੜੇ, ਨਿਰੇ ਦਾਣੇ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਖੜੇ ਹਨ, ਹੁਕਮ ਹੋਵੇ ਉਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ।*

ਇਹ ਉਹ ਸਮਾਂ ਹੈ ਜਦ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਮੁਕਤ ਬੈਠੇ ਆਉਣ ਵਾਲੀ ਆਫਤ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਜਦ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਦਿੱਲੀਓਂ ਟੁਰਿਆ, ਤਾਂ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਦੇ ਸੰਹੀਆਂ ਨੇ ਆਣ ਖਬਰਾਂ ਦਸੀਆਂ। ਮਾਈ ਛੱਤੋ ਜੀ ਤੇ ਕੰਵਰ

---

*ਇਹ ਖਤ ਲੇਖਕ ਨੇ ਰਾਏ ਭੁਗਵੰਤ ਰਾਏ ਪਾਸੋਂ ਵੇਖਿਆ ਹੈ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਇਸ ਵੇਲੇ ਤੱਕ ਬਰਨਾਲੇ ਹੀ ਸਨ; ਮਾਈ ਜੀ ਕੰਵਰ ਜੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਮੁਲਕ ਨੂੰ ਚਲੇ ਗਏ, ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਵਲੋਂ ਆਪਣੇ ਚਾਰ ਅਹਿਲਕਾਰ—ਭੋਲਾ ਸਿੰਘ, ਕਸ਼ਮੀਰਾ ਮਲ, ਕਾਨ੍ਹਾ ਮਲ, ਤੇ ਬੀਰਮ ਛਿਲੋਂ—ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਵਲ ਘੱਲੇ ਕਿ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਪੱ ਵਿੱਚ ਸਫਾਈ ਹੋ ਜਾਵੇ।

ਇਹ ਅਹਿਲਕਾਰ ਅਜੇ ਅਪੜੇ ਨਹੀਂ ਸਨ ਕਿ ਦੁਰਾਨੀਆਂ ਨੇ ਆ ਕੇ ਬਰਨਾਲੇ ਨੂੰ ਲੁਟ ਲਿਆ। ਬੀਰਮ ਛਿਲੋਂ ਬੜਾ ਸਿਆਣਾ ਤੇ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਦਾ ਅਤਬਾਰੀ ਅਹਿਲਕਾਰ ਸੀ, ਅਤੇ ਇਸ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਤਿੰਨ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਪਹਿਲ ਮਰਹੱਟੇ ਇਧਰ ਆਏ ਸਨ ਤਾਂ ਲੱਧਾ ਮਲ ਦੇ ਨਾਲ ਹੋ ਕੇ ਇਸ ਨੇ ਐਸਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤਾ ਕਿ ਮਰਹੱਟਿਆਂ ਨੇ ਸਮਾਣੇ ਤੇ ਸੁਨਾਮ ਤੋਂ ਸਦਾ ਲਈਂ ਆਪਣਾ ਹਥ ਚੁਕ ਲਿਆ ਸੀ, ਇਸ ਸਮੇਂ ਭੀ ਇਸ ਦੀ ਤੇ ਭੋਲਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਚਤਰਾਈ ਨੇ ਕੰਮ ਕੀਤਾ। ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਚਾਰ ਲੱਖ ਰੁਪੈ ਦੇ ਨਜ਼ਰਾਨੇ ਉਤੇ ਰਾਜ਼ੀ ਕਰ ਲਿਆ। ਇਸ ਸਮਝੌਤੇ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਨਜ਼ਰਾਨਾ ਲੈ ਕੇ ਸਰਹਿੰਦ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਏ, ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਸਾਰੇ ਇਲਾਕੇ ਸੰਬੰਧੀ ਆਖਰੀ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਆਏ।

ਹੁਣ ਸਾਰੀ ਗੱਲ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਿਬੜੀ ਕਿ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਸੱਤ ਸੌ ਛੱਬੀ (੭੨੬) ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਮਾਲਕ ਮੰਨੇ ਗਏ, ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਸਿਰੋਂ ਸਰਹੰਦ ਦੇ ਸੂਬੇ ਦੀ ਦੀਨ ਚੁਕ ਕੇ ਕੁਝ ਕੁ ਟਕੇ ਬਨ੍ਹੇ ਗਏ, ਜੋ ਆਪ ਨੂੰ ਹਰ ਸਾਲ ਦੇਣੇ ਹੁੰਦੇ,

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਇਸ ਰਕਮ ਦਾ ਵਸੂਲ ਕਰਨਾ ਮਿਰਜ਼ਾ ਮੁਹੰਮਦ ਤਕੀ ਦੇ ਜ਼ਿਮੇਂ ਲਾਇਆ ਗਿਆ। ਅਤੇ ਸਰਹੰਦ ਦੇ ਸੂਬੇ ਦੇ ਨਾਮ ਹੁਕਮ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ* ਕਿ ਉਹ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਇਲਾਕੇ ਤੋਂ ਅੱਡ ਸਮਝੇ, ਅਤੇ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਦੇ ਦੁਸ਼ਮਣਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਦੁਸ਼ਮਣ, ਤੇ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਦੇ ਮਿਤਰਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਮਿਤਰ ਸਮਝੇ, ਜੋ ਕੋਈ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਨਾਲ ਦੁਸ਼ਮਣੀ ਕਰੇਗਾ, ਉਹ ਮਾਨੋ "ਸਰਕਾਰ" ਨਾਲ ਦੁਸ਼ਮਣੀ ਕਰੇਗਾ।"

ਉਸ ਸਮੇਂ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਸੀ।

੨੨੪	ਪਿੰਡ	ਪਰਗਣਾ ਸੁਨਾਮ	ਦੇ ਸਣੇ ਸੁਨਾਮ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ
੨੨੬	"	"	ਸਮਾਣੇ ਦੇ
੫੨	"	"	ਹਵੇਲੀ ਸਰਹੰਦ ਦੇ
੩੭	"	"	ਬਹੂੜ ਦੇ
੨੩	"	"	ਮਨਸੂਰ ਪੁਰ ਦੇ
੧੭	"	"	ਮਸੀਂਹਾਣੇ ਦੇ
੮	"	"	ਛੱਤ ਦੇ
੬	"	"	ਘੁੜਾਮ ਦੇ
੪	"	"	.....ਦੇ।†

*੨੨ ਸ਼ਾਬਾਨ ਸੰ: ੧੧੭੪ ਹਿ: ੨੧ ਚੇਤ ਸੰਮਤ ੧੮੧੮ ਬਿ:, ੩੦ ਮਾਰਚ ਸੰ: ੧੭੬੧ ਈ:

†ਤਵਾਰੀਖ ਪਟਿਆਲਾ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਹੁਣ ਸਰਦਾਰ ਦਾ ਫੌਜਦਾਰ ਜੈਨ ਖਾਂ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਲਛਮੀ ਨਰੈਣ ਤਲਵਣੀਆਂ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਨੇ ਸਦੀਕ ਬੇਗ ਹਥੋਂ ਬਚਾਇਆ ਸੀ, ਜੈਨ ਖਾਂ ਦਾ ਦੀਵਾਨ ਹੋਇਆ।

ਜਦ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਲਾਹੌਰੋਂ ਪਰੇ ਲੰਘ ਗਿਆ, ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਖਾਲਸਾ "ਦਲ" ਦਾ ਗੁਸਾ ਮਹਾਰਾਜਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਉਤੇ ਟੁਟਾ, ਕਿ ਆਪ ਨੇ ਸਿੰਘ ਹੋ ਕੇ ਤੁਰਕ ਅਗੇ ਸਿਰ ਕਿਉਂ ਨਵਾਇਆ। ਸਤਿਗੁਰ ਤੋਂ ਬਿਨ੍ਹਾਂ "ਦਲ" ਹੋਰਸ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਭਰੋਸਾ ਸੀ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਸਾਨੂੰ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਬਖ਼ਸ਼ ਗਏ ਹਨ, ਅਸਾਂ ਜ਼ਰੂਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਕਰਨੀ ਹੈ। ਤੁਰਕ ਅਗੇ ਨੀਉਣ ਨੂੰ ਮਰ ਜਾਣ ਨਾਲੋਂ ਬੁਰਾ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਸਾਰਾ "ਦਲ" ਬਰਨਾਲੇ ਵਲ ਉਲਰ ਪਿਆ।

ਦਲ ਵਿਚੋਂ ਸ: ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਨਾਲ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਦਾ ਚੰਗਾ ਪ੍ਰੇਮ ਸੀ। ਅਤੇ ਇਸ ਮੁੱਢ ਇਉਂ ਬੱਝਾ ਸੀ, ਕਿ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਨੇ ਜਦ ਖਾਲਸਾ "ਦਲ" ਦੀ ਚੜਦੀ ਕਲਾ ਵੇਖੀ, ਅਤੇ ਸਾਰੇ "ਦਲ" ਵਿਚੋਂ ਸ: ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਜਾਚਿਆ, ਤਾਂ ਦੂਰ ਦੀ ਸਿਆਣਪ ਲੈ ਕੇ ਆਪ ਨੇ ਕੰਵਰ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਸ: ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਪਾਸੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪਾਨ ਕਰਵਾਇਆ, ਜਿਸ ਕਰ ਕੇ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੰਵਰ ਜੀ ਨਾਲ ਪੁਤ੍ਰਾਂ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਵਰਗਾ ਪ੍ਰੇਮ ਕਰਨ ਲਗ ਪਏ, ਜੋ ਇਸ ਸਮੇਂ ਜਦ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਦੇ ਵਕੀਲ ਨੇ "ਦਲ" ਨੂੰ ਇਹ ਗੱਲ ਆਖੀ ਕਿ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਨੇ ਸਮਾਂ ਟਾਲਣ ਲਈ ਤੁਰਕ ਦੀ ਈਨ ਮੰਨੀ ਸੀ, ਤਾਂ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਸਮਝਾਉਣ ਨਾਲ "ਦਲ" ਨੇ ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਮੰਨ ਲਿਆ, ਅਤੇ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਨੂੰ ਤਨਖ਼ਾਹ ਲਾ ਕੇ ਇਹ ਭੁਲ ਬਖਸ਼ ਦਿਤੀ।

———

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਪਟਿਆਲਾ ਰਾਜਧਾਨੀ ਦੀ ਨੀਂਹ

(੧੮੧੯-੧੮੨੦)

ਸੰਮਤ ੧੮੧੩ ਬਿ: ਵਿਚ ਮਾਲਵੇ ਵਿਚ ਭਾਰੀ ਕਾਲ ਪਿਆ ਸੀ। ਅਜੇ ਇਸ ਦੇ ਅਸਰ ਤੋਂ ਲੋਕੀ ਸੰਭਲੇ ਨਹੀਂ ਸਨ, ਕਿ ਸੰਮਤ ੧੮੧੬ ਬਿ: ਵਿਚ ਇਸ ਤੋਂ ਵੀ ਵੱਡਾ ਕਾਲ ਪੈ ਗਿਆ ਇਸ ਸਾਲ ਸਾਰ "ਜੰਗਲ" ਵਿਚ ਹਾਹਾ ਕਾਰ ਮਚ ਗਈ। ਕਿਤੇ ਵੀ ਇਕ ਦਾਣਾ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਕੇਵਲ ਪਾਵਧ ਵਲ ਕੁਝ ਫਸਲ ਹੋਈ ਸੀ। ਰੋਜ਼ ਰੋਜ਼ ਦੀਆਂ ਮੁਹਿੰਮਾਂ ਤੇ ਨਿਤ ਨਿਤ ਦੀਆਂ ਲੜਾਈਆਂ ਨੇ ਦੇਸ ਦਾ ਬੁਰਾ ਹਾਲ ਕਰ ਛਡਿਆ ਸੀ। ਲੋਕੀ ਕਾਲ ਨਾਲ ਮਰ ਰਹੇ ਸਨ, ਕਿ ਸੋਲੇ ਵਿਚ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਆ ਗਿਆ, ਅਤੇ ਅਗਲਾ ਵਰ੍ਹਾ ਦਿਲੀ ਵਿਚ ਮਰਹੱਟਿਆਂ ਨਾਲ ਰੁਝਿਆ ਰਿਹਾ ਲਸ਼ਕਰੀਆਂ ਨੂੰ ਦਿਥੇ ਅੰਨ ਦਾ ਪਤਾ ਲਗਦਾ, ਲੁਟ ਪੁਟ ਲੈਂਦੇ। ਪਰ ਸਚ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ, ਕਿ ਉਸ ਸਮੇਂ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਅੰਨ ਰਿਹਾ ਹੀ ਕਿਤੇ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਉਸ ਸਮੇਂ ਮਹਾਰਾਜ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਖਾਤੇ ਅਨਾਜ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਪਏ ਸਨ। ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਦੂਰ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਨਾਲ ਇਹ ਜਾਚ ਲਿਆ ਸੀ, ਕਿ ਇਸ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਜਿਤ ਮਰਹੱਟਿਆਂ ਦੀ ਹੋਣੀ ਸੀ। ਮਰਹੱਟਿਆਂ ਪਾਸ ਤੋਪਾਂ, ਕਵੈਦ ਸਿਖੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਫੌਜਾਂ ਤੇ ਹੋਰ ਸਾਮਾਨ ਦੀ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਇਤਨੀ ਬੁਹਲਤਾ ਸੀ ਕਿ ਕੋਈ ਆਦਮੀ ਇਹ ਨਹੀਂ ਕਹਿ ਸਕਦਾ ਸੀ, ਗਿ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਦੀ ਜਿਤ ਹੋ ਸਕੇਗੀ। ਐਥੋਂ ਤੀਕ ਕਿ ਐਸੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਦੇ ਹੀ ਕਾਰਨ ਨਜਾਬਤ ਖਾਂ ਕੁੰਜ ਪੂਰੀਆ ਅੰਦਰ ਖਾਨਉਂ ਮਰੱਹਟਿਆਂ ਨਾਲ ਰਲਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਅਤੇ ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਵਧ ਦਾ ਨਵਾਬ ਸ਼ਜਾਉਲ ਮਲਕ ਅੰਦਰ ਖਾਨਉਂ ਮਰਹੱਟਿਆਂ ਵਲ ਸੀ। ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਨਾਲ ਕੇਵਲ ਰੁਹੇਲੇ ਹੀ ਸਨ, ਜੋਹੜੇ ਜਾਨਾਂ ਵਾਰਨ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਸਨ, ਅਤੇ ਉਹ ਭੀ ਇਹ ਸਮਝ ਕੇ ਕਿ ਲੜਾਈ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਭੀ ਤਾਂ ਮਰਹੱਟਿਆਂ ਨੇ ਸਾਨੂ ਨੱਕ ਜਿੰਦ ਕਰ ਛੱਡਿਆ ਸੀ, ਲੜਾਈ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਤਾਂ ਉਹ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੀ ਸਾਥੋਂ ਸਾਡਾ ਦੇਸ ਖੋਹ ਲੈਣਗੇ।

ਮਹਾਰਾਜ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਬੜੀ ਦੂਰ ਦੀ ਸੋਚ ਚੋਚ ਕੇ ਮਰਹੱਟਿਆਂ ਦਾ ਸਾਥ ਦਿਤਾ ਸੀ। ਆਪ ਨੇ ਮਰਹੱਟਿਆਂ ਦੀ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਅਪਣੀ ਅੱਖੀਂ ਵੇਖੀ ਸੀ, ਕਿ ਉਹ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਦਿਲੀਓਂ ਅਟਕ ਤੀਕ ਪੱਸਰ ਗਏ ਸਨ। ਅਤੇ ਸਚ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਸਮੇਂ ਜੋ ਜ਼ੋਰ ਮਰਹੱਟਿਆਂ ਦਾ ਸੀ, ਉਸ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਕੋਈ ਆਦਮੀ ਇਹ ਨਹੀਂ ਕਹਿ ਸਕਦਾ ਸੀ, ਕਿ ਇਹ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਪਾਸੋਂ ਹਾਰ ਜਾਣਗੇ।

ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਪਾਸ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਮਣਾਂ ਅਨਾਜ ਖਾਤਿਆ ਵਿਚ ਭਰਿਆ ਪਿਆ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਚਾਂਦੀ ਨਾਲ ਵਟਾਉਣ ਦਾ ਇਹ ਸੋਹਣਾ ਸਮਾਂ ਸੀ। ਮਰਹੱਟਿਆਂ ਦੇ ਕੈਂਪ ਵਿੱਚ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਅਨਾਜ ਦਾ ਇਤਨਾ ਤੋੜਾ ਸੀ, ਕਿ ਆਟਾ ਰੁਪੈ ਸੇਰ ਨੂੰ ਵੀ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ ਸੀ। ਸੋ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਨੇ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਸਾਰਾ ਅਨਾਜ ਮਰਹੱਟਿਆਂ ਦੇ ਕੈਪੂ ਵਿੱਚ ਪੁਚਾ ਦਿਤਾ, ਅਤੇ ਓਸ ਔਖੇ ਸਮੇਂ ਮਰਹੱਟਿਆਂ ਦੀ ਐਸੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕੀਤੀ, ਕਿ ਜੇ ਕਰ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਹਾਰ ਜਾਂਦਾ ਤਾਂ ਮਹਾਰਾਜ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਇਸ ਸਹਾਇਤਾ ਦਾ ਕੋਈ ਬਹੁਤ ਸੋਹਣਾ ਅਜਰ ਮਿਲਣਾ ਸੀ।

ਸੋਲ੍ਹੇ ਦਾ ਕਾਲ ਲੰਘ ਗਿਆ, ਅਤੇ ਲਾਹੌਰ ਤੀਕ ਦੀਆਂ ਦੁਰਾਨੀ ਫੌਜਾਂ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਦਿੱਲੀ ਵਲ ਨੂੰ ਚਲੀਆਂ ਗਈਆਂ, ਜਿਸ ਕਰ ਕੇ ਸਰੱਦਾ ਗਿਰਦੇ ਕੋਈ ਭੀ ਹਾਕਮ ਨਾ ਰਿਹਾ। ਇਸ ਸਾਲ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਦੋਹਾਂ ਪੋਤਿਆਂ ਦੀਆਂ ਸ਼ਾਦੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਅਤੇ ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰ ਵਸਦੇ ਵੇਖ ਲਏ। ਵਿਸਾਖ ਸੰਮਤ ੧੮੧੭ ਬਿਃ ਵਿੱਚ ਕੰਵਰ ਹਿੰਮਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਾਦੀ ਜੋਗਾ ਮਾਨਾਸ਼ਹੀਏ ਦੀ ਲੜਕੀ ਮਾਈ ਦਿਆ ਕੌਰ ਨਾਲ ਕੀਤੀ, ਅਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਥੋੜਾ ਹੀ ਚਿਰ ਮਗਰੋਂ ਕੰਵਰ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਜੀਦੀ ਸ਼ਾਦੀ ਚਨਾਰਥਲ ਦੇ ਟਵਾਣੇ ਚੌਧਰੀ ਨਾਨਕ ਚੰਦ ਦੀ ਲੜਕੀ ਮਾਈ ਸੁਖਾਂ ਨਾਲ ਹੋਈ। ਇਸ ਵੇਲੇ ਤੀਕ ਕੰਵਰ ਹਿੰਮਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਆਪਣੀ ਮਾਤਾ ਦੇ ਪਾਸ ਹੜਿਆਏ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ, ਅਤੇ ਕੰਵਰ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਾਈ ਫਤੋ ਜੀ ਦੇ ਪਾਸ ਬਰਨਾਲੇ।

ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਮਰਹੱਟਿਆਂ ਨਾਲ ਰੁਝਾ ਹੋਇਆਸੀ,

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਤਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਲਾਹੌਰ ਗਿਰਦੇ ਦੁੰਦ ਮਚਾ ਛਡੀ ਸੀ, ਜਦ ਮਰਹੱਟਿਆਂ ਵਲੋਂ ਵੇਹਲਾ ਹੋ ਕੇ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਲਾਹੌਰ ਪੁਜਾ, ਤਾਂ ਸਿੰਘ ਮਾਝਾ ਛੱਡ ਕੇ ਮਾਲਵੇ ਵਲ ਆ ਗਏ, ਅਤੇ ਪਹਿਲੀ ਝੁੱਟੀ ਭੁੱਟੀਆਂ ਉਤੇ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਖਾਲਸਾ ਦੇ ਵਾਰੀ ਭੁੱਟੀਆਂ ਨੂੰ ਸੋਧ ਚੁਕਾ ਸੀ, ਹੁਣ ਤੀਜੀ ਵਾਰੀ ਫੇਰ ਸੰਮਤ ੧੮੧੮ ਬਿ: ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਾਰਾ ਇਲਾਕਾ ਉਗਰਾਹ ਖਾਧਾ, ਅਤੇ ਇਸ ਜਾਹ ਨੂੰਦੇ ਹੋਏ ਮਜ਼ਫ਼ਰ ਖਾਂ* ਬੜੈਚ ਤੇ ਕਾਸਮ ਖਾਂ ਮੜਲ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਨੂੰ ਵੀ ਜਾ ਉਜਾੜਿਆ।†

ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਜਾਂਦਾ ਹੋਇਆ ਨਜੀਬ ਦੌਲਾ ਰਹੇਲੇ ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਦੀ ਵਜ਼ੀਰੀ ਦੇ ਗਿਆ ਸੀ, ਜੋ ਇਸ ਸਮੇਂ ਬੜੇ ਜ਼ੋਰਾਂ ਉਤੇ ਸੀ। ਇਸ ਨੇ ਜਦ ਹਰਜਾਣੇ ਦੀ ਢੇਰਾਨੀ ਦਾ ਹਾਲ ਸੁਣਿਆ ਤਾਂ ਇਧਰ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰਨ ਲਈ ਕੁਝ ਫ਼ੌਜ ਲੈਕੇ ਉਹ ਹਿਸਾਰ ਤੀਕ ਆਇਆ। ਮੁਨੈਮ ਅਮੀਨ ਖਾਂ ਭੁੱਟੀ ਸਿੰਘਾਂ ਵਲੋਂ ਨੱਕ-ਸਿੰਦ ਆਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਉਹ ਆਪਣੀ ਲੜਕੀ ਦਾ ਡੋਲਾ ਲੈ ਕੇ ਨਜੀਬੁਦੌਲਾ ਨੂੰ ਮਿਲ ਗਿਆ, ਅਤੇ ਚਾਹਿਆ ਕਿ ਵਜ਼ੀਰ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਖਿਸਕੇ ਕੰਮ ਨੂੰ ਫੇਰ ਪਕਿਆਂ ਪੈਰਾਂ ਉਤੇ ਲੈ ਆਵੇ। ਪਰ ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਲੜਾਈ ਕਰਨ ਵਿਚ ਕੋਈ

---

*ਇਹ ਝੱਜਰ ਦੇ ਨਵਾਬਾਂ ਦਾ ਵੱਡਾ ਸੀ।

†'ਬਿਆਨੇ ਵਾਕਈ' ਕ੍ਰਿਤ ਅਬਦੁਲ ਕਰੀਮ ਉਲਵੀ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਗੁਣ ਨਾ ਵੇਖਿਆ ਅਤੇ ਮਹੰਮਦ ਅਮੀਨ ਖਾਂ ਨੂੰ ਹਿਸਾਰ ਦਾ ਨਾਜ਼ਮ ਬਣਾ ਕੇ ਦਿੱਲੀ ਨੂੰ ਮੁੜ ਗਿਆ।

ਇਸ ਸਮੇਂ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਕੋਈ ਹਾਕਮ "ਖਾਲਸਾ ਦਲ" ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਗੁਜਰਾਤ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਸਰਹੰਦ ਤੀਕ ਸਾਰਾ ਦੇਸ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਹੇਠ ਸੀ, ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਹਾਕਮ ਤੇ ਇਲਾਕੇਦਾਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਤਲਵਾਰ ਤੋਂ ਥਰਹਰ ਥਰਹਰ ਕੰਬਦੇ ਸਨ। ਦੁਸਹਿਰਾ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਜੀ ਕਰ ਕੇ ਸਾਰਾ ਖਾਲਸਾ ਸਰਹੰਦ ਉਦਾਲੇ ਆ ਹੋਇਆ। ਜੈਨ ਖਾਂ ਭਰਦਾ ਮਾਰਾ ਕਿਲ੍ਹੇ ਅੰਦਰ ਵੜ ਬੈਠਾ, ਅਤੇ ਸਾਰਾ ਇਲਾਕਾ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਉਗਰਾਹ ਲਿਆ। ਫੇਰ ਮਲੇਰ ਗਿਰਦੇ ਡੇਰਾ ਜਾ ਲਾਇਆ, ਪਰ ਇਹ ਸੋਚ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਨੇ ਆਸੀਸ਼ ਦਿਤੀ ਹੋਈ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੁਝ ਨਾ ਕਹਿਆ। ਪਰ ਪਠਾਣਾਂ ਨੇ ਜੈਨ ਖਾਂ ਨਾਲ ਸਲਾਹ ਕਰ ਕੇ ਲਾਹੌਰ ਨੂੰ ਹਲਕਾਰੇ ਦੁੜਾ ਛਡੇ ਸਨ, ਕਿ ਸਿੰਘ ਕਾਬੂ ਆਏ ਹੋਏ ਹਨ, ਆ ਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਸਮਝ ਲਵੋ। ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਪਹਿਲੀ ਮਨਜ਼ਲ ਜੰਡਿਆਲੇ ਕੀਤੀ ਤੇ ਦੂਜੀ ਤਲਵਣ। ਸਿੰਘ ਮਲੇਰੋਂ ਤੁਰ ਕੇ ਰਾਏ ਪੁਰ ਨੂੰ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਕੁਪ ਰਹੀੜੇ ਦੇ ਪਾਸ ਸੂਰਜ ਨਿਕਲਣ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਇਨ੍ਹਾਂ ਉਤੇ ਆ ਪਿਆ।

ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਵਿਚਾਰਿਆ ਕਿ ਵਹੀਰ ਨੂੰ ਤਾਂ ਮਾਲਵੇ ਵਲ ਤੋਰੀਏ, ਅਤੇ ਆਪ ਵੈਰੀ ਮੁਹਰੇ ਹੋ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਰੋਕੀ ਰਖੀਏ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਸੇਖੂ ਸਿੰਘ ਹੰਬਲਵਾਲਾ ਮਹਾਰਾਜ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਵਕੀਲ, ਭਾਈ ਸੰਗੂ ਸਿੰਘ ਭਾਈਕਿਆਂ ਦਾ ਵਕੀਲ, ਤੇ ਤੀਜਾ ਵਕੀਲ ਭਾਈ ਝੁਵਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਸੀ, ਜੋ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਸਨ, ਸੋ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਸੂਹੇਂ ਹੋਣ ਕਰ ਕੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਵਹੀਰ ਇਹਨਾਂ ਸਪੁਰਦ ਕੀਤਾ, ਕਿ ਆਪਣੇ ਦੇਸ ਨੂੰ ਲੈ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਆਪ ਸਿੰਘ ਦੁਰਾਨੀਆਂ ਅਗੇ ਖੜੇ ਕੇ ਲੜਨ ਲਗੇ।

ਵਹੀਰ ਅਜੇ ਦੋ ਕੁ ਕੋਹ ਹੀ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਮਲੇਰੀਏ ਤੇ ਜੈਨ ਖਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉਤੇ ਆ ਪਏ, ਜੋ ਮਲੇਰ ਵਲੋਂ ਵਧੇ ਆ ਰਹੇ ਸਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਿੰਘ ਅਗੋਂ ਪਿਛੋਂ ਵੈਰੀਆਂ ਨਾਲ ਘਿਰੇ ਗਏ; ਤੇ ਦੁਰਾਨੀ ਹੱਲਿਆਂ ਦੇ ਅਗੇ ਖੜੇ ਨਾ ਹੋ ਸਕਣ ਦੇ ਕਾਰਨ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਮਾਲਵੇ ਵਲ ਨੂੰ ਹਟਦੇ ਗਏ। ਦੁਰਾਨੀਆਂ ਦਾ ਤੁੱਮਣ ਉਤੇ ਤੁੱਮਣ ਟੁਟਿਆ ਆਉਂਦਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਸਿੰਘ ਸਰਦਾਰ ਹਰ ਪਾਸਿਉਂ ਹੋ ਹੋ ਕੇ ਵਹੀਰ ਨੂੰ ਬਚਾਉਂਦੇ, ਤੇ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਪਿਛੇ ਹਟਦੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਬਥੇਰਾ ਜਤਨ ਕੀਤਾ, ਕਿ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰੜਾ ਹੱਲਾ ਕਰ ਕੇ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਅੱਡ ਅੱਡ ਕਰ ਦੇਵੇ, ਅਤੇ ਦੁਰਾਨੀ ਫੌਜ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਵਿੱਚ ਰਲ ਜਾਵੇ, ਪਰ ਖਾਲਸੇ ਨੇ ਐਸੀ ਕਰੜਾਈ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਸੀ, ਕਿ ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਲੋਹਮਈ ਕੰਧ ਨੂੰ ਟਕਰਾ ਕੇ ਵੈਰੀ ਆਪ ਹੀ ਪਿਛੇ ਹਟ ਜਾਂਦੇ ਸਨ, ਪਰ ਸੋਖਾਲ ਦੀਆਂ ਕਤਾਰਾਂ ਨੂੰ ਚੀਰ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ ਸਨ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲੜਦਾ ਭਿੜਦਾ ਖਾਲਸਾ ਕੁਤਬੇ ਬਾਹਮਣੀ ਪਿੰਡ ਪਾਸ ਅਪੜ ਗਿਆ। ਦੁਪਹਿਰ ਹੋ ਗਈ ਸੀ, ਤੇ ਸਵੇਰ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਹੁਣ ਤੀਕ ਸੁਰਮੇਂ ਬਾਰਾਂ ਕੋਹ ਲੜਦੇ ਆਏ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸਨ। ਰਾਹ ਵਿੱਚ ਪਾਣੀ ਕਿਤੇ ਨਹੀਂ ਲਭਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਜਵਾਨ ਘੋੜੇ ਤ੍ਰੋਹ ਨਾਲ ਬੇਦਿਲ ਹੋ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਸਨ, ਕਿ ਕੁਤਬੇ ਪਾਣੀ ਦੀ ਛਾਬ ਨਜ਼ਰੀ ਪੈ ਗਈ। ਕੀ ਸਿੰਘ ਤੇ ਕੀ ਦੁਰਾਨੀ, ਲੜਾਈ ਦਾ ਖਿਆਲ ਛਡ ਕੇ ਸਾਰੇ ਹੀ ਪਾਣੀ ਪੀਣ ਲਗ ਪਏ। ਆਗੂਆਂ ਨੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਦਸ ਦਿਤਾ ਸੀ, ਕਿ ਇਸ ਤੋਂ ਅਗੇ ਕਿਤੇ ਪਾਣੀ ਨਹੀਂ ਲਭੇਗਾ, ਜੋ ਇਵੇਂ ਤਿਹਾਇਆ ਤੁਰੇਗਾ ਉਹ ਰਾਹ ਵਿੱਚ ਹੀ ਮਰ ਜਾਵੇਗਾ। ਇਸ ਲਈ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਇਕ ਪਾਸੇ ਦੀ ਪਕਿਆਈ ਕਰ ਸਭਸ ਨੂੰ ਪਾਣੀ ਪਿਆ ਲੈਣਾ ਚਾਹਿਆ।

ਇਕ ਪਾਸੇ ਵਲੋਂ ਸਿੰਘ ਪਾਣੀ ਪੀਂਦੇ ਸਨ, ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਵਲੋਂ ਦੁਰਾਨੀ ਵੀ ਥੱਕ ਚੁਕੇ ਸਨ, ਸੋ ਇਥੋਂ ਪਿਛਾਂ ਮੁੜ ਗਏ, ਅਤ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਦਸ ਕੁ ਕੋਹ ਅਗਾਹਾਂ ਤੁਰ ਕੇ ਡੇਰਾ ਜਾ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਸਮੇਂ 'ਦਲ' ਨਾਲ ਕੇਵਲ ਤੀਹ ਕੁ ਹਜ਼ਾਰ ਹੀ ਖਾਲਸਾ ਰਹਿ ਗਿਆ ਸੀ; ਕੁਝ ਕੁ ਲਾਂਭੇ ਖਿੰਡ ਗਏ ਸਨ, ਅਤੇ ਕੋਈ ਪੰਦਰਾਂ ਵੀਹ ਹਜ਼ਾਰ ਇਸ 'ਘਲੂਘਾਰੇ' ਦੀ ਭੇਟਾ ਹੋ ਗਏ ਸਨ। ਇਹ ਗਾਲ ਸ਼ੁਕਰਵਾਰ ੨੮ ਮਾਘ ਸੰਮਤ ੧੮੧੮ ਬਿਃ ਦੀ ਹੈ।*

---

* ਮਾਘ ਸੁਦੀ ੧੧ ਸੰਮਤ ੧੮੧੮ ਬਿ:, ੫ ਫਰਵਰੀ ਸੰਮਤ ੧੭੬੨ ਈ:, ੧੧ ਰੱਜਬ ਸੰਮਤ ੧੧੭੫ ਈ, ਘਲੂਘਾਰੇ ਦਾ ਸ਼ੁ:ਤਾਂ ਸਰਦਾਰ ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਵਿਚ ਦਿਤਾ ਹੈ ਪਰ ਮਹੀਨਾ ਤਰੀਕ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਦਿਤੀ। ਇਹ ਤਰੀਕ ਮੈਂ "ਖਜ਼ਾਨਾ-ਏ-ਅਮਰਾ" ਵਿਚੋਂ ਲਈ ਹੈ, ਜੋ ਇਸੇ ਸਾਲ ਲਿਖੀ ਗਈ ਸੀ॥

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਮਲੇਰੋਂ ਹੋ ਕੇ ਸਰਹੰਦ ਪੁਜਾ, ਤੇ ਉਥੋਂ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਜੀ ਗਿਆ। ਮਹਾਰਾਜ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਸਰਹੰਦ ਹੀ ਨਜ਼ਰਾਨਾ ਅਪੜਾ ਦਿਤਾ, ਅਤੇ ਸਿਆਣਪ ਨਾਲ ਦੁਰਾਨੀ ਦੀ ਝਪਟ ਤੋਂ ਬਚ ਗਏ। ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਜੀ ਪੁਜ ਕੇ ਸਰੋਵਰ ਦੀ ਪੁਜ ਕੇ ਬੇਅਦਬੀ ਕੀਤੀ, ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਜੀ ਨੂੰ ਬਰੂਦ ਨਾਲ ਉਡਾ ਦਿਤਾ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਪਣਾ ਹਰਖ ਮੱਠਾ ਕਰ ਕੇ ਘਲੂਘਾਰੇ ਤੋਂ ੨੬ ਦਿਨਾਂ ਮਗਰੋਂ ੨੪ * ਫਗਣ ਨੂੰ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਲਾਹੌਰ ਪੁਜਾ, ਅਤੇ ਕੁਝ ਕੁ ਦਿਨ ਉਥੇ ਠਹਿਰ ਕੇ ਦੇਸ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੀਆਂ ਵਿਉਂਤਾਂ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ, ਅਤੇ ਫਿਰ ਦੇਸ ਨੂੰ ਮੁੜ ਗਿਆ।

ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਸਮਝਿਆ ਸੀ, ਕਿ ਮੈਂ ਐਸੀ ਸਜ਼ਾ ਦੇ ਚਲਿਆ ਹਾਂ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਕਈ ਸਾਲਾਂ ਤੀਕ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਸੁਰਤ ਨਹੀਂ ਆਵੇਗੀ। ਪਰ ਇਧਰ ਇਹ ਹਾਲ ਨਹੀਂ ਸੀ। 'ਦਲ' ਦਾ ਕੋਈ ਸਰਦਾਰ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਪੰਜ ਪੰਜ ਸਤ ਸਤ ਜ਼ਖਮ ਨਾ ਲਗੇ ਹੋਣ। ਸ: ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਆਹਲੂਵਾਲੀਏ ਨੂੰ ਸਤਾਰਾਂ ਜ਼ਖਮ ਲਗੇ ਸਨ। ਪਰ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਦਿਲ ਨਹੀਂ ਡੋਲਿਆ ਸੀ, ਸਗੋਂ ਆਪੋ ਵਿੱਚ ਆਖਦੇ

---

*ਖਜ਼ਾਨਾ--ਏ ਅਮਰਾ।

ਬੁਧਵਾਰ ੨੪ ਫਗਣ ਸੰਮਤ ੧੮੧੮ ਬਿ:,

੩ ਮਾਰਚ ਸੰ: ੧੭੬੨ਈ: = ੭ ਸ਼ਾਬਾਨ ਸੰ: ੧੭੭੫ਹਿ:।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਸਿਰ ਰਿਹਾ। ਭੀਖਣ ਖਾਂ ਦੀ ਅਤਿ ਚੰਗੀ ਵਲੈਤੀ ਤਲਵਾਰ ਕੰਵਰ ਜੀ ਦੇ ਹੱਥ ਲਗੀ, ਜੋ ਹੁਣ ਤੀਕ ਇਸ ਜਿੱਤ ਦੀ ਯਾਦਗਾਰ ਵਜੋਂ ਸਰਕਾਰ ਪਟਿਆਲਾ ਦੇ ਸਿਲਹਿਖਾਨੇ ਵਿਚ ਰਖੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਇਹ ਗਲ ੨੮ ਅਸੂ ਸੰਮਤ ੧੮੨੧ ਬਿਃ ਦੀ ਹੈ*।

ਜਦ ਕੰਵਰ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਜਿੱਤ ਦੀ ਖਬਰ ਮਹਾਰਾਜ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਸੁਣਾਈ ਤਾਂ ਆਪ ਬੜੇ ਖੁਸ਼ ਹੋਏ, ਅਤੇ ਬਚਨ ਕੀਤਾ, ਕਿ ਇਹ ਮੇਰਾ ਬੱਚਾ ਤਾਂ ਬਰਾੜ ਹੈ। ਇਸ ਖੁਸ਼ੀ ਵਿਚ ਆਪ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਟਿਆਲੇ ਪਾਸ ਦੇ ਸਤ ਪਿੰਡ ਕੰਵਰ ਜੀ ਦੀ ਜਗੀਰ ਵਿਚ ਲਾ ਦਿਤੇ, ਜੋ ਇਹ ਸਨ:- ਮਾਹੜੂ, ਕੌਲੀ, ਕਰਨਪੁਰ, ਬੱਤਾ, ਗਾਠੀਆਂ, ਖੇੜੀ ਚੰਡੀਆਂ ਦੀ ਤੇ ਸਰਕੜਾਂ।

---

* ਤਵਾਰੀਖ ਪੰਜਾਬ ਕ੍ਰਿਤ ਬੂਟੇ ਸ਼ਾਹ। † ਅਹਵਾਲ ਕੰਵਰ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ। ਸਵਿਸਤਾਰ ਹਾਲ ਲਈ ਵੇਖੋ ਅੰਤਕਾ ਨੰਃ ੫।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਪਤਾ ਲਗਾ, ਕਿ ਜੋਨ ਖਾਂ ਦਾ ਦੀਵਾਨ ਲਛਮੀ ਨਰੈਣ ਇਲਾਕਾ ਉਗਰਾਹੁੰਦਾ ਫਿਰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਸੁਣਦਿਆਂ ਹੀ ਖਾਲਸੇ ਨੇ ਦੌੜ ਕੀਤੀ। ਉਹ ਦੂਰੋਂ ਹੀ ਖਾਲਸੇ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਸਭ ਕੁਝ ਛਡ ਕੇ ਨੱਸ ਗਿਆ, ਤੇ ਕੁਰਾਲੀ ਜਾ ਵੜਿਆ। ਖਾਲਸੇ ਨੇ ਉਸ ਦਾ ਡੇਰਾ ਲੁਟ ਲਿਆ, ਜਿਥੋਂ ਇਨੀ ਦੌਲਤ ਲਭੀ ਕਿ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਢਾਕੇ ਟੁਟ ਗਏ। ਹੁਣ ਸਿੰਘ ਫੇਰ ਸਰਹੰਦ ਵਲ ਮੁੜੇ, ਪਰ ਜੋਨ ਖਾਂ ਕਿਲ੍ਹੇ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਨਾ ਨਿਕਲਿਆ। ਇਸ ਲਈ ਸਭ ਖਾਲਸਾ ਦੇਸ਼ ਉਗਰਾਹੁੰਦਾ ਹੋਇਆ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਜੀ ਨੂੰ ਮੁੜ ਗਿਆ।*

ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਜੀ ਜਾ ਕੇ ਪੰਜਾਂ ਪੰਜਾਂ ਮਿਸਲਾਂ ਦੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਦੋ 'ਦਲ' ਬਣ ਗਏ। "ਤਰਨਾ ਦਲ" ਤਾਂ ਮਾਝ ਵਲ ਰਿਹਾ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਸੂਰ ਮਾਰ ਕੇ ਲਖਾਂ ਰੁਪਏ ਵੰਡੇ; ਤੇ "ਬੁਢਾ ਦਲ" ਦਵਾਬੇ ਵਲ ਆ ਗਿਆ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸ਼ਾਹੀ ਕਾਰਦਾਰ ਬਿਸ਼ੰਭਰ ਦਾਸ ਖੱਤਰੀ ਲਸਾੜੀਏ ਨੂੰ ਉਰਮੜ ਟਾਂਡੇ ਦੀ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਮਾਰ ਕੇ ਸਾਰਾ ਦਵਾਬਾ ਮੱਲ ਲਿਆ। ਜਿਤਨਾ ਕੁ ਰੁਪਿਆ "ਤਰਨਾ ਦਲ" ਨੂੰ ਕਸੂਰਦੀ ਲੁਟ ਵਿਚੋਂ ਲਭਾ ਸੀ, ਇਤਨਾ ਕੁ ਹੀ "ਬੁਢੇ ਦਲ" ਨੂੰ ਦੀਵਾਨ ਬਿਸ਼ੰਭਰ ਦਾਸ ਦੇ ਡੇਰੇ ਦੀ ਲੁੱਟ ਤੋਂ ਮਿਲ ਗਿਆ।

ਚਾਰੇ ਕੂਟਾਂ ਸੋਧ ਕੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਹੁਣ ਸਰਹੰਦ ਨੂੰ ਸੋਧਣਾ ਚਾਹਿਆ। ਦੋਵੇਂ "ਦਲ" ਕਠੇ ਹੋ ਕੇ ਆ ਗਏ

---

*ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਅਤੇ ਸਰਹੰਦ ਪਾਸ ਆਣ ਡੇਰੇ ਲਾਏ । "ਬੁਢੇ ਦਲ" ਦਾ ਡੇਰਾ ਭਾਗਣ ਪੁਰ, ਤੇ "ਤਰਨਾ ਦਲ" ਦਾ ਮੰਡੋਫਲ (?) ਸੀ, ਅਤੇ ਜੈਨ ਖਾਂ ਸੰਜੋਗ ਨਾਲ ਓਦੋਂ ਸਰਹੰਦੋਂ ਬਾਹਰ ਗਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਸੋ ਉਸ ਨੇ ਅਨਹੋਣੇ ਡੇਰਾ ਲਾ ਲਿਆ । ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਬੜੀ ਤਕੜਾਈ ਰਖੀ, ਕਿ ਕਿਤੇ ਰਾਤੋ ਰਾਤ ਜੈਨ ਖਾਂ ਨੱਸ ਨਾ ਜਾਵੇ । ਦਿਨ ਚੜ੍ਹਿਆ ਤਾਂ ਜੈਨ ਖਾਂ ਕਚੀਚੀ ਵੱਟ ਕੇ ਸਰਹੰਦ ਵਲ ਨਠਾ । ਸਿੰਘ ਅਗੋਂ ਹੋ ਪਏ, ਆਪੋ ਵਿੱਚ ਮਾੜੀ ਜੇਹੀ ਝੜਪ ਹੋਈ । ਮਾੜੀ ਵਾਲੇ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਅਗੇ ਵਧ ਕੇ ਜੈਨ ਖਾਂ ਦਾ ਸਿਰ ਲਾਹ ਦਿਤਾ ਅਤੇ ਉਸ ਦਾ ਸਾਰਾ ਅਸਬਾਬ ਲੁਟ ਲਿਆ ।* ਇਹ ਗਲ ੪ ਮਾਘ ਸੰਮਤ ੧੮੨੦ ਬਿਃ ਦੀ ਹੈ ।

1822
1763

ਸ੍ਰੀ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਸ਼ਹਿਰ ਨੂੰ ਸਰਾਪਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਸਾਰੇ ਪੰਥ ਨੇ ਸ਼ਹਿਰੋਂ ਬਾਹਰ ਡੇਰੇ ਲਾ ਲਏ, ਅਤੇ ਆਪੋ ਵਿਚ ਫਸੀਲ ਵੰਡ ਕੇ ਉਸ ਦੀ ਇੱਟ ਇੱਟ ਕਰ ਦਿਤੀ । ਸਾਰਾ ਸ਼ਹਿਰ ਢਾਹ ਦਿਤਾ । ਮਕਾਨ ਫੂਕ ਦਿਤੇ, ਲੋਕੀ ਉਜਾੜ ਦਿਤੇ, ਅਤੇ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਹਥਾਂ ਨਾਲ ਖੋਤਿਆਂ ਦੇ ਹਲ ਚਲਾਏ । ਲੁਧਿਆਣੇ ਤੋਂ ਕਰਨਾਲ ਤੀਕ ਸਾਰਾ ਇਲਾਕਾ ਮੱਲ ਲਿਆ, ਪਰ ਸਰਹੰਦ ਸ਼ਹਿਰ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਸਰਦਾਰ ਨੇ ਨਾ ਕਬੂਲਿਆ, ਕਿ ਇਹ ਗੁਰੂ ਦਾ ਸਰਾਪਿਆ ਸ਼ਹਿਰ ਹੈ, ਐਥੋਂ ਤੀਕ ਕਿ

---

*"ਤਵਾਰੀਖ ਪੰਜਾਬ" ਕ੍ਰਿਤ ਬੁਟੇ ਸ਼ਾਹ ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਕੋਈ ਸਿੰਘ ਰਾਤ ਨੂੰ ਸਰਹੰਦ ਦੀ ਹਦ ਅੰਦਰ ਵੀ ਨਾ ਰਹਿੰਦਾ। ਸਭ ਖਾਲਸੇ ਨੇ ਸ਼ਹਿਰੋਂ ਬਾਹਰ ਡੇਰੇ ਲਾਏ ਹੋਏ ਸਨ।

ਸਾਰੇ ਪੰਥ ਨੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਇਹ ਗੁਰਮਤਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਵਸਨੀਕ ਜਿਸ ਸਰਦਾਰ ਦਾ ਪੱਲਾ ਫੜ ਲੈਣ ਉਸ ਨੂੰ ਇਸ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀ ਅਰਦਾਸ ਕਰਵਾ ਦਿਤੀ ਜਾਵੇ। ਪੰਥ ਦੇ ਅਰਦਾਸ ਕਰਵਾ ਦੇਣ ਨਾਲ ਫਿਰ ਇਸ ਉਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨ ਦਾ ਕੋਈ ਦੋਸ਼ ਨਾ ਲਗੇਗਾ। ਸ਼ਹਿਰੀਆਂ ਪਾਸੋਂ ਜਦ ਪੁਛਿਆ ਗਿਆ, ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਭਾਈ ਬੁਢਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਪੱਲਾ ਫੜ ਲਿਆ; ਜਿਸ ਨਾਲ ਖਾਲਸਾ ਜੀ ਬੜੇ ਖੁਸ਼ ਹੋਏ, ਕਿ ਭਾਈ ਕੇ ਅਰਦਾਸ ਦੀ ਹੀ ਥਾਂ ਹਨ, ਸੋ ਸਾਰੇ ਪੰਥ ਨੇ ਭਾਈ ਬੁਢਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਨਾਮ ਸਰਹੰਦ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀ ਅਰਦਾਸ ਕਰਵਾ ਦਿਤੀ।

ਮਹਾਰਾਜ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਭਾਈਕਿਆਂ ਦਾ ਮੁਢ ਤੋਂ ਹੀ ਬੜਾ ਮੇਲ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਮਹਾਰਾਜ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਮਰਜ਼ੀ ਸੀ, ਕਿ ਭਾਈ ਬੁਢਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਕੁਝ ਪਿੰਡ ਦੇ ਕੇ ਸ਼ਹਿਰ ਸਰਹੰਦ ਉਸ ਪਾਸੋਂ ਲੈ ਲਈਏ, ਪਰ ਮਾਈ ਢਾਡੇ ਜੀ ਨੇ ਮਹਾਰਾਜ ਨੂੰ ਇਸ ਗਲੋਂ ਵਰਜਿਆ, ਕਿ ਇਕ ਤਾਂ ਉਹ ਸਰਾਪਿਆ ਸ਼ਹਿਰ ਹੈ, ਦੂਜੇ ਸਾਰਾ ਪੰਥ ਉਂਗਲੀ ਕਰਨ ਲਗ ਜਾਏਗਾ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਖਿਆਲ ਨੂੰ ਛਡ ਦਿਤਾ। ਪਰ ਆਪ ਮਗਰੋਂ ਮਹਾਰਾਜਾ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਭਾਈ ਬੁਢਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਬਾਰਾਂ ਪਿੰਡ ਦੇ ਕੇ ਸਰਹੰਦ ਉਸ ਪਾਸੋਂ ਲੈ ਲਿਆ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਸਰਹੰਦ ਨੂੰ ਉਜਾੜ ਦਿਤਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਇਹ ਹੁਣ ਸਿਧ ਹੀ ਸੀ, ਕਿ ਭਾਵੇਂ ਕੁਝ ਹੀ ਹੋਵੇ, ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਤਾਕਤ ਦਿਲੀ ਯਾ ਕਾਬਲੀਆਂ ਤੋਂ ਟੋਕੇ ਰਖਣ ਦੀ ਨਹੀਂ, ਇਸ ਲਈ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਨੇ ਬਰਨਾਲੇ ਯਾ ਢੋਡਿਆਂ ਦੀ ਥਾਂ ਪਟਿਆਲੇ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਬਣਾਉਣਾ ਚਾਹਿਆ।

ਪਟਿਆਲਾ ਉਪਜਾਊ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਸੀ। ਜਿਥੇ ਖੂਹਾਂ ਦਾ ਪਾਣੀ ਲਾਗੇ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਜ਼ਿਮੀਂਦਾਰ ਖੂਹ ਉਤੇ ਖੇਤੀ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਘੁੜਾਮ ਤੇ ਮਸੀਂਗਣ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਘਗਰ ਦਾ ਪਾਣੀ ਪੈਣ ਕਰਕੇ ਚੰਗਾ ਆਬਾਦ ਇਲਾਕਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਕੁਵੈਲੇ ਕਾਲ ਪੈਣ ਦੇ ਸਮੇਂ ਇਧਰ ਦਿਆਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਐਤਨਾ ਦੁਖ ਪ੍ਰਤੀਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਜਿਤਨਾ ਕਿ 'ਜੰਗਲ' ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ, ਜਿਧਰ ਸਮੁੱਚਾ ਆਸਰਾ ਮੀਂਹ ਦਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਖੂਹਾਂ ਦਾ ਪਾਣੀ ਬਹੁਤ ਦੂਰ ਹੋਣ ਕਰ ਕੇ ਵਰਤਣ ਜੋਗਾ ਪਾਣੀ ਵੀ ਖੁਲ੍ਹਾ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ ਸੀ।

ਇਸ ਸਮੇਂ ਇਕ ਨਵੀਂ ਤਾਕਤ ਦੀ ਸਰਹੱਦ ਮਹਾਰਾਜਾ ਜੀ ਦੀ ਸਰਹੱਦ ਨਾਲ ਆ ਲੱਗੀ ਸੀ, ਜੋ ਭਾਵੇਂ ਵੈਰੀ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਸਨ, ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਬਦੋ ਬਦੀ ਦੂਜੇ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਖੋਹਣ ਵਾਲੇ, ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਾਸ ਰਹਿ ਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਮੇਲ ਜੋਲ ਰਖਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਗੱਲ ਸੀ। ਅਤੇ ਚੂੰਕਿ ਸ਼ਾਹੀ ਸੜਕ ਤੋਂ ਪਰੇ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਦੀ ਹੱਦ ਅਪੜ ਚੁਕੀ ਸੀ; ਇਸ ਲਈ ਜਗਾਤ ਦਾ ਪੂਰ ਪੂਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਰਖਣ ਲਈ ਰਾਜਧਾਨੀ ਦਾ ਸ਼ਾਹੀ ਸੜਕ ਦੇ ਪਾਸ ਹੋਣਾ ਹੀ ਚੰਗਾ ਸੀ;

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਕਿਉਂ ਜੁ ਉਨ੍ਹੀਂ ਦਿਨੀਂ ਸਾਰੇ "ਜੰਗਲ" ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਲੋਂ ਐਤਨੀ ਆਮਦਨੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ ਸੀ, ਜਿਤਨੀ ਕਿ ਸ਼ਾਹੀ ਸੜਕ ਦੀ ਜਗਾਤ ਤੋਂ ਹੋ ਸਕਦੀ ਸੀ।

ਸਰਹੰਦ ਸ਼ਹਿਰ ਉਜਾੜ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਸੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉਜੜੇ ਆਦਮੀਆਂ ਨੂੰ ਪਟਿਆਲੇ ਵਿਚ ਵਾਪਸ ਲੈਣ ਨਾਲ ਥੋੜੇ ਚਿਰ ਵਿਚ ਹੀ ਰੌਣਕਦਾਰ ਰਾਜਧਾਨੀ ਬਣਾਈ ਜਾ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਸੋ ਐਸੀਆਂ ਗਲਾਂ ਦਾ ਖਿਆਲ ਕਰ ਕੇ ਸਰਹੰਦ ਮਾਰਨ ਤੋਂ ਪੂਰੇ ਇਕ ਮਹੀਨੇ ਅਗਾਰੋਂ ਮਾਘ ਸੁਦੀ ੧੦ ਸੰਮਤ ੧੮੨੦*ਬਿ: ਨੂੰ ਐਤਵਾਰ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਪਟਿਆਲੇ ਦੇ ਪੱਕੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੀ ਨੀਂਹ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਨੇ ਰਖ ਦਿਤੀ। ਅਤੇ ਸ਼ਾਹੀ ਸੜਕ ਦੀ ਜਗਾਤ ਨਾਲ ਕਿਲ੍ਹੇ ਨੂੰ ਬਣਾਉਣਾ, ਤੇ ਪਟਿਆਲੇ ਨੂੰ ਵਸਾਉਣਾ ਅਰੰਭ ਕੀਤਾ।

ਦਿਲੀ ਤੋਂ ਜੋ ਮਾਲ ਲਾਹੌਰ ਜਾਂ ਕਾਬਲ ਕੰਧਾਰ ਨੂੰ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਯਾ ਲਾਹੌਰ ਵਲੋਂ ਜੋ ਮਾਲ ਦਿਲੀ ਨੂੰ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਉਹ ਸਭ ਸਰਹੰਦ ਵਾਲੀ ਸ਼ਾਹੀ ਸੜਕ ਰਾਹ ਹੀ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਜਦ ਕੋਈ ਵਪਾਰੀ ਮਾਲ ਲੈ ਕੇ ਕਿਸੇ ਸਿੰਘ ਸਰਦਾਰ ਦੇ ਅਲਾਕੇ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਹੁੰਦੀ, ਤਾ ਸਰਦਾਰ ਦੇ ਜਗਾਤੀਏ ਉਸ ਪਾਸੋਂ ਜਗਾਤ ਲੈ ਲੈਂਦੇ। ਥੋੜੇ ਹੀ ਕੋਹ ਗਿਆਂ ਕਿਸੇ ਦੂਜੇ ਸਰਦਾਰ ਦਾ ਅਲਾਕਾ ਆ ਜਾਂਦਾ, ਜਿਸ ਦੇ ਜਗਾਤੀਏ

---

*੪ ਫਗਣ ਸੰਮਤ ੧੮੨੦ ਬਿ:।
੧੨ ਫਰਵਰੀ ੧੭੬੪ ਈ:।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਵਪਾਰੀ ਪਾਸੋਂ ਆਪਣੀ ਜਗਾਤ ਮੰਗਦੇ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਿਲੀ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਲਾਹੌਰ ਤੀਕ ਇਤਨੀ ਜਗਾਤ ਦੇਣੀ ਪੈਂਦੀ, ਕਿ ਜਗਾਤ ਦੀ ਰਕਮ ਅਸਲ ਨਾਲੋਂ ਕਈ ਗੁਣਾਂ ਵਧ ਜਾਂਦੀ। ਪਰ ਚੂੰਕਿ ਹੋਰ ਕੋਈ ਰਾਹ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਔਖਿਆਂ ਸੌਖਿਆਂ ਹਰ ਇਕ ਵਪਾਰੀ ਨੂੰ ਏਸੇ ਰਾਹ ਜਾਣਾ ਪੈਂਦਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਕਰ ਕੇ ਸ਼ਾਹੀ ਸੜਕ ਪਾਸ ਦੇ ਅਲਾਕੇਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਜਗਾਤ ਦੀ ਬਹੁਤ ਆਮਦਨ ਹੋਇਆ ਕਰਦੀ ਸੀ, ਇਹੋ ਕਾਰਣ ਸੀ, ਕਿ ਹਰ ਇਕ ਸਿੰਘ ਸਰਦਾਰ ਸ਼ਾਹੀ ਸੜਕ ਦੇ ਆਸ ਪਾਸ ਦਾ ਅਲਾਕਾ ਮਲੀ ਬੈਠਾ ਸੀ।

ਸਰਹੰਦ ਦੇ ਸਰ ਹੋਣ ਨਾਲ ਕਰਨਾਲ ਤੀਕ ਦਾ ਸਭ ਅਲਾਕਾ ਸਿੰਘ ਸਰਦਾਰਾਂ ਵਿਚ ਵੰਡਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਜੀਂਦ ਤੇ ਸਫੀਦੋਂ ਦਾ ਚੌਗਿਰਦਾ ਰਾਜਾ ਰਾਜਪਤਿ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਜਾ ਮਲਿਆ, ਅਤੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਜੀ ਦੇ ਸਰ ਕਰਦੇ ਝੰਡੂ ਸਿੰਘ ਛਾਏ, ਗੁਰਦਾਸ ਸਿੰਘ ਸੋਖੋਂ ਅਤੇ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਗੁਜਰ ਨੇ ਆਪਣੀ ਬਾਂਗਰ ਦੀ ਹਦ ਰਾਜਾ ਰਾਜਪਤਿ ਜੀ ਦੀ ਹਦ ਨਾਲ ਜਾ ਮਿਲਾਈ। ਮੁਕੰਦ ਪਿੰਡ ਦੇ ਵਸਨੀਕ ਦੀਨ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦੇ ਸਨ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਦੇ ਸਰਕਰਦਿਆਂ ਨੇ ਇਸ ਪਿੰਡ ਉਤੇ ਛਾਪਾ ਮਾਰਿਆ, ਅਤੇ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਪਿੰਡ ਦੇ ਨੌ ਆਦਮੀ ਮਾਰ ਦਿਤੇ। ਲਾਲੂ ਤੇ ਕਲੀ ਰਾਮ ਫਸਾਦ ਦੀ ਜੜ੍ਹ ਸਨ, ਇਹ ਫੜ ਕੇ ਕੈਦ ਕੀਤੇ ਗਏ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਭਰਾਵਾਂ ਭਾਈਆਂ ਨੇ ਦੀਨ ਮੰਨ ਲਈ। ਕਾਕੜੌਤ ਦੇ ਲੋਕੀਂ ਆਪ ਤੋਂ ਆਪ ਹੀ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋ ਗਏ, ਅਤੇ ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਬੜ੍ਹਾਇਨ, ਸੋਰਬਰਾਹ ਤੇ ਧਨੌਰੀ ਉਤੇ ਵੀ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਦਾ ਕਬਜ਼ਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਹੋਰ ਸਾਰੇ ਬਾਂਗਰ ਦੀ ਥਾਣੇਦਾਰੀ ਤਾਂ ਗੁਰਦਾਸ ਸਿੰਘ ਸੋਖੋਂ ਦੀ ਰਹੀ, ਪਰ ਧਨੌਰੀ ਦੀ ਥਾਣੇਦਾਰੀ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਗੁੱਜਰ ਨੂੰ ਦਿਤੀ ਗਈ।*

ਇਸ ਸਮੇਂ ਮਿਠਾਡ-ਸਤਲੁਜ ਦੇ ਸਭ ਅਲਾਕੇਦਾਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਦੀ ਤਾਕਤ ਵਧ ਕੇ ਸੀ। ਆਪ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਮਿਤਰ ਸਨ, ਅਤੇ ਇਸ ਤਾਕਤ ਨਾਲ ਵਗਾੜ ਪਾਉਣਾ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ, ਪਰ ਸਿੰਘਾਂ ਵਾਂਗ ਆਪ ਖੁਲ੍ਹਮ ਖੁਲ੍ਹੇ ਸ਼ਾਹੀ ਤਾਕਤ ਦੇ ਉਲਟ ਨਹੀਂ ਸਨ, ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦੇ ਖ਼ਿਆਲ ਨਾਲ ਸ਼ਾਹੀ ਹਕੂਮਤ ਨੂੰ ਆਪ ਅਜੇ ਤੀਕ ਨਾਮ ਮਾਤਰ ਮੰਨੀ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਦਿੱਲੀ ਗਿਰਦੇ ਸੂਰਜ ਮੱਲ ਜਾਟ ਦਾ ਜ਼ੋਰ ਸੀ, ਅਤੇ ਦਿੱਲੀ ਦੀਆਂ ਕੰਧਾਂ ਤੀਕ ਉਸ ਨੇ ਦੇਸ਼ ਰੋਕ ਲਿਆ ਸੀ, ਕਿ ਸੰਜੋਗ ਨਾਲ ਇਕ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਉਹ ਸ਼ਾਹੀ ਸੈਨਾਂ ਹਥੋਂ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ, ਜਿਸ ਕਰ ਕੇ ਸੂਰਜ ਮੱਲ ਦਾ ਪੁਤਰ ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦਾ ਬਦਲਾ ਲੈਣ ਲਈ ਬਹੁਤ ਸੈਨਾਂ ਲੈ ਕੇ ਦਿੱਲੀ ਵਲ ਵਧਿਆ।

ਆਪਣਾ ਧੜਾ ਭਾਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਨੇ 'ਖਾਲਸਾ ਦਲ' ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਸਦਿਆ, ਅਤੇ ਕਈ ਲੱਖ ਰੁਪਿਆ ਨਜ਼ਰਾਨਾ ਦੇਣਾ ਕੀਤਾ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਵੀ ਆਪਣੇ ਹਮੈਤੀ ਸਦਵਾ ਲਏ।

---

*ਹਾਲਾਤ ਮੁਕੱਦਮਾ ਨਾਲੀ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਇਸ ਸਮੇਂ ਮਹਾਰਾਜ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਵੀ ਭਾਈ ਭੋਲਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਇਕ ਹਜ਼ਾਰ ਜੁਆਨ ਦੇ ਕੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਦਿੱਲੀ ਘਲਿਆ ਸੀ, ਜੋ ਅਖੀਰ ਤੀਕ ਸ਼ਾਹੀ ਸੈਨਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਹੋ ਕੇ ਲੜਦਾ ਰਿਹਾ, ਅਤੇ ਜਦ ਦੋਹਾਂ ਧਿਰਾਂ ਵਿਚ ਸੁਲਾਹ ਸਫਾਈ ਹੋ ਗਈ ਤਾਂ ਸਨਮਾਨ ਸਹਿਤ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਮੁੜ ਆਇਆ।

ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਸਮਿਆਂ ਵਿਚ ਮੰਡੀ (ਬਾਲਾਂ ਵਾਲੀ) ਤੀਕ ਮਲੇਰੀਆਂ ਦੀ ਸੋਹਰ ਸੀ; ਸੋ ਜਦ ਫੁਲਕੇ ਵਧੇ ਫੁਲੇ, ਤਾਂ ਮਲੇਰੀਆਂ ਨੂੰ ਹੀ ਧੱਕ ਧੱਕ ਕੇ ਵਧੇ। ਸਰਦਾਰ ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਮਲੌਦ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਮੱਲ ਲਿਆ ਸੀ, ਅਤੇ ਕਾਕੜਾ ਮਾਰਨ ਤੋਂ ਅਗਾਹਾਂ ਪਰਗਣਾਂ ਮਨਸੂਰ ਪੁਰ ਦੇ ਕਈ ਪਿੰਡ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਦੇ ਤੈਹਤ ਆ ਚੁਕੇ ਸਨ। ਭਾਵੇਂ ਐਸ ਵੇਲੇ ਤੀਕ ਬਰਨਾਲੇ ਦੇ ਪਾਸ ਹੀ ਸੇਖੇ ਤੇ ਜਲਹੂਰ ਪਿੰਡ ਮਲੇਰੀਆਂ ਦੇ ਥਾਣੇ ਕੋਮ ਸਨ, ਅਤੇ ਬਰਨਾਲੇ ਵਲੋਂ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਨੇ ਮਲੇਰੀਆਂ ਦਾ ਕੋਈ ਪਿੰਡ ਨਹੀਂ ਰੋਕਿਆ ਸੀ ਪਰ ਮਨਸੂਰ ਪੁਰ ਗਿਰਦਿਓਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਪਿੰਡ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਦੇ ਤੈਹਤ ਆ ਚੁਕੇ ਸਨ।

ਨਵਾਬ ਜਮਾਲ ਖਾਂ ਤੋਂ ਅਗਹੋਂ ਆਪ ਦਾ ਪੁਤਰ ਭੀਖਣ ਖਾਂ ਮਲੇਰ ਦਾ ਨਵਾਬ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਜੋ ਬੜਾ ਜੋਧਾ ਤੇ ਭਰਪੂਰ ਜਵਾਨ ਸੀ। ਇਸ ਨੇ ਇਕ ਵਾਰ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਨੂੰ ਅਖਵਾ ਘਲਿਆ ਸੀ, ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਹੁਣ ਬੁਢੇ ਹੋ ਗਏ ਹੋ, ਅਤੇ ਮੈਂ ਜਵਾਨ ਹਾਂ, ਤੁਸਾਂ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਜਿਤਨੀਆਂ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਵਧੀਕੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਹਨ, ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਬਦਲਾ ਮੈਂ ਆਪ ਦੇ ਪੋਤਿਆਂ ਪਾਸੋਂ ਲਵਾਂਗਾ, ਜੋ ਆਪ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਰਾਜ ਭਾਗ ਦੇ ਮਾਲਕ ਹੋਣਗੇ। ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਨੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਸੁਭਾਵਕ ਹੀ ਉਤਰ ਦਿਤਾ ਸੀ ਕਿ ਜੇ ਕਰ ਕਰਤਾਰ ਨੇ ਚਾਹਿਆ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਤੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਹੀ ਲੈ ਕੇ ਜਾਵਾਂਗਾ। ਸੋ ਓਹੋ ਗਲ ਹੋਈ, ਕਿ ਕੰਵਰ ਹਿੰਮਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹਰਿਆਏ ਤੋਂ ਪਹਿਆਲੇ ਨੂੰ ਆਏ ਸਨ, ਅਤੇ ਇਥੋਂ ਕਿਸੇ ਗੱਲੋਂ ਗੁਸੇ ਹੋ ਕੇ ਹਰਿਆਏ ਨੂੰ ਮੁੜ ਜਾਂਦੇ ਸਨ, ਕਿ ਰਾਹ ਵਿਚ ਆਪ ਸਦਰ ਪੁਰ ਪਿੰਡ ਉਤਰ ਪਏ। ਓਸੇ ਸਮੇਂ ਭੀਖਣ ਖਾਂ ਭੀ ਲੁਟ ਮਾਰ ਕਰਦਾ ਓਧਰ ਆ ਗਿਆ, ਅਤੇ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਕਾਕੜੇ ਉਤੇ ਦਖਲ ਪਾ ਲਵੇ, ਕਿ ਕੰਵਰ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਭੀਖਣ ਖਾਂ ਵਿਚ ਕਾਕੜੇ ਦੇ ਟਿਬਿਆਂ ਵਿਚ ਟਾਕਰਾ ਹੋ ਪਿਆ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਕੰਵਰ ਜੀ ਪਾਸ ਦੀਵਾਨ ਸਿੰਘ ਲੋਹਚਬ, ਤੋਖਾ ਸਿੰਘ ਸੋਦੋਕਾ, ਸੋਧੇ ਖਾਂ ਮੰਗੇ ਖਾਂ ਤੇ ਜੀਏ ਖਾਂ ਲਾਏ ਪਰੀਏ ਜਾਫਰ ਖਾਂ ਹਰਿਆਏ ਦਾ, ਤੇ ਸ਼ਮੀਰ ਤੇਲੀ ਫਰਵਾਹੀ ਵਾਲਾ, ਕੁਲ ਪੰਜਾਹ ਸਵਾਰ ਸਨ,* ਅਤੇ ਭੀਖਣ ਖਾਂ ਨਾਲ ਹਜ਼ਾਰ ਕੁ ਸਵਾਰ ਸੀ। ਕਰਤਾਰ ਦੀ ਕੁਦਰਤ ਐਸੀ ਹੋਈ ਸੀ, ਕਿ ਲੜਾਈ ਅਰੰਭ ਹੁੰਦਿਆਂ ਹੀ ਭੀਖਣ ਖਾਂ ਦੇ ਗੋਲੀ ਜਾ ਲਗੀ ਅਤੇ ਉਹ ਉਥੇ ਹੀ ਠੰਢਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਮਲੇਰੀਏ ਸਵਾਰ ਨੱਸ ਗਏ, ਅਤੇ ਜਿੱਤ ਦਾ ਸੇਹਰਾ ਕੰਵਰ ਹਿੰਮਤ

---

*ਯਾਦਦਾਸ਼ਤ ਮਾਨਾ ਸਿੰਘ ਗਰੇਵਾਲ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਸਿਰ ਰਿਹਾ। ਭੀਖਣ ਖਾਂ ਦੀ ਅਤਿ ਚੰਗੀ ਵਲੈਤੀ ਤਲਵਾਰ ਕੰਵਰ ਜੀ ਦੇ ਹੱਥ ਲਗੀ, ਜੋ ਹੁਣ ਤੀਕ ਇਸ ਜਿੱਤ ਦੀ ਯਾਦਗਾਰ ਵਜੋਂ ਸਰਕਾਰ ਪਟਿਆਲਾ ਦੇ ਸਿਲਹਿਖਾਨੇ ਵਿਚ ਰਖੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਇਹ ਗਲ ੨੮ ਅਸੂ ਸੰਮਤ ੧੮੨੧ ਬਿਃ ਦੀ ਹੈ*।

ਜਦ ਕੰਵਰ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਜਿੱਤ ਦੀ ਖਬਰ ਮਹਾਰਾਜ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਸੁਣਾਈ ਤਾਂ ਆਪ ਬੜੇ ਖੁਸ਼ ਹੋਏ, ਅਤੇ ਬਚਨ ਕੀਤਾ, ਕਿ ਇਹ ਮੇਰਾ ਬੱਚਾ ਤਾਂ ਬਰਾੜ ਹੈ। ਇਸ ਖੁਸ਼ੀ ਵਿਚ ਆਪ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਟਿਆਲੇ ਪਾਸ ਦੇ ਸਤ ਪਿੰਡ ਕੰਵਰ ਜੀ ਦੀ ਜਗੀਰ ਵਿਚ ਲਾ ਦਿਤੇ, ਜੋ ਇਹ ਸਨ:- ਮਾਹੜੂ, ਕੌਲੀ, ਕਰਨਪੁਰ, ਬੱਤਾ, ਰਾਠੀਆਂ, ਖੇੜੀ ਕੰਛੀਆਂ ਦੀ ਤੇ ਸਰਕੜਾਂ।

---

*'ਤਵਾਰੀਖ ਪੰਜਾਬ' ਕ੍ਰਿਤ ਬੂਟੇ ਸ਼ਾਹ।
ਸਵਿਸਥਾਰ ਹਾਲ ਲਈ ਵੇਖੋ ਅੰਤਕਾ ਨੰਃ ੫।
†ਅਹਵਾਲ ਕੰਵਰ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਰਾਜਗੀ ਦੀ ਪਰਾਪਤੀ

1764-65

(੧੮੨੦-੨੨)

ਜੋਨ ਖਾਂ ਦੇ ਮਾਰੇ ਜਾਣ ਦੀ ਖਬਰ ਜਦ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਅਬਦਾਲੀ ਪਾਸ ਪੁਜੀ, ਤਾਂ ਉਹ ਬੜਾ ਹੀ ਦੁਖੀ ਹੋਇਆ, ਅਤੇ ਖਾਲਸੇ ਨੂੰ ਸਜ਼ਾ ਦੇਣ ਲਈ ਪੰਜਾਬ ਵਲ ਫੇਰ ਤਿਆਰੀ ਕਰ ਦਿਤੀ। ਇਸ ਵਾਰ ਉਸ ਨੇ ਨਸੀਰ ਖਾਂ ਬਲੋਚ, ਅਮੀਰ ਕਲਾਤ, ਨੂੰ ਵੀ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਲੈ ਲਿਆ, ਜੋ ਕਾਫਰਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਤੇ ਜਹਾਦ ਕਰਨ ਵਿਚ ਬੜੀ ਨੇਕ ਨਾਮੀ ਖਟ ਚੁਕਾ ਸੀ।

ਸੰਮਤ ੧੮੨੧ ਬਿ: ਦੇ ਸਿਆਲ ਵਿਚ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਅਬਦਾਲੀ ਤੇ ਨਸੀਰ ਖਾਂ ਬਲੋਚ ਲਾਹੌਰ ਕਠੇ ਹੋ ਗਏ, ਅਤੇ ਕੁਝ ਦਿਨ ਉਥੇ ਅਰਾਮ ਕਰ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਜੀ ਉਤੇ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰ ਦਿਤੀ। ਲਾਹੌਰੋਂ ਤੁਰ ਕੇ ਚੌਥੇ ਦਿਨ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਜੀ ਪੁਜੇ, ਅਤੇ ਉਥੇ 'ਦਲ' ਦੀ ਥਾਂ ਕੇਵਲ ਤੀਹ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਪਾਇਆ, ਜੋ ਸ਼ਹੀਦ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਸੰਗ ਰਲ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਲੈਣੀ ਲਈ ਗੁਰੂ ਕੀ ਨਗਰੀ ਵਿਚ ਬੈਠੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਥੋੜੀ ਜੇਹੀ ਲੜਾਈ ਹੋਈ, ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਪਰ ਦੁਰਾਨੀ ਫੇਰ ਲਾਹੌਰ ਨੂੰ ਮੁੜ ਗਿਆ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਅਸਲ ਵਿਚ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਉਡਾਸੀਆਂ ਲੈ ਚਿਹਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ 'ਦਲ' ਦਾ ਕਿਤੇ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਲਗਦਾ ਸੀ; ਸੋ ਉਹ ਲੜੇ ਤਾਂ ਕਿਸ ਨਾਲ ਲੜੇ! ਏਹੋ ਕਾਰਨ ਸੀ, ਕਿ ਲਾਹੌਰੋਂ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਜੀ ਦਾ ਰਾਹ ਉਸ ਨੇ ਚਾਰ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਪੂਰਾ ਕੀਤਾ, ਜੋ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਲਈ ਔਖਲ ਤਿੰਨ ਘੰਟੇ ਦਾ ਰਾਹ ਸੀ।*

ਅੰਤ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਅਗੋਂ ਹੁਕਮ ਕੀਤਾ, ਅਤੇ ਹੁਕਮ ਦੇ ਦਿਤਾ ਕਿ ਸਭ ਇਲਾਕੇ ਨੂੰ ਜਿਤਨਾ ਲੁਟ ਸਕੋ, ਲੁਟ ਲਵੋ। ਕੁਝ ਪਠਾਣ ਤੇ ਅਫ਼ਗ਼ਾਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਮਾਦ, ਤੇ ਗੁੜ ਤੇ ਤਿਲ ਕਦੇ ਵੇਖੇ ਨਹੀਂ ਸਨ, ਲੁਟ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਸਤਾਂ ਨੂੰ ਪਾ ਕੇ ਬੜੇ ਹੀ ਖੁਸ਼ ਹੋਏ, ਅਤੇ ਮਰਦ, ਤ੍ਰੀਮਤ, ਮੁੰਡਾ, ਕੁੜੀ, ਗਊ ਮੈਂਹ, ਊਠ ਘੋੜਾ, ਜੋ ਕੁਝ ਹਥ ਆਵੇ, ਸਾਂਭੀ ਜਾਣ। ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਲਾਹੌਰੋਂ ਰਿਆੜਕੀ ਦੇ ਰਾਹ ਪਿਆ, ਅਤੇ ਵਟਾਲਿਓਂ ਪੁਰਾਣੀ ਸੜਕ ਪੈ ਕੇ ਦਵਾਬੇ ਥਾਣੀਂ ਪਹਾੜ ਦੀ ਕੰਢੀ ਕੰਢੀ ਰੋਪੜ ਪਾਸ ਆ ਨਿਕਲਿਆ; ਏਥੋਂ ਫੇਰ ਪਹਾੜੀ ਦੀ ਕੰਢੀ ਕੰਢੀ ਪੈ ਕੇ ਪੰਜੋਰ ਤੇਰੇ ਲਾ ਲਏ, ਅਤੇ ਕੁਝ ਦਿਨ ਇਥੇਂ ਦੀ ਸੈਰ

---

*ਸੰਮਤ ੧੮੧੮ ਵਿਚ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਜੰਞਿਆਲੇ ਤੋਂ ਤਲਵਣ ਤੀਕ ਇਕ ਦਿਨ ਵਿਚ ਪੁਜਾ ਸੀ। ਅਤੇ ਪਾਣੀਪਤ ਦੀ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਇਸ ਦਾ ਇਹ ਨੇਮ ਸੀ, ਕਿ ਸਵੇਰੇ ਹੀ ਘੋੜੇ ਉਤੇ ਸਵਾਰ ਹੋ ਕੇ ਦੁਪਹਿਰ ਤੀਕ ਪੰਜਾਹ ਕੋਹ ਦਾ ਗੇੜਾ ਲਾ ਆਇਆ ਕਰਦਾ ਸੀ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਕਰ ਕੇ ਫੇਰ ਕੁੰਜੇ ਪੁਰੇ ਜਾ ਖੜੋਤਾ। ਇਸ ਸਫਰ ਵਿਚ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਬਹੁਤ ਹੀ ਹੌਲੀਆਂ ਹੌਲੀਆਂ ਮਜਲਾਂ ਕਦਤਾ ਰਿਹਾ, ਜਿਵੇਂ ਕੋਈ ਦੇਸ ਦੀ ਸੈਰ ਕਰਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਲਾਹੌਂਰੋ ਤੁਰ ਕੇ ਕੁੰਜੇ ਪੁਰੇ ਠੀਕ ਅਪੜ ਪਿਆ, ਪਰ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ 'ਦਲ' ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਤੇ ਵੀ ਨਾ ਮਿਲਿਆ। ਅਤੇ ਕੁੰਜੇ ਪੁਰੇ ਉਸ ਨੇ ਸਭ ਸਰਦਾਰ ਅਕਠੇ ਕੀਤੇ, ਅਤੇ ਸਲਾਹ ਪੁਛੀ, ਕਿ ਦਸੋ, ਹੁਣ ਕੀ ਕਰੀਏ, ਦਿੱਲੀ ਨੂੰ ਚਲੀਏ, ਕਿ ਪਿਛੇ ਨੂੰ ਮੁੜੀਏ।

ਨਸੀਰ ਖਾਂ ਬਲੋਚ, ਜੋ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਪਾਣੀਪਤ ਦੀ ਲੜਾਈ ਸਮੇਂ, ਯਾ ਦੂਜੀ ਵਾਰ ਇਸ ਸਮੇਂ ਆਇਆ ਸੀ, ਉਸ ਨੇ ਸਲਾਹ ਦਿਤੀ, ਕਿ ਗਰਮੀਆਂ ਆ ਚਲੀਆਂ ਹਨ, ਗਰਮੀਆਂ ਦੇ ਦਿਨ ਦਿੱਲੀ ਚਲ ਕਟੀਏ, ਅਤੇ ਸੁਜਾਹ ਰੋਹੇਲਿਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਕਾਫਰ ਸਿਖਾਂ ਨਾਲ ਸਾਰਾ ਸਿਆਲ ਲੜੀਏ, ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਖੁਰਾ ਖੋਜ ਮਿਟਾਈਏ। ਪਰ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਗਰਮੀਆਂ ਆ ਚਲੀਆਂ ਹਨ, ਇਸ ਲਈ ਹੁਣ ਤਾਂ ਦੇਸ ਨੂੰ ਮੁੜ ਚਲੀਏ, ਅਗਲੇ ਵਰ੍ਹੇ ਫੇਰ ਤਿਆਰ ਹੋ ਕੇ ਆਵਾਂਗੇ। ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਏਸੇ ਸਲਾਹ ਨੂੰ ਮੰਨ ਲਿਆ, ਅਤੇ ਦਿੱਲੀ ਵਲ ਵਧਣ ਦੀ ਥਾਂ ਕੁੰਜੇ ਪੁਰੇ ਤੋਂ ਹੀ ਮੋੜਾ ਪਾ ਲਿਆ, ਅਤੇ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਸਰਹੰਦ ਆਣ ਡੇਰੇ ਲਾਏ।

ਜਾਂ ਪਠਾਣਾਂ ਨੇ ਸਰਹੰਦ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵੇਖੀ, ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਅਖਾਂ ਅਗੇ ਹਨੇਰਾ ਆ ਗਿਆ। ਅਜੇ ਤਿੰਨ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਵਰ੍ਹੇ ਹੀ ਹੋਏ ਸਨ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਰਹੰਦ ਨੂੰ ਹਰਿਆ ਭਰਿਆ ਲੈਂਹ ਲੈਹ ਕਰਦਾ ਵੇਖਿਆ ਸੀ, ਕਿ ਹੁਣ ਇਹ ਹਾਲ ਜੁ ਸਾਰੇ ਸ਼ਹਿ ਰ ਵਿਚ ਇਕ ਬੰਦਾ ਵੀ ਨਜ਼ਰ ਨਾ ਆਇਆ। ਬਜ਼ਾਰ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਏ ਹਨ, ਦੁਕਾਨਾਂ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਈਆਂ ਹਨ, ਪਰ ਦੁਕਾਨਦਾਰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ; ਬੰਦਾ ਕੋਈ ਨਹੀਂ; ਚਰਿੰਦਾ ਕੋਈ ਨਹੀਂ। ਮਜਦਦ ਅਲਫਸਾਨੀ* ਦੀ ਦਰਗਾਹ ਵਿਚ ਉਜਾੜ ਪਈ ਹੈ। ਸਭ ਪੀਰਾਂ ਤੋਂ ਔਲੀਆਵਾਂ ਦੇ ਮਕਬਰੇ ਵੀਰਾਨ ਪਏ ਹਨ। ਸਰਹੰਦ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀ ਐਸੀ ਹਾਲਤ ਦੇਖ ਕੇ ਦੁਰਾਨੀ ਦਾ ਮਨ ਦਹਿਲ ਗਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਸਮਝ ਲਿਆ ਕਿ ਜਹੜੇ ਮੋਤੋਂ ਐਤਨੇ ਬੇਖੌਫ ਹਨ, ਕਿ ਚੰਗਾ ਭਲਾ ਸਾਨੂੰ ਆਉਂਦਾ ਵੇਖ ਸੁਣ ਕੇ ਫੇਰ ਵੀ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿ ਮੰਦਰ ਜੀ ਨੂੰ ਛਡ ਕੇ ਨਹੀਂ ਗਏ, ਅਤੇ ਇਤਨਾ ਹੌਂਸਲਾ ਕੀਤਾ, ਕਿ ਸਾਡੀ ਭੀਹ ਹਜ਼ਾਰ ਫੌਜ ਉਤੇ ਕੇਵਲ ਤੀਹ ਆਦਮੀ ਸ਼ੇਰਾ ਵਾਂਗ ਆਣ ਪਏ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਰ ਕਰ ਸਕਣਾ ਕਿਤਨਾ ਔਖਾ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਗੁਸਾ ਵੀ ਐਸਾ ਹੈ, ਕਿ ਸਰਹੰਦ ਜਿਹਾ ਸ਼ਾਹੀ ਸ਼ਹਿਰ ਅਜ ਐਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਜਾੜਿਆ ਪਿਆ ਹੈ, ਜੀਕੂੰ ਕਿਤੇ ਇਹ ਕਈ ਸੌ ਵਰ੍ਹੇ ਦਾ ਥੇਹ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਦੀ ਨੀਤੀ ਖਾਲਸੇ ਨਾਲ ਸਫਾਈ ਕਰਨ ਦੀ ਸੀ। ਉਹ ਰੋਜ਼ ਆਖਦਾ ਕਿ ਇਹ ਕਮਲੇ ਜ਼ਿਮੀਂਦਾਰ ਮੋਤੋਂ ਕਿਉਂ ਡਰਦੇ ਫਿਰਦੇ ਹਨ, ਮੈਂ ਇਨ੍ਹਾਂ

---

*'ਜੰਗ ਨਾਮਾ'

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਪਾਸੋਂ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਮੰਗਦਾ, ਇਹ ਇਕ ਵਾਰ ਮੇਰੇ ਪਾਸ ਹਾਜ਼ਰ ਤਾਂ ਹੋ ਜਾਣ* । ਇਸ ਮਤਲਬ ਲਈ ਉਸ ਨੇ ਮਹਾਰਾਜ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪਾਸ ਸਦਿਆ ਅਤੇ ਕਿਹਾ, ਕਿ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਆਪਣਾ ਕੋਈ ਸਰਦਾਰ ਸਿੰਘਾਂ ਪਾਸ ਘਲ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੇਰੇ ਪਾਸ ਲੈ ਆਉਣ ।

ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਨੇ ਸਰਦਾਰ ਸਿੰਘ ਗਰੇਵਾਲ ਨੂੰ ਸਿੰਘਾਂ ਪਾਸ ਘਲਿਆ, ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਾ ਬੁਝਾ ਕੇ ਸਰਹੰਦ ਲੈ ਆਵੇ; ਪਰ ਉਹ ਸੁਤੰਤਰ ਰੂਹਾਂ ਇਹੋ ਜੇਹੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਨੂੰ ਕਦ ਮੰਨ ਸਕਦੀਆਂ ਸਨ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ, ਕਿ ਮਾਰ੍ਹਾ ਤੇ ਤੁਰਕਾਂ ਦਾ ਮੇਲ ਕੀ, ਕਦੀ ਬਰੂਦ ਤੇ ਅੱਗ ਇਕ ਥਾਂ ਰਹਿ ਸਕਦੇ ਹਨ । ਸਾਨੂੰ ਇਲਾਕੇ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਕੌਣ ਹੈ, ਸਾਨੂੰ ਤਾਂ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦਿਤੀ ਹੋਈ ਹੈ† ।

ਜਦ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੱਲ ਬਣਦੀ ਨਾ ਵੇਖੀ, ਤਾਂ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਸਰਹੰਦ ਦੀ ਸੂਬੇਦਾਰੀ ਮਲੇਰੀਆਂ ਨੂੰ ਦੇਣੀ ਚਾਹੀ । ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ, ਕਿ ਜੇ ਕਰ ਆਪ ਲਾਹੌਰ ਰਹੋ, ਤਦ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਸੂਬੇਦਾਰੀ ਕਰ ਸਕਾਂਗੇ, ਪਰ ਜੇ ਕਰ ਆਪ ਨੇ ਕੰਧਾਰ ਨੂੰ ਮੁੜ ਜਾਣਾ ਹੈ, ਤਦ ਸਰਹੰਦ ਦੀ ਸੂਬੇਦਾਰੀ ਜਾਨ ਦਾ ਧੋਖਾ ਹੈ ।

ਅੰਤ ਸਰਹੰਦ ਦੀ ਸੂਬੇਦਾਰੀ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਮਹਾਰਾਜ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਲ ਹੋ ਗਿਆ । ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਨੇ

---

* ਜੰਗ ਨਾਮਾ

† ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਨੂੰ ਖਿਲਅਤ ਦੇ ਕੇ ਰਾਜਗੀ ਦਾ ਖਿਤਾਬ ਦਿਤਾ, ਰਾਜਗੀ ਦੀਆਂ ਨਸ਼ਾਨੀਆਂ (ਧੌਂਸਾ ਤੇ ਝੰਡਾ)* ਦਿਤੀਆਂ, ਤੇ ਸਾਢੇ ਤਿੰਨ ਲੱਖ ਰੁਪਿਆ ਸਾਲਾਨਾ ਲਈ ਸਰਹੰਦ ਦਾ ਸਾਰਾ ਇਲਾਕਾ ਦੇ ਦਿਤਾ। ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਨੇ ਦੋ ਲੱਖ ਅੱਸੀ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਵੇਲੇ ਤਾਰ ਦਿਤਾ, ਅਤੇ ਰਹਿੰਦਾ ਸੱਤਰ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪਿਆ ਪਿਛੋਂ ਹੁੰਡੀਆਂ ਦੀ ਰਾਹੀਂ ਘਲ ਦਿਤਾ।

ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਸਿੰਘ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਲਭੇ ਸਨ, ਪਰ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਦੀ ਫੌਜ ਨੇ ਗਊਆਂ, ਮਹੀਆਂ, ਘੋੜੇ, ਖਚਰਾਂ, ਮਰਦ ਤ੍ਰੀਮਤਾਂ, ਤੇ ਮੁੰਡੇ ਕੁੜੀਆਂ ਲਖਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚੋਂ ਲੁਟ ਲਏ ਸਨ†। ਹੁਣ ਜਦ ਲਾਹੌਰ ਨੂੰ ਮੁੜ ਜਾਣ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਹੋਈ, ਤਾਂ ਅਮਿਦ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਸੱਤਰ ਹਜ਼ਾਰ ਦੀ ਟੁਟਦੀ ਰਕਮ ਵੇਖ ਕੇ ਮਹਾਰਾਜ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਵੀ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਲੈ ਲਿਆ, ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਕੇ ਕਿ ਉਂਵ ਤਾਂ ਸ਼ਾਇਦ ਇਹ ਰਕਮ ਵਸੂਲ ਨਾ ਹੀ ਹੋਵੇ, ਪਰ ਇਸ

---

*ਤਵਾਰੀਖ ਪਟਿਆਲਾ ਵਿਚ ਕੇਵਲ ਰਾਜਗੀ ਦਾ ਹੀ ਜ਼ਿਕਰ ਹੈ, ਤੇ ਰਾਜਗੀ ਦੀਆਂ ਨਸ਼ਾਨੀਆਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਮਹਾਰਜਾ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਵੇਲੇ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਪਰ ਜੰਗਨਾਮੇ ਦਾ ਕਰਤਾ, ਜੋ ਉਸ ਸਮੇਂ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਨਾਲ ਸੀ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਿਖਦਾ ਹੈ—

ਮਰ ਖਸ ਨਮੂਦਸ਼ ਬਾ ਜ਼ੋਰ ਵਾ ਕਰਮ।
ਬਾ ਬਖਸ਼ੀਸ਼ ਅਜ਼ ਲੁਤਫ ਤਲਬ ਵਾ ਦਿਲਮ।

†ਜੰਗਾ ਨਾਮਾ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਾਂ ਛੇਤੀ ਹੀ ਵਸੂਲ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ।

ਉਧਰ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਭੀ ਗੁਰਮਤਾ ਕਰ ਲਿਆ, ਕਿ ਅਬਦਾਲੀ ਰੋਜ਼ ਰੋਜ਼ ਆ ਕੇ ਤੰਗ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਐਤਕੀ ਇਸ ਨਾਲ ਦੋ ਹਥ ਕਰ ਕੇ ਵੇਖ ਲਵੋ। ਇਸ ਟਾਕਰੇ ਦੀ ਸਲਾਹ ਪੱਕੀ ਕਰ ਕੇ ਤਲਵਣ ਤੋਂ ਫਲੌਰ ਦੇ ਪੱਤਣ ਰੋਕ ਲਏ, ਅਤੇ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰਨ ਲਗੇ।

ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਸਭ ਕੁਝ ਜਾਣਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਸ਼ਾਹੀ ਸੜਕ ਨੂੰ ਛਡ ਕੇ ਰੋਪੜੋਂ ਸਤਲੁਜ ਪਾਰ ਹੋ ਗਿਆ, ਅਤੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਆਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸਭ ਦਹੀਰ ਨੂੰ ਪਾਰ ਲੰਘਾ ਲਿਆ। ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਥੋੜੀ ਦੂਰ ਹੀ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਖਾਲਸਾ ਜੀ ਦੀ ਸੈਨਾ ਨੇ ਰਾਹ ਰੋਕ ਲਿਆ, ਅਤੇ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਲੜਾਈ ਲਈ ਵੰਗਾਰਿਆ।

ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਉਥੇ ਹੀ ਡੇਰਾ ਕਰ ਦਿਤਾ, ਅਤੇ ਸਾਰੀ ਫੌਜ ਤਿਆਰ ਕਰਕੇ ਸਭ ਨੂੰ ਤਾਕੀਦ ਕਰ ਦਿਤਾ, ਕਿ ਲੜਾਈ ਵੇਲੇ ਕਦਾਚਿਤ ਆਪਣੇ ਪੈਂਤੜੇ ਤੋਂ ਅਗੇ ਨਹੀਂ ਵਧਣਾ। ਇਹ ਗਲ ਉਸ ਨੇ ਐਸੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸਮਝੀ ਕਿ ਜਦ ਸਾਰੀ ਫੌਜ ਲੜਾਈ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਈ, ਤਾਂ ਅਡੋ ਅਡ ਹਰ ਇਕ ਸਰਦਾਰ ਪਾਸ ਆਪ ਜਾ ਕੇ ਇਸ ਗਲ ਦੀ ਪੱਕੀ ਕੀਤੀ, ਕਿ ਜੇ ਕਰ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਨੱਸਦੇ ਵੇਖੋ, ਤਾਂ ਕਦਾਚਿਤ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਮਗਰ ਨਹੀਂ ਪੈਣਾਂ, ਅਤੇ ਆਪਣਾ ਪੈਂਤੜਾ ਕਦੇ ਨਾ ਛੱਡਣਾ।

ਲੜਾਈ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਪਈ। ਅਤੇ ਜਿਉਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ,

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸੰਝ ਤੀਕ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੁੰਦੀ ਰਹੀ। ਕਦੀ ਤਾਂ ਸਿੰਘ ਸੱਜੇ ਪਾਸੇ ਨੂੰ ਧੱਕ ਕੇ ਲੈ ਜਾਂਦੇ, ਅਤੇ ਫੇਰ ਏਕਾ ਏਕ ਪਿਛੇ ਹੱਟ ਜਾਂਦੇ, ਫੇਰ ਖੱਬੇ ਪਾਸੇ ਨੂੰ ਧੱਕ ਲੈ ਜਾਂਦੇ, ਅਤੇ ਫੇਰ ਪਿਛੇ ਹੱਟ ਜਾਂਦੇ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਖਾਲਸਾ ਜੀ ਨੇ ਅਬਦਾਲੀ ਨੂੰ ਉਸੇ ਥਾਂ ਰੋਕੀ ਰੱਖਿਆ।

ਸੰਝ ਹੋਈ, ਤਾਂ ਸਿੰਘ ਲਾਂਭੇ ਚਾਂਭੇ ਖਿੰਡ ਗਏ। ਦਿਨ ਚੜ੍ਹੇ ਦੁਰਾਨੀ ਅਜੇ ਥੋੜੀ ਦੂਰ ਹੀ ਗਿਆ ਸੀ, ਕਿ ਸਿੰਘ ਫੇਰ ਆ ਪਏ, ਅਤੇ ਸੰਝ ਤੀਕ ਅਬਦਾਲੀ ਨੂੰ ਉਸੇ ਥਾਂ ਰੋਕ ਛਡਿਆ। ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਫੇਰ ਏਹੋ ਹਾਲ ਹੋਇਆ, ਅਤੇ ਖਾਲਸਾ ਜੀ ਨੇ ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਅਬਦਾਲੀ ਨੂੰ ਅਗੋਂ ਪਿਛੇ ਘੇਰ ਰਖਿਆ ਅਬਦਾਲੀ ਦੀ ਜਿਤਨੀ ਫੌਜ ਸੀ, ਉਸ ਤੋਂ ਕਈ ਗੁਣ ਵਧੀਕ ਉਸ ਦਾ ਵਹੀਰ ਸੀ। ਇਸ ਵਹੀਰ ਨੂੰ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਵਿਚਕਾਰ ਰੱਖਿਆ ਸੀ, ਅਤੇ ਚੌਹੀਂ ਲਾਂਭੀ ਫੌਜ ਲਾ ਕੇ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਲੜਦਾ ਭਿੜਦਾ ਅਗੇ ਨੂੰ ਵੱਧਣ ਲਗਾ। ਖਾਲਸਾ ਜੀ ਦਾ ਰੋਜ਼ ਰੋਜ਼ ਏਹੋ ਹਾਲ ਸੀ, ਕਿ ਦਿਨ ਚੜ੍ਹੇ ਦੁਰਾਨੀ ਦੇ ਗਲ ਆ ਪੈਂਦੇ, ਅਤੇ ਸੰਝ ਤੀਕ ਅਗੋਂ ਪਿਛੋਂ ਹੋ ਕੇ ਉਸ ਨਾਲ ਲੜਾਈ ਕਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ।

ਸੱਤ ਦਿਨ ਇਹੋ ਹਾਲ ਰਿਹਾ। ਅਤੇ ਸੱਤਵੇਂ ਦਿਨ ਸ਼ੁਕਰ ਸ਼ੁਕਰ ਕਰ ਕੇ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਬਿਆਸ ਕੰਢੇ ਪੁਜਾ। ਜਦ ਦੁਰਾਨੀ ਦਰਯਾ ਲੰਘ ਗਿਆ, ਤਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਉਸ ਦਾ ਖਿਆਲ ਛਡ ਦਿਤਾ। ਅਬਦਾਲੀ ਨੇ ਸੌ ਸੌ ਸ਼ੁਕਰ ਕੀਤਾ, ਅਤੇ ਲਾਹੌਰ ਪੁਜ ਕੇ ਇਕ ਦਿਨ ਭੀ ਆਰਾਮ ਨਾ ਕੀਤਾ,

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਬਲਕਿ ਚਾਰ ਦਿਨ ਰਾਵੀ ਨੂੰ ਲੰਘ ਕੇ ਝਨਾਂ ਦਰਯਾ ਕੰਢੇ ਦਮ ਲਿਆ। ਕੁਦਰਤ ਦੀ ਕੁਦਰਤ ਐਸੀ ਹੋਈ ਕਿ ਸਾਰਾ ਲਸ਼ਕਰ ਤੇ ਵਜ਼ੀਰ ਝਨਾਂ ਦੇ ਛੇ ਨਾਲੇ ਤਾਂ ਸੁਖਾਲੇ ਲੰਘ ਗਏ, ਪਰ ਬਾਕੀ ਜੋ ਦੋ ਨਾਲੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਪਾਣੀ ਲੱਘਾ ਸੀ, ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਚਲਦਾ ਸੀ, ਸੋ ਉਥੇ ਆ ਕੇ ਪਸ਼ੂ ਤੇ ਬੰਦੇ ਰੁੜ੍ਹਨ ਲਗ ਪਏ, ਅਤੇ ਥੋੜ੍ਹੇ ਚਿਰ ਵਿਚ ਹੀ ਬੇਅੰਤ ਜਾਨਾਂ ਦਾ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋ ਗਿਆ। ਨੂਰ ਮੁਹੰਮਦ ਆਪਣੇ ਤਵਾਰੀਖ਼ ਨਾਮੇ ਵਿਚ ਲਿਖਦਾ ਹੈ, ਕਿ ਇਤਨਾਂ ਨੁਕਸਾਨ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਭੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ, ਜਿਤਨਾ ਕਿ ਝਨਾਂ ਦਰਯਾ ਲੰਘਣ ਲਗਿਆਂ ਹੋ ਗਿਆ।

ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਅਬਦਾਲੀ ਇਹ ਸਮਝਦਾ ਸੀ, ਕਿ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਲੈ ਜਾਣ ਨਾਲ ਸੱਤਰ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪਿਆ ਛੇਤੀ ਵਸੂਲ ਹੋ ਜਾਏਗਾ। ਪਰ ਜਦ ਉਹ ਲਾਹੌਰ ਪੁਜਾ, ਤਾਂ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਵਲੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਨਿਸਚਾ ਹੋ ਗਿਆ, ਕਿ ਲੁਟ ਪਿਛੋਂ ਪੁਜ ਜਾਵੇਗੀ। ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਨੇ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਨੂੰ ਤਾਂ ਲਾਹੌਰੋਂ ਹੀ ਪਿਛੇ ਮੋੜ ਦਿਤਾ, ਪਰ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਦੇ ਛਕੀਲ ਕੰਧਾਰੀ ਮਲ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਲੈ ਗਿਆ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਅਟਕ ਕੰਢੇ ਪੁਜ ਕੇ ਛੱਡ ਦਿਤਾ।

ਜਦ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਅਬਦਾਲੀ ਦੇ ਨਾਲ ਦਵਾਬੇ ਵਿਚ ਗਏ ਸਨ, ਤਾਂ ਸ੍ਰੀਮਤੀ ਰਾਜਿੰਦਰ ਕੌਰ ਜੀ ਨੇ ਫਰਵਾੜਿਉਂ ਸੁਨੇਹਾ ਘਲਿਆ ਸੀ, ਕਿ ਸੱਤਰ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪਿਆ ਅਸੀਂ ਘਲਦੇ ਹਾਂ। ਪਰ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਨੇ ਇਹ ਕਹਿ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਕੇ ਨਾਂਹ ਕਰ ਦਿਤੀ ਸੀ, ਕਿ ਬੀਬੀਆਂ ਪਾਸੋਂ ਸਹਾਇਤਾ ਲੈਣੀ ਸਾਡਿਆਂ ਦਾ ਕੰਮ ਨਹੀਂ। ਸੋ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਜਦ ਪਟਿਆਲੇ ਆਏ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਬਚਨ ਅਨੁਸਾਰ ਸੱਤਰ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪੈ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰ ਕੇ ਹੁੰਡੀਆਂ ਦਵਾਰਾ ਇਹ ਰਕਮ ਕੰਧਾਰ ਅਪੜਾ ਦਿਤੀ।

ਅਬਦਾਲੀ ਵਲੋਂ ਪਿੱਛਾ ਛੁਡਾਇਆ ਹੀ ਸੀ, ਕਿ ਸਿੰਘ ਦਾ "ਦਲ" ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਵਲ ਉਲਰ ਪਿਆ। ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਉਤੇ ਇਹ ਰੋਸ ਸੀ, ਕਿ ਆਪ ਨੇ ਅਬਦਾਲੀ ਸਾਹਮਣੇ ਸਿਰ ਨੀਵਾ ਕਿਉਂ ਕੀਤਾ, ਅਤੇ ਉਸ ਪਾਸੋਂ ਖਤਾਬ ਕਿਉਂ ਲਿਆ। ਜਦ ਬੰਦਾ ਬਹਾਦਰ ਦੇ ਸਮੇਂ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਸੂਬੇ ਮੁਹੰਮਦ ਅਸਲਮ ਖਾਂ ਨੇ ਸਿੰਘਾਂ ਪਾਸ ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਰੁਪਿਆ ਤੇ ਨਵਾਬੀ ਦਾ ਖਤਾਬ ਘਲਿਆ ਸੀ, ਤਾਂ ਇਸ ਖਤਾਬ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਬੂਲ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ, ਜੋ ਇਸ ਸਮੇਂ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਪੱਖਾ ਝੱਲ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਖਾਲਸਾ ਜੀ ਨੇ ਥਦੇ ਬਦੀ ਉਸ ਨੂੰ ਨਵਾਬੀ ਦਾ ਖਤਾਬ ਦੇ ਦਿਤਾ ਸੀ। ਪਰ ਹੁਣ ਜਦ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਕੰਧਾਰ ਨੂੰ ਮੁੜ ਗਿਆ ਤਾਂ ਆਪੇ ਆਪਣਿਆਂ ਇਲਾਕਿਆਂ ਦੀ ਸੁਰਤ ਲੈ ਕੇ ਸਾਰਾ 'ਦਲ' ਇਕ ਥਾਂ ਇਕੱਠਾ ਹੋ ਗਿਆ, ਅਤੇ ਮਹਾਰਾਜ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਲ ਲੜਾਈ ਕਰਨ ਲਈ ਪਟਿਆਲੇ ਵਲ ਵਧਿਆ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਇਸ ਦਲ ਦਾ ਮੋਹਰੀ ਸਰਦਾਰ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਭੰਗੀ ਸੀ।

ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਫੌਜ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਟਾਕਰੇ ਲਈ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਘੱਲ ਦਿਤੀ, ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਵਕੀਲ ਵੀ "ਦਲ" ਵਲ ਘੱਲ ਦਿਤੇ, ਕਿ ਇਸ ਅਵੱਗਯਾ ਬਦਲੇ ਤਨਖਾਹ ਲਾ ਕੇ ਇਸ ਝਗੜੇ ਨੂੰ ਸੰਤੋਖ ਦਿਤਾ ਜਾਵੇ। ਦੋਹਾਂ ਫੌਜਾਂ ਦਾ ਲੰਗ ਚਲਾਇਲੇ* ਪਾਸ ਟਾਕਰਾ ਹੋਇਆ, ਅਤੇ ਸੰਜੋਗ ਐਸਾ ਹੋਇਆ, ਕਿ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ ਹੀ ਗੋਲੀ ਲਗਣ ਕਰਕੇ ਸਰਦਾਰ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਭੰਗੀ ਗੁਜਰ ਗਿਆ। ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹਥੋਂ ਕੰਵਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ "ਪੰਥ" ਨੂੰ ਸਮਝਾਇਆ ਕਿ ਖਾਲਸਾ ਜੀ ਆਪੇ ਵਿਚ ਕਿਉਂ ਲੜਦੇ ਹੋ, ਜਮਨਾ ਲੰਘ ਕੇ ਬਗਾਨਿਆਂ ਨਾਲ ਲੜੋ, ਜਿਥੋਂ ਕੁਝ ਲਾਭ ਭੀ ਹੋਵੇ। ਸਾਰੇ ਪੰਥ ਨੇ ਸਲਾਹ ਮੰਨ ਲਈ, ਅਤੇ ਮਹਾਰਾਜ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਤਨਖਾਹ ਲਾ ਕੇ "ਦਲ" ਦਾ ਬਹੁਤ ਹਿੱਸਾ ਜਮਨਾ ਪਾਰ ਗੰਗਾ ਦੁਵਾਬ ਵਲ ਚਲਾ ਗਿਆ।

ਮਹਾਰਾਜ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਕਦੇ ਭੀ ਇਹ ਮਨਸ਼ਾ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਕਿ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਨਾਲ ਵਿਗਾੜੀ ਜਾਵੇ। ਆਪ "ਪੰਥ" ਦੀਆਂ ਕਮਾਈਆਂ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਸਮਝਦੇ ਸਨ ਕਿ ਦਿਲੀ ਯਾ ਕੰਧਾਰ ਦੀ ਹਕੂਮਤ ਦਾ ਭਾਰ ਕੇਵਲ "ਪੰਥ" ਦੇ ਤੁਫੈਲ ਹੀ ਸਾਡੇ ਸਿਰਾਂ ਤੋਂ ਚੁਕਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਜਦ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸਰਹੰਦ ਦੀ ਸੂਬੇਦਾਰੀ ਦਿਤੀ ਸੀ, ਤਾਂ ਦੋਵੇਂ ਧਿਰਾਂ ਆਪੋ

---

*"ਤਵਾਰੀਖ ਪੰਜਾਬ' ਕਿਰਤ ਬੂਟੇ ਸ਼ਾਹ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਆਪਣੇ ਮਨਾਂ ਵਿਚ ਸਮਝਦੀਆਂ ਸਨ ਕਿ ਇਸ ਸੂਬੇਦਾਰੀ ਦੇਣ ਦਾ ਕੀ ਭਾਵ ਹੈ। ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਰੁਪਿਆ ਲੈਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਇਸ ਬਲਾ ਨੂੰ ਟਾਲਣਾਂ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਭੀ ਜਾਣਦੇ ਸਨ, ਅਤੇ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਭੀ ਜਾਣਦਾ ਸੀ, ਕਿ ਮੇਰੇ ਪਿਠ ਮੋੜਨ ਦੀ ਢਿਲ ਹੈ ਕਿ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਸੱਜਿਉਂ ਖੱਬਿਉਂ ਨਿਕਲ ਆਉਣਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਮਲੇ ਹੋਏ ਇਲਾਕਿਆਂ ਉਤੇ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਂਗ ਹੀ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲੈਣਾ ਹੈ।

ਸੋ ਠੀਕ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੋਈ। ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਨੇ ਸਤਲੁਜ ਤੇ ਜਮਨਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਬੂੜੀਏ, ਸ਼ਾਹਬਾਦ, ਸਢੌਰੇ ਤੇ ਰੋਪੜ ਆਦਿ ਥਾਈਂ ਥਾਣੇ ਬਿਠਾ ਦਿਤੇ ਸਨ। ਪਰ ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਸਿੰਘ ਆਉਂਦੇ ਗਏ, ਆਪ ਆਪਣੇ ਥਾਣੇ ਉਥੋਂ ਹਟਾਉਂਦੇ ਗਏ, ਅਤੇ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਲੜਾਈ ਦੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਸੌਂਪ ਦਿਤਾ। ਭਾਵੇਂ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਦੀ ਸਲਾਹ ਕਦੀ ਇਹ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਕਿ ਸਿੰਘਾਂ ਨਾਲ ਵਿਗਾੜੀ ਜਾਵੇ, ਪਰ ਇਸ ਸਮੇਂ ਮਾਈ ਢਤੋ ਜੀ ਵਸ਼ੇਸ਼ ਕਰ ਕੇ ਜ਼ਿਦ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਕਿ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਮੱਲੇ ਹੋਏ ਇਲਾਕੇ ਨੂੰ ਨਾ ਛੇੜਿਆ ਜਾਵੇ, ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਦੇ ਦਿਤਾ ਜਾਵੇ।

ਇਸ ਸਮੇਂ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ੭੪ ਸਾਲ ਦੀ ਸੀ। ਲੰਗ ਚਲਾਇਲੇ ਦੀ ਲੜਾਈ ਨੂੰ ਬਹੁਤਾ ਚਿਰ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਕਿ ਆਪ ਨੂੰ ਤਾਪ ਆਉਣ ਲਗ ਪਿਆ,

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਅਤੇ ਆਪ ਥੋੜਾ ਚਿਰ ਬੀਮਾਰ ਰਹਿ ਕੇ* ੨੭ ਸਾਵਣ
੧੮੨੨ ਬਿ: ਨੂੰ ਬੁਧਵਾਰ ਦੇ ਦਿਨ ਸਵਰਗਵਾਸ ਹੋ ਗਏ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਟਿਆਲਾ ਰਾਜ ਦੀ ਨੀਂਹ ਰਖ ਕੇ ੭੪ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਮਹਾਰਾਜਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸੁਰਵਰਗਵਾਸ ਹੋ ਗਏ। ਆਪ ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਚੌਣਵੇਂ ਬੁਧਿਵਾਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸਨ। ਅਤੇ ਇਹ ਆਪ ਦੀ ਹੀ ਬੁਧੀ ਦਾ ਚਮਤਕਾਰ ਸੀ ਕਿ ਕਿਸੇ ਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜ ਨਾਲ ਟਾਕਰਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹੀ ਆਪ ਰਾਜ ਭਾਗ ਦੇ ਮਾਲਕ ਬਣ ਗਏ ਸਨ। ਸਮੇਂ ਦੀ ਨਾੜੀ ਨੂੰ ਆਪ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਰਖਣ ਵਾਲੇ ਸਨ। ਆਪ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਅਨੇਕਾਂ ਲਹਾਉ ਚੜ੍ਹਾਉ ਹੋਏ, ਅਨੇਕਾਂ ਖਾਨਦਾਨ ਡੁਬੇ, ਪਰ ਆਪ ਹਰ ਇਕ ਅਦਲਾ ਬਦਲੀ ਤੋਂ ਲਾਭ ਉਠਾਉਂਦੇ ਰਹੇ, ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਉਨਤੀ ਕੀਤੀ, ਕਿ ਆਂਢੀ ਗੁਆਂਢੀ ਵੀ ਇਸ ਉਨਤੀ ਨੂੰ ਅਨੁਭਵ ਨਾ ਕਰ ਸਕੇ।

ਆਪ ਦੀ ਦੂਰ ਅੰਦੇਸ਼ੀ ਦੀ ਇਕ ਛੋਟੀ ਜੇਹੀ ਗਲ ਹੈ, ਕਿ ਆਪ ਨੇ ਕਿਸੇ ਤਾਕਤ ਨਾਲ ਕਦੇ ਨਾ ਵਿਗਾੜੀ। ਦਿੱਲੀ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਆਪ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਹੀ ਮੰਨਦੇ ਰਹੇ। ਅਬਦਾਲੀ ਤੇ ਮਰਹੱਟਿਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਆਪ ਨੇ ਹਾਕਮ ਹੀ ਮੰਨਿਆਂ, ਅਤੇ ਜਿਹਨਾਂ ਦੇ ਉਲਟ ਕਦੇ ਤਲਵਾਰ ਨਾ ਚੁਕੀ।

---

*ਭਾਦੋਂ ਵਦੀ ੬ ਸੰਮਤ ੧੮੨੨ ਬਿ:।
੭ ਅਗਸਤ ਸੰਮਤ ੧੭੬੫ ਈ:।
੧੮ ਸਫਰ ੧੧੭੯ ਹਿ:।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਖਾਲਸਾ 'ਦਲ' ਦੇ ਆਪ ਸਦਾ ਹੀ ਸਨੇਹੀ ਰਹੇ, ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਅਕਲ ਨਾਲ ਖਾਲਸਾ ਜੀ ਪਾਸੋਂ ਵਡੇ ਵਡੇ ਕੰਮ ਲਏ । ਇਹ ਆਪ ਦੀ ਹੀ ਚਤੁਰਾਈ ਸੀ, ਕਿ ਆਪੇ ਵਿਚ ਅੱਗ ਬਰੂਦ ਵਾਲਾ ਵੈਰ ਰਖਣ ਵਾਲੀਆਂ ਦੋਹਾਂ ਧਿਰਾਂ ਨਾਲ ਆਪ ਦਾ ਪੂਰਾ ਪੂਰਾ ਰਸੂਖ ਰਿਹਾ; ਸਿੰਘਾਂ ਨਾਲ ਆਪ ਦਾ ਪਿਆਰ ਸੀ, ਤੇ ਹਾਕਮਾਂ ਨਾਲ ਆਪ ਦਾ ਮੇੜ੍ਹੀ ਸੀ ।

ਦੇਸ਼ ਰੋਕਣ ਵਿਚ ਫੂਲਕਿਆਂ ਤੇ ਭਾਈਕਿਆਂ ਦੀ ਇਕ ਸਲਾਹ ਰਹੀ ਹੈ, ਅਤੇ ਇਸ ਜਥੇ ਦੇ ਮੋਹਰੀ ਮਹਾਰਾਜ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰਹੇ ਹਨ । ਭਾਈਕੇ ਤਾਂ ਮੂਲੋਂ ਹੀ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਦੇ ਨਾਲ ਰਹੇ ਹਨ, ਅਤੇ ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਸਰਹੰਦ ਵਲ ਵਧਦੇ ਆਏ ਹਨ, ਤਿਉਂ ਤਿਉਂ ਹੀ ਭਾਈਕੇ ਵੀ ਵਧਦੇ ਆਏ ਹਨ । ਸਨੌਰ ਉਤੇ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਦਾ ਕਬਜ਼ਾ ਹੋ ਗਿਆ, ਅਤੇ ਸਨੌਰ ਦੇ ਸੱਜੇ ਖੱਬੇ ਸਿਧੂਵਾਲ ਤੇ ਅਰਨੌਲੀ ਉਤੇ ਭਾਈਕਿਆਂ ਦਾ । ਚੌਧਰੀਕਿਆਂ ਨੇ ਵੀ ਸ਼ਾਹੀ ਹਾਕਮਾਂ ਨਾਲ ਅਦੇ ਨਾ ਵਗਾੜੀ, ਅਤੇ ਇਹ ਵੀ ਮਹਾਰਾਜ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਪਿਛੇ ਪਿਛੇ ਹੀ ਵਧਦੇ ਆਏ, ਅਤੇ ਸਨੌਰ ਰੋਕੇ ਜਾਣ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਨਾਭੇ ਗਿਰਦੇ ਦਾ ਦੇਸ਼ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਰੋਕ ਲਿਆ । ਰਾਜਾ ਰਾਜਪਤਿ ਸਿੰਘ ਜੀ ਭਰਾਵਾਂ ਨਾਲੋਂ ਖਾਲਸਾ 'ਦਲ' ਦੇ ਵਧੀਕ ਅਨੁਸਾਰੀ ਰਹੇ, ਅਤੇ ਆਪ ਪਿਛਲੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਖਾਲਸਾ 'ਦਲ' ਦੀਆਂ ਮੁਹਿੰਮਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਹਿੱਸਾ ਲੈਂਦੇ ਰਹੇ, ਹਾਲਾਂ ਕਿ ਫੂਲਕਿਆਂ ਤੇ ਭਾਈਕਿਆਂ ਵਿਚ ਹੋਰ ਕਿਸ ਨੇ ਖਾਲਸਾ 'ਦਲ' ਦੀ ਕਿਸੇ ਮੁਹਿੰਮ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਵਿਚ ਸਾਂਝੀਵਾਲ ਹੋਣਾ ਚੰਗਾ ਨਾ ਸਮਝਿਆ। ਅਤੇ ਮਹਾਰਾਜ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤਾਂ ਇਤਨੇ ਸੁਚੇਤ ਸਨ, ਕਿ ਅਖੀਰ ਸਮੇਂ ਤੀਕ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ 'ਚੌਧਰੀ' ਹੀ ਅਖਵਾਉਂਦੇ ਰਹੇ*। ਹਾਲਾਂਕਿ ਹੋਰ ਸਾਰੇ ਸਿੰਘ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ 'ਸਰਦਾਰ' ਅਖਵਾਉਂਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਰਾਜਨੀਤਕ ਭੇਦ ਦੇ ਹੁੰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਵੀ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਦੀ ਸਿਆਣਪ ਨੇ ਫੂਲਕਿਆਂ ਤੇ 'ਦਲ' ਵਿਚ ਅਜੋੜ ਨਾ ਹੋਣ ਦਿਤੀ, ਸਗੋਂ ਦੋਵੇਂ ਧਿਰਾਂ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਵੇਲੇ ਕੁ ਵੇਲੇ ਗੁਪਤ ਜਾਂ ਪ੍ਰਗਟ ਸਹਾਇਤਾ ਦੇਂਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ।

ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਨੇ ਚਿਰਾਂ ਤੋਂ ਇਹ ਧਾਰ ਛਡੀ ਸੀ, ਕਿ ਰਾਜ ਭਾਗ ਦੇ ਮਾਲਕ ਕੰਵਰ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਕਰਨਾ ਹੈ; ਇਸੇ ਕਰ ਕੇ ਆਪ ਨੇ ਕੰਵਰ ਜੀ ਨੂੰ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਆਹਲੂਵਾਲੀਏ ਪਾਸੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਾਇਆ ਸੀ, ਜੋ ਉਸ ਸਮੇਂ ਸਾਰੇ ਪੰਥ ਦੇ ਮੁਖੀਏ ਸਨ। ਮਾਈ ਛੱਤੋ ਜੀ ਨੂੰ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਦੀ ਮਨਸ਼ਾ ਦੀ ਪੂਰੀ ਪੂਰੀ ਖਬਰ ਸੀ, ਇਸੇ ਕਰ ਕੇ ਆਪ ਨੇ ਆਪਣੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਕੰਵਰ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਝਟ ਪਟ ਤਖਤ ਦਾ ਮਾਲਕ ਬਣਾ ਦਿਤਾ, ਅਤੇ ਭਰਾਵਾਂ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਪਰਕਾਰ ਦੀ ਲੜਾਈ ਭੜਾਈ ਨਾ ਹੋਣ ਦਿਤੀ।

---

*ਉਸ ਸਮੇਂ 'ਚੌਧਰੀ' ਤੋਂ ਭਾਵ ਸਰਕਾਰੀ ਹਾਕਮਾਂ ਦਾ ਅਨੁਸਾਰੀ, ਤੇ 'ਸਰਦਾਰ' ਤੋਂ ਭਾਵ ਸਰਕਾਰੀ ਹਾਕਮਾਂ ਦਾ ਵਿਰੋਧੀ, ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਮਹਾਰਾਜ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਰਹਿਣੀ ਅਤਿਅੰਤ ਸਾਦੀ ਸੀ, ਅਤੇ ਆਪ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਵਡੇ ਵਡੇ ਸਿਖ ਸਰਦਾਰਾਂ ਵਾਂਗ ਕੰਬਲੀ ਦੀ ਗਾਤੀ ਮਾਰਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਕੰਬਲੀ ਖਾਲਸਾ ਜੀ ਦਾ ਕੌਮੀ ਕਪੜਾ ਹੋ ਚੁਕਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਖਾਲਸਾ ਜੀ ਦੀ ਰਹਿਣੀ ਐਸੀ ਸਾਦੀ ਸੀ, ਕਿ ਕੇਵਲ ਦੋ ਕੰਬਲੀਆਂ ਨਾਲ ਵਡੀਆਂ ਵਡੀਆਂ ਮੁਹਿੰਮਾਂ ਮਾਰ ਲੈਂਦੇ ਸਨ, ਇਕ ਕੰਬਲੀ ਦੀ ਗਾਤੀ ਮਾਰ ਲੈਂਦੇ, ਅਤੇ ਦੂਜੀ ਕੰਬਲੀ ਤੋਂ ਤਾਹਰੂ ਦਾ ਕੰਮ ਲੈਂਦੇ। ਅਤੇ ਜਦ ਕਿਸੇ ਅਲਾਕੇ ਨੂੰ ਉਗਰਾਹੁੰਦੇ, ਤਾਂ ਹਰ ਇਕ ਪਾਸੋਂ ਇਕ ਇਕ ਕੰਬਲੀ ਦਾ ਮੁਲ ਲੈ ਲੈਂਦੇ। ਇਹ ਉਗਰਾਹੀ ਨੂੰ ਕੰਬਲੀ, ਯਾ 'ਰਾਖੀ' ਆਖਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਕੰਬਲੀ ਦੇ ਪਹਿਰਾਵੇ ਕਰ ਕੇ ਹੀ ਉਸ ਸਮੇਂ ਇਹ ਗੀਤ ਆਮ ਪ੍ਰਚਲਤ ਸੀ:-

ਛੁਰਿਆਂ ਵਾਲੇ ਰਾਜੇ ਕੀਤੇ,
ਮੁਰਗਲਾਂ ਜ਼ਹਿਰ ਪਿਆਲੇ ਪੀਤੇ ॥

ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਆਚਰਨ ਦੇ ਐਤਨੇ ਸ਼ੁਧ ਸਨ, ਕਿ ਆਪ ਨੇ ਆਪਣੀ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਪਰਾਈ ਇਸਤ੍ਰੀ ਵਲ ਬੁਰੀ ਨਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਇਕ ਵਾਰ ਅਨਭੋਲ ਹੀ ਆਪ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਤਰਖਾਨਾ ਦੀ ਅਸ਼ਨਾਨ ਕਰ ਰਹੀ ਲੜਕੀ ਉਤੇ ਪੈ ਗਈ ਸੀ, ਉਸ ਬੀਬੀ ਨੂੰ ਆਪ ਨੇ ਆਪਣੀ ਪੁਤ੍ਰੀ ਕਿਹਾ, ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਸ਼ਾਦੀ ਦਾ ਸਾਰਾ ਖਰਚ ਆਪਣੇ ਪੱਲੇ ਤੋਂ ਦਿਤਾ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਆਪ ਦਾ ਅਤੁੱਟ ਲੰਗਰ ਚਲਦਾ ਸੀ। ਹਰ ਕੋਈ ਆਇਆ ਕਿਆ ਆਪ ਦੇ ਦਰ ਤੋਂ ਵਰੋਸਾਉਂਦਾ। ਅਨੇਕਾਂ ਗਰੀਬ ਬਰਾਹਮਣਾਂ ਦੀਆਂ ਬੀਬੀਆਂ ਨੂੰ ਆਪ ਨੇ ਖਰਚ ਦੇ ਕੇ ਵਿਆਹਿਆ। ਅਤੇ ਆਪਣੀਆਂ ਕਰਨੀਆਂ ਕਰ ਕੇ ਐਸੀ ਸ਼ੋਭਾ ਖਟੀ, ਕਿ ਅਜ ਤੀਕ ਹਰ ਕੋਈ "ਬਾਬਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ" ਦਾ ਨਾਮ ਬੜੀ ਇੱਜ਼ਤ ਤੇ ਸਨਮਾਨ ਨਾਲ ਲੈਂਦਾ ਹੈ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਦੀ ਔਲਾਦ

ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਦੀ ਕੇਵਲ ਇਕ ਹੀ ਰਾਣੀ ਸੀ ਜਿਸ ਤੋਂ ਆਪ ਦੇ ਤਿੰਨ ਲਾਲ ਹੋਏ:-ਭੂਮੀਆਂ ਸਿੰਘ, ਸਰਦੂਲ ਸਿੰਘ ਤੇ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਇਕ ਬੀਬੀ ਪ੍ਰਧਾਨ।

ਕੰਵਰ ਭੂਮੀਆਂ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵਡੇ ਸਨ, ਜੋ ਲਛੂ ਸਿੰਘ ਮਾਨਛਾਹੀਏ ਦੀ ਲੜਕੀ 'ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦੀ' ਨਾਲ ਵਿਆਹੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਆਪ ਦੇ ਘਰ ਇਕੋ ਬੀਬੀ 'ਰਾਜਿੰਦਰ' ਨਾਮੇ ਹੋਈ ਸੀ ਕਿ ਆਪ ਛੋਟੀ ਉਮਰੇ ਹੀ ਸਵਰਗਵਾਸ ਹੋ ਗਏ। ਮਹਾਰਾਜ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਬੀਬੀ ਰਾਜਿੰਦਰ ਨੂੰ ਬੜੇ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਪਾਲਿਆ, ਅਤੇ ਸਮੇਂ ਸਿਰ ਛਜਵਾੜੀਏ ਚੌਧਰੀਆਂ ਦੇ ਘਰ ਵਿਆਹ ਦਿਤਾ।

ਉਸ ਸਮੇਂ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸਾਰੇ ਚੌਧਰੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਛਜਵਾੜੀਏ ਚੌਧਰੀ ਵਧੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਇਹ ਦੋ ਸੌ ਚਾਲੀ ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਮਾਲਕ ਤੇ ਸਾਰੇ ਵਪਾਰ ਦੇ ਅਜਾਰੇਦਾਰ ਸਨ। ਚੌਧਰੀ ਮੇਘ ਰਾਜ ਉਤੇ ਅਦੀਨਾ ਬੇਗ ਬੜਾ ਖ਼ੁਸ਼ ਸੀ, ਇਸੇ ਕਰ ਕੇ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਭਾਕਤ ਵਧਦੀ ਗਈ। ਚੌਧਰੀ ਮੇਘ ਰਾਜ ਦੇ ਦੋ ਪੁਤਰ ਸਨ-ਤਲੋਕ ਚੰਦ ਤੇ ਚੂਹੜ ਮਲ। ਬੀਬੀ ਰਾਜਿੰਦਰ ਦੀ ਸ਼ਾਦੀ ਚੌਧਰੀ ਤਲੋਕ ਚੰਦ ਨਾਲ ਹੋਈ ਸੀ, ਜੋ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਸਾਰੇ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਚੌਧਰੀ ਹੋਏ। ਜਦ ਸੰਮਤ ੧੮੧੫ ਬਿ: ਵਿਚ ਅਦੀਨਾ ਬੇਗ ਮੋਇਆ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਤਾਂ ਮੀਰ ਅਜ਼ੀਜ਼ ਬਖਸ਼ੀ, ਦੀਨਦਾਰ ਚੇਲਾ, ਸ਼ਹਾਬ ਦੀਨ ਬੇਗੋਵਾਲੀਆ ਤੇ ਸਆਦਤ ਯਾਰ ਖਾਂ ਕਾਨੂੰਗੋ ਵਟਾਲਾ ਨੇ ਫਿਕਰ ਕੀਤਾ ਕਿ ਚੌਧਰੀ ਤਲੋਕ ਚੰਦ ਬੜਾ ਤਕੜਾ ਆਦਮੀ ਹੈ ਸਤਾਂ ਸਾਰਾ ਦਵਾਬਾ ਹੀ ਰੋਕ ਲਵੇ, ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਦਾ ਹੁਣੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ । ਸੋ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਹੇ ਮੁਜਬ ਅਲਾ ਦਾਦ ਖਾਂ ਪਠਾਣ ਨੇ ਗੋਲੀ ਮਾਰ ਕੇ ਚੌਧਰੀ ਨੂੰ ਮਾਰ ਦਿਤਾ।

ਚੌਧਰੀ ਤਲੋਕ ਚੰਦ ਦੀਆਂ ਦੋ ਬੀਬੀਆਂ ਸਨ, ਤੇ ਟੇਕ ਚੰਦ ਨਾਮੀਂ ਦੁਧ ਚੁੰਘਦਾ ਇਕ ਬਾਲਕ ਜੋ ਚੌਧਰੀ ਜੀ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਹੀ ਗੁਜ਼ਰ ਗਿਆ। ਬੀਬੀ ਰਾਜਿੰਦਰ ਜੀ ਨੇ ਅੱਧੀ ਚੁਧਰੈਤ ਤਾਂ ਆਪ ਰਖ ਲਈ ਤੇ ਅੱਧੀ ਚੁਧਰੈਤ ਆਪਣੇ ਦਿਉਰ ਚੂਹੜ ਮਲ ਨੂੰ ਦੇ ਕੇ ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਬੜੀ ਸੋਹਣੀ ਹਕੂਮਤ ਕੀਤੀ । ਸੰ: ੧੮੩੫ ਬਿ: ਵਿਚ ਜਦ ਮਹਾਰਾਜਾ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਸਰਦਾਰ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਸਿਆਲਬੀਏ ਨਾਲ ਲੜਾਈ ਲਗੀ, ਤਾਂ ਬੀਬੀ ਜੀ ਨੇ ਸਰਦਾਰ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਦਾ ਦਵਾਬੇ ਦਾ ਸਾਰਾ ਅਲਾਕਾ ਸਰ ਕਰ ਲਿਆ, ਅਤੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਆਪਣੀ ਤਿੰਨ ਹਜ਼ਾਰ ਫੌਜ ਰਣਭੂਮੀ ਵਲ ਘੱਲੀ।

ਸੰਮਤ ੧੮੪੧ ਬਿ: ਵਿਚ ਜਦ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਜੇ ਛੋਟੇ ਸਨ, ਅਤੇ ਰਿਆਸਤ ਦੇ ਅਹਿਲਕਾਰ ਆਕੀ ਹੋ ਰਹੇ ਸਨ ਤੇ ਗਵਾਂਢੀ ਸਰਦਾਰ ਪਟਿਆਲੇ ਦਾ ਅਲਾਕਾ ਦਬੀ ਜਾਂਦੇ ਸਨ, ਤਾਂ ਬੀਬੀ ਜੀ ਨੇ ਫਗਵਾੜਿਓਂ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਆ ਕੇ ਰਿਆਸਤ ਦਾ ਬੜਾ ਸੋਹਣਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤਾ, ਅਤੇ ਖੁਸੇ ਹੋਏ ਸਾਰੇ ਅਲਾਕੇ ਵਾਪਸ ਕਰਵਾ ਲਏ।

ਓਰ ਸੰਮਤ ੧੮੪੬ ਬਿਃ ਵਿਚ ਜਦ ਮਰਹੱਟੇ ਪਟਿਆਲੇ ਉਤੇ ਚੜ੍ਹ ਆਏ, ਅਤੇ ਦੀਵਾਨ ਨਾਨੂ ਮੱਲ ਲੁਣ ਹਰਾਮੀ ਹੋ ਗਿਆ, ਤਾਂ ਬੀਬੀ ਜੀ ਨੇ ਉਸ ਵੇਲੇ ਨੂੰ ਬੜੀ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਜਿਠਿਆ, ਅਤੇ ਅੰਤ ਨੂੰ ਉਸੇ ਸਾਲ ਪਟਿਆਲੇ ਸਵਰਗਵਾਸ ਹੋ ਗਏ।*

ਆਪ ਦੀ ਵਡੀ ਬੀਬੀ ਰਿਆੜਕੀ ਦੇ ਰੰਧਾਵੇ ਚੌਧਰੀਆਂ ਦੇ ਲੜਕੇ ਸ: ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਵਿਆਹੀ ਹੋਈ ਸੀ, ਜਿਸ ਦਾ ਪੁਤਰ ਸ: ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਨੂੰ ਬੀਬੀ ਰਾਜਿੰਦਰ ਜੀ ਨੇ ਛੋਟੀ ਉਮਰੋਂ ਹੀ ਬੜੇ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਪਾਲਿਆ, ਅਤੇ ਸਦਾ ਹੀ ਆਪਣੇ ਪਾਸ ਹੀ ਰਖਦੇ ਰਹੇ, ਬਲਕਿ ਆਪਣੀ ਸਾਰੀ ਜਾਇਦਾਦ ਉਸ ਦੇ ਸਪੁਰਦ ਕਰ ਦਿਤੀ। ਜਦ ਬੀਬੀ ਜੀ ਪਟਿਆਲੇ ਸਵਰਗਵਾਸ ਹੋ ਗਏ, ਤਾਂ ਇਸ ਤੋਂ ਛੇ ਮਹੀਨੇ ਮਗਰੋਂ ਚੌਧਰੀ ਚੂਰੜ ਮਲ, ਸ: ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਕੈਦ ਕਰਨ ਲਈ ਵੀਹ ਤੀਹ ਆਦਮੀ ਲੈ ਕੇ ਦੀਵਾਨ ਖਾਨੇ ਵਿਚ ਜਾ ਵੜਿਆ। ਇਸ ਚਾਲ ਦਾ ਪਤਾ ਸ: ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਵੀ ਲਗ ਚੁਕਾ ਸੀ, ਸੋ ਉਸੇ ਵੇਲੇ

---

*"ਐਹਵਾਲ ਖਾਨਦਾਨ ਸਰਕਾਰ ਪਟਿਆਲਾ" ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ, ਕਿ ਮਹਾਰਾਜ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਬੀਬੀ ਜੀ ਨੂੰ ੨੭ ਪਿੰਡ ਜਗੀਰ ਵਿਚ ਦਿਤੇ ਹੋਏ ਸਨ, ਇਹ ਗਲ ਅਸ਼ੁੱਧ ਹੈ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਤਲਵਾਰ ਚਲ ਪਈ, ਅਤੇ ਚੌਧਰੀ ਚੂਹੜ ਮਲ ਦੀ ਤਲਵਾਰ ਨਾਲ ਸਃ ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਉਚੇ ਹੀ ਰੁਜ਼ਰ ਰਿਆ। ਆਪ ਦਾ ਇਕ ਲੜਕਾ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਨਾਮੇ ਸੀ ਜੋ ਮਹਾਰਾਜ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਵੇਲੇ ਜੀਉਂਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਦਾ ਕੁਝ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਲਗ ਸਕਿਆ*।

ਬੀਬੀ ਰਾਜਿੰਦਰ ਜੀ ਦੀ ਛੋਟੀ ਬੀਬੀ ਦਾ ਨਾਤਾ ਪਹਿਲਾ ਚੁਭਾਲੀਏ ਚੌਧਰੀਆਂ ਦੇ ਥਿਆ, ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ੧੦੫ ਪਿੰਡਾਂ ਦੀ ਹੈਂਕੜ ਵਿਚ ਇਹ ਕਹਿਕੇ ਨਾਤਾ ਮੋੜ ਦਿਤਾ, ਕਿ ਵਿਧਵਾ ਚੌਧਰਾਣੀ ਨੂੰ ਰੋਜ਼ ਰੋਜ਼ ਦੀਆਂ ਮੁਹਿੰਮਾਂ ਪੈਣੀਆਂ ਹਨ, ਅਸੀਂ ਜੋਗੀ ਦੂਰ ਦੀਆਂ ਮੁਹਿੰਮਾਂ ਕੀਕੂੰ ਪੂਰੀਆਂ ਕਰਿਆ ਕਰਾਂਗੇ। ਫਿਰ ਇਸੇ ਬੀਬੀ ਦਾ ਨਾਤਾ ਨੁਸ਼ਹਿਰੇ ਦੇ ਪਨੂੰ ਚੌਧਰੀਆਂ ਦੇ ਹੋਇਆ† ਜੋ ੩੫ ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਮਾਲਕ ਸਨ। ਇਸ ਬੀਬੀ ਦੇ ਕੋਈ ਔਲਾਦ ਨਹੀਂ ਹੋਈ ਸੀ‡।

ਕੰਵਰ ਸਰਦੂਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਸ਼ਾਦੀ ਚੌਧਰੀ ਸੂਰਜ ਮਲ ਭਿੱਖੀ ਵਾਲੇ ਦੀ ਲੜਕੀ ਮਾਈ ਹੁਕਮਾਂ ਜੀ ਨਾਲ ਹੋਈ ਸੀ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਕੰਵਰ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪੈਦਾ ਹੋਏ।

---

*ਕੈਫੀਅਤ ਰਵਾਜ ਸਰਦਾਰਨ-ਏ-ਮਾਲਵਾ।

†ਤਵਾਰੀਖ ਪੰਜਾਬ, ਕ੍ਰਿਤ ਬੂਟੇ ਸ਼ਾਹ।

‡ਬੀਬੀ ਰਾਜਿੰਦਰ ਜੀ ਦੇ ਸਵਿਸਥਾਰ ਹਾਲਾਂ ਲਈ ਵੇਖੋ-ਪਟਿਆਲੇ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਬੀਬੀਆਂ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਦੂਸਰੀ ਸ਼ਾਦੀ ਸਃ ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਵਿਧਵਾ ਸਰਦਾਰਨੀ ਮਾਈ ਰੇਸਾਂ ਨਾਲ ਹੋਈ ਸੀ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਕੰਵਰ ਹਿੰਮਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪੈਦਾ ਹੋਏ।

ਮਾਈ ਹੁਕਮਾਂ ਜੀ ਸੰਮਤ ੧੯੪੧ ਬਿਃ ਵਿਚ ਮੂਲੇ ਪੁਰ ਦੀਵਾਨ ਨਾਨੂ ਮਲ ਨੂੰ ਵੇਖਣ ਗਏ ਸਨ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਕਿਸੇ ਸਿਪਾਹੀ ਨੇ ਜ਼ਖਮੀ ਕਰ ਦਿਤਾ ਸੀ। ਜਦ ਆਪ ਨੇ ਦੀਵਾਨ ਨੂੰ ਲਹੂ ਲੁਹਾਨ ਹੋਇਆ ਵੇਖਿਆ, ਤਾਂ ਉਸ ਵੇਲੇ ਆਪ ਨੂੰ ਗਸ਼ੀ ਆ ਗਈ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਅਗਲੇ ਹੀ ਦਿਨ ਆਪ ਸਵਰਗਵਾਸ ਹੋ ਗਏ। ਆਪ ਦੀ ਜਗੀਰ ਵਿਚ ੩੨ ਪਿੰਡ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਾਲਾਨਾ ਆਮਦਨੀ ੧੬੧੦੦) ਰੁਪਿਆ ਹੁੰਦੀ ਸੀ* ।।

ਮਾਈ ਰੇਸਾਂ ਜੀ ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਕੰਵਰ ਹਿੰਮਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਨਾਲ ਰਹਿੰਦੇ ਰਹੇ, ਪਰ ਜਦ ਕੰਵਰ ਜੀ ਸਵਰਗਵਾਸ ਹੋ ਗਏ, ਤਾਂ ਮਾਈ ਜੀ ਨੂੰ ਹੰਡਿਆਇਆ, ਗੰਜਾ ਧਨੌਲਾ, ਖੁਡੀ ਤੇ ਰੱਲਾ, ਅਤੇ ਚਾਰ† ਪਿੰਡ ਪਦਾਧ ਵਿਚ ਜਗੀਰ ਵਜੋਂ ਦਿਤੇ ਗਏ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਾਲਾਨਾ ਮਾਮਲਾ ੯੨੦੦) ਹੁੰਦਾ ਸੀ* । ਇਹ ਜਗੀਰ ਆਪ ਆਪਣੇ ਸਵਰਗਵਾਸ ਹੋਣ ਦੇ ਸਮੇਂ ੧੮੪੨ ਬਿਃ ਤੀਕ ਖਾਂਦੇ ਰਹੇ।

ਕੰਵਰ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਭ ਤੋਂ ਛੋਟੇ ਸਨ। ਆਪ ਰੋੜੀ ਪਿੰਡ ਦੇ ਚੌਧਰੀ ਕੇਵਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਲੜਕੀ ਮਾਈ ਭਾਗਾਂ

---

*'ਕੈਫੀਅਤ ਜਾਗੀਰਾਤ ਮਾਈ ਸਾਹਿਬਾਨ।'

†ਮਾਂਝ, ਝੁਨੇਰੀ, ਜੱਸੋ, ਮਾਜਰਾ ਤੇ ਅਚਲ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਨਾਲ ਵਿਆਹੇ ਹੋਏ ਸਨ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਆਪ ਦੇ ਇਕ ਲੜਕਾ ਹੋਇਆ, ਜੋ ਦੋ ਕੁ ਸਾਲ ਦਾ ਹੋ ਕੇ ਸਵਰਗਵਾਸ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਆਪ ਦੇ ਕੋਈ ਉਲਾਦ ਨਾ ਹੋਈ, ਤੇ ਮਾਈ ਭਾਗਾਂ ਜੀ ਆਪਣਾ ਜਤ ਸਤ ਰਖ ਕੇ ਅਖੀਰ ਵੇਲੇ ਤੀਕ ਕਰਤਾਰ ਦੇ ਭਜਨ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਦਿਨ ਬਤੀਤ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਮਹਾਰਾਜ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵਲੋਂ ਆਪ ਨੂੰ ਚਾਰ ਪਿੰਡ ਜਗੀਰ ਵਿਚ ਮਿਲੇ ਸਨ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਾਲਾਨਾ ਆਮਦਨ ੩੬੦੦) ਹੁੰਦੀ ਸੀ*।

ਕੰਵਰ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬੜੇ ਸੂਰਮੇ ਸਨ, ਅਤੇ ਆਪ ਦੇ ਤਹਿਤ ਵੀ ਸਃ ਗੁਰਦਾਸ ਸਿੰਘ ਸੋਖੋਂ, ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਸਿੰਘ ਢਿਲੋਂ, ਤੇ ਸਃ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਗੁਜਰ ਜਿਹੇ ਬੜੇ ਬੜੇ ਸੂਰਮੇ ਸਨ। ਆਪ ਭੱਟੀਆਂ ਵਲ ਆਪਣਾ ਮੋਰਚਾ ਲਾਈ ਰਖਦੇ ਸਨ, ਅਤੇ ਆਪ ਨੇ ਹੀ ਹਿੰਮਤ ਕਰ ਕੇ ਮੁਲਕ ਤੇ ਦੋਹਾਣੇ ਉਤੇ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਦੀ ਹਕੂਮਤ ਕੈਮ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਜਿੱਤਾਂ ਕਰ ਕੇ ਆਪ ਕੰਵਰ ਸਰਦੂਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਤਾਨਾ ਦਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ; ਜਿਸ ਕਰ ਕੇ ਦੋਹਾਂ ਭਾਈਆਂ ਵਿਚ ਅਜੇਤ ਹੋ ਗਈ। ਮਹਾਰਾਜ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਇਹ

---

*'ਐਹਵਾਲ ਖਾਨਦਾਨ ਸਰਕਾਰ ਪਟਿਆਲਾ', ਵਿਚ ੨੨ ਪਿੰਡ ਲਿਖੇ ਹਨ, ਜੋ ਠੀਕ ਨਹੀਂ। 'ਕੈਫੀਅਤ ਜਾਗੀਰਾਤ ਮਾਈ ਸਾਹਿਬਾਨ, ਅਨੁਸਾਰ ਉਹ ਪਿੰਡ ਇਹ ਹਨ ਃ-ਫਰਵਾਹੀ, ਮੰਡਵੀ, ਉਭਵਾਲੀ, ਛੋਟਾ ਬਠਾਲ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਝਗੜਾ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਬੇੜ ਦਿਤਾ, ਕਿ ਕੰਵਰ ਸਰਦੂਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਠੀਕਰੀ ਦਾ ਤਅਲਕਾ ਦੇ ਦਿਤਾ, ਅਤੇ ਕੰਵਰ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਮੁਲਕ ਦਾ ।* ਅੰਤ ਦੋਵੇਂ ਕੰਵਰ ਸਾਹਿਬਾਨ ਇਕ ਇਕ ਸਾਲ ਦੀ ਵਿਥ ਉਤੇ ਸੰਮਤ ੧੮੧੩ ਤੇ ੧੮੧੪ ਬਿ: ਵਿਚ ਸਵਰਗਵਾਸ ਹੋ ਗਏ । 1756—1757 A.D.

ਬੀਬੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਾਦੀ ਭਾਈ ਰਾਮ ਕੌਰ ਜੀ ਦੇ ਸਪੁਤਰ ਭਾਈ ਮੋਹਰ ਸਿੰਘ ਜੀ (ਰਮਦਾਸ) ਨਾਲ ਹੋਈ ਸੀ, ਜੋ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਸੰਤਾਨ ਵਿਚੋਂ, ਤੇ ਇਸ ਸਮੇਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਪਿੰਡਾਂ ਤੇ ਰਾਜ ਭਾਗ ਦੇ ਮਾਲਕ ਸਨ । ਇਹ ਨਾਤਾ ਆਪ ਦੀ ਭੂਆ ਛੱਤੋ ਜੀ ਨੇ ਕਰਾਇਆ ਸੀ ।

ਬੀਬੀ ਜੀ ਦਾ ਇਕੋ ਲੜਕਾ ਰੂਪ ਸਿੰਘ ਨਾਮੇ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਜੋ ਛੋਟੀ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਹੀ ਸਵਰਗਵਾਸ ਹੋ ਗਿਆ† । ਬੀਬੀ ਜੀ ਰਾਮਦਾਸ ਪਿੰਡ ਬਹੁਤ ਚਿਰ ਨਹੀਂ ਰਹੇ, ਕਿਉਂ ਜੁ ਆਪ ਦੀ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਜੀ ਨਾਲ ਅਣ ਬਣ ਹੋ ਗਈ ਸੀ, ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਦੋ ਹੋਰ ਸ਼ਾਦੀਆਂ ਕਰਵਾ ਲਈਆਂ ਸਨ । ਬੀਬੀ ਜੀ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਮਹਾਰਾਜ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਾਸ ਬਰਨਾਲੇ ਹੀ ਰਹਿੰਦੇ ਰਹੇ, ਅਤੇ ਸਾਰੀ ਅਵਸਥਾ ਭਜਨ ਪਾਠ ਵਿਚ ਬਤੀਤ ਕਰ ਦਿਤੀ ।

---

* ਐਹਵਾਲ ਖਾਨਦਾਨ ਸਰਕਾਰ ਪਟਿਆਲਾ ।

†'ਕੈਫੀਅਤ ਰਵਾਜ ਸਰਦਾਰਾਨ-ਏ-ਮਾਵਲਾ' ਵਿਚ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਬਾਬਤ ਲਿਖਦਾ ਹੈ : ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਦੂਜੀ ਮਾਈ ਦਾ ਪੁਤਰ ਸੀ । ਵੇਖੋ ਜਨਮ ਸਾਖੀ ਬੁਢਾ ਜੀ ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸੰਮਤ ੧੮੧੩ ਬਿ: ਵਿਚ ਭਾਈ ਸੋਹਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੁਜਰ ਰਾਏ, ਤੇ ਬੀਬੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਜੀ ਨੇ ਭਾਈ ਹੇਮ ਰਾਜ ਜੀ ਬੀਲ੍ਹੇ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ, ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣਾ ਇਕ ਪੁਤਰ ਸਾਨੂੰ ਦੇ ਦੇਵੋ, ਅਸੀਂ ਰਾਮਦਾਸ ਨੂੰ ਜਾਣਾ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਉੱਤਰ ਦਿਤਾ, ਕਿ ਐਵੇਂ ਕੋਈ ਛਸਾਦ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ, ਤੇ ਮੇਰਾ ਪੁਤਰ ਮਾਰਿਆ ਜਾਵੇਗਾ। ਬੀਬੀ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ, ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਸਮਝ ਲਵੋ, ਕਿ ਸਤ ਪੁਤਰ ਨਹੀਂ, ਛੇ ਹੀ ਹਨ। ਸੋ ਭਾਈ ਹੇਮ ਰਾਜ ਜੀ ਨੇ (ਜੋ ਨਿਸ਼ਤੇ ਵਿਚ ਬੀਬੀ ਜੀ ਦੇ ਭਾਈ ਹੀ ਲਗਦੇ ਸਨ) ਆਪਣਾ ਵਡਾ ਪੁਤਰ ਦੀਵਾਨ ਸਿੰਘ ਬੀਬੀ ਜੀ ਦੇ ਨਾਲ ਕਰ ਦਿਤਾ, ਜੋ ਉਥੇ ਇਕ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਕਾਕਾ ਦੀਵਾਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਉਮਰ ਵੀਹ ਕੁ ਸਾਲ ਦੀ ਸੀ, ਅਤੇ ਆਪ ਦੇ ਲੜਕੇ ਕੋਇਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪੈਦਾ ਹੋਣ ਦੀ ਖਬਰ ਆਪ ਨੂੰ ਰਾਮਦਾਸ ਪਿੰਡ ਹੀ ਪੁਜੀ ਸੀ।

ਸੰਮਤ ੧੮੩੦ ਬਿ: ਵਿਚ ਸਰਦਾਰ ਚੂਹੜ ਸਿੰਘ ਜੀ ਭੁਚੈੜੀਏ ਨੇ ਜਦ ਰਾਮਗੜ੍ਹ ਨੂੰ ਆਬਾਦ ਕਰਨਾ ਚਾਹਿਆ, ਤਾਂ ਹਿੰਮਤ ਪੁਰ ਦਾ ਮੀਆਂ ਨੌਧਾ, ਧਾਲੀਵਾਲ, ਜੋ ਉਸ ਸਮੇਂ ਬੜੇ ਜ਼ੋਰਾਂ ਉਤੇ ਸੀ, ਉਹ ਰਾਮਗੜ੍ਹ ਵਸਣ ਨਹੀਂ ਦੇਂਦਾ ਸੀ। 'ਹਿੰਮਤਪੁਰ' ਤੇ 'ਵਧਨੀ' ਵਿਚ ਮੀਆਂ ਨੌਧੇ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਸਨ, ਅਤੇ ਧਾਲੀਵਾਲਾਂ ਦਾ ਸਾਰਾ ਤੱਪਾ ਉਸ ਦੇ ਪਿਛੇ ਸੀ। ਸੋ ਭੁਚੈੜੀਆਂ ਤੇ ਧਾਲੀਵਾਲਾਂ ਦੀਆਂ ਆਪੋ ਵਿਚ ਲੜਾਈਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਹੀ ਲੜਾਈਆਂ ਵਿਚ ਇਕ ਵਾਰ ਕੋਇਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਇਸ ਦਾ ਚਾਚਾ ਸੁਖਦਾਸ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸਿੰਘ ਮਾਰੇ ਗਏ, ਜਦ ਕਿ ਕੋਇਰ ਸਿੰਘ ਅਜੇ ਢੀਹ ਕੁ ਵਰ੍ਹੇ ਦਾ ਹੀ ਗਭਰੂ ਸੀ। ਪਰਚਾਉਣ ਲਈ ਜਦ ਬੀਬੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਜੀ "ਬੀਲੇ" ਗਏ ਤਾਂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਸਰਦਾਰ ਚੂਹੜ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵੀ ਉਥੇ ਹੀ ਸਨ। ਬੀਬੀ ਜੀ ਨੇ ਗੁਸੇ ਨਾਲ ਕਿਹਾ ਕਿ ਦੋ ਲੜਕੇ ਤਾਂ ਮਰਵਾ ਦਿਤੇ ਹਨ, ਫਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਉਲਾਦ ਨੂੰ ਵੀ ਕੁਝ ਦਿਤਾ ਹੈ? ਸਰਦਾਰ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ, ਕਿ ਮੈਂ ਤਾਂ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਉਲਾਦ ਨੂੰ ਚਾਲੀ ਹਲ ਦੀ ਜ਼ਮੀਨ ਦੇ ਦਿਤੀ ਹੈ, ਪਰ ਆਪ ਨੇ ਵੀ ਤਾਂ ਦੀਵਾਨ ਸਿੰਘ ਮਰਵਾ ਦਿਤਾ ਸੀ, ਆਪ ਨੇ ਹੁਣ ਠੀਕ ਕੀ ਕੀਤਾ ਹੈ? ਬੀਬੀ ਜੀ ਨੇ ਉਤਰ ਦਿਤਾ ਕਿ ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਇਲਾਕਾ ਦੇ ਜਾਵਾਂਗੇ।

ਸੋ ਬੀਲੇ ਤੋਂ ਮੁੜਦੇ ਹੋਏ ਬੀਬੀ ਜੀ ਕੋਇਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਦੋਹਾਂ ਪੁਤਰਾਂ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਤੇ ਛਤਹਿ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਲੈ ਆਏ, ਤੇ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਭਾਈ ਬਰਨਾਲੇ ਹੀ ਰਹਿੰਦੇ ਰਹੇ। ਅਤੇ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਜੈਤੋ ਵਾਲਾ ਵਿਆਹ ਬੀਬੀ ਪਰਧਾਨ ਜੀ ਨੇ ਕਰਵਾਇਆ ਸੀ। ਜਦ ਦੋਵੇਂ ਭਾਈ ਸਿਆਣੇ ਹੋਏ, ਤਾਂ ਬਰਨਾਲੇ ਰਹਿਣਾ ਚੰਗਾ ਨਾ ਸਮਝ ਕੇ ਇਹ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਬੀਲੇ ਚਲੇ ਗਏ। ਜਿਸ ਸਮੇਂ ਬੀਬੀ ਜੀ ਸਵਰਗਵਾਸ ਹੋਣ ਲਗੇ, ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਯਾਦ ਕੀਤਾ, ਪਰ ਇਹ ਵੇਲੇ ਸਿਰ ਨਾ ਅਪੜ ਸਕੇ, ਇਸ ਲਈ ਜਾਇਦਾਦ ਵਿਚੋਂ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕੁਝ ਨਾ ਮਿਲ ਸਕਿਆ।

ਬੀਬੀ ਜੀ ਬੜੇ ਉਦਾਰ ਆਤਮਾ ਸਨ। ਬਰਨਾਲੇ ਵਾਲਾ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸੰਤ ਗਾਂਧਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਡੇਰਾ ਆਪ ਦੀ ਉਦਾਰਤਾ ਦੀ ਜੀਉਂਦੀ ਜਾਗਦੀ ਨਸ਼ਾਨੀ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਜੀ ਵਿਚ ਆਪ ਨੇ ਮਲਵਈ ਬੁੰਗਾ ਤੇ ਇਕ ਹਵੇਲੀ ਬਣਵਾ ਕੇ ਸੰਤ ਠਿਕਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਸੌਂਪ ਦਿਤੀ ਸੀ ਜੋ ਹੁਣ ਤੀਕ ਕੈਮ ਹੈ। ਆਪ ਦੀ ਮੋਹਰ ਵਿਚ "ਅਕਾਲ ਸਹਾਇ, ਮੋਹਰ ਸਿੰਘ" ਦੀ ਥਾਂ (ਜਿਹਾ ਕਿ ਓਦੋਂ ਰਵਾਜ ਸੀ) "ਸਤਿ ਗੁਰ ਸਿਮਰੇ ਸੋ ਪਰਧਾਨ" ਉੱਕਰਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਆਪ ਨੂੰ ਮਹਾਰਾਜ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵਲੋਂ ਕਈ* ਪਿੰਡ ਮਿਲੇ ਹੋਏ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਮਦਨ ਆਪ ਧਰਮ ਅਰਥ ਹੀ ਖਰਚ ਕਰ ਦਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ।

ਸੰਮਤ ੧੮੪੯ ਬਿਃ ਵਿਚ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬਾਂਗਰ ਦਾ ਦੌਰਾ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ, ਕਿ ਪਿੰਡ ਧਰੌਦੀ ਦੇ ਮੁਕਾਮ ਆਪ ਪਾਸ ਖਬਰ ਅਪੜੀ, ਕਿ ਬੀਬੀ ਪਰਧਾਨ ਜੀ ਸੇਖੇ ਪਿੰਡ ਸਵਰਗਵਾਸ ਹੋ ਗਏ ਹਨ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਉਸੇ ਵੇਲੇ 'ਸੇਖੋ' ਆਏ, ਅਤੇ ਬੀਬੀ ਜੀ ਦੇ ਮੁਸੱਦੀ ਕਰਮ ਚੰਦ ਪਾਸੋਂ ਸਾਰਾ ਅਸਬਾਬ ਨਕਦੀ ਤੇ ਦਾਣਾਂ ਲੈ ਕੇ ਸਰਕਾਰੇ ਜ਼ਬਤ ਕਰ ਲਿਆ। ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸਾਰਾ ਮਾਲ ਤਿੰਨ ਲੱਖ ਰੁਪੈ ਦਾ ਨਿਕਲਿਆ ਸੀ†।

---

*ਐਹਵਾਲ ਖਾਨਦਾਨ ਸਰਕਾਰ ਪਟਿਆਲਾ ਵਿਚ ੨੪ ਪਿੰਡ ਦਿਤੇ ਲਿਖੇ ਹਨ ਜੋ ਭੁਲ ਹੈ।

†"ਤਵਾਰੀਖ ਖਾਨਦਾਨ ਰਾਜਾ-ਹਾਏ ਫੂਲਕੀਆਂ।" ਬੀਬੀ ਪਰਧਾਨ ਜੀ ਦੇ ਸਵਿਸਥਾਰ ਹਾਲ ਲਈ ਵੇਖੋ-ਪਟਿਆਲੇ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਬੀਬੀਆਂ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਮਾਈ ਛੱਤੋ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਅਠ ਸਾਲ ਤੀਕ ਜੀਉਂਦੇ ਰਹੇ। ਇਹ ਆਪ ਦੇ ਹੀ ਜਤਨ ਦਾ ਸਿੱਟਾ ਸੀ ਕਿ ਮਹਾਰਾਜਾ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਲੜਾਈ ਭੜਾਈ ਦੇ ਰਾਜ ਗੱਦੀ ਮਿਲ ਗਈ। ਮਾਈ ਜੀ ਦਾ ਮਹਾਰਾਜ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਲ ਬੜਾ ਮੋਹ ਪਿਆਰ ਸੀ, ਪਰ ਜਦ ਇਕ ਵਾਰ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਮਾਈ ਜੀ ਦੀ ਮਰਜ਼ੀ ਦੇ ਉਲਟ ਬਦੋਬਦੀ ਕੋਠਾ ਪਾੜ ਕੇ ਖਜ਼ਾਨਾ ਕਢ ਲਿਆ, ਤਾਂ ਆਪ ਗੁਸੇ ਹੋ ਕੇ ਆਪਣੇ ਭਤੀਜੇ ਸਰਦਾਰ ਗੁਰਦਾਸ ਸਿੰਘ ਕਾਲੇਕੇ ਨੂੰ ਕੰਵਰ ਹਿੰਮਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਹਮੈਤ ਉਤੇ ਖੜਾ ਕਰ ਦਿਤਾ, ਜਿਸ ਕਰ ਕੇ ਕੰਵਰ ਜੀ ਪਟਿਆਲੇ ਉਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਕੇ ਆਕੀ ਹੋ ਬੈਠੇ। ਪਰ ਅੰਤ ਨੂੰ ਆਪੋ ਵਿਚ ਸੁਲ੍ਹਾ ਹੋ ਗਈ।

ਅਗਲੇ ਸਾਲ ਸੰਮਤ ੧੮੩੦ ਬਿ: ਵਿਚ ਮਾਈ ਛੱਤੋ ਜੀ ਸਵਰਗਵਾਸ ਹੋ ਗਏ, ਅਤੇ ਇਸ ਸਮੇਂ ਮਹਾਰਾਜਾ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਆਪ ਦੇ ਨਵਿੱਤ ਦੇ ਲੱਖ ਰੁਪਯਾ ਸੰਤਾਂ ਤੇ ਮੁਥਾਜਾਂ ਵਿਚ ਵੰਡਿਆ। ਆਪ ਨੂੰ ਮਹਾਰਾਜ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵਲੋਂ ਬਹਤ ਸਾਰੇ ਪਿੰਡ ਜਗੀਰ ਵਿਚ ਮਿਲੇ ਹੋਏ ਸਨ*।

---

*"ਐਹਵਾਲ ਖਾਨਦਾਨ ਸਰਕਾਰ ਪਟਿਆਲਾ" ਵਿਚ ਪਿੰਡਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਤੀਹ ਲਿਖੀ ਹੈ ਜੋ ਭੁਲ ਜਾਪਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤਵਾਰੀਖ ਦੇ ਕਰਤਾ ਦੀਵਾਨ ਗੋਪਾਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਸੇ ਖਾਸ ਮਤਲਬ ਲਈ ਇਹ ਭੁਲਾਂ ਆਪਣੀ ਤਵਾਰੀਖ ਵਿਚ ਰਖੀਆਂ ਸਨ। ਜਿਸ ਨੂੰ ਪਟਿਆਲਾ ਰਾਜ ਦਾ ਹਰ ਇਕ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣਦਾ ਹੈ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਅੰਤਕਾ

ਨੰ: ੧

ਖਲੀਫਾ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਪਣੀ ਰਚਤ "ਤਵਾਰੀਖ ਪਟਿਆਲਾ" ਵਿਚ ਮਹਾਰਾਜ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਜੋ ਹਾਲ ਲਿਖੇ ਹਨ, ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਤਵਾਰੀਖਾਂ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਲਏ ਜਾਪਦੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹਾਲ ਭੂਮਕਾ ਦੇ ਨੰ: ੭, ੮ ਤੇ ੯ ਵਿਚ ਦਸ ਆਇਆ ਹਾਂ। ਇਸ ਕਰ ਕੇ ਜਿਥੇ ਜਿਥੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਵਾਰੀਖਾਂ ਵਿਚ ਕੋਈ ਭੁਲ ਹੋ ਗਈ ਸੀ, ਉਥੇ ਉਥੇ ਹੀ ਖਲੀਫਾ ਸਾਹਿਬ ਪਾਸੋਂ ਵੀ ਭੁਲ ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਆਪ ਨੇ "ਤਜ਼ਕਰਾ ਖਾਨਦਾਨ ਮਹਾਰਾਜਾ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਮਹਿੰਦਰ ਬਹਾਦਰ" ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਮਹਾਰਾਜ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਹਾਲ ਲਿਖੇ ਹਨ, ਅਤੇ "ਤਵਾਰੀਖ ਖਾਨਦਾਨ ਰਾਜਾਹਾਏ ਫੂਲਕਿਆਂ" ਤੇ "ਅਹਵਾਲ ਖਾਨਦਾਨ ਸਰਕਾਰ ਪਟਿਆਲਾ" ਤੋਂ ਵੀ ਕਿਤੇ ਕਿਤੇ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਹੈ। ਹੇਠਾਂ ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਗੱਲਾਂ ਦਾ ਵਰਨਣ ਕਰਦਾ ਹਾਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਮੈਂ ਖਲੀਫਾ ਸਾਹਿਬ ਨਾਲੋਂ ਅਡ ਸੰਮਤੀ ਰਖਦਾ ਹਾਂ।—

(ੳ) "ਤਜ਼ਕਰਾ ਖਾਨਦਾਨ ਮਹਾਰਾਜਾ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ" ਵਿਚ ਮੰਨਿਆ ਹੈ ਕਿ ਮਹਾਰਾਜ ਆਲਾ ਸਿੰਘ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਜੀ ਸੰਮਤ ੧੭੫੨ ਬਿ: ਵਿਚ ਪੈਦਾ ਹੋਏ, ਅਤੇ ੭੦ ਸਾਲ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਭੋਗ ਕੇ ਸੰਮਤ ੧੮੨੨ ਬਿ: ਵਿਚ ਸਵਰਗ-ਵਾਸ ਹੋ ਗਏ। ਨਾਲ ਹੀ ਇਹ ਵੀ ਮੰਨਿਆ ਹੈ, ਕਿ ਸਰਦਾਰ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸੰਮਤ ੧੭੭੧ ਬਿ: ਵਿਚ ਸੁਰਗਵਾਸ ਹੋਏ, ਅਤੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਮਹਾਰਾਜ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ੨੩ ਸਾਲ ਦੀ ਸੀ। ਏਹੋ ਗਲਾਂ ਖਲੀਫਾਂ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਗਰੀਫਛ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਮੰਠੀਆਂ ਹਨ।

ਪਰ ਜੇ ਕਰ ਸਰਦਾਰ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਸੁਰਗਵਾਸ ਹੋਣ ਵੇਲੇ ਮਹਾਰਾਜ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ੨੩ ਸਾਲ ਦੀ ਮੰਨੀ ਜਾਵੇ, ਤਾਂ ਆਪ ਦੀ ਪੈਦਾਇਸ਼ ਦਾ ਸਾਲ ਸੰਮਤ ੧੭੪੮ ਬਿ: ਬਣਦਾ ਹੈ; ਅਤੇ ਜੇਕਰ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਦੀ ਕੁਲ ਅਵਸਥਾ ੭੦ ਸਾਲ ਦੀ ਮੰਨੀ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਪੈਦਾਇਸ਼ ਦਾ ਸਾਲ ਸੰਮਤ ੧੭੫੨ ਬਿ: ਬਣਦਾ ਹੈ। "ਤਜ਼ਕਰਾ" ਦੇ ਲੇਖਕ ਨੇ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਗੱਲਾਂ ਮੰਠੀਆਂ ਹਨ, ਜੋ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀਆਂ।

ਹੁਣ ਵੇਖਣਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਦੀ ਪੈਦਾਇਸ਼ ਦਾ ਸਾਲ ਸੰਮਤ ੧੭੪੮ ਬਿ: ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜਾ ਕਿ ਸੰਮਤ ੧੭੫੨ ਬਿ:। ਇਸ ਬਲ ਸਭ ਮੰਨਦੇ ਹਨ, ਕਿ ਮਹਾਰਾਜ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਪਣੇ ਭਰਾਵਾਂ ਵਿਚੋਂ ਤੀਜੀ ਥਾਂ ਅਤੇ ਸਰਦਾਰ ਲੱਧਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਆਪਣੇ ਭਰਾਵਾਂ ਵਿਚੋਂ ਛੇਵੀਂ ਥਾਂ ਸਨ। ਜਦ ਸ੍ਰੀ ਦਸ਼ਮੇਸ਼ ਜੀ ਸੰਮਤ ੧੭੬੨ ਬਿ: ਵਿਚ ਦੀਨੇ ਪਿੰਡ ਆਏ ਸਨ, ਤਾਂ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪਾਨ ਕਰਨ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਸਰਦਾਰ ਲੱਧਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਨਾਮ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਰਖਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸ਼ਾਦੀ ਰਤੀਏ ਹੋਈ ਸੀ, ਤੇ ਏਹ ਸਰਦਾਰ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਜੀਉਂਦਿਆਂ ਹੀ ਕਟਕ ਪਾਸੋਂ ਮਾਲ ਛੁਡਾ ਕੇ ਲਿਆਉਂਦੇ ਹੋਏ ਮਾਰੇ ਗਏ ਸਨ।

ਮੰਨ ਲਵੋ, ਕਿ ਆਪ ਸੰਮਤ ੧੭੬੯-੭੦ ਬਿਃ ਵਿਚ ਸਵਰਗਵਾਸ ਹੋਏ ਹੋਵਨ। ਅਤੇ ਚੂੰਕਿ ਆਪ ਅਕੱਲੇ ਹੀ ਫੂਲੋਂ ਅਲਾਸੀ ਘੋੜੀ ਉਤੇ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਕਟਕ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਕਰਨ ਗਏ ਸਨ, ਤਾਂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਆਪ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ੧੮-੧੬ ਸਾਲ ਤੋਂ ਘਟ ਤਾਂ ਕੀਹਨੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਹਿਸਾਬ ਆਪ ਦੀ ਪੈਦਾਇਸ਼ ਸੰਮਤ ੧੭੫੭ ਬਿਃ ਨੂੰ ਮੰਨੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਚੂੰਕਿ ਆਪ ਮਹਾਰਾਜ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੋਂ ਚੌਥੀ ਥਾਂ ਸਨ, ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਗੱਲ ਤਦੇ ਹੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਜੇ ਕਰ ਮਹਾਰਾਜ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਪੈਦਾਇਸ਼ ਸੰਮਤ ੧੭੪੮ ਬਿਃ ਨੂੰ ਮੰਨੀ ਜਾਵੇ। ਇਸ ਸੰਮਤ ਦੇ ਮੰਨਿਆਂ ਸਰਦਾਰ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਸਵਰਗਵਾਸ ਹੋਣ ਸਮੇਂ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਦੀ ਅਵਸਾਥ ੨੩ ਸਾਲ ਦੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਮੈਂ ਮਹਾਰਾਜਾ ਜੀ ਦੀ ਪੈਦਾਇਸ਼ ਦਾ ਸਾਲ ਸੰਮਤ ੧੭੪੮ ਬਿਃ ਨੂੰ ਹੀ ਮੰਨਿਆ ਹੈ।

(ਅ) "ਤਜ਼ਕਰਾ ਖਾਨਦਾਨ ਮਹਾਰਾਜਾ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ" ਵਿਚ ਮੰਨਿਆ ਹੈ, ਕਿ ਅਲੀ ਮੁਹੰਮਦ ਖਾਂ ਸੰਮਤ ੧੭੬੮ ਬਿਃ ਵਿਚ ਸਰਹੰਦ ਦਾ ਨਾਜ਼ਮ ਹੋ ਕੇ ਆਇਆ, ਅਤੇ ਰਾਏ ਕੋਟ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਉਸ ਨੇ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਨੂੰ ਕੈਦ ਕਰ ਲਿਆ। ਇਸੇ ਗੱਲ ਨੂੰ ਖਲੀਫ਼ਾ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਗਰੀਛਨ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਮੰਨਿਆ ਹੈ।

ਆਨੰਦ-ਰਾਜ-ਮੁਖਲਸ ਉਸ ਮਹਿੰਮ ਵਿਚ ਪਾਤਸ਼ ਹੀ ਲਸ਼ਕਰ ਦੇ ਨਾਲ ਸੀ, ਜੋ ਅਲੀ ਮੁਹੰਮਦ ਖਾਂ ਨੂੰ ਸਜ਼ਾ ਦੇਣ ਲਈ ਰੋਹੇਲ ਖੰਡ ਨੂੰ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਮੁਹਿੰਮ ਦਾ ਸਵਿਸ-ਥਾਰ ਹਾਲ ਆਨੰਦ-ਰਾਮ-ਮੁਖਲਸ ਨੇ 'ਸਫ਼ਰ-ਨਾਮਾ ਬਨਗੜ੍ਹ' ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਸਿਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਕਿ ਅਲੀ ਮੁਹੰਮਦ ਖਾਂ ਰੁਹੇਲੇ ਨੂੰ ਕੈਦ ਕਰ ਕੇ ੨੧ ਹਾੜ ਸੰਮਤ ੧੮੦੨ ਬਿਃ ਨੂੰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦਿਲੀ ਵਾਪਸ ਆਇਆ ਸੀ।

"ਮੁਨਤਖਿਬ-ਉਲ-ਉਲੂਮ" ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ, ਕਿ ਅਲੀ ਮੁਹੰਮਦ ਖਾਂ ਬਰਸਾਤ ਦੇ ਚਾਰ ਮਹੀਨੇ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਕੈਦ ਰਿਹਾ, ਅਤੇ ਬਰਸਾਤ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਸਰਹੰਦ ਦਾ ਚਕਲੇਦਾਰ ਬਣਾ ਕੇ ਘਲਿਆ ਗਿਆ। ਇਸੇ ਗੱਲ ਨੂੰ ਹੋਰਨਾਂ ਇਤਿਹਾਸ-ਕਾਰਾਂ ਨੇ ਵੀ ਮੰਨਿਆ ਹੈ। ਸੋ ਮੈਂ ਵੀ ਇਸੇ ਸੰਮਤ ਨੂੰ ਮੰਨਿਆ ਹੈ। (ਸਵਿਸਥਾਰ ਹਾਲ ਲਈ ਵੇਖੋ ਅੰਤਕਾ)

ਮਨਸੁਰਾ ਸਿੰਘ ਚਾਹਲ ਕੰਵਰ ਹਿੰਮਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਸਰਕਰਦਾ ਸੀ। ਅਤੇ ਇਸੇ ਦੇ ਘਰੋਂ ਮਾਈ ਭਾਗਟ ਮਾਈ ਰੋਸਾਂ ਜੀ ਪਾਸ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ, ਜਦ ਤੀਕ ਕਿ ਮਾਈ ਰੋਸਾਂ ਜੀ ਸਵਰਗਵਾਸ ਨਾ ਹੋ ਗਏ। ਮਹਾਰਾਜ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਮੇਂ ਮਾਈ ਭਾਗਟ ਨੇ ਜੋ ਹਾਲ ਲਖਵਾਏ ਸਨ, ਉਹ ਆਪਣੀ ਅੱਖੀਂ ਵੇਖੇ ਯਾ ਮਾਈ ਰੋਸਾਂ ਜੀ ਦੀ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਜ਼ਬਾਨੋਂ ਸੁਣੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਭਾਈ ਭਾਗਟ ਦਾ ਕਥਨ ਹੈ ਕਿ ਜਦ ਅਲੀ ਮੁਹੰਮਦ ਖਾਂ ਨੇ ਰਾਇਪੁਰ ਨਾਰੰਗਵਾਲ ਉਤੇ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕੀਤੀ ਸੀ, ਉਸ ਸਮੇਂ ਮਹਾਰਾਜ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੈਦ ਸਨ, ਤੇ ਸਾਰਾ ਪਰਵਾਰ ਨੱਸ ਕੇ ਬਠਿੰਡੇ ਜਾ ਬੈਠਾ ਸੀ, ਜਿਥੇ ਕੰਵਰ ਹਿੰਮਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਸਨ। 'ਗੁਲੇ ਰਹਿਮਤ' ਵਿਚ ਮੰਨਿਆ ਹੈ, ਕਿ ਸਰਹੰਦ ਆਉਂਦਿਆਂ ਹੀ ਪਹਿਲਾਂ ਰਾਏਪੁਰ ਉਤੇ ਚੜ੍ਹਾਈ ਹੋਈ, ਫਿਰ ਜੋਧ-ਪੁਰ ਉਤੇ ਅਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਰਾਏਕੋਟ ਉਤੇ, ਸੋ ਇਸ ਕਰਕੇ ਮੈਂ ਮੰਨਿਆ ਹੈ, ਕਿ ਅਲੀ ਮੁਹੰਮਦ ਖਾਂ ਨੇ ਸਰਹੰਦ ਆਉਂਦਿਆਂ ਹੀ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਨੂੰ ਕੈਦ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ।

(ੲ) "ਤਵਾਰੀਖ ਖਾਨਦਾਨ ਰਾਜਾ-ਹਾਏ ਫੂਲਕਿਆਂ" ਵਿਚ ਮੰਨਿਆ ਹੈ, ਕਿ ਲਛਮੀ ਨਰੈਣ ਨੂੰ ਫੜਨ ਲਈ ਅਬਦੁਲ ਸੰਮਦ ਖਾਂ, ਹਾਕਮ ਸਰਹੰਦ, ਨੇ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਨਾਲ ਢੋਡੀਂ ਇਕ ਮਹੀਨਾ ਲੜਾਈ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਇਸੇ ਗਲ ਨੂੰ ਖਲੀਫਾ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਗਰੀਫਨ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਮੰਨਿਆ ਹੈ।

ਸੰਮਤ ੧੮੧੦ ਬਿ: ਤੀਕ ਤਾਂ ਖਲੀਫਾ ਸਾਹਿਬ ਤੇ 'ਤਜ਼ਕਰਾ ਖਾਨਦਾਨ ਮਹਾਰਾਜ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ' ਅਨੁਸਾਰ ਹਾਲ ਲਿਖੇ ਹਨ, ਪਰ ਇਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ 'ਤਵਾ-ਰੀਖ ਖਾਨਦਾਨ ਰਾਜਾ-ਹਾਏ ਫੂਲਕਿਆਂ' ਅਨੁਸਾਰ ਲਿਖਣ ਲਗ ਪਏ। ਜੇ ਕਰ ਐਸਾ ਨਾ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ, ਤਾਂ ਇੰਨੀਆਂ ਭੁਲਾਂ ਨਹੀਂ ਹੋਣੀਆਂ ਸਨ। 'ਤਜ਼ਕਰੇ' ਵਿਚ ਮੰਨਿਆ ਹੈ, ਕਿ ਇਹ ਲੜਾਈ ਸਰਹੰਦ ਦੇ ਹਾਕਮ ਸਦੀਕ ਬੇਗ ਨਾਲ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਹੋਈ ਸੀ, ਅਤੇ ਅਬਦੁਲ ਸਮਦ ਖਾਂ ਨਾਲ ਓਦੋਂ ਲੜਾਈ ਹੋਈ ਸੀ, ਜਦ ਉਹ ਮਰਹੱਟਿਆਂ ਦੀ ਕੈਦੋਂ ਛੁਟ ਕੇ ਰਾਮਪੁਰੇ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਦੇ ਟਾਕਰੇ ਲਈ ਆਇਆ ਸੀ। 'ਪੰਥ ਪਰਕਾਸ਼, ਸਰਦਾਰ ਰਤਨ ਸਿੰਘ' ਵਿਚ ਵੀ ਮੰਨਿਆ ਹੈ, ਕਿ ਉਸ ਸਮੇਂ ਸਦੌਰਾ ਹੀ ਸਰਹੰਦ ਦਾ ਹਾਕਮ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਮੈਂ ਵੀ ਇਸੇ ਗਲ ਨੂੰ ਮੰਨਿਆ ਹੈ।

(ਸ) 'ਤਵਾਰੀਖ ਖਾਨਦਾਨ ਰਾਜਾ ਹਾਏ ਫੂਲਕਿਆਂ' ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ, ਕਿ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਦੀ ਮੁਹੰਮਦ ਅਮੀਨ ਖਾਂ ਨਾਲ ਪਹਿਲੀ ਲੜਾਈ ਖੁਡਾਲ ਹੋਈ, ਕੁਝ ਦਿਨਾਂ ਮਗਰੋਂ ਦੂਜੀ ਲੜਾਈ ਰਾਜਪੁਰੇ ਹੋਈ, ਅਤੇ ਫੇਰ ਕੁਝ ਦਿਨਾਂ ਮਗਰੋਂ ਤੀਜੀ ਲੜਾਈ ਧਾਲਮੂਲ ਹੋਈ, ਜੋ ਨੌਂ ਦਿਨ ਹੁੰਦੀ ਰਹੀ, ਤੇ ਅੰਤ ਨੂੰ ਹਸਾਂਰ ਦੇ ਹਾਕਮ ਨਸੀਰ ਖਾਂ ਦੇ ਮਾਰੇ ਜਾਣ ਕਰ ਕੇ ਮੁਹੰਮਦ ਅਮੀਨ ਖਾਂ ਨੂੰ ਭੱਜਣ ਹੋਈ। ਇਹਨਾਂ ਹੀ ਗਲਾਂ ਨੂੰ ਖਜ਼ੀਨਾ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਗੰਡੀਵਨ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਮੰਨਿਆ ਹੈ।

'ਤਜ਼ਕਰੇ' ਵਿਚ ਮੰਨਿਆ ਹੈ, ਕਿ ਸੰਮਤ ੧੮੧੫ ਬਿ: ਵਿਚ ਅਬਦੁਲ ਸਮਦ ਖਾਂ ਤੇ ਮੁਹੰਮਦ ਅਮੀਨ ਖਾਂ ਨਾਲ ਰਾਮਪੁਰੇ ਲੜਾਈ ਹੋਈ। ਬਰਾਊਨ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਪਣੀ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ 'ਰਪੋਟ ਮੁਕੱਦਮਾ ਨਾਲੀ' ਵਿਚ ਮੰਨਿਆ ਹੈ, ਕਿ ਸੰਮਤ ੧੮੧੧ ਬਿ: ਵਿਚ ਮੁਹੰਮਦ ਅਮੀਨ ਖਾਂ ਨਾਲ 'ਖਡਾਲ' ਲੜਾਈ ਹੋਈ, ਸੰਮਤ ੧੮੧੫ ਬਿ: ਵਿਚ ਮੁਹੰਮਦ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਅਮੀਨ ਖਾਂ ਤੇ ਅਬਦੁਲ ਸਮਦ ਖਾਂ ਨਾਲ 'ਰਾਮਪੁਰੇ' ਲੜਾਈ ਹੋਈ, ਅਤੇ ਸੰਮਤ ੧੮੨੪ ਬਿਃ ਵਿਚ ਕੰਵਰ ਹਿੰਮਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਲ ਮੁਹੰਮਦ ਅਮੀਨ ਖਾਂ ਤੇ ਹਸਾਰ ਦੇ ਹਾਕਮ ਨਸੀਰ ਖਾਂ ਨਾਲ 'ਮਤੜੀਂ' ਲੜਾਈ ਹੋਈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਨਸੀਰ ਖਾਂ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ। 'ਹਾਲਾਤ ਮੁਕੱਦਮਾ ਨਾਲੋਂ' ਵਿਚ ਮੈਂ ਇਹਨਾਂ ਲੜਾਈਆਂ ਦਾ ਵਿਸਥਾਰ ਨਾਲ ਹਾਲ ਦਿਤਾ ਹੈ, ਜੋ ਬਰਾਊਨ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਰਪੋਟ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਮੈਂ ਇਥੇ ਵੀ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਮੰਨਿਆ ਹੈ।

(ਹ) 'ਤਵਾਰੀਖ ਖਾਨਦਾਨ ਰਾਜਾ ਹਾਏ ਫੂਲਕਿਆਂ' ਵਿਚ ਮੰਨਿਆ ਹੈ, ਕਿ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਨੇ ਇਲਾਕਾ ਸ਼ੇਰਪੁਰ ਭੁਸੌੜ ਨੂੰ ਨਵਾਬ ਭੀਖਣ ਖਾਂ ਮਲੇਰ ਕੋਟਲੇ ਵਾਲੇ ਪਾਸੋਂ ਜਿਤਿਆ ਸੀ, ਅਤੇ ਫੇਰ ਉਕਤ ਨਵਾਬ ਕਾਕੜੇ ਪਾਸ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਦੀ ਫੌਜ ਹਥੋਂ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਸੇ ਗਲ ਨੂੰ 'ਅਹਿਵਾਲ ਖਾਨਦਾਨ ਸਰਕਾਰ ਪਟਿਆਲਾ' ਵਿਚ ਮੰਨਿਆ ਹੈ, ਪਰ ਇਤਨੇ ਭੇਦ ਨਾਲ ਕਿ ਨਵਾਬ ਭੀਖਣ ਖਾਂ ਕੰਵਰ ਹਿੰਮਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਹਥੋਂ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਖਲੀਫਾ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਪਿਛਲੀ ਗੱਲ ਨੂੰ ਹੀ ਮੰਨਿਆ ਹੈ।

'ਤਜ਼ਕਰੇ' ਵਿਚ ਇਸ ਗਲ ਨੂੰ ਮੰਨਿਆ ਹੈ, ਕਿ ਨਵਾਬ ਭੀਖਣ ਖਾਂ ਕੰਵਰ ਹਿੰਮਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਹਥੋਂ ਕਾਕੜੇ ਪਾਸ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ ਸੀ, ਪਰ ਇਹ ਨਹੀਂ ਮੰਨਿਆ ਕਿ ਉਸ ਸਮੇਂ <u>ਸ਼ੇਰ ਪੁਰ ਤੇ ਭੁਸੌੜ ਦਾ ਇਲਾਕਾ</u> ਵੀ ਸਰ ਹੋ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਚੁੱਕਾ ਸੀ। 'ਅਹਿਵਾਲ ਕੰਵਰ ਹਿੰਮਤ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ' ਵਿਚ ਮੰਨਿਆ ਹੈ, ਕਿ ਕੰਵਰ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਭੁਸੌੜ ਦਾ ਤਅਲੁਕਾ ਸੰਮਤ ੧੮੨੪ ਬਿ: ਵਿਚ ਜਿਤਿਆ ਸੀ। ਸੋ ਮੈਂ ਵੀ ਇਸੇ ਗਲ ਨੂੰ ਮੰਨਿਆ ਹੈ।

(ਕ) 'ਅਹਿਵਾਲ ਕੰਵਰ ਹਿੰਮਤ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ' ਵਿਚ ਮੰਨਿਆ ਹੈ ਕਿ ਨਵਾਬ ਭੀਖਣ ਖਾਂ ਸੰਮਤ ੧੮੧੭ ਬਿ: ਵਿਚ ਕੰਵਰ ਹਿੰਮਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਹਥੋਂ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ। ਇਸੇ ਗਲ ਨੂੰ ਖਲੀਫਾ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਮੰਨਿਆ ਹੈ, ਪਰ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਉਲਟ ਮੈਂ ਮੰਨਿਆ ਹੈ ਕਿ ਨਵਾਬ ਭੀਖਣ ਖਾਂ ਸੰਮਤ ੧੮੨੧ ਬਿ: ਵਿਚ ਕੰਵਰ ਹਿੰਮਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਹਥੋਂ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ। ਸਵਿਸਥਾਰ ਹਾਲ ਲਈ ਵੇਖੋ ਅੰਤਕਾ।

(ਖ) 'ਤਵਾਰੀਖ ਖਾਨਦਾਨ ਰਾਜਾਹਾਏ ਫੂਲਕਿਆਂ' ਵਿਚ ਮੰਨਿਆ ਹੈ, ਕਿ ਸੰਮਤ ੧੮੧੮ ਬਿ: ਵਿਚ ਜਦ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਬਰਨਾਲਾ ਲੁਟਿਆ, ਤਾਂ ਓਦੋਂ ਹੀ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਦੇ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਣ ਪਰ ਆਪ ਨੂੰ ਰਾਜਗੀ ਦਾ ਖਤਾਬ ਤੇ ਨੌਬਤ ਬਖਸ਼ੀ। ਖਲੀਫਾ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ ਮੰਨਿਆ ਹੈ, ਕਿ ਸੰਮਤ ੧੮੨੨ ਬਿ: ਵਿਚ ਜਦ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਸਰਹੰਦ ਮਿਲੇ, ਅਤੇ ਸਾਢੇ ਤਿੰਨ ਲਖ ਰੁਪਿਆ ਚੁਕੌਤੇ ਉਤੇ ਸਰਹੰਦ ਦਾ ਅਲਾਕਾ ਲਿਆ, ਤਾਂ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਖਿਲਅਤ ਤੇ ਰਾਜਗੀ ਦਾ ਖਤਾਬ ਦਿਤਾ। ਫਿਰ ਜਦ ਸੰਮਤ ੧੮੨੬ ਬਿ: ਵਿਚ ਮਹਾਰਾਜਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਜੀ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਮਿਲੇ, ਤਾਂ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ 'ਨਗਾਰਾ ਤੇ ਨਸ਼ਾਨ ਆਦਿ, ਜੋ ਵਡਿਆਈ ਤੇ ਰਾਜਾਈ ਦੀਆਂ ਨਸ਼ਾਨੀਆਂ ਸਨ, ਅਤੇ ਰਾਜਾਏ-ਰਾਜਗਾਨ ਬਹਾਦਰ ਦਾ ਖਤਾਬ, ਜੋ ਆਪਣੇ ਭਾਵ ਵਿਚ ਮਹਾਰਾਜਾ ਦੇ ਖਤਾਬ ਨਾਲੋਂ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਹੈ, ਬਖਸ਼ਿਆ ਅਤੇ ਸਿੱਕਾ ਜਾਰੀ ਕਰਨ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦਿਤੀ।'

ਖਲੀਫਾ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਦੇ ਹਾਲਾਤ ਦੇ ਅਰੰਭ ਵਿਚ ਹੀ ਲਿਖਿਆ ਹੈ, ਕਿ ਅਸਾਂ ਮਹਾਰਾਜ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਨਾਲ 'ਮਹਾਰਾਜ' ਪਦ ਕੇਵਲ ਤਾਜ਼ੀਮ ਲਈ ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਪਾਸੋਂ ਰਾਜਗੀ ਦਾ ਖਤਾਬ ਮਿਲਣ ਸਮੇਂ ਆਪ ਨੇ ਰਾਜਗੀ ਦੀਆਂ ਨਿਸ਼ਾਨੀਆਂ ਦੇ ਮਿਲਣ ਦਾ ਕੋਈ ਵਰਣਨ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ, ਸਗੋਂ ਰਾਜਗੀ ਦੀਆਂ ਨਸ਼ਾਨੀਆਂ ਦਾ ਮਹਾਰਾਜਾ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਮਿਲਣਾ ਮੰਨਿਆ ਹੈ। ਜਿਸ ਤੋਂ ਇਹ ਸਿਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਕਿ ਖਲੀਫਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਸ਼ੱਕ ਸੀ, ਕਿ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਮਹਾਰਾਜ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਰਾਜਗੀ ਦਾ ਖਤਾਬ ਨਾ ਮਿਲਿਆ ਹੋਵੇ, ਅਤੇ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਕੇਵਲ ਤਾਜ਼ੀਮ ਦੇ ਖਿਆਲ ਨਾਲ ਮਹਾਰਾਜ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਰਾਜਗੀ ਦਾ ਖਤਾਬ ਮਿਲਣਾ ਪ੍ਰਚਲਤ ਹੋ ਗਿਆ ਹੋਵੇ, ਜਿਸ ਤਰਾਂ ਕਿ ਰਾਏ ਕੋਟੀਆਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੈ, ਕਿ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਵੱਡੇ ਨੂੰ 'ਰਾਏ ਰਾਇਆ" ਦਾ ਖਤਾਬ ਦਿਤਾ ਸੀ।

ਡੂੰਘੀ ਨਜ਼ਰ ਨਾਲ ਦੇਖਿਆ ਜਾਏ, ਤਾਂ ਖਲੀਫਾ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਇਹ ਸ਼ੱਕ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਸੱਚਾ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸਰਕਾਰੀ ਕਾਗਜ਼ਾਂ ਵਿਚ ਕੋਈ ਐਸੀ ਪੁਰਾਣੀ ਲਿਖਤ ਨਹੀਂ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਇਹ ਸਿਧ ਹੋ ਸਕੇ, ਕਿ ਮਹਾਰਾਜ ਖੜਗ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਰਾਜਗੀ ਦਾ ਖਤਾਬ ਮਿਲਿਆ ਸੀ। ਸਮਕਾਲੀ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਨੇ ਵੀ ਇਸ ਗਲ ਦਾ ਕੋਈ ਵਰਣਨ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਖਲੀਫਾ ਸਾਹਿਬ ਇਹਨਾਂ ਸਭ ਗਲਾਂ ਨੂੰ ਜਾਣਦੇ ਸਨ, ਇਸੇ ਲਈ ਆਪ ਨੇ ਰਾਜਗੀ ਦੀਆਂ ਨਿਸ਼ਾਨੀਆਂ ਦਾ ਮਿਲਣਾ ਮਹਾਰਾਜ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਮੰਨਿਆ ਹੈ ।

ਪਰ ਇਸ ਗਲ ਨੂੰ ਨੂਰ ਮੁਹੰਮਦ ਨੇ ਮਾਰ ਛਡ ਦਿਤਾ ਹੈ। ਨੂਰ ਮੁਹੰਮਦ ਸੰਮਤ ੧੮੨੧ ਬਿਃ ਵਿਚ ਲਸੀਰ ਖਾਂ, ਅਮੀਰ ਕਲਾਤ, ਦੇ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਆਇਆ ਸੀ, ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਹੀ ਸਰਹੰਦ ਦੇ ਮਕਾਮ ਮਹਾਰਾਜ ਖੜਗ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਰਾਜਗੀ ਦੀਆਂ ਨਿਸ਼ਾਨੀਆਂ 'ਨਗਾਰਾ ਤੇ ਝੰਡਾ' ਦਿਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸਨ । ਇਸ ਲਈ 'ਜੰਗਨਾਮਾ' ਦਾ ਇਹ ਸ਼ੇਅਰ:-

ਮਰਖ਼ਸ ਨਮੂਦਸ਼ ਬਾਜੂਏ ਕਰਮ
ਬਾ ਬਖਸ਼ੀਸ਼ ਅਜ਼ ਲੁਤਫ ਤਬਲੇ ਅਲਮ

ਦਿਕ ਸ਼ਾਹੀ ਫਰਮਾਨ ਦੀ ਹੈਸੀਅਤ ਰਖਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਮੈਂ ਖਲੀਫਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਉਲਟ ਬੇਹਿਚਕ ਹੋ ਕੇ ਇਹ ਮੰਨਿਆ ਹੈ, ਕਿ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਨੂੰ ਰਾਜਗੀ ਦਾ ਖਤਾਬ, ਅਤੇ ਰਾਜਗੀ ਦੀਆਂ ਨਿਸ਼ਾਨੀਆਂ,ਝੰਡਾ ਤੇ ਨਗਾਰਾ, ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਵਲੋਂ ਮਿਲੀਆਂ ਸਨ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

(ਗ) ਖਲੀਫਾ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਮੰਨਿਆ ਹੈ, ਕਿ ਨਵਾਬ ਭੀਖਣ ਖਾਂ ਸੰਮਤ ੧੮੧੭ ਬਿ: ਵਿਚ ਕੰਵਰ ਹਿੰਮਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹਥੋਂ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ ਸੀ, ਇਸੇ ਗਲ ਨੂੰ ਗਰੀਫਨ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਮੰਨਿਆ, ਪਰ ਮੈਂ ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ ਨਵਾਬ ਦਾ ਸੰਮਤ ੫੮੨੧ ਬਿਃ ਵਿਚ ਗੁਜਰਨਾ ਮੰਨਿਆ ਹੈ। ਸਵਿਸਥਾਰ ਬਹਿਸ ਵੇਖੋ ਅੰਤਕਾ ਨੰਃ ੫।

(ਘ-ਙ) 'ਕਰਤਾ' ਨੇ ਇਹਨਾਂ ਦੋਹਾਂ ਨੰਬਰਾਂ ਵਿਚ ਖਲੀਫਾ ਸਾਹਿਬ ਦੀ 'ਤਵਾਰੀਖ' ਦੇ ੨੧ ਰਮਜ਼ਾਨ ਸੰਃ ੧੧੩੭ ਹਿਃ ਵਾਲੇ ਸ਼ਾਹੀ ਫਰਮਾਨ, ਤੇ ਕੰਵਰ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਕੰਵਰ ਹਿੰਮਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਲੋਂ ਵੱਡਾ ਹੋਣ ਸੰਬੰਧੀ, ਬੜੀ ਯੁਕਤੀ ਪੂਰਤ, ਸਵਾਦਲੀ, ਤੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਖੋਜ ਪੂਰਤ, ਬਹਿਸ ਕੀਤੀ ਸੀ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗ ਸਕਦਾ ਸੀ, ਕਿ 'ਕਰਤਾ' ਨੂੰ ਸਮਕਾਲੀ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਕਿਤਨੀ ਡੂੰਘੀ ਵਾਕਫੀ ਹੈ, ਅਤੇ ਮਸਾਵਟ ਤੋਂ ਖਰੇ ਨੂੰ ਅਡ ਕਰ ਸਕਣ ਦੀ ਆਪ ਵਿਚ ਕਿਤਨੀ ਸਮਰਥਾ ਹੈ। ਪਰ ਅਸਾਂ ਇਹ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸਮਝਿਆ ਹੈ, ਕਿ ਇਸ ਬਹਿਸ ਨੂੰ ਜਿਸ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਕੇਵਲ ਇਤਿਹਾਸਕ ਖੋਜ ਨਾਲ ਹੈ, ਇਸ ਸੋਂਚੀ ਵਿਚ ਨਾ ਰਖਿਆ ਜਾਵੇ; ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਨੰਬਰ ਸਮੂਲਚੇ ਹੀ ਕਢ ਦਿਤੇ ਗਏ ਹਨ। — ਪਬਲਿਸ਼ਰ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਨੰ: ੨

ਅਲੀ ਮੁਹੰਮਦ ਖਾਂ ਦਾ ਸਰਹੰਦ ਆਉਣਾ

੧. ਰੁਹੇਲਿਆਂ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਪੁਰਾਣੀ ਤਵਾਰੀਖ 'ਫ਼ਰਹਿ ਬਖਸ਼' ਹੈ, ਜੋ ਨਵਾਬ ਅਲੀ ਮੁਹੰਮਦ ਦੇ ਪੁਤਰ ਨਵਾਬ ਫੈਜ਼ੁੱਲਾ ਖਾਂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਲਿਖੀ ਗਈ ਸੀ। ਇਸ ਦਾ ਕਰਤਾ 'ਸ਼ਿਵ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ' ਪਾਣੀਪਤ ਦੀ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਹਾਜ਼ਰ ਸੀ, ਅਤੇ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਅਲੀ ਮੁਹੰਮਦ ਖਾਂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵੀ ਜੀਉਂਦਾ ਹੋਊ। ਉਸ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ, ਕਿ ਨਵਾਬ ਅਲੀ ਮੁਹੰਮਦ ਖਾਂ ਛਾਈ ਸਾਲ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਕੈਦ ਰਿਹਾ, ਅਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਸਰਹੰਦ ਦਾ ਫੌਜਦਾਰ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ।

੨-੩. "ਗੁਲਸ਼ਨ-ਏ-ਰਹਿਮਤ" ਤੇ "ਗੁਲ-ਏ-ਰਹਿਮਤ" ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਤਵਾਰੀਖਾਂ ਹਾਫਜ਼ ਰਹਿਮਤ ਖਾਂ ਦੇ ਹਾਲਾਂ ਸੰਬੰਧੀ ਹੀ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹਾਫਜ਼ ਰਹਿਮਤ ਖਾਂ ਦੇ ਪੁਤਰ ਮੁਸਤਜਾਬ ਖਾਂ, ਤੇ ਪੋਤੇ ਖਾਂ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਸੀ। ਇਹਨਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਨਵਾਬ ਅਲੀ ਮੁਹੰਮਦ ਖਾਂ ਲਗ ਪਗ ਇਕ ਸਾਲ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਕੈਦ ਰਹਿ ਕੇ ਸਰਹੰਦ ਦਾ ਫੌਜਦਾਰ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ।

੪. "ਮੁਨਤਖਿਬ-ਉਲ-ਉਲੂਮ" ਵਿਚ ਵੀ ਰੁਹੇਲਿਆਂ ਦਾ ਹਾਲ ਹੈ, ਜੋ ਨਵਾਬ ਅਲੀ ਮੁਹੰਮਦ ਖਾਂ ਤੋਂ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਲਗ ਪਗ ਸੌ ਵਰ੍ਹੇ ਪਿਛੋਂ ਲਿਖੀ ਗਈ ਸੀ। ਇਸ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਨਵਾਬ ਸਾਹਿਬ ਬਰਸਾਤ ਦੇ ਚਾਰ ਮਹੀਨੇ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਰਹੇ, ਅਤੇ ਬਰਸਾਤ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਸਰਹੰਦ ਦੇ ਫੌਜਦਾਰ ਬਣਾਏ ਗਏ। ਫਿਰ ਢਾਈ ਸਾਲ ਸਰਹੰਦ ਦੀ ਫੌਜਦਾਰੀ ਕਰ ਕੇ ਰੁਹੇਲਖੰਡ ਨੂੰ ਮੁੜ ਗਏ।

੫. "ਹਦੀਕਾ-ਤੁਲ-ਅਕਾਲੀਮ" ਦਾ ਕਰਤਾ ਬਨ-ਗੜ੍ਹ ਦੀ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਹਾਜ਼ਰ ਸੀ, ਅਤੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੀਆਂ ਗਲਾਂ ਦਾ ਅਖੀਂ-ਵੇਖਣ-ਵਾਲਾ ਗਵਾਹ। ਉਸ ਦੀ ਲਿਖਤ ਤੋਂ ਵੀ ਇਹੋ ਸਿਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਕਿ ਬਨ-ਗੜ੍ਹ ਦੀ ਲੜਾਈ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਥੋੜਾ ਚਿਰ ਅਲੀ ਮੁਹੰਮਦ ਖਾਂ ਦਿੱਲੀ ਰਿਹਾ, ਅਤੇ ਫਿਰ ਸਰਹੰਦ ਦਾ ਫੌਜਦਾਰ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ।

੬. "ਮੁਆਸਰ-ਉਲ-ਉਮਰਾ" ਤੋਂ ਵੀ ਨੰਃ ੫ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਿਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

੭-੮. ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਤਵਾਰੀਖਾਂ ਵਿਚ ਨਵਾਬ ਅਲੀ ਮੁਹੰਮਦ ਖਾਂ ਸੰਬੰਧੀ ਜੋ ਕੁਝ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਉਹ ਸਾਰੇ ਦਾ ਸਾਰਾ "ਗੁਲ-ਏ-ਰਹਿਮਤ" ਦੇ ਅਧਾਰ ਉਤੇ ਹੈ, ਅਤੇ "ਗੁਲ-ਏ-ਰਹਿਮਤ" ਦੀ ਲਿਖਤ ਤੋਂ ਕੁਲੇਖਾ ਖਾ ਕੇ ਇਹ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਕਿ ਅਲੀ ਮੁਹੰਮਦ ਖਾਂ ਪੰਜ ਯਾ ਛੇ ਮਹੀਨੇ ਦਿਲੀ ਵਿਚ ਕੈਦ ਰਹਿਕੇ ਸਰਹੰਦ ਦਾ ਫੌਜਦਾਰ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ। (ਵੇਖੋ 'ਕਲਕੱਤਾ ਰੀਵੀਊ' ਨੰਃ ੧੨੨, ਸਿਲਦ ਨੰਃ ੬੨, ਲੇਖ 'ਰੁਹੇਲੇ ਪਠਾਣ'। 'ਤਵਾਰੀਖ ਰੁਹੇਲਿਆਂ', ਕਰਤਾ ਨੋਮਿਲਟਨ ਸਾਹਿਬ)।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

"ਛਰਹਿ ਬਖਸ਼" ਭਾਵੇਂ ਪਰਮਾਣੀਕ ਤਵਾਰੀਖ ਹੈ, ਪਰ ਇਸ ਦੇ ਛਪਤਾ ਨੇ ਨਵਾਬ ਅਲੀ ਮੁਹੰਮਦ ਖਾਂ ਦੇ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਕੈਦ ਰਹਿਣ ਸੰਬੰਧੀ ਭੁੱਲ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਜੇ ਕਰ ਨਵਾਬ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਛਾਹੀ ਸਾਲ ਕੈਦ ਰਹਿਣਾ ਮੰਨਿਆ ਜਾਵੇ, ਤਾਂ ਸਰਹੰਦ ਵਲ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਰਹਿਣਾ ਕੇਵਲ ਇਕ ਦੋ ਮਹੀਨੇ ਲਈ ਹੀ ਮੰਨਣਾ ਪਵੇ, ਜੋ ਕਿ ਠੀਕ ਜਾਪਦਾ ਨਹੀਂ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਰਾਜਿਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਰਿਆਸਤ ਤੋਂ ਹਥ ਧੋ ਕੇ ਪਾਤਸ਼ਪਣ ਪਨਾਹ ਲੈਣੀ ਪਈ ਸੀ, ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਚੇਤੇ ਹੈ, ਕਿ ਉਹ ਲਗ ਪਗ ਤਿੰਨ ਸਾਲ ਤੀਕ ਦੇਸ਼ੋਂ ਬਾਹਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਇਸ ਲਈ "ਛਰਹਿ ਬਖਸ਼" ਯਾ "ਗੁਲ-ਏ-ਰਹਿਮਤ" ਦੇ ਉਲਟ "ਮੁਨਤਖਿਬ-ਉਲ-ਉਲੂਮ" ਦੀ ਲਿਖਤ ਵਧੀਕ ਠੀਕ ਮਲੂਮ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਕਿ ਨਵਾਬ ਅਲੀ ਮੁਹੰਮਦ ਖਾਂ ਬਰਸਾਤ ਗੁਜਰਨ ਤੋਂ, ਮਗਰੋਂ ਸਰਹੰਦ ਦੇ ਫੌਜਦਾਰ ਬਣਾਏ ਗਏ, ਅਤੇ ਛਾਹੀ ਸਾਲ ਤੀਕ ਸਰਹੰਦ ਰਹੇ। ਸੋ ਸੰਮਤ ਵੀ ਇਸੇ ਹਿਸਾਬ ਨਾਲ ਅਰੰਭ ਮਘਰ ਸੰਮਤ ੧੮੦੨ ਨੂੰ ਮਃ ਅਲੀ ਮੁਹੰਮਦ ਖਾਂ ਦਾ ਸਰਹੰਦ ਆਉਣਾ ਮੰਨਿਆ ਹੈ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਨੰ: ੩

ਮਹਾਰਾਜ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਮਰਹੱਟਿਆਂ ਨੂੰ ਸਹਾਇਤਾ

ਪਾਣੀਪਤ ਦੀ ਲੜਾਈ ਦੇ ਹਾਲ ਪੂਰੇ ਵਿਸਥਾਰ ਨਾਲ ਅਨੇਕਾਂ ਤਵਾਰੀਖਾਂ ਵਿਚ ਲਿਖੇ ਹਨ, ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕਿਸੇ ਇਕ ਨੇ ਵੀ ਮਹਾਰਾਜ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਸਬੰਧੀ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਲਿਖਿਆ। ਹਰ ਇਕ ਤਵਾਰੀਖ ਵਿਚ ਇਹ ਗਲ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਲਿਖੀ ਹੈ, ਕਿ ਰਸਤ ਦੇ ਤੋਟੇ ਦੇ ਕਾਰਨ ਮਰਹੱਟਿਆਂ ਦਾ ਬੜਾ ਬੁਰਾ ਹਾਲ ਸੀ, ਪਰ ਇਹ ਗੱਲ ਕਿਸੇ ਨੇ ਨਹੀਂ ਲਿਖੀ, ਕਿ ਇਸ ਔਕੜ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਹਦ ਤੀਕ ਮਹਾਰਾਜ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਹੀ ਦੂਰ ਕੀਤਾ ਸੀ।

੧. ਡੋਊ ਸਾਹਿਬ (Dow) ਨੇ ਪਾਣੀਪਤ ਦੀ ਲੜਾਈ ਤੋਂ ਸੱਤ ਹੀ ਸਾਲ ਮਗਰੋਂ "ਇਤਿਹਾਸ ਹਿੰਦ" ਲਿਖਿਆ ਸੀ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਪਾਣੀਪਤ ਦੀ ਲੜਾਈ ਦਾ ਹਾਲ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਜ਼ਬਾਨੀ ਲਿਖਿਆ ਸੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਸ ਲੜਾਈ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਅੱਖੀਂ ਡਿਠਾ ਸੀ; ਪਰ ਉਸ ਨੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਕੋਈ ਵਰਣਨ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ।

੨. ਪੰਡਤ ਕਾਂਸ਼ੀ ਰਾਏ ਦਖਣ ਦਾ ਵਸਨੀਕ ਤੇ ਸ਼ੁਜਾਉਦੌਲਾ ਦਾ ਮੁਸੱਦੀ ਸੀ; ਅਤੇ ਲੜਾਈ ਦੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸ਼ੁਜਾਉ ਦੌਲਾ ਤੇ ਮਰਹੱਟਿਆਂ ਨਾਲ ਸੁਲਾਹ ਦੀ ਗੱਲ ਬਾਤ ਇਸੇ ਦੀ ਰਾਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਇਹ ਦੋਹਾਂ ਲਸ਼ਕਰਾਂ ਦੀ ਹਾਲਤ ਦਾ ਬੜਾ ਚੰਗਾ ਜਾਣੂੰ ਸੀ, ਅਤੇ ਪਾਣੀਪਤ ਦੀ ਲੜਾਈ ਸੰਬੰਧੀ ਇਸ ਦਾ ਕਥਨ ਅੱਜ ਤੀਕ ਪ੍ਰਮਾਣੀਕ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮੇਜਰ ਬਰਾਊਨ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਕਹਿਣ ਕਰ ਕੇ ਇਸ ਨੇ ਪਾਣੀਪਤ ਦੀ ਲੜਾਈ ਦਾ ਸਵਿਸਥਾਰ ਹਾਲ ਫ਼ਾਰਸੀ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਸੀ, ਜਿਸ ਦਾ ਉਲਥਾ ਸੰਨ ੧੭੯੧ ਈ: ਦੇ ਏਸ਼ੀਏਟਕ ਰੀਸਰਚਿਜ਼ ਦੀ ਤੀਜੀ ਜਿਲਦ (Asiatic Researchas, Vol III) ਵਿਚ ਛਾਪਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਭਾਵੇਂ ਇਸ ਨੇ ਮਰਹੱਟਿਆਂ ਦੀ ਰਸਤ ਦੀਆਂ ਔਕੜਾਂ ਤੇ ਤੰਗੀਆਂ ਦਾ ਵਿਸਥਾਰ ਨਾਲ ਵਰਣਨ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਪਰ ਮਹਾਰਾਜ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਇਸ ਨੇ ਕੋਈ ਜ਼ਿਕਰ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ।

੩. ਮੁਨਸ਼ੀ ਸ਼ਿਵ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਨਵਾਬ ਸਫਦਉੱਲਾ ਖਾਂ ਦਾ ਨੌਕਰਾਂ, ਆਪਣੇ ਮਾਲਕ ਦੇ ਨਾਲ ਪਾਣੀਪਤ ਦੀ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਤੇ ਹਾਜ਼ਰ ਸੀ। ਇਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਤਵਾਰੀਖ "ਫਰਹਿ ਬਖਸ਼" ਵਿਚ ਮਰਹੱਟਿਆਂ ਦੀ ਤੰਗੀ ਦਾ ਹਾਲ ਬੜਾ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ, ਪਰ ਮਹਾਰਾਜ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਇਸ ਨੇ ਵੀ ਨਾਮ ਨਹੀਂ ਲਿਆ।

੪. ਮੁਨਸ਼ੀ ਬੁਧ ਸਿੰਘ ਲਾਹੌਰੀਏ ਨੇ ਮੇਜਰ ਬਰਾਊਨ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਕਹਿਣ ਕਰ ਕੇ "ਇਤਿਹਾਸ ਦਖਣ" ਲਿਖਿਆ ਸੀ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਪਾਣੀਪਤ ਦੀ ਲੜਾਈ ਦਾ ਹਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਦੀ ਜ਼ਬਾਨੀ ਲਿਖਿਆ ਸੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਅਖੀਂ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਲੜਾਈ ਵੇਖੀ ਸੀ, ਪਰ ਮਹਾਰਾਜ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਇਸ ਨੇ ਵੀ ਕੋਈ ਜ਼ਿਕਰ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ।

੫. ਗਰੰਥ ਭੇਖ ਸਾਹਿਬ ਨੇ "ਸਰਯੱਟਿਅ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ", ਜਿਲਦ ਦੂਜੀ, ਵਿਚ ਪਾਣੀਪਤ ਦੀ ਲੜਾਈ ਦਾ ਹਾਲ ਚੰਗਾ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਹਾਲ ਐਸੇ ਆਦਮੀਆਂ ਦੀ ਜ਼ਬਾਨੀ ਲਿਖੇ ਗਏ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਸ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਹਿਸਾ ਲਿਆ ਸੀ, ਪਰ ਮਹਾਰਾਜ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਨਾਮ ਇਸ ਨੇ ਵੀ ਕਿਤੇ ਨਹੀਂ ਲਿਆ।

੬. ਮੁਹੰਮਦ ਅਲੀ ਖਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਲਿਖਤ "ਤਵਾਰੀਖ ਮੁਜ਼ੱਫਰੀ" ਵਿਚ ਪਾਣੀਪਤ ਦੀ ਲੜਾਈ ਦਾ ਹਾਲ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਹਾਜ਼ਰ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਦੀ ਜ਼ਬਾਨੀ ਲਿਖਿਆ ਹੈ, ਅਤੇ ਹਰ ਇਕ ਗਲ ਨੂੰ ਖੂਬ ਖੋਲ੍ਹ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ, ਇਸੇ ਕਰ ਕੇ ਇਸ ਤਵਾਰੀਖ ਨੂੰ ਅਜ ਤੀਕ ਪ੍ਰਮਾਣੀਕ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਮਹਾਰਾਜ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਨਾਮ ਇਸ ਨੇ ਵੀ ਕਿਤੇ ਨਹੀਂ ਲਿਆ। (ਇਸ ਦੀ ਉਲਾਦ ਪਾਣੀਪਤ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ)

੭. "ਮੁਹਿਬ-ਉਲ-ਤਵਾਰੀਖ" ਵਿਚ ਪਾਣੀਪਤ ਦੀ ਲੜਾਈ ਦਾ ਹਾਲ ਐਤਨਾ ਵਿਸਥਾਰ ਨਾਲ ਦਿਤਾ ਹੈ, ਜਿਤਨਾ ਕਿ ਹੋਰਸ ਕਿਸੇ ਤਵਾਰੀਖ ਵਿਚ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਦੇ ਕਰਤਾ ਨੇ ਵੀ ਤਵਾਰੀਖ ਮੁਜ਼ੱਫਰੀ ਏ ਵਾਂਗ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਹਾਜ਼ਰ ਆਦਮੀਆਂ ਦੀ ਜ਼ਬਾਨੀ ਹਾਲ ਸੁਣ ਕੇ ਆਪਣੀ ਤਵਾਰੀਖ ਵਿਚ ਲਿਖੇ ਹਨ, [redacted] ਮਹਾਰਾਜ ਆਲਾ ਸਿੰਘ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਜੀ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਇਸ ਨੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ।

੮. ਨਵਾਬ ਇਬਰਾਹੀਮ ਖਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ "ਤਵਾਰੀਖ ਇਬਰਾਹੀਮ ਖਾਂ" ਵਿਚ ਪਾਣੀਪਤ ਦੀ ਲੜਾਈ ਦਾ ਹਾਲ ਬੜਾ ਵਿਸਥਾਰ ਨਾਲ ਦਿਤਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਇਹ ਤਵਾਰੀਖ ਮੁਜ਼ੱਫਰੀ ਦੇ ਟਾਕਰੇ ਦੀ ਤਵਾਰੀਖ ਹੈ, ਪਰ ਮਹਾਰਾਜ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਨਾਮ ਇਸ ਵਿਚ ਵੀ ਕਿਤੇ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ।

੯. ਸਯਦ ਗ਼ੁਲਾਮ ਅਲੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਤਵਾਰੀਖ "<u>ਨਗਾਰ ਨਾਮਾ-ਏ-ਹਿੰਦ</u>" ਵਿਚ 'ਤਵਾਰੀਖ ਇਬਰਾਹੀਮ ਖਾਂ' ਨਾਲੋਂ ਬਹੁਤ ਵਧੀਕ ਹਾਲ ਦਿਤੇ ਹਨ, ਅਤੇ ਅਸਲ ਵਿਚ ਪਾਣੀਪਤ ਦੀ ਲੜਾਈ ਦਾ ਹਾਲ ਇਸ ਵਿਚ ਮੁਹਿਬ ਉਲ ਤਵਾਰੀਖ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਵਧ ਕੇ ਹੈ। ਪਰ ਮਹਾਰਾਜ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਨਾਮ ਇਸ ਵਿਚ ਵੀ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ।

੧੦. ਮੁਹੰਮਦ ਜਾਫਰ ਸ਼ਾਮਲੂ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਅਬਦਾਲੀ ਦੇ ਹਰ ਇਕ ਹਮਲੇ ਦੇ ਨਾਲ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਪਾਣੀਪਤ ਦੀ ਲੜਾਈ ਵੀ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਅਖੀਂ ਡਿਠੀ ਸੀ। ਪਰ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਤਵਾਰੀਖ "ਸਿਨਹਾਸ-ਉਲ-ਫ਼ੁਤੂਹ" ਵਿਚ ਪਾਣੀਪਤ ਦੀ ਲੜਾਈ ਦਾ ਹਾਲ ਲਿਖਦਿਆਂ ਮਹਾਰਾਜ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਕੋਈ ਜ਼ਿਕਰ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ।

੧੧. "ਖ਼ਜ਼ਾਨਾ-ਏ-ਆਮਰਾ" ਦਾ ਕਰਤਾ ਮੀਰ ਗ਼ੁਲਾਮ ਅਲੀ ਬਿਲਗਰਾਮੀ ਉਸ ਸਮੇਂ ਹੈਦਰਾਬਾਦ (ਦੱਖਣ) ਵਿਚ ਸੀ, ਜਦ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਅਬਦਾਲੀ ਮਰਹੱਟਿਆਂ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਨਾਲ ਲੜ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਹ ਲਿਖਦਾ ਹੈ, ਕਿ ਇਕ ਦੱਖਣੀ ਪੰਡਤ ਮੇਰਾ ਸ਼ਾਗਿਰਦ ਸੀ, ਜੋ ਇਸ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਹਾਜ਼ਰ ਸੀ, ਅਤੇ ਜੋ ਵੇਲੇ ਕੁਵੇਲੇ ਉੱਤਰੀ ਹਿੰਦ ਦੇ ਹਾਲ ਮੈਨੂੰ ਲਿਖਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਨੇ ਪਾਣੀਪਤ ਦੀ ਲੜਾਈ ਦਾ ਜੋ ਹਾਲ ਲਿਖਿਆ ਹੈ, ਉਸ ਵਿਚ ਮਰਹੱਟਿਆਂ ਦੀ ਲੜਾਈ ਦਾ ਹਾਲ ਲਿਖ ਕੇ ਇਸ ਨੇ ਮਹਾਰਾਜ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਦਾ ਵੀ ਵਰਣਨ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਐਸਾ ਮਲੂਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਕਿ ਇਸ ਲੜਾਈ ਤੋਂ ਦਸ ਯਾਰਾਂ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਜਦ ਮੀਰ ਗੁਲਾਮ ਅਲੀ ਦਿਲੀ, ਸਰਹੰਦ ਤੇ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਰਾਹ ਸਿੰਧ ਨੂੰ ਗਿਆ ਸੀ, ਅਤੇ ਫੇਰ ਏਸੇ ਰਾਹ ਮੁੜ ਕੇ ਆਇਆ ਸੀ, ਤਾਂ ਇਸ ਨੇ ਸਰਹੰਦ ਦੇ ਆਂਢ ਗੁਆਂਢ ਮਹਾਰਾਜ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਉਜਾਗਰੀ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਜ਼ਬਾਨੀ ਸੁਣ ਲਈਆਂ ਹੋਣਗੀਆਂ, ਅਤੇ ਉਹ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣਦਾ ਹੋਊ, ਕਿ ਇਸ ਗਿਰਦ ਨਵਾਹੀ ਵਿਚ ਮਹਾਰਾਜ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਕਿਤਨਾ ਕੁ ਜ਼ੋਰ ਸੀ। ਜੋ ਇਸੇ ਵਾਕਫ਼ੀ ਕਰ ਕੇ ਜਦ ਉਸ ਨੇ ਸੁਣਿਆ ਹੋਊ, ਕਿ ਮਰਹੱਟਿਆਂ ਦੀ ਔਕੜ ਸਮੇਂ ਮਹਾਰਾਜ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਰਸਤ ਨਾਲ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕੀਤੀ, ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਗੌਰਵਤਾ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਝ ਲਿਆ ਹੋਊ, ਪਰ ਦੂਜੇ ਆਦਮੀਆਂ ਨੇ ਜੋ ਇਸ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਹਾਜ਼ਰ ਸਨ; ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਗੌਰਵਤਾ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਸਮਝਿਆ ਹੋਣਾ, ਇਸੇ ਲਈ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਇਤਿਹਾਸਾਂ ਵਿਚ ਇਸ ਗੱਲ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਨਹੀਂ ਪਾਇਆ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਇਹ ਗਲ ਸਾਫ਼ ਸਿਧ ਹੈ, ਕਿ ਇਸ ਸਹਾਇਤਾ ਦਾ ਪਤਾ ਦੋਹਾਂ ਲਸ਼ਕਰਾਂ ਦੇ ਬੰਦੇ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਸੀ, ਅਤੇ ਇਸੇ ਸਹਾਇਤਾ ਦੇ ਹੀ ਕਾਰਨ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਲੜਾਈ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਮੁੜਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਬਰਨਾਲੇ ਨੂੰ ਲੁਟਵਾਇਆ ਸੀ, ਤੇ ਮਹਾਰਾਜ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਾਸੋਂ ਚਾਰ ਲਖ ਰੁਪਿਆ ਲਿਆ ਸੀ।

੧੨. ਤਵਾਰੀਖ "ਸੈਰ-ਉਲ-ਮੁਤਾਖਰੀਨ" ਦੇ ਕਰਤਾ ਗੁਲਾਮ ਹੁਸੈਨ ਖਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਤਵਾਰੀਖ ਵਿਚ "ਖਜ਼ਾਨਾ-ਏ-ਆਮਰਾ" ਦੀ ਅਖਰੋ ਅਖਰ ਨਕਲ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਨੇ ਵੀ ਪਾਣੀਪਤ ਦੀ ਲੜਾਈ ਸਮੇਂ ਮਹਾਰਾਜ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਹੈ। "ਖਜ਼ਾਨਾ-ਏ-ਆਮਰਾ" ਵਿਚ "ਵਡੇ ਘਲੂਘਾਰੇ" ਤੀਕ ਦੇ ਹਾਲ ਦਿਤੇ ਹਨ, ਅਤੇ ਇਥੋਂ ਤੀਕ ਕਿ ਗੁਲਾਮ ਹੁਸੈਨ ਖਾਂ ਨੇ ਸੁੱਧੀ ਨਕਲ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਪਰ ਇਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਅਬਦਾਲੀ ਜਿਤਨੀ ਵੇਰ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਆਇਆ, ਅਤੇ ਉਸ ਨੇ ਜੋ ਜੋ ਕੁਝ ਕੀਤਾ, ਇਸ ਤੋਂ ਪੂਰੀ ਪੂਰੀ ਅਗਿਆਨਤਾ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਤੋਂ ਸਾਫ਼ ਸਿਧ ਹੈ, ਕਿ "ਸੈਰੁਲ-ਮੁਤਾਖਰੀਨ" ਦੇ ਕਰਤਾ ਨੇ ਅਸਲ ਹਾਲਾਂ ਦੇ ਲਭਣ ਦਾ ਜਤਨ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ, ਸਗੋਂ ਜੋ ਕੁਝ ਉਸ ਨੂੰ ਲਿਖਿਆ ਲਿਖਾਇਆ ਮਿਲ ਗਿਆ, ਉਸੇ ਦੀ ਨਕਲ ਕਰ ਦਿਤੀ ਹੈ।

ਸੋ ਮਹਾਰਾਜ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਇਸ ਸਹਾਇਤਾ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਦਾ ਵਰਣਨ ਦਾ ਸੋਹਰਾ "ਖ਼ਜ਼ਾਨਾ-ਏ-ਆਮਰਾ" ਦੇ ਕਰਤਾ ਦੇ ਹੀ ਸਿਰ ਹੈ।

ਨੰ: ੪

ਪਾਣੀਪਤ ਦੀ ਲੜਾਈ ਦੀ ਤਰੀਕ

ਪਾਣੀਪਤ ਦੀ ਲੜਾਈ ਦੀ ਤਰੀਕ ਸਭ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਇਤਿਹਾਸਾਂ ਵਿਚ ੭ ਜਨਵਰੀ ੧੭੬੧ ਈ: ਦਿਤੀ ਹੈ, ਜੋ ਭੁਲ ਹੈ।

ਪੁਰਾਣੇ ਸਭ ਇਤਿਹਾਸ ਮੰਨਦੇ ਹਨ, ਕਿ ਪਾਣੀਪਤ ਦੀ ਲੜਾਈ ੬ ਜਮਾਦੀ-ਉਲ-ਸਾਨੀ ਸੰ: ੧੧੭੪ ਹਿ: ਨੂੰ ਹੋਈ, ਜੋ ੧੩ ਜਨਵਰੀ ਸੰ: ੧੭੬੧ ਈ: ਤੇ ਮੰਗਲਵਾਰ ਮਾਘ ਸੁਦੀ ੭ ਸੰਮਤ ੧੮੧੭ ਬਿ: ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹੈ।

ਉਸ ਲੜਾਈ ਸਮੇਂ ਨਵਾਬ ਸੁਜਾਹ-ਉਦ-ਦੌਲਾ ਦਾ ਆਦਮੀ ਕਾਂਸ਼ੀ ਰਾਏ, ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਤੇ ਮਰਹੱਟਿਆਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਵਿਚੋਲਗਿਰੀ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਦੋਹਾਂ ਪਸਿਆਂ ਦੇ ਹਾਲਾਂ ਤੋਂ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣੂ ਸੀ। ਇਸ ਨੇ ਜੇਮਜ਼ ਬਰਾਊਨ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਕਹਿਣ ਪਰ ਪਾਣੀਪਤ ਦੀ ਲੜਾਈ ਦੇ ਅਖੀਂ ਡਿਠੇ ਹਾਲ ਫਾਰਸੀ ਵਿਚ ਲਿਖੇ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਉਲਥਾ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਵਿਚ ਕਰਕੇ ਜੇਮਜ਼ ਬਰਾਊਨ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸੰ: ੧੮੬੭ ਈ: ਦੇ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਏਸ਼ੀਏਟਿਕ ਰੀਸਰਚਿਜ਼ ਨਾਮੀਂ ਮੈਗਜ਼ੀਨ ਵਿਚ ਉਹ ਹਾਲ ਛਪਵਾ ਦਿਤੇ, ਅਤੇ ੬ ਜਮਾਦੀ-ਉਲ-ਸਾਨੀ ਦੇ ਟਾਕਰੇ ਦੀ ਤਰੀਕ ੭ ਜਨਵਰੀ ਕਰ ਦਿਤੀ। ਬਸ, ਉਸ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਜਿਸ ਜਿਸ ਨੇ ਵੀ ਪਾਣੀਪਤ ਦੀ ਲੜਾਈ ਦੇ ਹਾਲ ਲਿਖੇ ਹਨ, ਸਭ ਨੇ ੭ ਜਨਵਰੀ ਨੂੰ ਹੀ ਮੰਨਿਆ ਹੈ, ਹਾਲਾਂਕਿ ੭ ਜਨਵਰੀ ਲਿਖਣ ਵਿਚ ਜੇਮਜ਼ ਬਰਾਊਨ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਭੁਲ ਕੀਤੀ ਸੀ, ਪਰ ਉਹ ਭੁਲ ਹੁਣ ਠੀਕ ਸਭ ਪ੍ਰਸਿਧ ਇਤਿਹਾਸਾਂ ਵਿਚ ਤੁਰੀ ਆਉਂਦੀ ਹੈ।

ਨੰ: ੫

ਨਵਾਬ ਕੀਖਣ ਖਾਂ ਦੀ ਮੌਤ

੧. 'ਤਵਾਰੀਖ ਪੰਜਾਬ' (ਕ੍ਰਿਤ ਬੂਟੇ ਸ਼ਾਹ) ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲੀ ਤਵਾਰੀਖ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਮਲੇਰਕੋਟਲੇ ਦੇ ਨਵਾਬਾਂ ਦਾ ਸਿਲਸਿਲੇਵਾਰ ਹਾਲ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਮੰਨਿਆ ਹੈ, ਕਿ ਨਵਾਬ ਕੀਖਣ ਖਾਂ ਵਡੇ ਘਲੂਘਾਰੇ ਸਮੇਂ ਅਹਿਮਦਸ਼ਾਹ ਅਬਦਾਲੀ ਦੀ ਹਮੈਤ ਉਤੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨਾਲ ਲੜਿਆ ਸੀ, ਅਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ੨੩ ਜਮਾਦੀ-ਉਲ-ਅਵਲ ਸੰ: ੧੧੭੮ ਹਿ: ਨੂੰ ਮਹਾਰਾਜ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਲ ਟਾਕਰਾ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ।

੨. "ਤਵਾਰੀਖ ਪੰਜਾਬ" ਤੋਂ ਕੋਈ ਪੰਝੀ ਕੁ ਵਰ੍ਹੇ ਮਗਰੋਂ ਤਵਾਰੀਖ "ਗੋਸ਼ਾ-ਏ-ਪੰਜਾਬ" ਲਿਖੀ ਗਈ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਪੰਡਤ ਰਾਧਾ ਕਿਸ਼ਨ ਨੇ ਸੰ: ੧੮੬੯ ਬੀ: ਵਿਚ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਲਿਖਿਆ ਸੀ, ਜੋ ਕੁਝ ਸਾਲ ਰਿਆਸਤ ਕੋਟਲਾ ਦੇ ਮੀਰ ਮੁਨਸ਼ੀ ਵੀ ਰਹੇ ਸਨ। ਇਸ ਤਵਾਰੀਖ ਅਨੁਸਾਰ ਨਵਾਬ ਭੀਖਣ ਖਾਂ ਸੰਮਤ ੧੮੨੦ ਬਿ: ਵਿਚ ਮਹਾਰਾਜ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਲ ਲੜਦਾ ਹੋਇਆ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ ਸੀ।

੩. ਸੰਨ ੧੮੮੨ ਬਿ: ਵਿਚ ਖਾਨ ਸਾਹਿਬ ਅਨੈਤ ਅਲੀ ਖਾਂ ਨੇ ਕੋਟਲੇ ਦੇ ਪਠਾਣਾਂ ਦੀ ਇਕ ਸਵਿਸਥਾਰ ਤਵਾਰੀਖ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਵਿਚ ਲਿਖੀ ਸੀ, ਜਿਸ ਅਨੁਸਾਰ ਨਵਾਬ ਭੀਖਣ ਖਾਂ ਵਡੇ ਘਲੂਘਾਰੇ ਸਮੇਂ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਅਬਦਾਲੀ ਦੀ ਹਮੈਤ ਉਤੇ ਸੀ। ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਮੁੜ ਜਾਣ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਸਮਾਣੇ ਦੇ ਪਾਸ ਮਹਾਰਾਜ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਲ ਨਵਾਬ ਭੀਖਣ ਖਾਂ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਹੋ ਪਿਆ। ਜਿਸ ਵਿਚ ਨਵਾਬ ਭੀਖਣ ਖਾਂ ਨੂੰ ਭਾਂਜ ਹੋਈ, ਅਤੇ ਕੋਟਲੇ ਨੂੰ ਮੁੜੇ ਆਂਦਿਆਂ ਇਕ ਪਿੰਡ ਦੇ ਖੂਹ ਉਤੋਂ ਪਾਣੀ ਪੀਂਦਿਆਂ ਇਕ ਸਿੰਘ ਦੀ ਗੋਲੀ ਲਗਣ ਕਰ ਕੇ ਮਾਰੇ ਗਏ।

1761
57
18+8

੪. "ਬਿਆਨ-ਏ-ਵਾਕਈ" ਦਾ ਕਰਤਾ ਅਬਦੁਲ ਕਰੀਮ ਉਲਵੀ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦਿਲੀ ਬੈਠਾ ਸੀ, ਜਦ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਕੁਪ ਰਹੀੜੇ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਸਿੰਘਾਂ ਉਤੇ ਚਪੈਲ ਆਇਆ ਸੀ। ਅਬਦੁਲ ਕਰੀਮ ਮੰਨਦਾ ਹੈ, ਕਿ ਉਸ ਸਮੇਂ ਨਵਾਬ ਭੀਖਣ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਦੀ ਹਮੈਤ ਉਤੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨਾਲ ਲੜਿਆ ਸੀ, ਅਤੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਮੁਰਤਜ਼ਾ ਖਾਂ ਵੜੈਚ, ਤੇ ਕਾਜਮ ਖਾਂ ਮੜਲ ਵੀ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਦੀ ਹਮੈਤ ਉਤੇ ਆਏ ਸਨ।

੫. ਅਮਾਮਦੀਨ ਹੁਸੈਨੀ ਨੇ ਕਈ ਸਾਲ ਅਫਗਾਨਿ-

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਸਤਾਨ ਵਿਚ ਰਹਿ ਕੇ, ਤੇ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੁਣ ਛਾਣ ਕਰ ਕੇ ਸ਼ਾਹਾਂ ਦੇ ਹਾਲ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਅਬਦਾਲੀ ਦੇ ਪੋਤੇ ਜ਼ਮਾਨ ਖਾਂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਠੀਕ ਲਿਖੇ ਸਨ। ਇਸੇ ਤਵਾਰੀਖ ਦੇ ਅਧਾਰ ਉਤੇ ਮੁਨਸ਼ੀ ਅਬਦੁਲ ਕਰੀਮ ਨੇ ਪੰਜਾਹ ਸਾਲ ਮਗਰੋਂ "ਤਵਾਰੀਖ ਅਹਿਮਦੀ" ਲਿਖੀ ਸੀ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਉਹ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ "ਜ਼ੈਨ ਖਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਕੀਖਣ ਖਾਂ ਮਲੇਰੀ, ਮੁਰਤਜ਼ਾ ਖਾਂ ਵੜੈਚ, ਤੇ ਕਾਸਮ ਖਾਂ ਮੜਲ, ਵਡੇ ਘਲੂਘਾਰੇ ਸਮੇਂ ਸਿੰਘਾਂ ਨਾਲ ਲੜੇ ਸਨ।

ਉਤਲੀਆਂ ਪੰਜਾਂ ਹੀ ਤਵਾਰੀਖਾਂ ਤੋਂ ਇਹ ਸਿਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਕਿ ਨਵਾਬ ਕੀਖਣ ਖਾਂ ਵਡੇ ਘਲੂਘਰੇ ਸਮੇਂ ਸਿੰਘਾਂ ਨਾਲ ਲੜਿਆ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਕਦੇ ਸੰਭਵ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਕਿ ਉਹ ਸੰਮਤ ੧੮੪੭ ਬਿਃ ਵਿਚ ਕੰਵਰ ਹਿੰਮਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਲ ਲੜਦਾ ਹੋਇਆ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ ਹੋਵੇ।

ਇਹ ਦਸਣ ਦੀ ਕੋਈ ਖਾਸ ਲੋੜ ਨਹੀਂ, ਕਿ ਪੰਡਤ ਰਾਧਾ ਕਿਸ਼ਨ ਤੇ ਖਾਨ ਸਾਹਿਬ ਅਨੈਤ ਅਲੀ ਖਾਂ ਦੀਆਂ ਤਵਾਰੀਖਾਂ ਵਿਚ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਹਾਲਾਂ ਸਬੰਧੀ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਭੁਲਾਂ ਹਨ, ਅਤੇ ਪੰਡਤ ਜੀ ਨੇ ਤਾਂ ਜਾਣ ਬੁਝ ਕੇ ਸਿਖ ਕੌਮ ਦਾ ਦਿਲ ਦੁਖ ਉਣ ਲਈ ਨਵਾਬ ਸ਼ੇਰ ਮੁਹੰਮਦ ਖਾਂ ਦੇ ਹਾਲ ਵਿਚ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਲੜਾਈ ਸਬੰਧੀ ਸੁੱਧਾ ਲਣ ਤੋਲਿਆ ਹੈ, ਅਤੇ ਉਸ ਨੀਚ ਘਟਨਾ ਦੀ ਨਕਲ ਸਰ ਲੈਪਲ ਗ੍ਰਿਫਨ ਤੇ ਖਾਨ ਸਾਹਿਬ ਅਨੈਤ ਅਲੀ ਖਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਤਵਾਰੀਖਾਂ ਵਿਚ ਲਾਹੀ ਹੈ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਪੰਡਤ ਰਾਧਾ ਕਿਸ਼ਨ ਤੇ ਖਾਨ ਸਾਹਿਬ ਅਨੈਤ ਅਲੀ ਖਾਂ ਦੀਆਂ ਤਵਾਰੀਖਾਂ ਦਾ ਨੇਕਰ ਕੋਈ ਖਿਆਲ ਨਾ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ, ਤਦ ਵੀ ਦਿੱਲੀ ਤੇ ਕਾਬਲ ਦੀਆਂ ਐਸੀਆਂ ਸ਼ਹਾਦਤਾਂ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਝੁਠੀਆਂ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ, ਅਤੇ ਮੰਨਣਾ ਹੀ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਕਿ ਨਵਾਬ ਖਾਂ ਵਡੇ ਘਲੂਘਾਰੇ ਸਮੇਂ ਅਬਦਾਲੀ ਦਾ ਹਮੈਤੀ ਸੀ, ਅਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਤਿੰਨ ਸਾਲ ਮਗਰੋਂ ਸੰਮਤ ੧੮੨੧ ਬਿ: ਵਿਚ ਕੰਵਰ ਹਿੰਮਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਹਥੋਂ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ ਸੀ।

ਬਰਨਾਲੇ ਵਲ ਕੋਟਲੇ ਦੇ ਨਵਾਬਾਂ ਦੀ ਹੱਦ ਸੇਖੋ ਜਲੂਰ ਤੀਕ ਸੀ, ਜੋ ਨਵਾਬ ਭੀਖਣ ਖਾਂ ਦੇ ਅੰਤਲੇ ਸਮੇਂ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਾਇਮ ਰਹੀ। ਪਰ ਜਿਉਂ ਹੀ ਨਵਾਬ ਭੀਖਣ ਖਾਂ ਗੁਜ਼ਰਿਆ, ਕੋਟਲੇ ਦੀ ਬੁਹਾਰੀ ਦਾ ਬੰਨ੍ਹ ਟੁਟ ਗਿਆ, ਅਤੇ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਸਰਹੰਦੋਂ ਮੁੜਦਿਆਂ ਹੀ ਕੋਟਲੇ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਸਭ ਪਾਸਿਆਂ ਤੋਂ ਸਾਂਭਿਆ ਜਾਣ ਲਗ ਪਿਆ ਅਤੇ ਮਹਾਰਾਜ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਸ਼ੇਰ ਪੁਰ, ਭਧੌੜ, ਤੇ ਪਾਇਲ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਸਾਂਭ ਲਿਆ। ਇਸ ਤੋਂ ਵੀ ਇਹ ਸਿਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਕਿ ਨਵਾਬ ਭੀਖਣ ਖਾਂ ਸੰਮਤ ੧੮੧੭ ਬਿ: ਵਿਚ ਨਹੀਂ, ਬਲਕਿ ਸੰਮਤ ੧੮੨੧ ਬਿ: ਵਿਚ ਗੁਜ਼ਰਿਆ ਹੋਵੇ। ਸੋ ਇਸੇ ਗਲ ਨੂੰ ਮੈਂ ਮੰਨਿਆ ਹੈ।

ਨੰ: ੬-ਮਹੱਟਿਆਂ ਦਾ ਸਰਹੰਦ ਪੁਜਣਾ

ਰਾਏ ਭੁਗਵੰਤ ਰਾਏ ਜੀ ਪਾਸ ਮਹਾਰਾਜ ਆਲਾ ਸਿੰਘ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਚਿਠੀਆਂ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਚਿਠੀ ਤੋਂ ਇਹ ਸਿਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਕਿ ਰਾਓ ਰਘੁਨਾਥ ਦਾ ਡੇਰਾ ੨੪ ਤਰੀਕ ਨੂੰ ਮੁਕਲ ਦੀ ਸਰਾਏ ਸੀ, ੨੫ ਤਰੀਕ ਨੂੰ ਰਾਮਪੁਰ ਡੇਰਾ ਹੋਇਆ। "੨੬ ਤਰੀਕ ਮੰਗਲਵਾਰ" ਨੂੰ ਅੰਬਾਲੇ ਦੀ ਸਰਾਂ, ਜਿਥੇ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਦਾ ਵਕੀਲ ਲਧਾ ਮੱਲ ਰਾਓ ਰਘੁਨਾਥ ਰਾਓ ਨੂੰ ਮਿਲਿਆ। ੨੭ ਤਰੀਕ ਨੂੰ ਸਰਾਏ ਅੰਬਾਲਿਆਂ ਤੋਂ ਕੂਚ ਹੋ ਕੇ ਤਿੰਨਾਂ ਕੋਹਾਂ ਉਤੇ ਇਕ ਪਿੰਡ ਡੇਰਾ ਹੋਇਆ। ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਸਰਹੰਦ ਲੜਾਈ ਹੋਣੀ ਸੀ।

ਹੁਣ ਵੇਖਣਾ ਇਹ ਹੈ, ਕਿ ਇਹ ਤਰੀਕਾਂ ਕੇਹੜੇ ਮਹੀਨੇ ਦੀਆਂ ਹਨ, ਕਿਸੇ ਹਿੰਦੀ ਮਹੀਨੇ ਦੀਆਂ, ਕਿ ਮੁਸਲਮਾਨੀ ਮਹੀਨੇ ਦੀਆਂ ? "ਅਮਦਾ-ਤੁਲ-ਤਵਾਰੀਖ" ਵਿਚ ਮੰਨਿਆ ਹੈ, ਕਿ ਲਾਹੌਰ ਨੁਰਾਤਿਆਂ ਦੇ ਦਿਨੀ ਮਰਹੱਟੇ ਅਪੜੇ ਸਨ, ਅਤੇ ਇਸ ਲਈ ਜੁ ਇਸ ਤਵਾਰੀਖ ਦੇ ਕਰਤਾ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੇ ਜ਼ਬਾਨੀ ਅਦੀਨਾ ਬੇਗ ਦੇ ਸਮੇਂ ਅਖੀਂ ਡਿਠੇ ਹਾਲ ਲਿਖੇ ਹਨ, ਇਸ ਲਈ ਮਰਹੱਟਿਆਂ ਦਾ ਨੁਰਾਤਿਆਂ ਦੇ ਦਿਨੀ ਲਾਹੌਰ ਪੁਜਣਾ ਸੱਚੀ ਗੱਲ ਜਾਪਦੀ ਹੈ।

ਇਹ ਘਟਣਾ ੧੧੭੧ ਹਿ: ਤੇ ਸੰਮਤ ੧੮੧੪ ਬਿ: ਦੀ ਹੈ। ਸੰਮਤ ੧੫੧੫ ਬਿ: ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਨੁਰਾਤਾ ੩੧ ਚੇਤ ਸਨੀਚਰਵਾਰ ਨੂੰ ਹੈ, ਅਤੇ ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਐਤਵਾਰ ਨੂੰ ਵਿਸਾਖੀ ਹੈ, ੨੬ ਚੇਤ ਨੂੰ ਸੋਮਵਾਰ ਹੈ, ਤੇ ੨੬ ਰਜਬ ਨੂੰ ਬੁਧਵਾਰ (ਜੋ ੨੮ ਚੇਤ ਦੇ ਟਾਕਰੇ ਦੀ ਤਰੀਕ ਹੈ)। ੨੬ ਜਮਾਦੀ-ਉਲ-ਸਾਨੀ ਨੂੰ ਮੰਗਲਵਾਰ ਸੀ, ਪਰ ਇਹ ?

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਮਾਰਚ ਮੈਃ ੧੭੫੮ ਈਃ ਤੇ ੨੯ ਫਗਣ ਯਾ ਫਗਣ ਸੁਦੀ ੧੩ ਸੰਮਤ ੧੮੧੪ ਬਿਃ ਦੇ ਟਾਕਰੇ ਦੀ ਤਰੀਕ ਹੈ।

ਜੇਕਰ ੨੬ ਜਮਾਦੀ-ਉਲ-ਸ਼ਾਨੀ ਸੰਃ ੧੧੭੨ ਹਿਃ ਨੂੰ ਰਘੁਨਾਥ ਰਾਓ ਅਲੂਏਂ ਦੀ ਸਰਾਏਂ ਡੇਰਾ ਕਰਨਾ ਮੰਨਿਆ ਜਾਵੇ, ਤਾਂ ਇਸ ਤੋਂ ਮਹੀਨਾ ਭਰ ਪਿਛੋਂ ਲਾਹੌਰ ਅਪੜਨਾ ਮੰਨਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਉਪਰੀ ਨਜ਼ਰੇ ਤਾਂ ਅਣਹੋਣੀ ਜੇਹੀ ਗਲ ਜਾਪਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਜਦ ਇਹ ਸੋਚੀਦਾ ਹੈ, ਕਿ ਮਰਹੱਟੇ ਹੌਲੀਆਂ ਹੌਲੀਆਂ ਮਜ਼ਲਾਂ ਕਰਦੇ, ਤੇ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇਸ ਨੂੰ ਲੁਟਦੇ ਸਨ, ੨੪ ਤਰੀਕ ਨੂੰ ਮੁਗਲ ਦੀ ਸਰਾਏਂ (ਸਿੰਭੂ ਪਾਸ) ੨੫ ਤਰੀਕ ਨੂੰ ਰਾਮਪੁਰੇ ੨੬ ਤਰੀਕ ਨੂੰ ਅਖੰਡੇ ਦੀ ਸਰਾਏਂ (ਸਰਾਏਂ ਵਣਜਾਰਾ) ਤੇ ੨੭ ਤਰੀਕ ਨੂੰ ਜਿੰਨ ਕੋਹ ਪਰੇ ਜਾ ਕੇ ਡੇਰਾ ਕਰ ਬੈਠੇ ਸਨ; ਤਾਂ ਸਰਹੰਦ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਲਾਹੌਰ ਤੀਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਮਹੀਨਾ ਲਗ ਜਾਣਾ ਐਸੀ ਵੱਡੀ ਗਲ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਜਦ ਕਿ ਅਦੀਨਾ ਬੇਗ ਵਲੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਇਕ ਮਜ਼ਲ ਦਾ ਇਕ ਇਕ ਲਖ ਰਪਿਆ ਮਿਲਦਾ ਹੋਵੇ। ਸੋ ਮੈਂ ਵੀ ੨੬ ਜਮਾਦੀ-ਉਲ-ਸਾਨੀ ਅਰਥਾਤ ੨੮ ਫਗਣ ਨੂੰ ਮਰਹੱਟਿਆਂ ਦੇ ਸਰਾਏਂ ਵਣਜਾਰੇ ਉਤਰਨਾ ਤੇ ੩੦ ਫਗਣ ਨੂੰ ਸਰਹੰਦ ਪੁਜਣਾ ਮੰਨਿਆ ਹੈ।

ਨੰਬਰ ੭–ਫੂਲ ਪਿੰਡ ਦਾ ਮੁੜ ਵਸਣਾ

ਫੂਲ ਪਿੰਡ ਦੇ ਵਸਣ ਦਾ ਜੋ ਹਾਲ-ਉਤੇ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਇਹ ਸ: ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਦੀ ਯਾਦਦਾਸ਼ਤ ਅਨੁਸਾਰ ਹੈ, ਜੋ ਮਹਾਰਾਜ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਸਮਕਾਲੀ ਸੀ, ਅਤੇ

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਇਸ ਇਲਾਕੇ ਦਾ ਪੂਰਾ ਪੂਰਾ ਜਾਣੂ। ਪਰ ਬੈਹਬਲ ਦੀ ਔਲਾਦ ਦਾ ਕਥਨ ਹੈ, ਕਿ ਬੈਹਬਲ ਦਾ ਪਿਤਾ ਝੰਡੂ ਤੇ ਫੂਲ ਦਾ ਪਿਤਾ ਰੂਪ ਚੰਦ, ਸਕੇ ਸਾਂਝੂ ਸਨ, ਜੋ ਜਟਾਣਿਆਂ ਦੇ ਘਰ ਵਿਆਹੇ ਗਏ ਸਨ। ਜੋ ਉਸ ਸਮੇਂ ਛਬਾਲੀ ਪਾਸ ਵਸਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਹੁਣ ਫੂਲ ਵਿਚ ਵਸਦੇ ਹਨ। ਜਦ ਫੂਲ ਨੇ ਸੰਤ ਸਮੇਰ ਪੁਰੀ ਜੀ ਦੇ ਬਚਨਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਫੂਲ ਪਿੰਡ ਦੀ ਮੋਹੜੀ ਗੱਡੀ ਤਾਂ ਕਾਂਗੜ ਦੇ ਚੌਧਰੀ ਨੇ ਈਸੇ ਖਾਂ ਮੰਜ ਪਾਸ ਜਾ ਚੁਗਲੀ ਖਾਧੀ, ਕਿ ਆਪ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਇਕ ਨਵਾਂ ਜਵਾਨ ਉਠਿਆ ਹੈ ਜੋ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਪੁਛੇ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹੀ ਪਿੰਡ ਅਬਾਦ ਕਰੀ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਗੱਲ ਸੁਣ ਕੇ ਈਸੇ ਖਾਂ ਨੂੰ ਬੜਾ ਗੁਸਾ ਆਇਆ ਕਿਉਂ ਜੁ ਇਹ ਫੂਲ ਵਾਲਾ ਥੇਹ ਉਸਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਚਾਚੂ ਖਾਂ ਮੰਜ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਫੌਜ ਦੇ ਕੇ ਫੂਲ ਵਲ ਘਲਿਆ, ਜਿਸ ਨੇ ਆਕੇ ਫੂਲ ਨੂੰ ਫੜ ਲਿਆ ਅਤੇ ਚਾਚੋਆਣੀ ਚਾਬ ਉਤੇ ਡੇਰਾ ਕਰ ਕੇ ਬੈਠ ਗਿਆ, ਕਿ ਵੇਖੀਏ, ਫੂਲ ਨੂੰ ਛਡਾਉਣ ਵਾਲਾ ਕੌਣ ਆਉਂਦਾ ਹੈ।

ਫੂਲ ਨੇ ਉਸ ਵੇਲੇ ਆਪਣਾ ਆਦਮੀ ਮਾਝੇ ਚੰਦੂਆਣੇ * ਪਿੰਡ ਵਲ ਦੁੜਾਇਆ, ਕਿ ਅਸਾਡ ਝੰਡੇ ਨੂੰ ਸੱਦ ਲਿਆਵੇ।

ਸੰਜੋਗ ਐਸਾ ਹੋਇਆ ਕਿ ਝੰਡਾ ਉਸ ਸਮੇਂ ਇਕ ਜਨੇਤ ਵਲ ਗਿਆ. ਹੋਇਆ ਸੀ ਫੂਲ ਦਾ ਆਦਮੀ ਓਥੇ ਹੀ ਪੁਜਾ, ਤੇ ਸਭ ਗੱਲ ਆਖ ਸੁਣਾਈ।

---

* ਹੁਣ ਇਹ ਥੇਹ ਹੈ।

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

ਝੰਡੇ ਨੇ ਸਾਰੀ ਜਨੇਤ ਪਾਸੋਂ ਪੁਛਿਆ ਕਿ ਕੌਣ ਹੈ ਜੋ ਇਸ ਸਮੇਂ ਸਾਥ ਦੇਵੇ। ਇਕ ਸੌ ਜਵਾਨਾਂ ਨੇ ਹਾਂ ਕੀਤੀ। ਸੋ ਓਸੇ ਸਮੇਂ ਘੋੜੀਆਂ ਨੂੰ ਅੱਡੀਆਂ ਲਾ ਕੇ ਫੂਲ ਵਲ ਨਠ ਤੁਰੇ, ਅਤੇ ਰਾਤੋਂ ਰਾਤ ਸਤਲੁਜ ਪਾਰ ਕਰ ਕੇ ਦਿਨ ਚੜਦਿਆਂ ਨੂੰ ਚਾਚੂ ਮੰਨ ਉਤੇ ਆ ਪਏ।

ਦੋਹਾਂ ਧਿਰਾਂ ਦੀ ਖੂਬ ਲੜਾਈ ਹੋਈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਚਾਚੂ ਖਾਂ ਮੰਨ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ, ਹੁਣ ਫੂਲ ਨੇ ਆਪਣੇ ਮਾਸੜ ਨੂੰ ਕਹਿਆ ਕਿ ਮੇਰਾ ਪਿੰਡ ਤਦ ਵਸਦਾ ਹੈ ਜੇਕਰ ਤੁਸੀਂ ਮੇਰੇ ਵਲ ਰਹੋ। ਸੋ ਝੰਡਾ ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਪੁਤ੍ਰ ਬੈਹਬਲ ਫੂਲ ਵਿਚ ਵਸ ਪਏ, ਤੇ ਫਿਰ ਏਥੇ ਹੀ ਝੰਡਾ ਗੁਜ਼ਰ ਗਿਆ। ਕੁਝ ਸਾਲਾਂ ਮਗਰੋਂ ਬੈਹਬਲ ਨੇ ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਕੇ ਫੂਲ ਦੀ ਉਲਾਦ ਮੇਰੀ ਉਲਾਦ ਨੂੰ ਮਤਾ ਪਿੰਡੋਂ ਕਢ ਦੇਵੇ ਉਸ ਨੇ ਗਿੱਲ ਨਾਮੇ ਆਪਣਾ ਨਵਾਂ ਪਿੰਡ ਬੰਨ੍ਹ ਲਿਆ। ਜਿਥੇ ਅਜ ਕਲ ਬੈਹਬਲ ਦੇ ਦੋ ਪੁਤ੍ਰਾਂ ਛਤ੍ਰੂਹੀ ਤੇ ਨਾਨੂ ਦੀ ਉਲਾਦ ਵਸਦੀ ਹੈ ਤੇ ਤੀਜੇ ਪੁਤ੍ਰ ਕੱਟੂ ਦੀ ਉਲਾਦ ਕੱਟੂ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਗਿੱਲਾਂ ਤੋਂ ਉਠ ਕੇ ਕੱਟੂ ਨੇ ਅਬਾਦ ਕੀਤਾ ਸੀ।

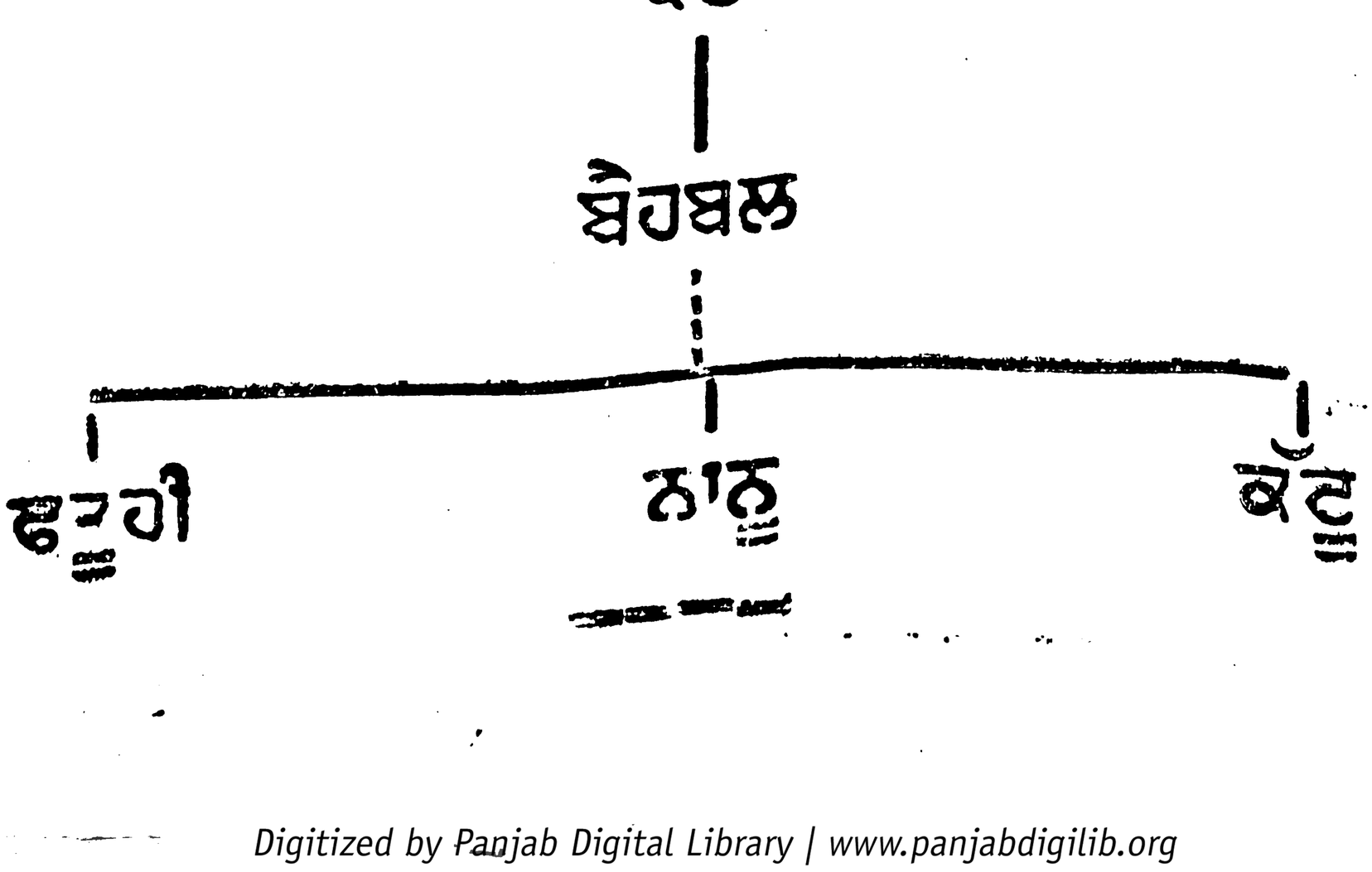

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

1532
767

B-1547

Digitized by Panjab Digital Library | www.panjabdigilib.org

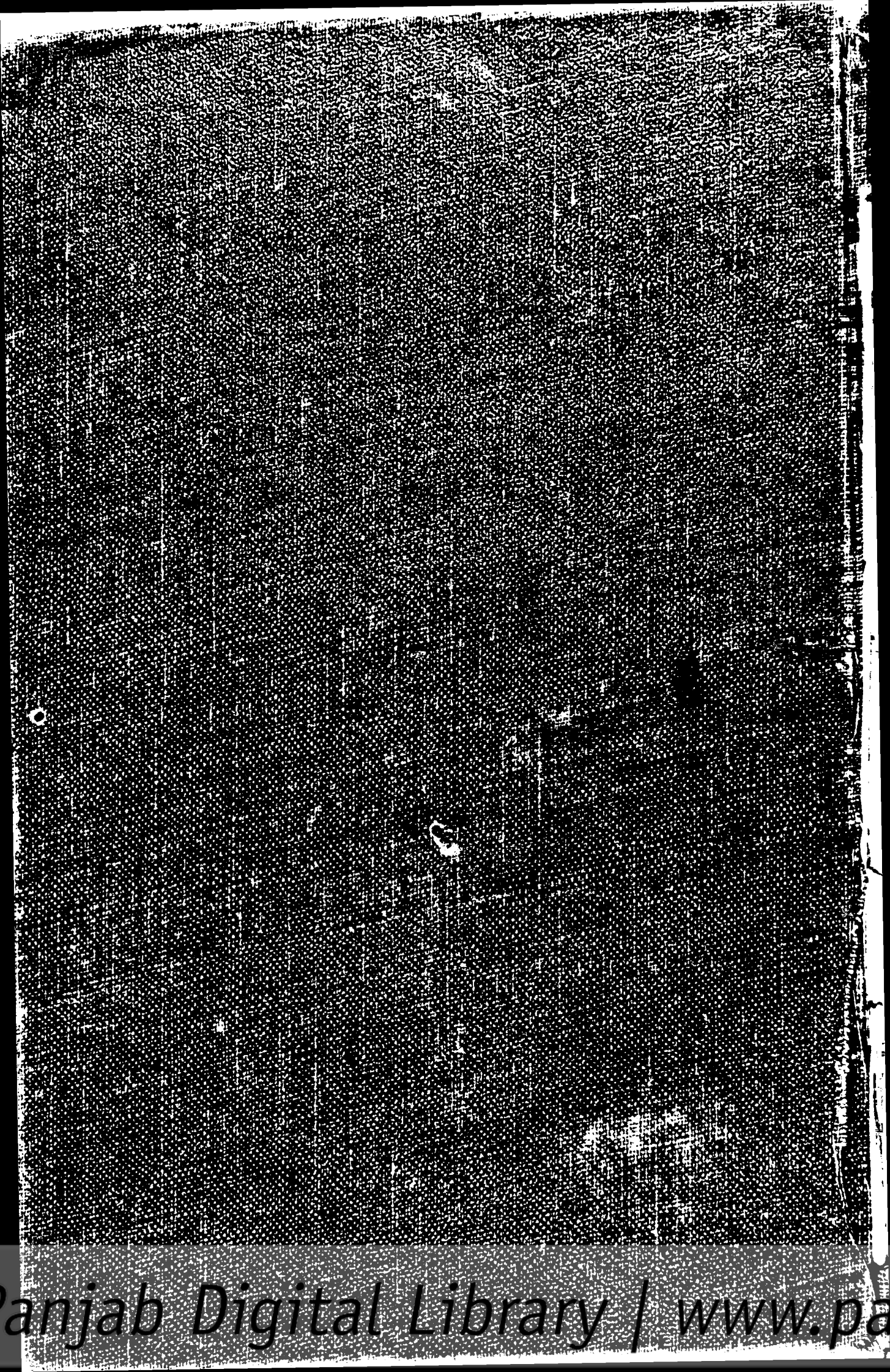
Panjab Digital Library | www.pa